

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૭૧૯ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ સ્વામીભવ દર્પણ

વિષય ૫૩



શ્રીઅનુભવમાળા સ્વાનુભવ દર્પણ

સદીક.

મૂળ હિંદુસ્તાની ઉપરથી ગુજરાતી

અનુવાદ કરનાર,

માણેકલાલ ઘેઠેલાભાઈ.

વિવેચનકાર

લાલન.

સંવત્ ૧૯૬૨ આશાઠ.

સન ૧૯૦૬.

મૂલ્ય-કાચા પુંકા વાળાના ૧૨ આના;

પાકાનો રૂપીઓ ૧.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાત કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

૧૭૧૬

૫૩

મુંબઈ.

“ નિર્ણયસાગર ” છાપખાનામાં છાપ્યું છે.

સર્વ હક્ક સ્વાધીન.

અન્યાર્પણ.

પરમોપકારી પૂજ્ય

શ્રીમદ્ રાયચંદ્ર સ્વજીભાઈ,

જેમનાથી અધ્યાત્મમાર્ગમાં મહારી પ્રવૃત્તિ થઈ
મમત્વનો આગ્રહ છૂટ્યો છે, જેમને સુખદુઃખપર ઉદા-
સીનતા રહેતી અને જેમના સત્સંગના લાભથી, અ-
નેક મનુષ્યોએ ઘણા કાળનો દુરાગ્રહ મૂકી, રાગ દ્વેષ
ઘટાડવાની, પ્રવૃત્તિ આદરી છે, એવા શાંત, દાનત,
ધૈર્ય, ગાંભિર્યાદિ અનેક સદ્ગુણાલંકૃત અંતરાત્મત્વરૂપ,
આત્મા પરમાત્માની ઐક્યતાના રસિક, પ્રસંગમાં આવ-
નારને શ્રીવીતરાગપ્રણીત, યથાર્થ માર્ગ જણાવનાર
એવા પૂજ્યશ્રીને મહારા ઉપરના અનેકાનેક ઉપકારના
સ્મરણાર્થે આ યોગીંદ્ર દેવના આશયને લઈ લખેલો
ગ્રંથ, નિજશ્રીના આશયોને ઘણી ઘણી રીતે મળતી
આવે એવી ૧૦૮ શ્લોકરૂપી માળા નિજશ્રીને નમ્ર-
પણે અર્પણ કરું છું. અને આ માળા ઘણા કાળથી,
આપને કંઠે છે, છતાં શુદ્ધ બુદ્ધિથી, અર્પણ કરેલી આ
માળા, જ્યાં હો ત્યાં આપશ્રીના કંઠને પુનઃ શોભાવો
એવું ઇચ્છું છું.

આપના વિરહથી દુઃખી, આપનો દાસાનુદાસ,
માણેકલાલ ઘેહેલાભાઈ.

પૂર્વકથન.



આ અનુભવમાળામાં ૧૦૮ મણકા-દોહા છે, જેમાં અનુભવીઓને પદે પદે વિચાર કરવાને તથા આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવાને સૂચના કરવામાં આવેલી છે. આ ન્હાના ગ્રંથની રચના કોઈ યોગીંદ્ર દેવ નામના યોગીએ જૈનમતના નિશ્ચયનયને મુખ્ય કરી માગધી ભાષામાં રચેલી છે, જેનો અનુવાદ હિન્દુસ્તાની ભાષામાં કટની-મુડવારાના મુનશી નાથુરામે દોહાબંધ કર્યો છે, જેનું હિન્દી પુસ્તક મને મહારા પ્રાલિતાણા નિવાસી એક ભાઈ ધરમચંદભાઈ પ્રાસેથી મળ્યું. અને જે વાંચતાં મને અપૂર્વ આનંદ થયો, તેથી મારી મનોવૃત્તિ-ઉક્ત નિષ્પક્ષપાતી લેખનું ગુજરાતી ભાષાંતર કરવાની થવાથી, આ કવિતારૂપ ન્હાનો ગ્રંથ વાંચકવર્ગની સમક્ષ મૂકવાનું મેં સાહસ કર્યું છે.

મને કવિતા રચવાનો એટલો બધો મહાવરો નથી, તેમજ અધ્યાત્મવિષયની સંકળના અને તેપણ મૂળગ્રંથના ઉદ્દેશબંધનમાં રહી પદરૂપે યોજના કરવામાં, કવિતામાં પિંગળદોષ થયો હોય તેપણ, અનુબંધ ચતુષ્કનો વિચાર કરતાં આનો ઉપયોગ આત્માર્થ પુરુષો કરનાર છે એટલે તેમની નજર, વર્ણુ અથવા રસાલંકાર તરફ ન જતાં ભાવ તરફજ જવાનો સમ્બંધ ધ્યાનમાં આવતાં આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાનું ઉચિત ધાર્યું છે.

સામાન્ય વાચકોને વિનંતી કરવાની કે આ ગ્રંથનાં નિશ્ચયાત્મક વાક્યોથી વ્યવહારની અવગણના કરવાનું ન કરતાં નિશ્ચયને લક્ષમાં રાખી નિર્મમત્વથી વ્યવહારમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથીજ

ઉચ્ચ પદને પમાય છે. પરન્તુ હદ ઓળંગીને નિશ્ચયવાક્યોથી પ્રવૃત્તિમાં ફેરફાર કરતાં ધોળીના શ્વાનની પેઠે, ઉભય બ્રહ્મતાને પમાય છે. અર્થાત્ અધ્યાત્મપણું પ્રાપ્ત થતાં પહેલાંજ વ્યવહાર છૂટવાથી પુણ્યનું ઉપાર્જન બંધ થશે; અને સમભાવ ન આવતાં આત્માની મુખ્યતા શબ્દમાંજ રહેશે. “જે જ્ઞાનીઓ પત્થર અને સોનું એક ગણે તેને તીર્થમાં અને દેરામાં દેવ નથી, પણ પોતાનામાં દેવ છે” એવું માનવાનું છે. પરન્તુ આ દશા પ્રાપ્ત થતાં પૂર્વે મોક્ષના નિમિત્ત કારણરૂપ દેવ-ગુરૂની અવગણના કરવાથી પરિણામ દુઃખદાયકજ આવશે. જ્યારે આ ગ્રન્થમાં દેવનું લક્ષણ અને પ્રવૃત્તિ જૂદી બતાવી છે, ત્યારે, જે પરિણામે હાનિકારક હોય તે, પ્રસિદ્ધિમાં-પહેલું-લાવી લોકોને ભ્રમણામાં નાંખવાનું શું પ્રયોજન ? આમ સ્વાભાવિકજ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે પરન્તુ એનો ઉત્તર એ છે કે:—

ખરેખર મુક્તત્વ તો આ ગ્રન્થમાં લખ્યા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. એવું છે તોપણ કેટલાક, શરીરપર, હુડુંબપર, અને ધનપર મમત્વ ન રાખનાર મુનિજનોનો દેવ અને તીર્થપર અતિ આગ્રહ રહેવાથી, તેઓ કેટલીક વખત પોતાનો ધર્મ ભૂલી જઈ સામાન્ય મનુષ્યોની પેઠે તીર્થ અને દેરાંના કામમાં ઉપદેશ દૂર કરી આદેશની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેમજ શ્રાવકો કે, જેઓ જિનાજ્ઞાનુસાર વર્તનાર છે, તેઓ પણ વખતે પોતાનો ધર્મ મૂકી છળપ્રપંચ અને સાથે અસત્ય વદતાં વિચાર કરતા નથી, તેવાઓની દૃષ્ટિ પવિત્ર કરવા આ ગ્રન્થનું દર્શન કરાવવાનું યોગ્ય વિચાર્યું છે.

વર્તમાન સમયે મક્ષીજી સમ્બન્ધી તકરાર ચાલે છે; જેમાં

છળપ્રપંચનો ઉપયોગ સારી પેઠે થાય છે. જ્યારે હું આ ગ્રંથનો અનુવાદ કરવામાં હતો, ત્યારે મારી પાસે પોતાના કંઈક કાર્યપ્રસંગે એક દિગંબર મતના ધનવાન ગૃહસ્થ આવ્યા હતા. તેમને મેં આ ગ્રંથના શ્લોકો બતાવી તીર્થને માટે વિશેષ આગ્રહ અને તકરાર ન કરવાની વ્યંગાર્થમાં સૂચના કરી ત્યારે તેઓએ ઉત્તર આપ્યો કે, આતો નિશ્ચિનચનાં વાક્યો છે. વ્યવહારતો ચાલે તેમ ચલાવવો. આ ગૃહસ્થ પૈસે ટકે સારીપેઠે મુખી છે, વિદ્વાનોની સોબત કરનાર, તેમજ ગુણગ્રાહક હોઈ સારી વાતોને ચાહીને અમલ કરવાના ઇચ્છક છે. છતાં પણ મતના આગ્રહથી અને તેવા પ્રકારના અજ્ઞાનભાવે તીર્થપરથી મમત્વ છોડવાની હિમ્મત ચલાવી શક્યા નહીં.

આવાં આવાં અનેક કારણોથી અને “સાં તો મ્હાં” એમ નિશ્ચય થએલો હોવાથી “મ્હાં તોજ સાં” એવો વિચાર દૂર કરી આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરાય છે.

ગ્રંથ લખી, ભૂલ કરી, વાંચકવર્ગ પાસે ક્ષમા માગવી એ મ્હને તો દુરસ્ત લાગતું નથી, મ્હને એજ પ્રિય છે કે, “જે દોષ બતાવે તે પ્રિય” આ નિયમાનુસાર જે કાંઈ ભૂલભાલ આપને દૃષ્ટિગોચર થાય તેપર આડી નજર ન કરતાં જાહેરપત્રદ્વારા, પુષ્કળ ટીકાઓ કરવાને માનપૂર્વક વિનંતી કરું છું. અગર તેમ કરવું યોગ્ય ન જણાય તો મ્હારી સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવી, દોષોનું સમાધાન મેળવવા વિનંતી કરું છું.

એક કવિરાજ કથે છે કે:—“કથું કથે તે શાનો કવિ, ને શીખી વાત તે શાની નવી” તેવીજ રીતે મ્હારો મને આ ગ્રંથ કથું કથ્યા જેવો છે, તોપણ વાચકવર્ગના અનુભવ બહાર

છે. તેમજ જ્ઞાન કાંઈ નવું આવતું નથી. લેખક હમેશાં શીખેલું, સાંભળેલું, અનુભવેલું, અને તે ઉપરથી સ્વયંકલ્પના શક્તિવડેજ લખી શકે છે. આ ત્રણે સાધનોથી કલ્પેલું લખવા શિવાય, કોઈ પણ ગ્રંથ લખાયો હોય એમ મ્હારું ધારવું નથી. તેથી જે ઉપરના વિચારનેજ પ્રધાન માનિયે, તો નવા ગ્રંથો લખાયજ નહીં. માટે તે વિચાર ન કરતાં મૂળ લેખ સાથે ગ્રંથનું ભાષાંતર કરતાં, ડિવા તેના આધારે સ્વતન્ત્ર ગ્રંથ લખનારે પોતાના વિચારો જ-ણાવ્યા છે; અને પોતાના વિચારોને અનુકૂળ મૂળ ગ્રંથકારને કર્યા છે અથવા પોતે મૂળ ગ્રંથકારને અનુકૂળ થઈ લેખ લખે છે એમજ ગણવાનું છે, અને તેથી ગ્રંથલેખના ગુણદોષનો પાત્ર પોતેજ છે. વખતે કોઈ કંઠસાધથી ગ્રંથના અનુવાદક વા સાર ગ્રાહકને ગુણનો ભાજન ન ગણે તો ચાલશે; પણ દોષમુક્ત તો તેને થવાનુંજ નથી. માટે આ ગ્રંથસમ્બન્ધે જેને જે ચર્ચા કરવી હોય, તે ખુદી રીતે કરવા અનુવાદક તરફથી તેમજ વિવેચનકાર મ્હારા મિત્ર **ભાઈ લાલન** તરફથી કોઈ પણ રીતનો પ્રતિ-બન્ધ નથી. “ માણસ માત્ર ભૂલને પાત્ર છે, ” તેમાં પણ સર્વજ્ઞ ભગવાન અથવા શ્રુતકેવલી મહારાજ કે બહુશ્રુતો ભુલ ન કરે એમ ગણાય, પણ તે શિવાય અલ્પજ્ઞ ઇશ્વર અમ માને કે, મ્હારામાં ભૂલ નથી, તેને તો મૂર્ખજ સમજવાનો છે. માટે પૂર્વ સંપ્રદાયને અનુસરી, શિષ્ટ પુરુષોના માર્ગપ્રમાણે આ ગ્રંથમાં જે કાંઈ ભૂલ થઈ હોય, અથવા આ ગ્રંથથી મ્હારા ધારવા કરતાં કંઈ બીજું પરિણામ આવે, તેમાટે શુદ્ધ મનથી ક્ષમા માગું છું.

મોહમયીપત્તન
(મુંબાઇ).

લિ:—અનુવાદક,
દુર્જનોનો મિત્ર અને સજ્જનોનો દાસ
માણેકલાલ ઘેહલાભાઈ.



શ્રીસદુરવેનમઃ

શ્રી અનુભવમાળા

અથવા

સ્વાનુભવદર્પણ

મંગળાચરણ.

પ્રથમ શ્રી સિદ્ધમહારાજને^૧ નમસ્કારરૂપ.

કર્મ કલંક નિવારીને, થયા સિદ્ધ મહારાજ;

મન વચન કાચે કરી, વંદુ તેને આજ.

૧

ભાવાર્થ:—કર્મરૂપી કલંકો દૂર કરી જોઓ સિદ્ધ ભગ-

૧ અધ્યાત્મરસિકો ઘણું કરી ગ્રંથારંભે સિદ્ધ ભગવાનની સ્તુતિ કરતા જણાય છે.

વાન થયા છે, તેઓને હું આજ મન, વચન અને કાયાએ કરી વંદન કરું છું.

પરમાર્થ:—જે મહાપુરુષોએ શુક્લધ્યાનરૂપી તીવ્ર અગ્નિવડે, મોહિની, જ્ઞાનાવરણી, દર્શનાવરણી, ને અંતરાય એ ચાર ધાતી કર્મોને-એટલે નિજસ્વરૂપને સંપૂર્ણ ન ઓળખવા દેનાર કર્મોને-તેમજ વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર એ ચાર અધાતી કર્મોને એટલે નિજસ્વરૂપને ન રોકતાં જે સિદ્ધ અવસ્થા ન પામવા દેનાર કર્મરૂપી લાકડાંઓને બાળી ભસ્મ કરી નાંખ્યાં છે, એટલે કે જેઓ કર્મકલંકથી દૂર થઈ પરમ પવિત્ર આત્મભાવમાં તન્મયપણું પામી, શુદ્ધ સિદ્ધ અવસ્થાને જેઓએ મેળવી છે એવા સિદ્ધ મહારાજને હું આજ મન, વચન અને કાયાએ કરી વંદન કરું છું.

શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનને નમસ્કારરૂપ.

ચાર ધાતીઆં ક્ષય કરી, જેણે લીધા ચાર;

તે જિનવરને વંદીને, કરું કાવ્ય સુખાકર. ૨

ભાવાર્થ:—જેઓએ ચાર ધાતી કર્મોનો નાશ કરી અનંત ચતુષ્કરૂપી રિદ્ધિ મેળવી છે, એવા શ્રી જિનેશ્વર-પ્રભુને વંદન કરી સુખ કરનાર કાવ્ય રચું છું.

પરમાર્થ:—પૂર્વે વર્ણવેલાં જ્ઞાનાવરણી, દર્શનાવરણી, મોહિની અને અંતરાય, એ ચાર ધાતી કર્મોનો સમૂળગો નાશ કરી, તેમને સ્થાને જેઓએ, અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન,

અનંત સુખ અને અનંત વીર્યરૂપી લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી છે, એવા રાગદ્વેષરૂપી શત્રુઓને જીતનારા જિનેશ્વર ભગવાનને પણ વંદન કરી, અધ્યાત્મજ્ઞાનની અભિલાષા રાખનારા મનુષ્યોને હિતકારક કવિતા રચું છું.

આ ગ્રંથ રચવાનું પ્રયોજન.

इच्छुंछुं निजमुक्ता, भवभयथी डरी चित्त,
शत अष्टोत्तर हुं रचुं, निजपर बोध निमित्त. ३

ભાવાર્થ:—આ સંસારરૂપી ભયથી મારા મનમાં ડરી હું મહારી મુક્તિ ઇચ્છું છું. તેમજ મહારા પોતાના અને પરના જ્ઞાનમાટે એકસો ને આઠ દુહા રચું છું.

પરમાર્થ:—આ નારક, તિર્યચ, માનુષ અને દેવરૂપી ચતુર્ગતિવાળા સંસારમાં જન્મ, જરા, રોગ, મરણાદિકના વારંવાર થતા ભયોથી મહારા મનમાં ડરીને હું મહારી મુક્તિ ઇચ્છું છું, અર્થાત્ કર્મજનિત સંસારથી છૂટવાને ચાહું છું. વળી હું, તેમજ બીજા ભાઈઓ, સમ્યક્ જ્ઞાનની આ ગ્રંથમાંથી પ્રાપ્તિ કરે એટલામાટે એકસો ને આઠ દુહાની આ રત્નમાળા રચું છું.

આવા કયંકર સંસારમાં ચેતનને રખડવાનું કારણ.

जीव, काल, संसार आ, कह्या अनादि अनंत;
चेतन खोटी समजथी, भमे न सुख लहंत. ४

ભાવાર્થ:—જીવ, કાળ, અને સંસાર એ ત્રણેને આદિ

અને અંતવિનાના કલ્પા છે. વળી હે જીવ ! તું ત્હારી જૂઠી સમજણથી ભટક્યા કરે છે. અને (સત્ય) સુખને તું પામતો નથી.

પરમાર્થ:—જીવ, કાળ, અને સંસાર એવાં છે કે, તેઓને આદિ નથી, અને અંતપણુ નથી. એમ કેવલીભગવાને કહ્યું છે. આવા ચતુર્ગતિરૂપી સંસારમાં જીવ અનાદિકાળથી સ્વભાવે નિર્મળ હોવા છતાં, પણ મિથ્યા જ્ઞાનના પ્રભાવથી વારંવાર ભટક્યા કરી જન્મ, જરા, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, અને મરણાદિક અનેક દુઃખો પામ્યા કરે છે. પરંતુ સત્ય એવા આત્મજ્ઞાનને પામી આત્મસુખની પ્રાપ્તિ કરી લેતો નથી.

ત્યારે એ ચાર ગતિમાં ભ્રમતો કેમ અટકે ?

ચાર ગતિ દુઃખથી ડરે, તો તજ સૌ પરભાવ;

શુદ્ધાત્મ ચિંતન કરી, સહજ સિદ્ધ થઈ જાવ. ૫

ભાવાર્થ:—ચાર ગતિમાં ભટકવાના દુઃખથી તું ડરતો હોય તો હે ચેતન ! તું સર્વ પરભાવને છોડી, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કર કે જેથી સહેજમાં તું સિદ્ધગતિને પામે.

પરમાર્થ:—નારકાદિ ચાર ગતિમાં અનેક વાર ભટકી, જન્મ, જરા, મરણ, આદિના ભયંકર દુઃખથી તું ડરતો હોય તો તેમાંથી છૂટવાનો આ એક ઉપાય છે. ને તે એકે સમસ્ત પરભાવને એટલે ઉપાધિક ભાવને છોડી દે, અર્થાત્

કર્મજનિત દેહાદિમાંથી હું અને માહારં એવી બુદ્ધિ છોડી દે અને કર્મકલંકરહિત એવા શુદ્ધ આત્મતત્ત્વમાંજ હું બુદ્ધિ રાખી, એવું ચિંતન કર કે જેથી સહેજમાં મોક્ષસુખ મેળવી સર્વથા અભય એવી સિદ્ધ અવસ્થા પામે.

હવે એ ચિંતન કેમ કરવું તે કહેછે:—

ત્રિવિધ આત્મા જાણીને, તજ બહિરાત્મરૂપ;

થઈ તું અંતર આત્મા, ધ્યા પરમાત્મસ્વરૂપ. ૬

ભાવાર્થ:—આત્મા ત્રણ પ્રકારે છે એમ જાણી લે, એટલે બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, અને પરમાત્મા—તેમાંથી તું બહિરાત્માનું રૂપ (જાણી)ને તેને છોડીદે અને અંતરાત્મા થઈ પછી પરમાત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કર.

પરમાર્થ:—બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા એવા આત્માના ત્રણ પ્રકાર છે, તેને તું બરાબર સમજી લે, આમાંથી બહિરાત્માના રૂપને તું છોડી દઈ, અંતરાત્માના સ્વરૂપમાં આવ અને પછી પરમાત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કર, આવા કર્મથીજ ધ્યાન કરવાથી ખરેખરો લાભ થવાનો સંભવ છે.

હવે બહિરાત્માનું સ્વરૂપ કહેછે.

મિથ્યા દર્શન વશ ફસી, ધરે અહં મમકાર;

જિનવર બહિરાત્મ કહે, તે મમશે સંસાર. ૭

ભાવાર્થ:—જે કોઈ ખોટી સમજથી ફસી પડી (ત્યાં

દેહાદિમાં) અહંકાર અને મમત્વ કરે તેને શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને બહિરાત્મા ગણેલ છે, અને જે તેવા રહેશે તે ભવ-ભ્રમણુ કર્યા કરશે.

પરમાર્થ:—મિથ્યાદર્શન એટલે ખોટી સમજ એટલે કે શરીર જે જડ છે તેને હુંકરી માને, અને એ (શરીરનાં) સ્ત્રી, પુત્રાદિ અને ધર, ધનાદિ તેને મહારાં કરી ગણે તેને શ્રી જિનેશ્વર દેવે, બહિરાત્મા ગણેલા છે, અને ચેતન જ્યાંસુધી એવા બહિરાત્મભાવમાં રહેશે, ત્યાંસુધી ચતુર્ગતિરૂપી દુષ્ટ સંસારમાં ભટક્યા કરશે એવું તેમનું કહેવું છે.

હવે અંતરાત્માનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે.

નિજ પરનો અનુભવ કરી, પર તજી ધ્યાયે આપ;
અંતર આત્મા જીવ તે, નાશ કરે ત્રય તાપ. ૮

ભાવાર્થ:—જે નિજ (પોતાનું) શું ને પર શું, એનો (ખાતરીપૂર્વક) વિચાર કરી, પરને છોડી, પોતાને પોતે સમજી, પોતાના સ્વરૂપનું જ ચિંતન કરે છે તે અંતરાત્મા છે ને તે જન્મ, જરા ને મરણના ત્રણે પ્રકારના તાપનો નાશ કરે છે.

પરમાર્થ:—જે જીવ ચૈતન્યરૂપ નિજસ્વરૂપ અને પુદ્ગલાદિ સ્વરૂપને ખાતરીપૂર્વક ઓળખી પુદ્ગલાદિ પરવસ્તુમાંથી, મમત્વ ભાગ છોડી દઈ નિજસ્વરૂપનું એટલે જ્ઞાનરૂપ, દર્શનરૂપ એવા પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપને જ હુંરૂપ સમજી—તેને જ સોહં

સમજી-તેનું ધ્યાન ધરેછે, તે જીવ અંતરાત્મા છે, અને દે-
હમાં થતા જન્મ, જરા અને મરણના ત્રણ પ્રકારના તાપ
પાણુ તેજ દૂર કરી શકે છે.

પરમાત્માનું સ્વરૂપ.

નિર્મલ, નિકલ, જિનેંદ્ર, શિવ, સિદ્ધ, વિષ્ણુ, બુધ, સંત;
પરમાત્માના નામ એમ, ગ્રંથે કહ્યાં અનંત. ૯

ભાવાર્થ:—નિર્મળ, નિકલ, જિનેંદ્ર, શિવ, સિદ્ધ, વિષ્ણુ,
બુદ્ધ, સંત, એવાં પરમાત્માનાં અનેક નામો ગ્રંથોમાં કહ્યાં છે.

પરમાર્થ:—કર્મરૂપી મેલ દૂર હોવાથી નિર્મળ, અશરી-
રી હોવાથી નિકલ, કર્મરૂપી શત્રુઓને જીતનારા, એવા
જિનો, તેમાં મુખ્ય હોવાથી જિનેંદ્ર, જન્મ-મરણ ટાળી
પરમસુખ પ્રાપ્ત કર્યું માટે શિવ, કર્મ કલંક મટાડી, અનંત
જ્ઞાનાદિ સિદ્ધ કર્યો માટે સિદ્ધ, અનંત જ્ઞાનદર્શનવડે સર્વ-
વ્યાપી હોવાથી વિષ્ણુ, કોઈ પણ સહાયવિના, પોતે સર્વ
કંઈ જાણી રહ્યા છે, માટે બુદ્ધ, અને સદા સર્વદા કાળ પો-
તાની નિજસ્થિતિમાં રહેવાવાળાં હોવાથી સંત; એ આદિ
પરમાત્માનાં અનેક નામો ગ્રંથોમાં શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને
કહ્યાં છે.

બહિરાત્મસ્વરૂપ પુનઃ સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવે છે.

ગતિ, જાતિ, વેદાદિને, તન, મન, જન મમકાર;
ધારે તે બહિરાત્મા, ભમતો બહુ સંસાર. ૧૦

ભાવાર્થ:—ચાર ગતિ, ચાર જાતિ, ત્રણ વેદ, શરીર, મન (વચન) સ્ત્રી પુત્રાદિ સ્વજનમાં મહારાપણું જે ધારી રહ્યા છે, તે બહિરાત્મા છે અને તે વારંવાર સંસારમાં ભમે છે.

પરમાર્થ:—હું દેવ છું, હું મનુષ્ય છું, હું પશુ છું કે હું નારક અર્થાત્ નરકમાં રહેનાર કીડો છું, એમ જાણે; હું સ્ત્રી છું, હું પુરૂષ છું, હું નપુંસક છું એમ પોતાનામાં સ્ત્રિયાદિપણું ધારે; આ શરીર, મન વચન, ધન, પુત્રાદિ મહારાં છે, એમ માની લે, તે જીવ બહિરાત્મા જાણવો અને તેજ જીવ વારંવાર જન્મ જરા મરણના અનેક દુઃખરૂપ સંસારમાં ભટકે છે.

શુદ્ધપદેશ.

દેહ ગેહ ધન ધાન્યને, પર જડ પુદ્ગલ જાણ;

જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા, આપ તું, ચેતન સુખગણ સ્વાણ. ૧૧

ભાવાર્થ:—દેહ, ઘર, ધન અને ધાન્ય એ સર્વને તું પર, જડ અને પુદ્ગલિક છે એમ સમજ; અને જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા, ચેતન, અને સુખ, ઇત્યાદિ અનંત ગુણોની તું પોતે ખાણ છે એમ જાણ.

પરમાર્થ:—આ દેહ ધર, દોલત અને ધાન્યાદિ એને તું પર, જડ અને પુદ્ગલિક છે એમ સમજ તું પોતે તો, તે સર્વનો જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા, ચેતન અને અનંત સુખાદિ અનેક ગુણોરૂપી રત્નોની ખાણ છે, એમ સમજ. આ પ્રમાણે શુદ્ધ શિષ્યને બોધ કરે છે.

પરમદ્ માને આપજો, તો ભવભ્રમણ ન જાય;
જો જાણે નિજરૂપને, તવ પોતે શિવ થાય. ૧૨

ભાવાર્થ:—જ્યાંસુધી આ પર એવા જડ દેહાદિને હું છું એમ માને ત્યાંસુધી સંસારચક્રમાં ભટકવાનું તેને જાણ નહિ. પરંતુ હું ચેતન છું એવું જાણે તો, અનંત સુખમય એવું મોક્ષપદ પામે.

પરમાર્થ:—આ જડ એવા દેહાદિને હું છું એવું જ્યાંસુધી જીવ માની રાખે, ત્યાંસુધી ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરવાનું મટે નહિ; પરંતુ પોતાને જ્યારે હું ચેતન્ય છું એવું સમજે તો અનંત સુખમય એવી મોક્ષાવસ્થાને પોતે પામે.

વિળ ઇચ્છા શુચિ તપ કરે, રહે નિજ ગુણમાં આપ;
નિશ્ચય પામે પરમપદ, તપે ન ફરી ભવતાપ. ૧૩

ભાવાર્થ:—સાંસારિક પદાર્થની ઇચ્છાવિના જે દોષરહિત તપ કરે. અને પોતે પોતાના (જ્ઞાનાદિ) ગુણોમાં રમણ કરે—તેમાંજ રહે—ખીજમાં લક્ષ ન આપે તો ખરેખર ઉત્કૃષ્ટ એવા મોક્ષસ્થાનને પોતે પામે અને જન્મ, જરા મરણરૂપ સંસારી તાપથી ફરી દુઃખ ન પામે.

પરમાર્થ:—સાંસારિક પદાર્થોના સુખની ઇચ્છાવિના જે નિર્દોષ તપ કરે, અને પોતાના ચેતનને જ્ઞાનાદિ સ્વગુણમાં રથાપે તે ખરેખર પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટ એવું મોક્ષ પામે

અને જન્મ, જરા, મરણરૂપી સંસારના અનેક તાપથી ફરી દુઃખ પામે નહિ.

બંધ અને મોક્ષનું કારણ.

મોક્ષ સ્વભાવે હોય છે, બંધ વિભાવે હોય;

બંધ, મોક્ષ પરિણામથી, અન્ય ન કારણ હોય. ૧૪

ભાવાર્થ:—પોતાના સ્વભાવમાં રહેવાથી મોક્ષ અને (પર-સ્વભાવરૂપ) વિભાવમાં રહ્યાથી બંધ. આમ બંધ અને મોક્ષનું કારણ ચેતનનો પરિણામ છે, એમાં કોઈ બીજું કારણ નથી.

પરમાર્થ:—જ્ઞાન, દર્શન, મુખ્ય, વીર્ય ઇત્યાદિ પોતાના સ્વભાવ છે અને કામ, ક્રોધ, મોહ ઇત્યાદિ પોતાના વિભાવ છે. હવે જો ચેતનનું પરિણામ સ્વભાવમાં રહે તો મોક્ષ, ને વિભાવમાં રહેતો બંધ. આમ બંધ, મોક્ષનું, કારણ પોતાના આત્મપરિણામ વિના બીજું કંઈ નથી.

આત્મજ્ઞાનવિના પુણ્યદાનથી પણ મુક્તિ નથી.

જો સ્વાત્મા જાણ્યાવિના, કરે બહુ પુણ્યદાન;

મમે તોએ સંસારમાં, મુક્ત ન થાય નિદાન. ૧૫

ભાવાર્થ:—આત્મજ્ઞાન થયાવિના ઘણુંએ પુણ્યદાન કોઈ કરે તોપણ તે સંસારમાં ભમ્યા કરે, અને મુક્ત અવસ્થાને ન પામે.

પરમાર્થ:—પોતાનો આત્મા શું છે તે યથાર્થ ઓળખ્યાવિના ગમે તેટલાં પુણ્યદાનનાં કર્મો કરે તોપણ તેનું સંસાર-

રમાં ભટકવાનું મટે નહિ. તેમજ તે કોઈ પણ રીતે સંસારથી મુકાવારૂપ, મોક્ષ અવસ્થા મેળવે નહિ. પુણ્યદાન આત્મજ્ઞાનવિના શુભ આશ્રવથી દેવતાદિ ગતિનો અંધ પાડે પરન્તુ મોક્ષનો હેતુ તો તે સર્વ આત્મજ્ઞાનપૂર્વક હોવું જોઈએ તોજ તે મુક્તતા મેળવે.

અવહારમાર્ગ અને નિશ્ચયમાર્ગ.

શ્રદ્ધા આત્મજ્ઞાન બે, દાતા શિવ સુખ હોય;

દ્વિવિધ ધર્મ વ્યવહારપંથ, નિશ્ચે આત્મા જોય. ૧૬

ભાવાર્થ:—(સત્ય) શ્રદ્ધા અને આત્મજ્ઞાન એ બેજ મોક્ષસુખને દેનારાં છે, તે છતાં અવહારમાર્ગમાં ધર્મના બે પ્રકાર છે. પરન્તુ નિશ્ચય માર્ગમાં તો આત્મજ્ઞાન એમ એકજ ધર્મનો પ્રકાર છે.

પરમાર્થ:—ખરી શ્રદ્ધા અને ખરૂં આત્મજ્ઞાન એ બેજ પરમસુખમય મોક્ષપદને આપનારાં છે. અવહાર માર્ગમાં શ્રાવકધર્મ અને યતિધર્મ એમ બે પ્રકાર છે. પરન્તુ નિશ્ચય માર્ગમાં ધર્મ એકજ પ્રકારે છે. અને તે એ કે, આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરવું.

અવહાર નય અને નિશ્ચય નય.

ગુણસ્થાનક ને માર્ગણા, ઉપાદેય વ્યવહાર;

નિશ્ચય આત્મજ્ઞાન છે, પરમેષ્ઠિ પદકાર. ૧૭

ભાવાર્થ:—ચૌદ ગુણસ્થાન ને ચૌદ માર્ગણા આ જે છ-

વની જુદી જુદી સ્થિતિ છે, તે સૌ જવહાર નયથી ખરી છે, એમ જાણવું. બાકી નિશ્ચય નયથી તો આત્મજ્ઞાન તેજ આત્મા એમ સમજવું અને એ જ્ઞાનજ પરમેષ્ઠિના ઉત્તમ પદને પમાડનાર છે.

પરમાર્થ:—મિથ્યાત્વ,^૧ સાસ્વાદન,^૨ મિશ્ર,^૩ અનત સમ્યક્ત્વ,^૪ દેશવ્રત,^૫ સર્વ વ્રત યા વ્રમત,^૬ અવ્રમત,^૭ અપૂર્વ કરણ,^૮ અનિવૃત્ત્ય કરણ,^૯ સૂક્ષ્મસંપરાય,^{૧૦} ઉપશાંતમોહ,^{૧૧} ક્ષિણમોહ,^{૧૨} સયોગી કેવલી,^{૧૩} અને અયોગી કેવલી,^{૧૪} એવાં ચૌદ ગુણસ્થાનક છે. તેમજ મનુષ્યાદિ ચાર ગતિ, સ્પર્શદ્રિયાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયો, પૃથ્વી આદિ છકાય, સત્ય મનોયોગાદિ પંદર યોગ, સ્ત્રિયાદિ ત્રણ વેદ, ક્રોધાદિ ચાર કષાય, આઠ જ્ઞાન, સાત સંયમ, ચાર દર્શન, કૃષ્ણાદિ છ લેશ્યા, ભાવ અને અભાવ એ બે, છ સમ્યક્ત્વ, સંસ્રી અસંસ્રી એ બે, અહારક અનાહારક એમ ચૌદ માર્ગણા, ઇત્યાદિ સ્થિતિમાં જે જીવ હોય છે, તે જવહાર નયથી જીવ કહેવાય, અર્થાત્ કર્મની ઉપાધિવરે, જીવ કહેવાય. બાકી નિશ્ચય નયથી, જોતાં તો, આત્મજ્ઞાન તેજ આત્મા, અને તે જ્ઞાનજ પરમેષ્ઠિ એટલે ઉત્કૃષ્ટપદ જે મોક્ષપદ તેને આપનાર છે.

સમ્યક્જ્ઞાન એટલે આત્મજ્ઞાન હોય તો ગુણસ્થાનક અને માર્ગણાનું જ્ઞાન પણ શિવપદ આપનાર થાય છે. માટે સ્વપરના વિવેચનરૂપ સમ્યક્જ્ઞાન પ્રથમ કરવું.

ગૃહાદિ કાર્યમાં આત્માનુભવી કેમ વર્તે ?

ગૃહ કામ કરતાં છતાં, જે રહે અનુભવ દક્ષ;

ધ્યાય સદા જિનેશપદ, થાય મુક્ત પ્રત્યક્ષ. ૧૮

ભાવાર્થ:—આત્મજ્ઞાન જેને થયું છે, એવો સમ્યક્ દૃષ્ટિ અનુભવી જીવ ધરનાં, (વ્યવહારનાં) કામો કરે, વચનથી બોલે છતાં પરિણામ આત્મવિચારમાંજ રાખે, હમેશ સાવધાન રહે. એવા પુરૂષ સદા-સર્વદા, જિનેશ જે પરમાત્મા તેના પદનું ધ્યાન કરતાં કરતાં, ખુલ્લી રીતે મોક્ષપદ પામે.

પરમાર્થ:—યથાર્થ આત્મજ્ઞાન એટલે જેને નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે, એવા આત્માનુભવી પુરૂષો ગૃહનાં-વ્યવહારનાં કામો કદાપિ ઉદાસીન વૃત્તિથી કરે, તોપણ તેમનું લક્ષ નિજસ્વરૂપમાં બન્યું રહી સદા-સર્વદા, શ્રી પરમાત્માના પદનું ધ્યાન કરતાં કરતાં જાહેર રીતે મોક્ષપદને મેળવે એમાં સંદેહ નથી.

સર્વ મનુષ્યોએ બોધવાન યવા શું કરવું ?

જિન સમરો જિન ચિંતવો, જિન ધ્યાવો મન શુદ્ધ;

ક્ષણમાં પામો પરમપદ, થઈ પોતે પ્રતિબુદ્ધ. ૧૯

ભાવાર્થ:—હે માનવ બંધુઓ, જિનેશ્વર ભગવાનનું સ્મરણ કરો, તેમનું ચિંતન કરો, અને મન શુદ્ધ રાખી તેમનું ધ્યાન કરો કે જેથી તમે પ્રતિબુદ્ધ એટલે સમ્યક્ દૃષ્ટિવાન થઈ ક્ષણમાં પરમપદ જે મોક્ષપદ તેને પામો.

પરમાર્થ:—હે માનવ બાંધવો ! જિનેશ્વર ભગવાનના ગુણોને પ્રથમ યાદ કરો, પછી તેમના ગુણોનું વારંવાર મનન કરો, પછી કથાયથી રહિત એવા નિર્મળ મનવડે, તેમના ગુણોનું ધ્યાન ધરો, અર્થાત્ તે ગુણો પોતામાં ઘટાવવારૂપ નિદ્ધિધ્યાસન કરો એટલે તમે સમ્યક્દષ્ટિ અર્થાત્ અંતરાત્મારૂપ આત્માના બોધવાળા થઈ ક્ષણમાં પરમાત્માના પદને પામશો.

શ્રી જિનેશ્વર ને શુદ્ધાત્મા જે સિદ્ધમહારાજ, એમાં ભેદ નથી.

જિનવર ને શુદ્ધાત્મમાં, કિંચિત્ ભેદ ન જાણ;

एहज कारण मोक्षनुं, ध्याई लो निरवाण. ૨૦

ભાવાર્થ:—જિનવર અને શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ સિદ્ધભગવાન એમાં કાંઈ ફેર નથી. માટે એ બન્ને મોક્ષનાં કારણ છે, તેનું ધ્યાન કરી તમે નિર્વાણ પામી દ્યો.

પરમાર્થ:—અરિહંત ભગવાન જેણે કર્મરૂપી શત્રુઓ છુટ્યા છે, ને જે શરીર સહિત છે તે, અને સિદ્ધભગવાન જેણે કર્મરૂપી કલંકો ઘોઈ નાંખી, શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમાં રમણુ કરે છે તે, અને જે શરીરરહિત છે તે, આમ છતાં અનંતજ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય, એ મુખ્ય ગુણો બન્નેમાં સરખી રીતે પ્રગટ છે. માત્ર જિનેશ્વર ભગવાનને આયુશેષ રહ્યું છે ને સિદ્ધમહારાજને તે નથી. તેથી એ બન્ને ભગવાન મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણરૂપ છે માટે તેમનું ધ્યાન કરી, નિ-

ચાંણુપદ સંપાદન કરીદ્યો. અને એ બંને પદમાં ફેર બા-
ણુશો નહિ.

આપણા આત્મામાં અને જિનેશ્વરના આત્મામાં નિશ્ચયથી કંઈ ભેદ છે?

જિન જેવો નિજ આત્મા, નિશ્ચય ભેદ ન રંચ;

એજ સાર સિદ્ધાંતનો, છોડો સહુ પ્રપંચ. ૨૧

ભાવાર્થ:—જિનેશ્વર ભગવાનમાં જે આત્મા છે, અને
આપણામાં જે આત્મા છે એ બંનેમાં નિશ્ચયનયે કંઈ (જરા
માત્ર પણ) ભેદ નથી. માટે બીજી સઘળી ખટપટ છોડી
સિદ્ધાંતના સારરૂપ એ વાતને શ્રદ્ધાપૂર્વક માનો.

પરમાર્થ:—શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનમાં જેવો આત્મા વ્યક્તિ
અપેક્ષાયે છે, તેવોજ આત્મા આપણામાં શક્તિ અપેક્ષાયે
છે. નિશ્ચયનયથી અવલોકન કરતાં તે એકમાં રંચમાત્ર
ફેર નથી. માત્ર એઓ કર્મરહિત અને આપણે કર્મસ-
હિત છઈએ, તેથી કર્મનો નાશ કરવાનોજ આપણે ઉદ્યમ
કરવો ભેઈએ. કે જેથી આપણો ને તેમનો સરખો આત્મા
જે વસ્તુતઃ છે, તે વ્યક્ત એટલે પ્રગટ થઈ રહે. માટે બીજી
લાંબી ટુંકી વાતનો પ્રપંચ છોડી દઈ સર્વ સિદ્ધાંતના સાર-
રૂપ આ વાતને દૃઢ શ્રદ્ધાથી ગ્રહણ કરો.

આત્મા અને પરમાત્મામાં ભેદ.

આતમ પરમાતમ વિષે, શક્તિ વ્યક્તિ ગુણ ભેદ;

નહિંતર ઉભય સમાન છે, કર નિશ્ચય તજ સ્વેદ. ૨૨

ભાવાર્થ:—આત્મા અને પરમાત્મા એમાં ગુણથી આ-
ટલોજ ભેદ છે, એઓ વ્યક્ત એટલે પ્રગટ આત્માપણું પા-
મ્યા છે અને આપણે શક્તિરૂપે એટલે અપ્રગટરૂપે કર્મસ-
હિત આત્મા છીએ, તેથી વ્યક્તતા અને અવ્યક્તતા સિવાય
એક આત્મા સમાન છે. માટે આપણા આત્મામાં અને
પરમાત્મામાં કંઈ ભેદ છે, એવો વિચાર ન આણો અને ખેદ
દૂર કરી આત્મારૂપે આપણે એમના સમાનજ છિયે, એવો
નિશ્ચય કરો.

પરમાર્થ:—આપણા આત્મામાં પણ શક્તિરૂપે અર્થાત્
અપ્રગટરૂપે કેવલ જ્ઞાનાદિ ગુણ ભરેલા છે. અને અરિહંત,
સિદ્ધ મહારાજને પણ કેવળ જ્ઞાનાદિ ગુણ છે, પરંતુ એમને
પ્રગટપણે છે અને આપણને અપ્રગટપણે છે. નહીતર બન્ને
આત્મામાં બીજો કંઈ ભેદ નથી. એઓનો અને આપણો
આત્મા સમાનજ છે, માટે ફેકટ ભ્રમમાં પડી ખેદ ન કરો
અને ઉદ્યમ કરો કે, જેથી કર્મનો ક્ષય થઈ જાય એટલે તમે
પણ પ્રગટરૂપે તમારા આત્માને કેવળ જ્ઞાનાદિરૂપે દેખીશો.

શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ.

અગણિત શુદ્ધ પ્રદેશ છે, લોકાકાશ પ્રમાણ;

તે શુદ્ધાત્મા અનુભવો, જે ધ્યાતાં કલ્યાણ. ૨૩

ભાવાર્થ:—શુદ્ધાત્મા અસંખ્યાત પ્રદેશી છે; અને નિર્મળ
છે, તેમજ લોક પ્રમાણ છે, તે શુદ્ધાત્માનો ધ્યાનદ્વારા અ-
નુભવ કરો કે, જેથી પરમ કલ્યાણ થાય.

પરમાર્થ:—આત્માના પ્રદેશ અનંત છે. એ પ્રદેશો સામાન્ય સ્થિતિમાં અશુભ કે કાળા છે. વિશેષ સ્થિતિમાં તે ધવલ (ઘોળા) કે શુભ છે અને જ્યારે તે પ્રદેશને ઉત્તમ સ્થિતિ આવે ત્યારે શુદ્ધ, નિર્મળ, સ્ફટિકના જેવા રંગરહિત હોયછે. આવો અસંખ્ય પ્રદેશી લોકાકાશ પ્રમાણુ સ્ફટિકવત્ નિર્મળ આત્મા હોય તે શુદ્ધાત્મા કહેવાય છે. અને તેનો ધ્યાનદ્વારાએ અનુભવ કરતાં પરમ કલ્યાણરૂપ સિદ્ધતા પમાય છે.

અનુભવનું લક્ષણુ અધ્યાત્મરસિક “ખનારસીદાસ” આપ્રમાણુ “સમયસાર” નાટકમાં આપે છે.

“વસ્તુવિચારત ધ્યાવતે, મન પાવે વિશ્રામ;

રસસ્વાદન સુખ ઝૂપજે, અનુભવ ચાકો નામ.

વ્યાખ્યા:—આ દશ્ય એવું દેહાદિ કે જગત્ શું અને અદશ્ય એવો એમાં હું કોણુ એમ વિચારતાં વિચારતાં...
.....જ્યારે, મન, જડ એવા દેહાદિ પદાર્થોમાં ઉપરામ પામી, હું (ચૈતન્ય)માં વિશ્રામ લે ત્યારે નિજનંદનો આસ્વાદ ચખાય, અને એ નિજનંદનો આસ્વાદ લેતાં અપૂર્વ સુખ ઉપજે તેનું નામ અનુભવ.

સૂચન:—જેણે આત્મ (આંખાના) ફળનો સ્વાદ અનુભવ્યો નથી એવા અમેરિકન લોકોને તેનો સ્વાદ કેવો છે તે બુદ્ધિપૂર્વક તેને ચખાવ્યાવિના પણ સમજાવી શકાય, પણ તેનો યથાર્થ અનુભવ ન કરાવી શકાય. તેમને કહિયે તમારા

દેશમાં પિચિસ (Pitches) નામનાં ફળ થાયછે (તે ગોળ મોઢોટી મોસંખી જેવડો હોયછે) ને આંખાના ફળ લંબ-ગોળ હોયછે. હવે પિચિસના તમે આપેલા સ્વાદને તમે સાતેક ગણો કરો અને તેની તુરાશ ને જરા ખટાશ ઓછી કરો, ને ઓલીવ તેલનો જરાક આસ્વાદ યાદ કરો એટલે આંખાનો સ્વાદ તમે સમજશો. આ પ્રમાણે તેમને કહ્યું હોય અને પછી એકાએક તેમના હાથમાં કેરી આપી હોય, તે તેનો સ્વાદ લેતો, ભેકે આગળ આખ્યું નથી, તે છતાં તે સમજી શકે છે, કે એ આંખાનું ફળ કેરી છે. તેમજ ત્હેનો આસ્વાદ લેતાં જે તેને ખુશી થાય, તેને તે અનુભવે. એવીજ રીતે શાસ્ત્ર કે સદ્ગુરુ આત્માનંદનો આસ્વાદ દ્રષ્ટાંતો આપી શિષ્યપાસે એવું અનુમાન કરાવે કે જગત્ના સઘળાં સુખને અનંતગણાં કરો, એટલે અનુભવનો એક અંશ-માત્ર થશે. પરંતુ જ્યારે તે આત્મા કર્મભળથી નિર્મળ ધ્યાનદ્વારા થાય ત્યારે “સુરગણુ સુખ ત્રણુ કાળના, શીવ વસીયા, અનંત ગણુ તે કીધરે, શીવ વસીયા; અનંત વર્ગે વર્ગિત ક્યારે શીવ વસીયા, તોપણુ સુખસમીધરે, શીવ વસીયા;” પોતાના સ્વરૂપનો આ અપૂર્વ આસ્વાદ લે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્ર ને સદ્ગુરુ બુદ્ધિપૂર્વક શિષ્યને આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવી શકે, પરંતુ અનુભવતો પોતાનેજ કરવો ભેદએ. એ કોઇથી આપી શકાય નહીં. જ્યારે શિષ્ય પોતેજ ગુરુ કે શાસ્ત્રની આપેલી યથાર્થ સમજથી તથા નૈસર્ગિક રીતે એટલે સ્વાભાવિક રીતે

પોતે પોતાનો વિચાર કરવાથી—હું ને જડ (સ્વપર)નું વિ-
વેચન કરી પરભાવમાંથી નીકળી મનને સ્વભાવમાં લાવે
એટલે સ્વ (આત્મા) સ્થિર હોવાથી મન ત્યાં સ્થિર થાય
છે. અને એ સ્થિર મનમાં અથવા અંતઃકરણમાં—ચિત્તમાં
આત્મપ્રતિબિંબ પડે છે એટલે આત્મદર્શન, આત્મજ્ઞાન
આત્માનંદ અનુભવાય છે. અને સધળે જ્યોતિ જ્યોતિ-
રૂપ દેખાઈ રહે છે એ અનુભવ જ્યોતિ છે. તે અનુભવ
કરનારનેજ દેખાય છે.

આત્મા નિશ્ચયથી કેવો અને વ્યવહારથી કેવો ?

નિશ્ચય લોક પ્રમાણ છે, તનુ પ્રમાણ વ્યવહાર;

એવો આત્મ અનુભવે, તે પામે ભવ પાર. ૨૪

ભાવાર્થ:—આત્મા નિશ્ચય નયથી શક્તિરૂપે, લોક પ્રમાણ
છે અને વ્યવહાર નયથી વ્યક્તપણે શરીર પ્રમાણ છે.
આવો આત્મા જે અનુભવે તે સંસારમાં જન્મમરણનો
પાર પામે.

પરમાર્થ:—જૂદી જૂદી અપેક્ષા કે નયથી જેમ એકજ મા-
ણસ પોતાના આપની અપેક્ષાએ પુત્ર હોય છે, અને પો-
તાના પુત્રની અપેક્ષાએ પોતે આપ હોય છે. તેમજ એકજ
આત્મા નિશ્ચય નયથી, (વસ્તુતઃ) એવી શક્તિ ધરાવે છે
કે, લોક પ્રમાણ છે. તેમ તેજ આત્મા વ્યવહાર નયથી
(Practically) શરીર પ્રમાણ છે. આવા આત્માનો જે

અનુભવ કરે (Realise) તે આ જન્મ મરણરૂપ ભવસ-
મુદ્રનો અવશ્ય પાર પામે.

જે આત્માને આપણે વ્યવહાર નયથી તનુપ્રમાણુ સમજીએ
છીએ, તેજ આત્માને નિશ્ચય નયથી લોકપ્રમાણુ સમજવો
જોઈએ.

આ બંને અપેક્ષામાં વ્યવહાર નયથી દેહપ્રમાણુ આત્મા
એતો બાંધવોથી, કંઈક સમજતું હોય તેમ જણાય છે, પ-
રંતુ આત્મા (આપણે) લોકપ્રમાણુ વસ્તુતઃ કેમ છીએ તે
સમજવાને આ નીચેનો ખુલાસો ઉપયુક્ત થશે.

પેહેલાં વિચાર ચક્ષુથી જુઓ કે, આ ઘરમાં હું છું કે
મારામાં આ ઘર છે; પછી શરીર એ હું એમ વ્યવહારથી
જોઈએ તો આ ઘરમાં હું છું, એ વાત યથાર્થ કરે છે.
લોક જેઓ શરીર એજ હું માનેછે, તે બધા લોકો હું ઘ-
રમાં છું, એ વાતને પ્રમાણુ કરે છે. આટલે સુધી વ્યવહાર-
નયનું કામ ચાલે છે. હવે નિશ્ચય નયથી લોકપ્રમાણુ આત્મા
(અથવા આપણે કેમ છીએ) તે સમજવવાને યત્ન કરીએ.
પ્રથમ મનોદૃષ્ટિથી જોતાં આ ઘર જેમાં શરીરથી બેઠાં
છીએ, તે ઘર તેના મનમાં દેખાશે. આ મુંબઈ જેમાં શરીરથી
વસુંછું તે મુંબઈ મનમાં સમાયેલી જણાય છે. આ હિંદુસ્તા-
ન જેનો હું શરીરથી વતની છું એમ કહેછે, તે હિંદુસ્તાન
મનમાં રમતું જણાશે.

આ પૃથ્વી જેનાપર હું દેહથી ફરું છું તે પૃથ્વી પણ જાણે
 મનરૂપ પારણામાં ઝુલતી દેખાશે. હવે જેમ ઘણા લોકોની
 સાથે પોતે શરીર એ હું એમ જાણુતો હતો પણ શરીર
 તો આત્માનું એક હથિયાર છે. તેમ મન જેમાં આ પૃથ્વી
 પણ ઝુલતી દેખાય છે, તે મન પણ આત્માનું હથિયાર છે.
 તો હવે નિશ્ચયનયથી આત્મા શું એ સમજવાને થોડીવાર
 શરીર એ હું એમ દેહભાવ મટાડી, મન એ હું માનતાં
 જેમ મનમાં પૃથ્વી પણ આવી ગયલી જણાય છે, તેમ મન
 એ પણ હું નહીં. મન પણ આત્મારૂપી પ્રાસાદના-મહે-
 લમાં એક પારણું હોય તેવું છે. કારણ કે મનપણુ પોતાના
 આત્મામાં છે. તો એ આત્મારૂપી પ્રાસાદમાં મનરૂપી પાર-
 ણામાં ઝુલતી આ પૃથ્વી આદિ તે હું કેમ હોઈ! માત્ર
 દેહભાવથી શરીરપ્રમાણુ કહેવાય. મનોભાવથી ચૌદ રાજ-
 લોકપ્રમાણુ કહેવાય, અને આત્માભાવથી એટલે જ્ઞાન
 એજ હું એમ હોવાથી લોકલોકપ્રમાણુ કહી શકાય.
 આ નિશ્ચય નયથી વસ્તુતઃ આત્મા-આવો છે. જે-
 માત્ર બ્રાંતિથી દેહને હું સમજ્યાથી એકલા વ્યવહાર આ-
 ત્માને હું કહે છે એ અનેકાંતવાદી જિનમાર્ગીને છાજતું
 નથી. હા ઘણો વખત વ્યવહારમાં ગાળવાથી-પોતાને દેહ
 સમજવાથી આમ થાય છે, માટે ઘણોખરો વખત તો-
 જ્ઞાન એ હું-આત્મા એ હું એમ સમજવાથી નિશ્ચય નયનો
 આત્માપણુ પોતાને હસ્તામલકવત્ ભાસન થઈ રહેશે. એ-

ટલુંજ નહીં; પરંતુ નિશ્ચય દૃષ્ટિ હૃદયમાં ધરી રાખી હું જ્ઞાનરૂપે લોકપ્રમાણ છું, એમ યથાર્થ સમજી, હું જ્ઞાનજી છું; એમ ગ્રહીને વ્યવહારથી દેહપ્રમાણ છું, એમ કહે એટલે કે પ્રથમ નિશ્ચય દૃષ્ટિ હૃદયમાં રાખીનેજ પછી દેહપ્રમાણ વ્યવહારથી બોલે, તો હાલ જે વ્યવહાર નયનો આત્મા તેજી હું આત્મા, ને તેથી જ્ઞાન જે છે તે પણ પરિમિત રહે છે. તે મનાવા સાથે નિશ્ચય નયથી પણ આત્મા સમજાઈ પછી વ્યવહાર નયથી બોલાય તો ભૂલ થવાનો સંભવ ઘણો થોડો છે.

ખીજી યુક્તિ, સૂર્ય ને સૂર્યનું કિરણ જેમ જૂદું ન કહેવાય, તેમ લોકપ્રમાણ આત્મા ને દેહપ્રમાણ આત્મા એજ જ્ઞાન કહેવાય. એ નિયત સ્થાનવર્તી સૂર્યનો પ્રકાશ લોકમાં જેમ પ્રસરે છે; તેમ નિયત સ્થાનવર્તી આત્માનો પણ જ્ઞાન પ્રકાશ લોકલોકમાં આપક છે. આટલા માટેજ શાસ્ત્રમાં આત્માને વિષ્ણુ એટલે વ્યાપક નિશ્ચય નયથી કહેલ છે. માણસ પોતાને માત્ર ક્ષયોપશમવડે કિરણ જેટલોજ સમજે તો તે દેહમાં પ્રકાશ કરે તેવો થઈ રહે છે. મન જેટલો સમજે તો લોકના પદાર્થ દેખે અને આત્મા એટલે લોકલોક ભાસ્કર સૂર્ય જેવો નિયત સ્થાનવર્તી સમજે તો સર્વજ જેવો થાય છે.

સૂચના—કદાચ દેહપ્રમાણ આત્મા જણાય, તોપણ સાંઝે છે. પરંતુ દેહ એ આત્મા છે, એમ તો નજ જણાવું જોઈએ. હવે દેહપ્રમાણ આત્મા જે પોતાને જણાયો છે. એટલે મારામાં કોણ વિચાર કરે છે તે જણાશે. તેજ

લોક ભાસ્કર આત્માનું કિરણ છે. તેને ગૌતમસ્વામીએ જેમ અષ્ટાપદ પર ચડવાને પકડ્યું ને અષ્ટાપદપર ચડી શ્રી આદિશ્વરનાં દર્શન કર્યાં. તેમ તને તે દેહપ્રમાણુ આત્મા-રૂપી કિરણને પકડી અષ્ટાંગ યોગરૂપી (કે યોગની આડ દૃષ્ટિરૂપી) અષ્ટાપદ પર ચડે તો નિશ્ચયનયનો લોકભાસ્કર આત્મા એટલે કે આદિશ્વર ભગવાન જેવો આત્મા જે પોતેજ છે, એમ જણાશે. જેમ મહાપુરૂષોએ કર્યું હોય તે પોતાને લાગુ કરી તદ્દવત્ વર્તન કરવાથીજ મહાપુરૂષોનું સન્માન જગજાહેર થાય છે, નહિ કે તેની માત્ર પ્રસંશા કરવાથીજ-કે બહુ માન કરવાથીજ ખરેખર કલ્યાણ છે; પરંતુ પ્રસંશા કરી, બહુ માન કરી પોતે આત્મ કિર્ણુ પકડી, ચડી જોવાથી તો ધણુંજ સન્માન થાય છે. કારણ કે જ્ઞાન એજ મોક્ષમાર્ગ નથી; પરંતુ જ્ઞાન, દર્શન, તેમજ તે પ્રમાણે વર્તનરૂપ ચારિત્રમાં મોક્ષમાર્ગ છે.

એટલે તે મહાપુરૂષના જેવું વર્તન તે મોક્ષમાર્ગ છે. સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ આ તત્ત્વાર્થ સૂત્રનું કથન છે તેથી જાણવું, અનુભવવું અને તે પ્રમાણે વર્તવું એ મોક્ષમાર્ગ છે.

ચોરાસી લાખ યોનિમાં ભટકવાનું કારણ.

લક્ષ ચોરસી યોનિમાં, ભમ્યો કાલ અનંત;

સમ્યક્ રત્નત્રયિવિના, થયો ન ભવનો અંત. ૨૫

ભાવાર્થ:—અનંત કાલ થયાં ચોરાસી લાખ જીવ જાતિ-

યોમાં હું ભટક્યો, પરન્તુ સમ્યક્ રત્નત્રય (જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર) પામ્યાવિના, આ સંસાર અર્થાત્ જન્મમરણનો છેડો ન પામ્યો.

પરમાર્થ:—એકેક જીવજાતિમાં અગણિત જીવો છે, એવી ચોર્યાસી લાખ જીવ જાતિયો છે, સાત લાખ જાતિના પૃથ્વી કાયના જીવ, જેવા કે સ્ફટિક, મણિ, રત્ન, પરવાલા, હિંગલો, હડતાલ, મણુસીલ, પારો, સોનું, રૂપુ, ત્રાંબુ, કથિર, સીસું લોહું, માટી, હરમજી, અરણેટો પાષાણુ, પલેવો પાષાણુ, અબ્રક, તૂરીમાટી, ખારો, તેમજ પાંચ જાતિની માટી એમ અનેક છે. આ બધા જીવ છે. તેમાં હું ભટક્યો, તેમજ કૂવા-વાવાદિનાં પાણી, તેવા અપકાય જીવની સાત લાખ જાતિયો તેમાં પણ રખડ્યો. જવાલા, અંગારા, તણુખા, વીજલી વિગેરે સાત લાખ જાતિની અગ્નિકાયના જીવરૂપે થયો, વંટોળિયા આદિ સાત લાખ જાતિના વાયરાની જાતિમાં હું જન્મ્યો અને મર્યો, ભાજી આદિ દશ લાખ વનસ્પતિરૂપે હું અથડાયો, કંદ આદિ સાત લાખ સાધારણ વનસ્પતિમાં પણ હું ભમી ચૂક્યો, જે લાખ જાતિના કીડા વગેરે જે ઇન્દ્રિય જીવોમાં હું અટવાયો, જે લાખ જાતિની કીડી, માંકડ વગેરે ત્રણેન્દ્રિના વર્ગમાં હું આવી પડ્યો, માખી, મચ્છરાદિ ચારેન્દ્રિય જીવોમાં હું આવ્યો, ચાર લાખ જાતિમાં દેવતારૂપે, ચાર લાખ જાતિના નારકી જીવરૂપે, ચાર લાખ જાતિના જનાવરરૂપે, અને ચૌદ લાખ જાતિના મનુષ્યોરૂપે, એમ ચા-

યાંસી લાખ જીવોની જાતિયોમાં અનંતકાળ થયાં હું અનંતવાર જીવ્યો ને મર્યો, પરંતુ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ ત્રણ ચિંતામણી રત્નો તેમાંજ હોવા છતાં મેં મેળવ્યાં નહીં કે જેથી આટલી આટલીવાર આવી આવી જીવોની યોનિમાં ભટકતો ભટકતો તે ભવબ્રમણનો પારજ ન પામ્યો. આ બધાં જન્મ મરણનાં દુઃખો ભોગવવાનું જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશે દેખાતા માર્ગમાં દર્શનરૂપ શ્રદ્ધા રાખી, સદ્વર્તનરૂપ ચારિત્ર, નહિ અંગિકાર કરવાથીજ અન્યું.

એ સંતાપ કેમ મટે?

શુદ્ધાત્માને મુક્તતા, જોતું ઇચ્છે આપ;

સ્વાત્મા જાણી અનુભવો, તોજ મટે સંતાપ. ૨૬

ભાવાર્થ:—જે તું નિર્મળ શુદ્ધસ્વરૂપને ઇચ્છતો હોય તો, ત્હારા આત્માના સ્વરૂપનો વારંવાર વિચાર કરી, તેનો અનુભવ કર એટલે (ભવબ્રમણનો) સંતાપ મટી જશે.

પરમાર્થ:—આવાં આવાં જન્મ મરણનાં અનેક દુઃખોથી, થતા સંતાપમાંથી ખસી, નિર્મળ સિદ્ધપદની વાંચ્છના જે ત્હારે ખરેખરી હોય, કે જે દશામાં જન્મ મરણનાં સકળ દુઃખો મટી, સાદિ અનંતકાળસુધી અક્ષય સુખમાંજ રહેવાય છે. ત્હેનીજ ત્હારે ખરેખરી ચાહના હોય તો ‘હું કોણ છું?’ તે પ્રથમ શોધ, અને એ શોધતાં શોધતાં અર્થાત્ ત્હારા પોતાનાજ આત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન થતાં, અચળ ભોક્ષનો માર્ગ પામીશ કારણકે આપણામાં રહેલા આત્માની

પ્રથમ ઝાંખી થઈ, ને પછી તેના ઉદ્યોતથી શ્રદ્ધાપૂર્વક, સ-
દ્વર્તન થયું કે મળ વિલેપ જઈ પોતાને નિર્મળ સિદ્ધપદ
પ્રાપ્ત થશે.

આત્મજ્ઞાન વિનાની ક્રિયા કેવી છે ?

આત્મજ્ઞાન નહિ જ્યાંસુધી, ફોકટ ક્રિયા કલાપ;

મટકો ત્રણે લોકમાં, શિવશુભ લહો ન આપ. ૨૭

ભાવાર્થ:—જ્યાંસુધી આત્મજ્ઞાન ન થયું, ત્યાંલગી સ-
ધળી ક્રિયાઓ શ્રેષ્ઠ છે. ત્યાંલગી તું ત્રણ લોકમાં ભટકીશ
અને મોક્ષસુખ પામી શકીશ નહિ.

પરમાર્થ:—જ્યાંસુધી પોતે કોણ એવું આત્મજ્ઞાન થઈ
પોતાની અનંત શક્તિ, અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન અને
અનંત સુખ જણાયાં નથી, ત્યાંસુધી તપ, સંયમ, આદિ
ક્રિયાઓ શ્રેષ્ઠ છે અર્થાત્ એકલા વિનાનાં મીઠાં જેવી છે.
કારણ કે આત્મજ્ઞાનના પ્રકાશવિના, જેટલી જેટલી ક્રિયા
થાય, તે બધી અંધારામાં થાયછે, ને અંધારામાં ચાલતાં
સાધ્ય જે મોક્ષ, ત્યાં કેમ પહોંચી શકાય ! માટે જ્યાંસુધી
આત્મજ્ઞાનરૂપી દીવો પ્રગટ ન કર્યો હોય, ત્યાંલગી ક્રિયા કર-
નાર તો ભટકે છે પણ તું તપ, સંયમ, આદિ ક્રિયા કરવા
છતાં પણ મોક્ષત્વ તો નથીજ પામતો, કારણ કે તેવી
સત્ક્રિયા, કદાચ ઉત્તમ મનુષ્ય કે, દેવગતિમાં લઈ જાય, તો-
પણ સંસારમાં હોવાથી, ભટકવું જાય નહીં. માટે આત્મ-
જ્ઞાનવિના, તું ત્રણે લોકમાં ભટકે છે. અને મુક્તતા પામતો

નથી. અર્થાત્ વગર દીલે પહેલાં તું પોતે કોણુ છે? તે તું
યથાર્થ સમજી, આત્મજ્ઞાન કરી, અને પછી તપ, સંયમ
આદિ શુભક્રિયા કરી, તે ક્રિયા અનિચ્છાથી એટલે તેના
ફળની આશા રાખ્યા વિના કર તો તું સત્વર મોક્ષસુખ
મેળવીશ.

શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન આત્માને કેવો કહેછે?

**ધ્યાન યોગ્ય ત્રિલોકમાં, જિનસમ આતમ જાણ;
નિશ્ચયથી જિનવર કહે, તેમાં આંતિ ન આણ. ૨૮**

ભાવાર્થ:—આ ત્રણે લોકમાં ધ્યાન ધરવાને યોગ્ય
આત્મા છે, ને તે આત્મા નિશ્ચય (નયથી) જિનેન્દ્ર સરખો
છે એમ શ્રી જિનેશ્વર પોતેજ કહેછે, માટે તેમાં કોઈ વા-
તની શંકા ન કર.

પરમાર્થ:—ઉર્ધ્વલોક, અધોલોક, અને મધ્યલોક એ ત્રણે
લોકમાં ધ્યાન કરવાને યોગ્ય, એક આત્મા છે. અને તે
શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન જેવોજ નિશ્ચય નયથી છે. કા-
રણુ કે આત્મામાં જે ગુણો અહીં અપ્રગટ છે તેજ ગુણો
પરમાત્મામાં પ્રગટ છે. એવું શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન, કેવલજ્ઞા-
ની પોતેજ કહેછે. તો હવે એ વાતમાં શંકા ન આણુ. ધ્યાન
કરવાયોગ્ય એવા, જિનેશ્વરને યથાર્થ ઓળખ, ને પછી
હારો આત્મા તેવોજ છે એમ નિશ્ચય માની તેનું ધ્યાન
ધર કે જેથી જેમ ઉપરના સ્લોકમાં શિવસુખ કહ્યું છે તેમ
પરમાત્માની પેઠે, તું પણ શિવસુખ પામે.

વ્રતાદિથી શું મોક્ષ મળેછે?

વ્રત, તપ, સંયમ, દાનથી, મૂર્ખ કહે શિવ થાય;
આત્માના અનુભવિના, કોઈ ન મોક્ષે જાય. ૨૯

ભાવાર્થ:—એવું તો મૂઢજ કહેછે કે, વ્રત, તપ, સંયમ ધ્યાન ઇત્યાદિથી મોક્ષ મળે, પરંતુ આત્મા કોણુ છે, એનો પોતે અનુભવ કર્યાવિના કોઈપણુ મુક્ત થઈ શકે નહીં.

પરમાર્થ:—વ્રત, તપ, સંયમ, દાન વગેરે મોક્ષનાં સાધન છે, તે ખરૂં છે પણ માત્ર તેથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાયછે, એવું આ જગતમાં જે મૂર્ખ છે તેજ કહેછે. બાકીતો જ્યાંસુધી આત્મા પોતે કોણુ છે, એવું અનુભવપૂર્વક જ્ઞાન ન થાય, ત્યાંસુધી ગમે તેટલાં વ્રતાદિ કરે પણ મોક્ષતો નહીંજ થાય. ક્રિયા અક્ષણ જતી નથી; તેનાથી દેવતાદિ શુભ ગતિ થાય પણ આત્મજ્ઞાન વિના મુક્તિ નહીં થાય.

વ્રતાદિ કરી પરંપરાએ મોક્ષે જવાશે એવું કહેવાય, પરંતુ એ વાત સંકા ભરેલી છે કારણુ કે વ્રત, તપ, સંયમ, દાન, એ જ્યાંસુધી શાશ્વત્ અશુર લઘુરૂપ, ચૈતન્યરૂપ આત્મજ્ઞાન નથી ત્યાંસુધી વગર પ્રકાશે ભટકેછે. માટે ભટકતાં ભટકતાં સાધ્યવસ્તુ મળે પણ ખરી ને ન પણ મળે. પણ અદ્ય જ્ઞાનના પ્રકાશનાં કિરણોથી દેખાતા મોક્ષમાર્ગમાં રહી, જે તપ, જપ, સંયમ, દાન કરે, તો તો નિયમા. (નિશ્ચય) મોક્ષે જાય. એમાં બીલકુલ સંકા જેવું નથી. કારણુ કે જે વખતે, પોતાના આત્મામાં એમ

અનુભવ થયો કે, પોતે આત્માસાથે એકતા કરે છે કે, તેનો જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ, સર્વ દ્રવ્યોપર પડી, પોતાનું શુદ્ધસ્વરૂપ દેખાડતા જાય છે. ત્યારેજ તપાદિથી પોતાના અશુભને કાઢતો કાઢતો સર્વથા નિર્જરા કરી મોક્ષપદને અવશ્ય પામે છે.

કોણ નિશ્ચય મોક્ષે જાય ?

જે શુદ્ધાત્મ અનુભવે, વ્રત સંયમ સંયુક્ત;

જિનવર ભાણે જીવ તે, નિશ્ચય થાયે મુક્ત. ૩૦

ભાવાર્થ:—જે જીવ શુદ્ધાત્માના અનુભવપૂર્વક, વ્રત, સંયમ કરે તો તે જીવને માટે શ્રીજીનેશ્વર દેવતા કહે છે કે, તે જીવ સંસારથી મુકાઈ મોક્ષ પામે.

પરમાર્થ:—પુરૂલ જડ, અને ચૈતન્ય જ્ઞાનવાન પુરૂલ દૃશ્ય ને ચૈતન્ય અદૃશ્ય, પુરૂલ જૂનું નવું, વધતું ઘટતું માલમ પડે. અને આ ચૈતન્યને વર્ણાદિ ન હોય. પુરૂલને વર્ણ ગંધાદિ હોય છે અને ચૈતન્યને તે નથી. આ પ્રમાણે પોતે ચૈતન્યના ધર્મને પુરૂલના ધર્મ જાણે. આ જડ કોઈ દિવસ ચૈતન્ય ન થાય તેમજ ચૈતન્ય જડ ન થાય આમ જે દ્રષ્ટાએ પોતાના ચૈતન્યને અને પર પુરૂલને જુદા દેખી, પુરૂલાદિથી દૂર થઈ, ચૈતન્યરૂપ અર્થાત્ શુદ્ધચૈતન્યરૂપ થવા ઇચ્છા રાખી છે તે જીવ આમ આત્માનુભવ કરી, આત્મદૃષ્ટિ હૃદયમાં ધરી રાખી વ્રત સંયમાદિ ક્રિયા કરે તો તેવડે પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ સાથે એકતા કરતો જાય અને તીવ્ર, જપ, તપ, વ્રતરૂપ અગ્નિવડે કર્મ બળવાથી કર્મની નિર્જરા થઈ નિશ્ચય મોક્ષે જાય—એમ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને કહ્યું છે.

પુણ્ય અને પાપનાં ફળો.

પુણ્યે પામે સ્વર્ગ સુખ, પાપે નર્કે જાય;

પુણ્ય, પાપ તર્જી આપમાં, રમતાં શિવસુખ થાય.૩૧

ભાવાર્થ:—પુણ્ય કર્મોનાં ફળો જીવને ઉંચો ચડાવી સ્વર્ગીય સુખો આપેછે. અને પાપકર્મનાં વિપાક, જીવને નીચો પછાડી નારકીના દુઃખમાં રગદોળે છે. પરંતુ પુણ્યવાસના અને પાપવાસના, એ બેઉનો ત્યાગ કરી, (જીવ) પોતાના (આત્મ) સ્વરૂપમાં રમાણુ કરે તો મોક્ષનાં (અન્યા-આધ) સુખ પામેછે.

પરમાર્થ:—આ ચોરાશી લાખ જીવયોનિમાંના કોઈપણ જીવને કંઈપણ સુખ આપવાથી પુણ્ય બંધાય છે, અને તેમને દુઃખ દેવાથી પાપ બંધાય છે. કોઈને સુખ આપ્યું તેનું ફળ ધણું સુખ થાય છે, અને દુઃખ આપ્યું તેનું ફળ ધણું દુઃખ થાયછે. એટલે એક બીજ વાળું હોય તેમાંથી તેનાં ધણું ફળો થાય, તેમ વાવેલાં સુખનાં સુંદર ફળો અને દુઃખના વિકાળ વિપાકો, એ બન્ને યથાક્રમ વૃદ્ધિ પામેછે. પરંતુ જીવ જ્યારે બાહ્યસુખ જે પુણ્યથી થાયછે, તેની દરકાર નથી કરતો અને બાહ્ય દુઃખ જે પાપ કરવાથી થયું છે તેની પણ દરકાર નથી કરતો, પરંતુ સુખ દુઃખ એ મારા પોતાનાજ પૂર્વ પુણ્ય પાપનાં ફળો છે, એમ જાણી સમતાથી વેદે છે અને હવેથી કોઈ જીવને પણ દુઃખ આપવાનું છોડી દઈ એટલે પાપ વ્યાપારને તજી દઈ સર્વ જી-

વને પરોક્ષ અથવા પ્રત્યક્ષમાં ભડું કરવાનો માર્ગ પ્રથમતો
 લેછે અને ત્યારબાદ સર્વનું ભડું કરતાં, સર્વને સુખ આ-
 પતાં પણ તેમના ફળની જરાપણ ઇચ્છા કરતો નથી. આમ
 જ્યારે પુણ્યવાસના પણ તેની જાયછે એટલે તે અંતઃપ્રવેશ
 કરેછે, એટલે વિચારે છે કે હું કોણ છું? મને દુઃખ છે યા
 સુખ છે? કષાય આદિથી થતાં દુઃખોમાંથી, તેને છોડાવેછે,
 ક્ષમા આદિથી થતાં સુખોમાં તેને જોડે છે. આમ કષાય
 છેદથી થતી નિર્મળતામાં પોતાના આત્મસ્વરૂપની કંઈક પ્ર-
 તિભા દેખાય છે અને એમ થયું કે, શુભ કાર્યો કરવા છતાં
 તે પુણ્યબંધ ન કરાવે, સ્વર્ગાદિનાં પણ વિષય સુખો આપીદે,
 તેમ જાણી તેમનાં (પુણ્યનાં) પણ ફળને ન ઇચ્છતો, પો-
 તાના ઉત્તરોત્તર નિર્મળ દેખાતા, આત્મસ્વરૂપના શુણ્ણોમાં
 રમણુ કરતો. જ્ઞાન,—દર્શનમાં રમણુ કરતો મારામાં જે
 જાણેછે તે જ્ઞાનરૂપ છે તેજ હું અને આ દેખેછે તેજ હું.
 આમ સામાન્ય ઉપયોગ દર્શન તે હું એમ થયું કે, આ
 વિશેષરૂપ જ્ઞાન તે હું એમ ફક્ત જ્ઞાન, દર્શન એ બેમાં ર-
 મણુતા થઈ અર્થાત્ દર્શન ઉપયોગથી જ્ઞાનમાં અને જ્ઞાન
 ઉપયોગથી દર્શનમાં રમણુતા થઈ એજ આત્માનું ચારિત્ર
 એમ થયું કે એ ચારિત્ર પોતામાં થતું અનુભવાયું. ત્યાંપણ
 તે ચારિત્રજ હું. આમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય (અન્યા-
 બાધ) સુખ (કે અનંત આનંદ) આદિ પોતાના (આત્માના
 સહજશુણ્ણોમાં)માં સ્થિતિ થતી જવી એથી અવશ્ય શિવ
 એટલે મોક્ષ તે અક્ષય સુખ, તે જીવ શિવરૂપ થઈ પામેછે.

વિ. વિ. પુણ્યનાં ફળો સુખો તે ભોગથી નાશ પામે, પણ મોક્ષસુખં પરિપૂર્ણ અને અખંડ હોવાથી તેટલુંજ રહેછે. એકજ માણસ જેમ જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ બાપ, ભાઈ, પુત્ર હોઈ શકે તેમ આત્મા પોતેજ જ્ઞાન; પોતેજ દર્શન પોતેજ ચારિત્ર, પોતેજ વીર્ય; આમ અનંતગુણો જે વિશેષરૂપે પોતે છે અને સામાન્યરૂપે પોતે આત્મત્વ છે, તેમ થઈ શકે તેમ છે તો પછી સુખ તેમનાથી બહાર ક્યાં રહે? જેમ સૂર્ય પોતાના પ્રકાશગુણથી, સર્વ વસ્તુ જાણે દેખે તેમ, આત્માપણુ પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ગુણથી જાણે-દેખે, સૂર્યલોકમાં પ્રકાશ કરે, અને આત્મા લોકલોકમાં પ્રકાશ કરે અને એવા અનંત સૂર્યને પણ જાણે તેથી સર્વે જાણે-દેખે-માટે પુણ્યના કરોડ વર્ષના પણ નાશવંત એવા ક્ષણિક સુખમાંથી રતિ દૂર કરી નિજનંદમાં રમણુતા કરવી કે જેથી મોક્ષસુખ સત્વર પમાય એજ યુક્ત છે. શરૂઆતમાં આત્માલ્યાસીનું આચરણ કંઈ વિચિત્ર પુણ્યપાપના ફળના સમ્બંધમાં જણાય છે. બહિર્ભાવનો ત્યાગ કરી નવા પાપપુણ્યમાં પડતો નથી. પરંતુ દુઃખ આવે ત્યારે હસે છે! અને સુખ આવે ત્યારે રહેછે, કારણ કે દુઃખ ભોગથી પાપ ઓછાં થાય એટલે તેમનું હસવું વ્યાજબી છે અને સુખભોગથી પુણ્ય ઓછું થાય માટે તેનું રડવું પણ યોગ્ય ગણાય. પરંતુ આગળ જતાં જ્યારે પુણ્યનાં “ફળો” જે કે સ્વર્ગીય હોય તોપણુ વિષય સુખો છે એમ જાણી તેને પણ છોડ-

વામાં રહતો નથી. પરન્તુ જેમ પુણ્ય પણ શરીરનો મેલ હોય તેમ ધર્મધ્યાનવડે તેને ઘોઈ શુક્લ ધ્યાનવડે નિજસ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરતો કરતો તે ધ્યાનાતીત અવસ્થાને પામેછે.

મોક્ષનાં બે કારણો.

વ્રત, તપ, સંયમ, શિયલ છે, શિવકારણ વ્યવહાર;
નિશ્ચય કારણ મોક્ષનું, આત્મ અનુભવસાર. ૩૨

ભાવાર્થ:—શિવ એટલે મોક્ષનું કારણ વ્યવહારનયથી જોતાં (શુભ વ્યવહારમાં જોડનારા એવા) વ્રત, તપ, સંયમ અને શિયળ વગેરે છે. અને નિશ્ચયનયથી અવલોકતાં મોક્ષનું ખરું કારણ હું કોણ છું તેનો અનુભવ થવો એજ છે. એટલે આત્માજ છે.

પરમાર્થ:—મોક્ષ પામવામાં ક્રમ એવો છે કે પ્રથમ અશુભ ક્રિયા કરતાં જીવ અટકે, અને શુભ ક્રિયામાં પ્રવેશ કરે. આમ કરવાથી નવાં પાપ આવતાં રોકાય, અને જૂનાં પાપો તૂટે. માટે નવાં કર્મોને રોકવા ને જૂના કર્મોનો ક્ષય કરવામાં વ્રત, તપ, સંયમ, અને શિયળ ખરેખરી મદદ કરે છે, કારણ કે જ્યારે તેઓ નવાં કર્મને આવવાનાં બારણું બંધ કરે, અને જૂનાં કર્મોને વાળી,—ઝાડી, બાળી તાંબી નિર્જરા કરાવે છે તો એમ કરતાં સમ્પૂર્ણ કર્મ નિર્જરા થઈ તો મોક્ષ થાય; માટે વ્યવહાર નયનું કહેવું સત્ય કરેછે.

કારણ કે વ્યવહાર નયનથીજ જીવ કર્મોનો કર્તા, ભોક્તા ને હર્તા છે. અવ્રતથી કર્મનો કરતા, વ્રતથી કર્મનો હર્તા થા-

યછે. માટે વ્રતાદિ એ કર્મક્ષય કરવાને વ્યવહાર બહુજ ઉપકારી છે.

નિશ્ચય નયથી મોક્ષનું બાજબી કારણ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ, એટલે હું કોણ છું? તે અનુભવ થાય તો મોક્ષ પામે.

નિશ્ચય નયથી જીવ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ છે. અર્થાત્ જ્ઞાન એટલે મારામાં જાણે છે તેજ હું; દેખે છે તેજ હું; જે જાણાય છે, દેખાય છે, તે હું નહીં, એવું કરતો કરતો પોતાનું નિજસ્વરૂપ અનુભવે તો તેપણ મોક્ષગતિનું વાસ્તવિક કારણ છે.

વ્યવહાર નયથી કર્મોને દુઃખમય જાણી, તેનો વ્રત વગેરેથી નાશ કરેછે.

નિશ્ચય નયથી પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં પેસવાથી કર્મને આધાર નથી રહેતો તેથી, પોતાની મેળે ખરી જાયછે.

પહેલો વ્યવહાર નય કર્મરૂપ બિલિંગ (ઇમારત)ને જાણે કુહાડારૂપ વ્રતો વેગેરેથી, તોડતો હોય તેવો જાણાય છે.

બીજો નિશ્ચય નય એ ભીંતના પથરા, ઇંટોની વચમાં રહેલી ચીકાશ, વાસના, કે આસક્તિને કાઢી લે છે, એટલે ભીંત ધબલઈને પડી જાયછે.

પહેલો અશુભ મૂકી શુભમાં જોડાવેછે ને બીજો શુભને મૂકી શુદ્ધ ચૈતન્યમાં પ્રવેશ કરાવે છે, આમ બેઉ ઉપકારક છે.

પરંતુ જશવિજય ઉપાધ્યાય એમ કહેછે કે:—

નિશ્ચય દૃષ્ટિ હૃદય ધરીજી, પાલે જે વ્યવહાર;
પુણ્યવંત તે પામશેજી, ભવસમુદ્રનો પાર.

ભાવાર્થ:—ભવસમુદ્રનો પાર પામવો હોય, મોક્ષ મેળવવો હોય તો હૃદયમાં નિશ્ચયરૂપ પોતાનો નિજ સ્વભાવ જ્ઞાન છે, તેમાં રહેલું અને વ્યવહારમાં—ક્રિયામાં પોતાને જ્ઞાન-સ્વરૂપે કર્માદિને જાણી, તેને ક્ષય કરવાને વ્રતાદિ વ્યવહાર ક્રિયા કરવી.

પરભાવ ત્યાગ, અને નિજભાવ ગ્રહણમાં મોક્ષ છે.

**પરસ્ત્રી લો નિજભાવને, ત્યાગ કરી પરભાવ;
તો જિનવર એવું કહે, નિશ્ચયે મોક્ષે જાવ. ૩૩**

ભાવાર્થ:—પોતાના આત્મસ્વરૂપને ઓળખી લો અને પરભાવને છોડીદો, તો જિનેશ્વર ભગવાન કહેછે કે તમે નિશ્ચય મોક્ષપદ પામશો.

પરમાર્થ:—પરભાવ, પુદ્ગલભાવ એટલે આ પુદ્ગલ તે હું એવા ભાવને એટલે પુદ્ગલને ઉપકારક, સ્ત્રી, ધન, કુટુંબ, સગાં, દેશ, ઘર, નગર, પૃથ્વી એ મારાં એવા ભાવને ત્યાગો કારણે કે આવા પરભાવને હું દેહ નથી, તો આ સગાં ઘર વગેરે મારાં ક્યાંથી હોય એવું વિચારે. વળી હું તો દેહ-મંદિરમાં વસનાર દેવ છું. હું એ પુદ્ગલાદિ ક્રિયાને જાણનાર જ્ઞાનસ્વરૂપ છું. એવો જ્ઞાનસ્વરૂપ પોતાનો વાસ્તવિક સ્વભાવ છે. તેને ઓળખી તે ગ્રહણ કરે. ઉપર કહેલા પુદ્ગલાદિમાં હું એવો, સ્વભાવ નથી. પરંતુ પરભાવ-વિભાવ છે તેને છોડો તો જિનેશ્વર ભગવાન કહેછે કે, તમે અવશ્યે મોક્ષ પામશો.

**સમજી લો નવ તત્ત્વને, વઢી ષડ્દ્રવ્ય વિચાર;
પંચ કાઢને જાણીને, ઠીક કરો નિરધાર. ૩૪**

ભાવાર્થ:—નવ^૧તત્ત્વનું, તું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી, ષડ્દ્રવ્ય-
નો વિચાર કર, પાંચ કાળના જીવોને ઝોળખ, આટલી વાત
પ્રથમતો નિરધારપૂર્વક જાણી લે.

પરમાર્થ:—જીવ, ૧ અજીવ, ૨ પુણ્ય, ૩ પાપ, ૪ આ-
શ્રવ, ૫ સંવર, ૬ બંધ, ૮ નિર્જરા, ૭ ને મોક્ષ ૯ એ નવ
તત્ત્વો આખી સૃષ્ટિમાં છે. આ બધો તેનો વિસ્તાર છે માટે
તેને યથાર્થ સમજી લે, જેમકે એક જીવતત્ત્વને ઝોળખ
અને પછી સર્વ જીવો તેવા છે એમ અનુમાન કર. એક અ-
જીવ જડને જાણુ ને પછી સર્વ જડ તેવું છે એમ જાણુ.
તેમ દુઃખને જોઈને પાપનું અનુમાન, સુખને જોઈને 'પુણ્યનું
અનુમાન કર, તેમજ પુણ્ય કે પાપ આવતાં જોઈ આશ્રવ
તત્ત્વનું અનુમાન કર. અને પુણ્યપાપને રોકતાં જે થાય તે
અંદર છે એમ સંવર સમજ. પાપપુણ્યરૂપ ફળ આપનાર
કર્મ ખરી પડે તે નિર્જરા, પાપ-પુણ્ય બંધાય છે તે બંધ,
અને પાપ કે પુણ્ય સર્વ કર્મનો ક્ષય થાય તે મોક્ષ એમ
નવે તત્ત્વ સમજી લે.

ષડ્દ્રવ્ય નીચેના કોષ્ટકમાં બતાવ્યા પ્રમાણે છે.

૧ મૂળમાં સપ્ત એટલે સાત તત્ત્વ માન્યાં છે, પરંતુ આશ્રવ તત્ત્વમાં
પુણ્ય પાપનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેથી સાત તત્ત્વ પણ બરાબર છે,
વળી પાંચ પણ ગણાય છે પરંતુ એ બધા જીવ અને અજીવ આ બે
મુખ્ય તત્ત્વનો વિસ્તાર છે.

નંબર.	નામ.	પ્રમાણ.	એક કે અનેક.	રૂપી કે અરૂપી.	સ્વભાવ.
૧	ધર્માસ્તિ કાય.	લોકપ્રમાણ.	એક	અરૂપી.	કોઇપણ વસ્તુને ગતિ આપવાની મદદ કરનાર-જળ જેમ માછલીને તરવામાં મદદ કરેછે.
૨	અધર્માસ્તિ કાય.	લોકપ્રમાણ.	એક	અરૂપી.	વસ્તુને સ્થિર રાખવામાં સહાય કરનાર, જેમ સંયમ વૃક્ષનો આશ્રય લઇ પાંચીક જન એસેછે તેમ.
૩	આકાશાસ્તિ કાય.	લોકલોકપ્રમાણ.	એક	અરૂપી.	અવકાશ આપનાર, જેમ વાસણમાં હવા.
૪	પૃથ્વગ્લાસ્તિ કાય.	પરમાણુ, પ્રદેશ, દેશ અને રકુંધ.	અનેક.	રૂપી.	સડવું, પડવું અને વિધ્વંસ પામવું. એ ધર્મવાળા જગતના દરેકપદાર્થો તે પુહ્ગળ.
૫	કાળ.	૦	એક.	અરૂપી.	વસ્તુને જીવી નવી દેખાડનાર-વસ્તુમાં થતી ક્રિયાએ વર્તનાને આરોપ.
૬	જીવાસ્તિ કાય.	વ્યવહારે શરીરપ્રમાણ; નિશ્ચયે શક્તિરૂપે લોકપ્રમાણ	અનેક.	અરૂપી.	જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ.

આ સ્વરૂપ નિશ્ચય અને વ્યવહાર નયથી સમજી લેવું વળી આમાં પાંચ દ્રવ્ય છે તે અસ્તિકાયરૂપ છે પરંતુ કાળનો બીજામાં થતી વર્તના (ફેરફાર) ને દેખાડવા તેમાં આરોપરૂપ છે માટે તે અસ્તિકાય નથી.

સચેતન અને અચેતન.

**एक सचेतन जीव छे, अन्य अचेतन जाण;
चेतनने ध्यावो सदा, तो पामो निर्वाण. ३५**

ભાવાર્થ:—(ઉપર કહેલા પદાર્થમાં) એક ચેતનરૂપ છે અને બીજાં અચેતન (જડરૂપ) છે. માટે જો આ બધામાં ચેતનનું ધ્યાન કરશો તો તમે નિર્વાણ એટલે મોક્ષ પામશો.

પરમાર્થ:—આ નવ તત્ત્વમાં એક જીવતત્ત્વ, તેમ છ દ્રવ્યમાં પણ એક જીવતત્ત્વ ચૈતન્યરૂપ છે, બાકી બધાંએ અચેતન જડરૂપ છે. માટે ચૈતન્યરૂપ એવા પોતાનેજ તમે હમેશાં ધ્યાવો તો મોક્ષ પામશો.

શિષ્ય મુક્તિનો ઉપાય.

**जो शुद्धातम अनुभवो, तजी उपाधिक भाव;
पामो जलदी मुक्तता, ये जिनआज्ञा भाव. ३६**

ભાવાર્થ:—પર ઉપાધિ તજી શુદ્ધાત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરો તો સત્ત્વર મુક્તિ પામો, એજ જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞા, (આગમ)નો પરમાર્થ છે.

પરમાર્થ:—જીવ શિવાય સર્વ પરવસ્તુ છે, તે જીવને ઉપાધિ છે, અને જીવમાં પણ કર્મ વગેરે આવી મલિન થઈ ગયો છે, તો જેની મલિનતા ગઈ છે એવા તિર્થંકર ભગવાન અને સિદ્ધભગવાનનો આત્મા જેવો શુદ્ધ છે તેવો આત્મા પોતામાં છે તેને ખોળી તેનો અનુભવ કરો. તેવા આત્માની અનુભવતા પરભાવરૂપ ઉપાધિ મુક્તતાં તુરંત થાય છે. માટે

પોતાના આત્માનો અનુભવ થયો તો તિર્થંકર મહારાજની આજ્ઞાનો-આપ્તવાક્યનો પણ અનુભવ થયો, ભાવ પણ એવો છે કે એમ કરશો તો તમે જલદી મુક્તિ પામશો.

ખુલાસો:—ઉપાધિ એ ફેકટની પીડા, જેમ કોઈએક ગાયને પાંચમો પગ જેમ ચાલવાને કામ આવતો નથી, પરંતુ ઉલટો લટકી લટકી અડચણ કરે છે, તેમ શરીરાદિ અને તેને લીધે સ્ત્રી, ધન, કુટુંબ, સગાં ઇત્યાદિ ફેકટની ઉપાધિયો કંઈ પણ ઉપકાર થવાને બદલે, જીવરૂપ ગાયને, જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય, આનંદ ચરણમાં અડચણરૂપ થઈ પડ્યાં છે. માટે જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્યરૂપ પોતે જીવ છે. તેમાં પોતાને સગાં વહાલાં કે ધનાદિ ન રહેવા દે તો તેઓને તજી દેવાં; ને તે છતાં પણ દેહમાં મમત્વ રહેલું હોય તો વ્રત, તપ, કરી તેમાંથી પણ દેહ રહ્યા છતાં દેહભાવરૂપી ઉપાધિને દૂર કરવી એટલે તો અનુભવ થશેજ. અને એ અનુભવથી દેખાયલો આત્મ-પ્રકાશ મધ્યાહ્ન જેવા પ્રકાશરૂપ મોક્ષ સ્થિતિને પણ આણી મૂકશે. એવી જિનેશ્વર ભગવાનની પોતાની આજ્ઞા છે.

લેદ વિજ્ઞાન.

જાણે જિવ અજીવનો, ભેદવિજ્ઞાન વિચાર;

જિન, મુનિ, વદતા સૌ સદા, તે પામે ભવપાર. ૩૭

ભાવાર્થ:—જે જીવને એવું લેદજ્ઞાન છે એટલે આ જ્ઞાનાદિ ગુણયુક્ત તે ચેતન છે અને વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પ-

શાદિવાળું તે શરીરાદિ છે, તે જીવ ભવસાગરનો પાર પામે છે એમ જિનેશ્વર ભગવાન તેમજ સર્વે આચાર્ય મહારાજ કહેતા આવ્યા ને કહે છે.

પરમાર્થ:—જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્યરૂપ જીવ કે ચૈતન્યને તેમજ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શરૂપ શરીરાદિને જે જૂદાં જૂદાં જાણે છે, તે ભેળસેળ કરતો નથી. એટલે કે ચેતન તે જડ અને જડને ચેતન સમજતો નથી પરંતુ પોતાને ચૈતન્ય અને શરીરાદિ જે પોતે નહીં પણ જડ એમ સમજે છે તે અવશ્ય જન્મમરણરૂપ ભવસાગર તરી પાર પામે છે. એવું સર્વે જિનેશ્વર ભગવાન અને સર્વે આચાર્યો કહેતા આવ્યા અને કહે છે.

સર્વજ્ઞતા તો એક ચેતનમાંજ છે.

ચેતન તો સર્વજ્ઞ છે, અન્ય અજીવ ન કોય;

જિન મુનિવર નિશ્ચે કહે, આરાધ્યે શિવ હોય. ૩૮

ભાવાર્થ:—સર્વજ્ઞપણું તો એક ચેતનમાંજ છે. બીજા કોઈ શરીરાદિ જડને સર્વજ્ઞતા નથી હોતી માટે જિનેશ્વર ભગવાન તેમજ આચાર્ય મહારાજ કહેછે, એવા જ્ઞાનરૂપ (તમારા પોતાના) ચેતનનેજ આરાધતાં મોક્ષ પમાય છે.

પરમાર્થ:—જાણુપણું ચૈતનમાંજ છે, અને ચૈતન તો પોતેજ છે, જડ એવા શરીરાદિ કોઈ કાળે જ્ઞાનપણું કે સર્વજ્ઞતાપણું પામતા નથી. તો તું પોતેજ સર્વજ્ઞ છું એવા તારા ચૈતનનીજ આરાધના કર, ધ્યાન કર; તો નિશ્ચય આ-

નન્દરૂપ મુક્તિ પામીશ. એવો જિનેશ્વર ભગવાન તેમજ આચાર્ય મહારાજનો ઉપદેશ છે.

સર્વ જીવ સર્વજ્ઞ છે.

પૂજા ઠગાઈ વેર ને, પ્રીત કોળથી થાય;

ગુપ્ત પ્રગટ ચેતન સહુ, સરખા મને જણાય. ૩૯

ભાવાર્થ:—કોને પૂજું? કોને ઠગું? કોની સાથે વૈર ખાંધું? અને કોની સાથે મિત્રતા રાખું? કારણ કે સામાન્ય જીવપણુ ગુપ્ત રીતે જ્ઞાનાદિ ગુણે યુક્ત છે, અને જિનેશ્વર ભગવાન પ્રગટપણે જ્ઞાનાદિ ગુણોથી યુક્ત છે. એટલા માટે તેઓ, બેઉ મને સરખા જણાય છે,

પરમાર્થ:—સર્વ જીવ જ્યારે ગુપ્તપણે વા પ્રગટપણે જ્ઞાનાદિ ગુણયુક્ત જિનેશ્વર સરખાજ મને જણાય છે, તો હવે હું કોની પૂજા કરું ને કોની ન કરું, હવે તો સર્વની પૂજા કરું, કોની સાથે ઠગાઈ કરું ને કોની સાથે ન કરું? કોની સાથે વૈર રાખું અને કોની સાથે ન રાખું? કોની સાથે મિત્રતા રાખું? અને કોની સાથે ન રાખું, હવે તો સર્વ જીવની સાથે ગુણુ એક્યતાથી મૈત્રીજ છે. કારણ કે કોઈ પ્રગટપણે અને કોઈ છદ્મ (ગુપ્ત) પણે સર્વજ્ઞ છે, અને મારામાં જે છે તે પણ સર્વજ્ઞ જણાય છે તો પછી અમે સર્વ એકજ સરખા છીએ.

અને જ્યારે કોઈ ગુપ્તપણે અને કોઈ પ્રગટપણે એમ સર્વ સર્વજ્ઞ છે. તો મારી ઠગાઈને કે મૈત્રિને એ આત્મા

જાણે છે. તો પછી જેનાથી કંઈ છાતું નથી, તેનાથી વૈરાદિ રાખી કે ઠગાઈ કરી શા માટે દુઃખમાં પડું? માટે તીર્થંકર દેવ તથા સિદ્ધ, પ્રગટપણે સર્વજ્ઞ અને અમે ગુપ્ત-પણે સર્વજ્ઞ હોવાથી સર્વ જીવોમાં સમભાવે રહેવું એજ શ્રેયસ્કર છે.

ત્યાંસુધી ભમે?

ભમે કુતીર્થે તહાંસુધી, કરે ધૂર્તતા ઢંગ;

સદ્ગુરુ વચન ન સાંભળે, કરે કુગુરુનો સંગ. ૪૦

ભાવાર્થ:—આ જીવ છળ કપટ કરી કુમાર્ગે ત્યાંસુધી વ-
તે છે કે જ્યાંસુધી તેણે સદ્ગુરુનાં વચન સાંભળ્યાં નથી,
પણુ કુગુરુના સંગમાં ફસાયો છે.

પરમાર્થ:—જ્યારે પોતામાંજ સર્વજ્ઞ છે અને તેની સાથે
છળકપટ કરે એટલે પોતેજ પોતામાં જાણે છે કે આ કપટ
છે. તે છતાં તેના જાણપણાની દૃષ્ટિએ નીચે છળ કપટ
કરે તે ખરેખર કુગુરુનાજ સંગથી કરે છે. પરંતુ જ્યારે સ-
દ્ગુરુપી સુમનથી એમ જાણે કે, હું તો આ છળ કપટ
છે “એમ” જાણું છું, અને આ બીજા જીવો પણ આ છળ
કપટ છે એમ જાણે છે. અને એ જાણનારજ અમે પોતે
છીએ તો હવે શામાટે અમે એવાં, કુતીર્થમાં એટલે ખોટા-
માર્ગમાં ભટકિયે. પરંતુ સદ્ગુરુએ દેખાડેલા સુમાર્ગમાંજ
એટલે જ્ઞાન છે તેજ હું છું એવા માર્ગમાંજ પ્રવર્તન કરીએ.
અને આ છળ કપટની ઠગાઈ છોડી દઈએ.

દેવ ક્યાં છે ?

તીર્થે ને દેહેરાં વિષે, નિશ્ચેય દેવ ન જાણ;

જિન ગુરુવાણી એમ કહે, દેહમાં દેવ પ્રમાણ. ૪૧

ભાવાર્થ:—એ ખાતરીપૂર્વક વાત છે એમ જિનેશ્વર ભગવાન અને ગુરુમહારાજ કહેછે એટલે કે તીર્થમાં અને દેહરામાં દેવ નથી. પરંતુ દેવતો દેહરૂપી મંદિરમાંજ છે.

પરમાર્થ:—દેવને શોધવા આપણે પ્રભુના નિર્વાણાદિ ક્ષેત્રમાં જઈએ છિયે. અને દેહરામાં ખોળીએ છીએ, પરંતુ જિનેશ્વર ભગવાન અને ગુરુમહારાજ કહેછે કે ત્યાં દેવ નક્કી નથી. દેવતો ગુપ્તપણે તારા પોતાનાજ દેહમંદિરમાં બિરાજે છે માટે તેને તું ત્યાંજ શોધ.

સ્પષ્ટીકરણ—આપણા પોતામાંજ સૌથી પાસેમાં પાસે એ ગુપ્તદેવ, પરમાત્મા, બિરાજ રહ્યા છે, તેને ખોળતા નથી. અને તીર્થ, દેહરાં વગેરેમાં ખોળીએ છીએ તેનું કારણ આ નીચેના દ્રષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ સમજાશે.

કેટલીક વેળા આપે જોયું હશે કે જ્યારે સૂર્યનો પ્રકાશ હોય તે વખતે આપણા હાથમાં આરીસો રાખીએ તો તે સૂર્યનું બિંબ આરીસામાં પડે છે. અને તે આરીસામાં પડી તે આરીસામાંથી તેનું પ્રતિબિંબ પાછું કોઈ પદાર્થ એટલે ભીંત વગેરે પર પડતું દેખાય છે. અને તેથી ભ્રાંતિ એવી થાય કે જે ભીંત કે પદાર્થ પર સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડ્યું તે સૂર્ય છે, એમ કોઈ વેળાં થઈ જાય છે, તેમ ચૈતનના સંબં-

ધમાં લક્ષ્યાવધિ મારાં બેનો ને ભાઈઓમાં બન્યું હોય તેમ જણાય છે. અને તીર્થાદિ ભીંતમાં કે દેવલાદિ પદાર્થમાં ન્યાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડે છે ત્યાં પોતે છે એમ જાણે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ છે એમ કે પોતે અંતરમાં એટલે આત્મા અંતરમાં બિરાજે છે. મનરૂપી આરિસામાં તેનું બિંબ પડે છે અને તે બિંબ તીર્થાદિ કે દેવલમાં પડી આત્માનું પ્રતિબિંબ ત્યાં થાય છે. તો આપણે બ્રાંતિથી સમજીએ છીએ કે, આત્મા કે દેવ ત્યાં છે પરંતુ તેનું તીર્થાદિ કે દેવાદિમાં પ્રતિબિંબ પડે છે. જેનું મનમાં બિંબ પડે છે તે આત્મા તો દેવાધિદેવ પોતાના અંતરમાં જ્ઞાન, દર્શન સુખ, વીર્યવાળા ચાર પાયાના સિંહાસન ઉપર બિરાજ રહેલ અનુભવાય છે. જેણે કર્મ પુદ્ગલોને સર્વથા ફેંકી દીધાં એવા શ્રી વીર પરમાત્મા સિંહલાંચ્છને કરી બિરાજમાન છે; તેમ તેમના જ પુત્ર પુત્રીઓ જ્ઞાન દર્શન સુખ વીર્યના ચાર પાયાવાળા સિંહાસનપર બેસવાના હોય એમ જણાઈ પ્રમોદ થાય છે.

એક વેળા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પાણી શોધવાને ઉચ્છાળા મારવા મંડ્યો, પરંતુ તેને તેના હજારો ઉચ્છાળા છતાં ક્યાંય પણ પાણી જડ્યું નહીં. એટલે તે પાણીની ખોળમાંને ખોળમાં આઠેક માસ ચાલ્યા એટલે થોડાંક વાદળાં આકાશમાં દીઠાં તેને જોઈ હર્ષિત થયો અને ગર્જી ઉઠ્યો કે હવે મને પાણી મળ્યું, પરંતુ તે વાદળાંતો થોડા વખત પછી ચાલ્યાં ગયાં. પછી વળી તે શોધમાં પડ્યો. પણ કેટલાક મ-

હિનાસુધી પાણી જડ્યું નહીં. તથાપિ પાણીની શોધ તેણે
 છોડી દીધી નહીં. એનું ધ્યાનજ પાણીમાં લાગ્યું હતું, એ-
 ટલામાં પહેલાં વાદળાં પર્વતપર જઈ વરસ્યાં હશે. અને
 તેમાંથી પ્રથમ ઝરણુરૂપ થઈ પછી નદીરૂપ જળ વહેવા
 માંડ્યું, અને તે નદી જ્યારે આ સમુદ્ર રાજે પોતા તરફ
 ધસતી આવતી જોઈ ત્યારે તેની ખુશાલીનો પાર ન રહ્યો.
 એ સમુદ્રને હવે ખાતરી થઈ-નિશ્ચય થયો કે, હવે મને
 પાણી મળશેજ. એમ કરતાં પાણી બહુજ નજીક આવ્યું,
 છેક પાસે આવ્યું, છેક કિનારાપાસે આવ્યું, અને પોતામાં
 (સમુદ્રમાં) ધસવા લાગ્યું એટલે તો જાણ્યું કે અહો મારા-
 માંતો પાણીનો આટલો ભંડાર ભર્યો છે, અને હું બહાર ખો-
 જતો હતો, ચાલો ભૂલ્યા તોપણ ઘેર આવ્યા, એમ આ-
 પણે પણ પોતામાં રહેલા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર જોટલા જ્ઞા-
 નરૂપ અમૃતને જાતા નથી; પરંતુ એ સમુદ્રની માફક આ-
 ઠમાસ સુધી એટલે નીગોદ, નારિકી, તીર્થચના ભવસુધી
 આપણાથી ઉંચે, આધે, દૂર, છેટે, જેમ તે સમુદ્ર આ-
 કાશમાં શોધતો હતો, તેમ આપણે ઉંચે હુંગરોમાં દૂર આ-
 વેલા તીર્થમાં દેવને શોધવા ભટકિયે છીએ, પરંતુ આપણી
 પોતાનીજ કંઈ સારી ભાવનાથી જણાયેલા એટલે સમુદ્ર-
 માંથીજ જેમ પાણી ચડીને વાદળું થયું તેમ આપણી પો-
 તાનીજ શુભ ભાવનાથી થએલાં તીર્થો, મંદિરોમાં આપણે
 દેવને જોઈએ છીએ, પરંતુ ત્યાં દેવ કોણ છે કે, આપણી

શુભ ભાવના. ત્યાર પછી એ શુભ ભાવના ઉંચી ચડી ચડી નિર્મળ થતી થતી કઠણુ ગ્રંથી પર્વતોપર વરસે છે, અને તેને ભેદી ત્યાંથી સમ્યક્ત્વ એટલે, સુદેવ, સુગુર, સુધર્મરૂપ પોતાનાથી બહિરજ દેખતા પાણીવાળી નદી પોતાના તરફ ધસતી આવતી તેમને માલૂમ પડે છે. આમ તેની અતિ-નિર્મળ પણ બહિરભાવનારૂપ જળ જ્યારે પોતાની પાસે, છેક નજીક, કિનારા પાસે આવેછે, ત્યારે તેની ખુશાલીનો પાર રહેતો નથી. પરંતુ જ્યારે એ દ્રવ્ય દેવ, ગુરુ, ધર્મ પોતાનામાંજ પ્રવેશ કરેછે એટલે તેની ઝાંખી થાયછે કે પોતામાં રહેલા તેવાજ નિશ્ચય દેવ, ગુરુ, ધર્મ દેખાઈ રહેછે.

ઉપનય મારે સ્પષ્ટીકરણ:—સમુદ્રમાં જેમ જળ છે તેમ આપણામાં પરમાત્મા છે, એ વાત ખરી પરંતુ જેમ સમુદ્રના જળમાં ખારાશરૂપે મીઠું ભર્યું છે, તેમ આપણામાં પણ-જીવમાં પણ કર્મરૂપી મીઠું ભર્યું છે, આપણી શુભભાવનારૂપી બાષ્પ (વરાળ) ઉંચી ચડી નિર્મળ થાયછે અને પછી ચડતાં ચડતાં તે કઠિણ પર્વત જેવા ગ્રંથી આગળ આવેછે, ભાવનારૂપી જળ, મોટા પર્વતને પણ જેમ જળ તોડીપાડી પોતાનો માર્ગ લેછે, તેમ શુભભાવના ગ્રંથીરૂપ પર્વતને પણ તોડી પોતાનો માર્ગ કરેછે અને પછી એ પર્વતમાંથી પ્રથમ ઝરારૂપે એટલે ધર્મ ધ્યાનના પ્રવાહરૂપે અને પછી શુકલધ્યાનની નદીરૂપે પોતાની પાસે તે ધસતી આવતી જળ-પ્રવાહરૂપ નદીઓ દેખાયછે અને છેલ્લે કિનારે,—ખારમે ગુ-

ણુસ્થાનકે આવે એટલે પરિણામે પોતે જળરૂપ એટલે પૂર્ણ પરમાત્મારૂપ-જ્ઞાનરૂપ છે તેને તે દેખેછે.

દેવ ક્યાં છે ?

• તન, મંદિરમાં જીવ જિન, મંદિર મૂર્તિ ન દેવ,
રાજા ભિક્ષાર્થે ભમે, એવી જનને ટેવ. ૪૨

ભાવાર્થ:—દેહરૂપી મંદિરમાં જીવ છે, એજ જિનદેવ છે પરંતુ (પાપાણુના) મંદિરમાં (પત્થરની) મૂર્તિ છે એ દેવ નથી, આશ્ચર્ય છે કે રાજા ભીખ માગવાને (જ્યાં ત્યાં) ભટકેછે, (ખરે) એથી માણુસને (ઉલટી) ટેવજ પડી છે. (આ નીચેના વિવેચનમાં મૂર્તિનું ખંડન અને પછી મંડન આવેછે)

પરમાર્થ:—આ આપણુ દેહરૂપી સુંદર મંદિરમાં જીવ છે, તે જિનદેવ છે; પરંતુ પત્થરના મંદિરમાં પત્થરની મૂર્તિ કાંઈ જિનદેવ નથી. આશ્ચર્ય છે કે પોતે રાજા થઈ જગાએ જગાએ નાના પ્રકારનાં મંદિરોમાં અને તીર્થોમાં દેવને ઢુંઢેછે, અને તેમની પાસે પ્રાર્થના કરેછે, ભીખ માગે છે કે મને મુક્તિ આપો, પરંતુ પોતાથી દૂર એવા પત્થરના મંદિરમાં પત્થરની અચેતન^૧ મૂર્તિ કંઈ તેને મુક્તિ, યુગોના યુગો ચાલ્યા જાય, તોપણુ આપી શકે તેમ નથી. એવી ભીખ માગવાને તો જન્મોજન્મરૂપી યાત્રામાં ભટકયો પણ કોઈ પત્થરના મંદિરમાં બેઠેલા દેવે મુક્તિનું દાન કર્યું નહીં. પરંતુ જે પોતાની પાસેમાં પાસે દેહ છે, એજ મંદિરમાં સચેતન જીવ છે એજ દેવ છે.

૧ આ વિચારની જોખમદારી લાલન પોતાના શિરપર લે છે.

‘રાજભિક્ષાર્થે ભમે એવી જનને દેવ.’

જગત્માં ભીખારી ભીખ માગેછે, અને રાજ ખીજ મા-
ણુસો કરતાં અત્યંત સમ્પત્તિવાન હોવાથી પોતે ભીખારીને
દાન આપેછે; પરંતુ ધારો કે એક ભીખારી હોય અને તે-
નીપાસે ભીખ માગવાને બધા રાજઓ જાય એ ઉલટું નહીં
તો શું? શું એ ભીખારી આ બધા રાજને દાન આપી
શકશે? જો આપી શકે તો તે ભીખારીજ ન કહેવાય. તે-
મજ? દેહરામાં દેવ છે. તેનીપાસે ભીખારીની પેઠે, માગ્યાથી
કંઈ મુક્તિદાન મળવાનું નથી, અને આપણે સર્વ મનુષ્ય દેવતા
તેમની પાસે ભીખ માગવા જઈએ છીએ, અને જેમ એવા
ભીખારીની પાસેથી આપણે પાછુંજ આવવુંજ પડેછે. તેમ
પથ્થરાદિના મંદિરરૂપ ઝુંપડામાં રહેલા દેવપાસે વ્યર્થ યાચ-
ના કરી આપણે, દેવતા, મનુષ્યો રોજરોજ રખડી રખડી પાછા
ફર્યા છીએ, ને હજી પાછા ફરીએ છીએ. પરંતુ કોઈની પા-
સેથી મુક્તિ મળી નહીં. માટે આ ગ્રંથકાર યોગીંદ્રદેવ કહે
છે કે, મંદિરરૂપી ઝુંપડામાં બેઠેલા પથ્થરના દેવપાસે ભટ-
કવાનું મૂકી, દેહરૂપી મહેલમાં રહેલા સચેતન રાજ પાસે
મુક્તિ માગો અને પછી જુઓ કે તમને તેને મુક્તિ આ-
પતાં કેટલીવાર લાગેછે. જો આખો ભવ થઈ જાય તો જેની
પાસે મુક્તિ નથી તે પથ્થરની મૂર્તિ તમને મુક્તિ કયાંથી આપી
શકે? પરંતુ સચેતન મૂર્તિ તમારા દેહરૂપી દેવલમાં છે, તેની
પાસે માગો તો ખચિત તમારી પ્રાર્થના વિકળ ન થતાં,

ધણું તો સાત, અને નહીં તો આ ભવમાંજ અને ખરી ભક્તિથી સાચા જીવદેવમાં પ્રીતિ રાખશો તો એક માસમાંજ અને અખંડ ધીટ ભક્તિથી જીવદેવને પૂજશો તો ધડી જે ધડીમાંજ મુક્તિદાન મળશે. કારણ કે જીવદેવપાસે મુક્તિ છે માટે આપી શકે. માટે પોતાના શરીરરૂપ સુંદર મંદિરમાં દેવાધિદેવરૂપ જીવ છે તે તારા દેવ છે એમજ માન.

મૂર્તિપૂજા મંડન.—જીવને દેવ માનવા તે સર્વદા ઠીક નથી. કેમકે તેમાં કર્મમલ છે, અને જેણે મુક્તિ મેળવી છે, તેણે કર્મમલ દૂર કરી પછી જીવને દેવ ગણ્યા છે. માટે આપણો જીવ જ્યાંસુધી શુદ્ધ ન હોય, ત્યાંસુધીજ તેને દેવ માનિયે તે ઠીક નથી એમ જાણી પૂર્વના લોકોએ પવિત્ર દેવ નહીં પણ તે પવિત્ર જીવની મૂર્તિ દેખાડી કહ્યું કે તમેજ દેવ છો. પરંતુ આ જેની મૂર્તિ છે, તેવા પવિત્ર થઈને તમે પોતાનેજ દેવ માનો તેમાં વાંધો નથી. માટે પવિત્રતા કરવાનું સાધન, પવિત્ર થઈ ગયેલા જીવની મૂર્તિ છે. પરંતુ એ દેવની મૂર્તિને જોઈને જેની એ મૂર્તિ છે, તેવા વીરપરમાત્મા આદિને મનની આંખથી જે જોતો નથી, અને તેજ ચક્ષુથી તેમના પરમ પવિત્ર સ્વરૂપને પોતાનાજ હૃદયમંદિરમાં તેજ મૂર્તિના દર્શન કર્યા પછી સ્વજીવ દેવનાં દર્શન કરતો નથી, અને પોતાના હૃદયમંદિરમાં હવે દેખાતા શ્રીવીર પરમાત્માના જેવી પવિત્રતા છે તેવીજ પવિત્રતા પોતે કરતો નથી, તો લાખો ભવસુધી વીરપરમાત્માની મૂર્તિ દેખતાં પણ મુક્તિ મેળવે

નહીં. એમની શાંતમુદ્રા પ્રથમ ચર્મચક્ષુથી, પછી મનશ્ચક્ષુથી, પોતાના હૃદયમાં એમની શાંતિનું દર્શન અને તેવી શક્તિ થવા, પોતાના જીવમાં રહેલા કર્મમલ દૂર કરવા કે જેથી જેવા હૃદયમાં વીરપરમાત્મા દેખાય તેવો પોતે જીવ બની પરમાત્મારૂપ થઈ રહે.

પરંતુ ઉપર પ્રમાણે મૂર્તિમાં દેવ પ્રથમ ચર્મચક્ષુથી, અને પછી શુદ્ધ મનશ્ચક્ષુથી પોતાના હૃદયમંદિરમાં દેખવા, અને પોતાનામાંજ રહેલા દેવને પણ એમ મૂર્તિની મારફતે દેખવા એ હાથે હાથે જમણો કાન પકડ્યા બરોબર છે અને પોતાનામાંજ રહેલા દેવને પોતે પોતાનામાંજ દેખવા તે જમણે હાથે જમણો કાન પકડવા જેવું છે. લોક વ્યવહાર પણ એવો છે કે, જમણે હાથે જમણો કાન અને હાથે હાથે હાથો; પરંતુ હાથે હાથે જમણો પકડવો કે જમણે હાથે હાથો કાન પકડવો, તે ઉલટું કહેવાય! વધારે શ્રમવાળું અને અશોભનીય કહેવાય, પરંતુ બાળ અવસ્થામાં તે થઈ જાય છે અને જ્યાંસુધી જમણે હાથે જમણો કાન પકડતાં આવડે ત્યાંસુધી હાથે હાથે પણ પકડવા ધારેલો જમણો કાન પકડવો એટલે મૂર્તિની પૂજા કરવી યોગ્ય છે. મુક્તતા મેળવવાના હેતુને લક્ષમાં રાખી પરીશ્રમે સાધ્ય થાય એવી પ્રવૃત્તિમાં પણ પ્રવર્તતાં મુક્તતાની ઇચ્છાવિનાના આળસુ કરતાં જલદી મુક્તિ મેળવી શકશે.

હવે દહમંદિરમાં દેવને ઓળખવાની રીતિ.

પ્રથમતો દેવ કોણ? જિનભગવાન. એ જિનભગવાન કોણ?

દેહમાં જાણાય તે જીવ. ગ્રંથકારનો ભાવાર્થ એવો છે કે ધાતુ પાષાણાદિની પ્રતિમા જિનદેવ નથી, તેમજ મૂર્તિને માટે બંધાવેલું મંદિર જિનમંદિર નથી. પરંતુ શરીર છે તેજ જિનમંદિર છે, અને તેમાં આત્મા છે તે જિનદેવ છે, કારણકે જીવજ કર્મને જીતે છે. જીવેજ જીત્યાં છે અને જીવજ જીતશે. માટે જીવજ જિન એટલે કર્મને જીતનાર ઠરે છે.

ધર્મધ્યાનરૂપી અગરબત્તિ, શુકલધ્યાનરૂપી પંચાણુધૂપ જ-
ડચેતનના ભેદજ્ઞાનરૂપી વિવેક દીપક પ્રગટાવવો અને અખંડ
કરૂણા, સત્ય, સરળતા, બ્રહ્મચર્ય, વિસ્પૃહતાઆદિ સુગંધિપુ-
ષ્પ અને સમતારૂપી ચંદન એપણુ જીવનેજ ચડાવવું. એટ-
લે છે તેવો જીવદેવ શુદ્ધ દેખાઈ રહેશે, જડ ચેતનને પૂજે પણ
ચેતન જડને પૂજે એ કેવું હાસ્ય !

હવે આપણને મનુષ્યને પરમાર્થે પણ બે હાથ હોય છે.
એક જમણો અને બીજો ડાબો. તેમાં મનશ્ચક્ષુ એ જમણો
હાથ, માટે મનશ્ચક્ષુથી જીવરૂપ દેવને—કાનને પકડવો. એટ-
લે મનશ્ચક્ષુરૂપી હાથ લઈ તેને હલાવવો. એટલે વિચારવું કે
જીવ ક્યાં છે, એટલે પોતે પોતાને પૂછતાં હૃદયમાં રહી મન-
શ્ચક્ષુ આદિ પણ પોતે જોનાર મનશ્ચક્ષુ પોતાના દેહમં-
દિરમાં જડી આવશે, પછી હૃદયના સિંહાસનમાં જીવદેવને
સર્વ જીવ ઉપર કરૂણાનાં ગંગાજળથી નવડાવવો તેમાં
ક્ષમાદિ પંચામૃત મેળવવા, સરળતારૂપી અંગલુંછાણુથી

જીવદેવને લૂછવા અને સકળ જીવને મુક્તિદાનરૂપી જીવ-
દાનરૂપી અલંકારો પહેરાવવા, આટલું કર્યું પછી જીવો કે
તમારા દેહમંદિરમાં વિરાજતા દેવ લોકાલોકના નાથ શ્રી
વીરપરમાત્માના પુત્ર, શ્રીવીર પરમાત્મા જેવા છે કે નહીં !
છેજ “જેવા બાપ તેવા બેટા” તે સત્પુત્રોતો પિતા સ-
માનજ હોય. તીર્થંકરપુત્ર કોણ હોય છે? તીર્થંકરના પુત્રપણુ
તીર્થંકર. પુત્રોમાં તીર્થંકર થવા જોઈએ, કરેણા સકળ જી-
વોપર સર્વકાળમાં સર્વ દેશમાં અખૂટ વરસાવવી જોઈએ.
તેમની ક્ષમા-કોઈપણ કાળે કોઈપણ જીવે, કોઈપણ સ્થાને,
પોતાપર અપરાધ કર્યો હોય ! તેનાપર અનુપમ ક્ષમા પોતે
વરસાવવી જોઈએ. કૃષ્ણ લેશ્યાની આંચમાં કોઈ દાઝયો
હોય પરંતુ શિતલેશ્યાના કુવારાથી દઝાવનારને શાંત કરવો
જોઈએ સર્વે જીવોસાથે સરળતાથી વર્તવું જોઈએ અ-
ને સર્વ જીવને પોતાના સરખા કરવાને મન, વચન, ને કાયા-
નો સમગ્રરીતે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આમ જોઈને
વર્તતા આપણે જીવ તે દેવ. પોતાના દેહમંદિરમાંજ મળી
આવીએ છીએ તો આ લોક મૂર્તિપાસે બીજા ન માંગતાં
જેનીપાસે મુક્તિ જડે તે જીવ રાજપાસે માગે તો કેમ
નહિ જડે ?

નથી દેવ દેહરાં વિષે, છે મૂર્તિ ચિત્રામ;

જ્ઞાની જાણે દેવને, મૂર્ખ ભમે બહુ ઠામ. ૪૩

ભાવાર્થ:—દેહરામાં દેવ નથી, પણ મૂર્તિ અને ચિત્રામણુ

છે. જ્ઞાની પુરૂષો દેવને (પોતામાંજ છે એમ) જાણે છે. અને મૂર્ખો (જ્યાં જ્યાં) મૂર્તિ કે ચિત્રામણુ હોય તેવાં ઘણાં દેકાણામાં ભમેછે-ભટકે છે.

પરમાર્થ:—પત્થરના દેહરામાં દેવ નથી, પણ શુભકર્મથી આ બાંધેલા દેહરૂપ મંદિરમાં દેવ છે, એમ જ્ઞાનીપુરૂષો જાણે છે, દેહરામાં તો જડપ્રતિમા છે, ચિત્રામણુ છે. એ જડપ્રતિમાને હજારો પ્રાર્થના કરો તોપણ કંઈ સાભળે છે? પરંતુ તમારા પોતામાં બેઠેલા જીવરૂપ દેવને એવી પ્રાર્થના કરો કે કર્મરૂપી શત્રુથી મને છોડવો તો તે પોતે ચેતન હોવાથી જ્ઞાન-દર્શનરૂપી હાથમાં ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, નિઃસ્પૃહતા, સમતા ઇત્યાદિ આંગળાંવડે તેમના બંધ પૂર્વે જેમ કેટલાએક છોડ્યા તેમ છોડશે, એટલુંજ નહીં પરંતુ ભવરૂપ કેદ. ખાનામાંથી છોડી શિવપદરૂપ મહેલમાં-અનંત આનંદની સ્થિતિમાં સાદિ અનંત સુધી રાખશે. આ જીવદેવ તો એવા છે કે જેની પાસે આપણી પ્રાર્થના સફળ થાય, પરંતુ મૂર્ખો તે છતાં જે મનુષ્ય પણ નહીં, દેવતા પણ નહિ, તિર્થંચ પણ નહીં-એવા ફક્ત જડ પત્થરના કે ધાતુના કટકા પાસે પ્રાર્થના કરી રહ્યા છે, પરંતુ લાલનને એમ જણાય છે કે બાળજીવોને પરમાત્મા, સંસારના અંધારાને લીધે નહીં દેખાય, એમ ધારી મંદિર આદિ શુભક્રિયાના દિવાઓથી પોતાના જીવનેજ દેવ સમજવા પ્રયત્ન કર્યો હશે, એમ અનુમાન થાય છે. સંસારના અંધકારમાં તો ઘરમાં પણ જીવરૂપ દેવ કંઈ દેખાય નહીં-

અને મંદિરમાં, ચિત્રામણુ કે પ્રતિમાને જોઈ પોતાના જીવ-
નને ત્યાં શુદ્ધતા હોવાથી દેખે (પરંતુ ખેદની વાત છે કે બહુ
થોડા દેખે) બીજી રીતે જોતાં પોતાનામાં જે દેવાધિદેવ છે,
તેતો પોતે લોકલોક પ્રકાશક હોવાથી,—કોઈ દિવસે એવી
અખંડ સ્થિતિ જ્યોતિ ન જોઈ હોવાથી બાળજીવો, અંજી
જાય, અને જેમ અંધારામાં ન દેખાય તેમ એ અત્યંત પ્ર-
કાશને પણ ન દેખે. માટે ધર્મગુરૂપી, તારા દેવાદિ આનંદરૂપ
સૂર્યરૂપના તેજમાં ગોઠવ્યા હોય એમ અનુમાન થાય છે. પ-
રંતુ જે જ્યોતિ પૂજા આદિ સમયે શરીરમાં રોમાંચ કરાવે
છે, તેજ જીવદેવની જ્યોતિ છે. તે જ્યોતિ સામાયિકિમાં
સમભાવ થતાં સર્વ સ્થળે શાંતિ શાંતિ ફેલાવે છે. તેજ
જ્યોતિ શુભધ્યાને ચડેલા જીવદેવનીજ છે. અને તેજ
જ્યોતિ સમાધિમાં અનુભવ સમયે અખંડ સ્થિતિ પ્રકાશરૂપ
લોકલોકમાં વ્યાપી રહે છે. તેજ તું છો. તેજ શુદ્ધ જીવ,
દેવાધિદેવ છે.

એ જ્યોતિથી જોતાં દૃશ્ય તું નથી, તેતું જ્ઞાન તેજ
તત્ત્વમેવાસિ છે. શું, દેહેરામાં પૂજનવેળા ઝળક મારી
રોમાંચ કરાવે છે. તે અખંડ તારા જેવી જ્યોતિ આ સં-
સારરૂપી રાત્રીમાં આકાશના તારાની જ્યોતિ કરતાં વિશેષ
નથી? છેજ. શું સામાયિકિમાં—સમતારૂપી ચાંદનીમાં જે
જે શિતળતા અનુભવાય છે તે ચંદ્રજ્યોત્સ્ના, અજવાળી
રાત્રિના ચન્દ્ર કરતાં વિશેષ નથી? છેજ. શું સમાધિમાં

અનુભવ થતાં આ સૂર્યને પણ દેખનાર લોકાલોકપ્રકાશક અખંડ સ્થિરજ્યોતિર્પણ (આત્માજ્યોતિ અનુભવાય છે તે જ્યોતિ) આ દિવસના સૂર્ય કરતાં વિશેષ નથી? છેજ. જેમ સૂર્યના પ્રકાશમાં તારા, ચન્દ્ર, ગ્રહ, પ્રકાશ નિસ્તેજ થઈ સમાઈ જાય છે, તેમ આત્મારૂપી સૂર્યમાં એવા અનંત સૂર્યો, તારા, ચન્દ્રનો પ્રકાશ નિસ્તેજ થઈ સમાઈ જાય છે. તેમ આત્મજ્યોતિમાં તે જ્ઞાનરૂપી તારા, શ્રુતજ્ઞાનરૂપી ચન્દ્રપ્રકાશ, અવધિજ્ઞાનરૂપી દિવસનો^૧ સૂર્યપ્રકાશ, મનપર્યવજ્ઞાનરૂપી સૂર્યમાં સૂર્યપ્રકાશ^૨ તે બધા પ્રકાશ આત્માના કેવલજ્ઞાનરૂપી લોકાલોક ભાષ્કરમાં નિસ્તેજ થઈ^૩ સમાઈ જાય છે. માટે પોતે જ્ઞાની થઈ પોતાનામાંજ દેવ શોધવા એ ટુંકો અને સરળ રસ્તો છે. પરંતુ પોતે અજ્ઞાની થઈ બહુ ઠામે રખડી રખડીને પેહેલા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની^૪ પેઠે, પણ પછી પોતાનામાંજ દેવને શોધવા એ પણ નહીં શોધવાની અપેક્ષાએ ઠીક છે. પરંતુ વહેલા કે મોડા દેવ, -દેવાધિદેવ ત્રિલોકનાથ, જ્યાં અવશ્ય મળવાનાજ -જ્યાં તેની ઝાળખાણ થવાની, તે દેહરૂપી મંદિરના હૃદયરૂપ સિંહાસનમાંજ મળવાના અને ત્યાંજ ભેટો થવાનો:

૧ જેમ દિવસે સૂર્ય અને રાતે નહિ તેમ ઉપયોગે. અવધિ, અને અનુપયોગે નહીં. ૨ જેમ સૂર્યમાં તો પ્રકાશજ તેમ મન:પર્યવમાં પ્રકાશ પ્રકાશજ. ૩ પરંતુ કેવલના પ્રકાશમાં સર્વ પ્રકાશ અંતર્ભૂત થઈ જાય છે. ૪ દોહડા ૪૧ માના વિવેચનમાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની જળ શોધવાની રીતિને જુઓ.

ખરો દેવ ક્યાં છે ?

ખરો દેવ છે દેહમાં, જ્ઞાની જાણે તેહ,
તીર્થ દેવાલય દેવ નહીં, પ્રતિમા નિશ્ચય એહ; ૪૪.

ભાવાર્થ:—જ્ઞાની સારી રીતે જાણે છે કે સાચા દેવ તો દેહમાં (જીવરૂપે) બિરાજે છે. તીર્થસ્થાનમાં કે દેવમંદિરમાં તો (ધાતુ આદિકની) પ્રતિમાજ છે, એમ તેને ખાત્રી છે.

પરમાર્થ:—દેહરૂપ મંદિરમાં જે જીવ છે તેજ સાચા દેવ છે. બાકી દેહરામાં કે તીર્થમાં દેવ નથી. પરંતુ ધાતુ પાષાણની પ્રતિમા છે-મૂર્તિ છે એવું જ્ઞાનીને ખાત્રીપૂર્વક છે.

જ્ઞાનીને લાલનનું સંબોધન.

જ્ઞાની સાહેબ !

જરા ધીરજથી લાલનનું કથિતવ્ય બુદ્ધિગમ્ય થતું હોય તો માન્ય કરશો. તે એ કે આપણે જીવરૂપ દેવનો અનુભવ કરિયે છિયે, ત્યારેજ તેના શાંતસ્વરૂપનું દર્શન થાય છે. એ શાંતસ્વરૂપ જેનામાં યથાર્થ રીતે પ્રગટ્યું છે, જેણે યથાર્થ ને સંપૂર્ણ અનુભવ્યું એવા મહાપુરૂષની સુખાકૃતિ દેહમાં હોય ત્યાંસુધી કેવી હોય ? અને તમે પણ યથાર્થ જ્ઞાની હો અને તમારું સ્વરૂપ તમે અનુભવ્યું હોય ત્યારે તમારી પણ કેવી સુખાકૃતિ હોય ? લાલન તો કહે છે કે જેવી દેહરામાં શાંત પ્રતિમા દેખાય છે, તેવી તમારી દેહમૂર્તિમાં

દેખાવી નેઈએ. ત્યારે પ્રતિમાપૂજક આપને એજ વિનંતી કરે છે કે આપનો આત્મા ભિત્તરથી પૂર્ણ શાંત છે. તેવાજ આપ બહારથી પણ શાંત થઈ નહો. પછી તમારામાં અને અમારામાં પણ અમે દેવ દેખીશું. અલબત્ત અમને પણ અંદર એવા થવાની જરૂર છે, પરંતુ અમારો ક્રમ એવો છે કે પ્રથમ આંક શીખિયે ત્યારે “બાર દુ ચોવીસ-બાર તેરી છત્રીસ.” એમ કહિયે. પરંતુ બાળાવસ્થામાં ‘બાર-દુ ચોવીસ’ સમજીએ નહીં, પરંતુ મોટા થતાં અમને ખબર પડે છે કે “એક પૈસાની બાર બદામ તો બે પૈસાની ચોવીસ.” તેમ હમણાં હમારૂં મૂર્તિપૂજન ગોખવારૂપ, જેમ આંક હોય છે તેમ દેખવારૂપ છે. પરંતુ વખત જતાં ગોખેલા આંકમાં અમને અર્થ સ્ફૂરે છે, યા સમન્તય છે ત્યારેજ અમને ખુશી થાય છે. તેમ અમે હાલ જ્ઞાનરાજ્યમાં અજ્ઞાની બાળક છીએ, પરંતુ અમે ચર્મચક્ષુથી, મોઢેથી, ગોખવાની માફક દેખીએ છીએ. પરંતુ જેમ મોઢેથી ગોખવા પછી અમારૂં મનશ્ચક્ષુ ખીલે છે, ત્યારે ગોખેલા અર્થ સમન્તય છે, તેમ હૃદયચક્ષુ ખીલશે, ત્યારે ચર્મચક્ષુથી પણ જ્યાં ત્યાં પોતાનામાં-પરમાં પ્રભુનાં દર્શન થશે.

મુખે ગોખવું, મન ખીલતી વખતે વ્યવહારમાં કામ આવે છે. દેખવું ચર્મચક્ષુનું, હૃદયચક્ષુ ખીલતી વખતે પરમાર્થમાં ખપ આવશે. માત્ર અમે પ્રથમ ગોખિયે કે નેઈએ છીએ, અને પછી સમજીયે કે અનુભવીએ છીએ.

તમે પ્રથમ સમજો અનુભવો છો અને ખરૂં પૂછો તો તમારું સમજેલું યાદ રાખવાને શબ્દો પણ ગોખો છો અને તેમ તમારું અનુભવેલું ફરીથી ભૂલાય નહીં તેટલા માટે પ્રતિમાનું ચર્મચક્ષુથી વારંવાર દર્શન કરો તો તમારાં હૃદયચક્ષુ અનુભવ કરી વારંવાર ખુલશે !

માટે જ્ઞાનીઓએ આંકના અર્થ પ્રથમ સમજાવવાને આંકનેજ કહાડી નહીં મૂકવા, તેમ હૃદયચક્ષુથી અનુભવ કરાવવાને પ્રથમથીજ પ્રતિમાને રજા નહીં આપવી.

લાલનના અજાણુ બંધુઓ ! આપણે બાળક છીએ અને મોટા થઈશું. માટે મોટા થતાં આપણે કેમ જોઈએ અને સમજીએ છીએ એ દાખવી આપે છે કે આપણી હાલની રીત એવી છે કે જેથી હમેશાં આપણે બાળજ રહીએ. પણ મનથી હૃદયમાં પણ યુવાન થઈએ. માટે એવા જ્ઞાનીનો ઉપકાર માનો કે આપણે મોટાપણે શું જાણીએ અને શું સમજીએ તે હાલ દેખાડે છે. પરંતુ લાલન આપને એક છાની વાત કહે છે તે એ છે કે જે જ્ઞાનીઓ છે અને પોતાનામાંજ દેવ જીએ છે, આંકનો અર્થ સમજે છે તેઓ તેઓના પૂર્વજન્મમાં જેમ તમે હાલ કરો છો તેમજ તેઓ કરતા હતા, અને તેથી ફરીથી તમ્હારા જેવું તેની પાસે શામાટે કરાવવું જોઈએ.

આંખથી જોનારને વારંવાર આંખથીજ જોવું એ ઠીક નહીં, પણ મનથી. જેમ તમને અમે આંકના અર્થ સમજાવ્યા પછી

આંક ગોખવા ઠીક નહીં લાગે. પરંતુ અમારું એ જ્ઞાનીને એજ કહેવું છે કે, આંકનો અર્થ સમજતા પછી પણ આંક ગોખેલા ઉપયોગી છે. તેમ અનુભવ થયા પછી પણ શાંતદર્શનની જરૂર છે. વળી તમારા અનુભવે તમે સાતમા ગુણસ્થાનકે હો, તોપણ તમારા અનુભવ વિનાના કાળમાં અનુભવનું પુનઃ સ્મરણ કરવાને પ્રતિમાદર્શન કરવું જોઈએ અને તેરમું ગુણસ્થાનક હોય તો પ્રતિમાની જરૂર નથી, પરંતુ પ્રતિમાને લીધે બીજાને પણ અનુભવ કરાવી શકાય છે. જેમ મારા મનનો અર્થ સ્થૂળ શબ્દરૂપી પ્રતિમામાં કહી શકું છું. પણ મારું અરૂપી જ્ઞાન, અરૂપી મનના ચમચાથી આત્મામૃત સરોવરમાંથી ભરી અક્ષરના પ્યાલા ભરી ભરી તમને પાડું છું. તો પ્યાલારૂપ અક્ષર અને મનરૂપ ચમચો અરૂપી જ્ઞાન આપવામાં ઉપકારક થઈ પડે છે, તેમ પ્રતિમા પણ શાંતતાની અમૃતધારા પીવાનું પવાલું છે. માટે પ્રતિમા જ્ઞાનીને પણ અવશ્યની છે. તમે ખરા છો તો તમારા જેવા અમને કરવા માગશો ત્યારે અક્ષર, શબ્દની સ્થૂળ પ્રતિમા કે ધાતુઆદિની સ્થૂળ પ્રતિમા અવશ્ય, તમે અલબ્ધ લઈ, અમને તમારા જેવા કરી શકશો (લાલનના આ ખાનગી ખાસ વિચાર છે.)

ધર્મૌષધિના પાનથી લાભ.

જન્મમરણ દુઃખથી ડરી, કર ધર્મૌષધિ પાન;
પામીશ તું અવિનાશિતા, વઢી સુખમય નિજજ્ઞાન.૪૫

ભાવાર્થ:—જે તું વારંવાર થતા, જન્મમરણનાં દુઃખોથી ડરતો હોઈ, તો તું ધર્મરૂપી ઔષધિનું પાન કર કે જેથી એ રોગ મટી જઈ તું અમરપણું પામીશ. એટલુંજ નહીં પરંતુ આનંદમય એવું આત્મજ્ઞાન પણ તને પ્રાપ્ત થશે.

પરમાર્થ:—જન્મ, જરા અને મરણ આ ત્રણેને મહા-રોગ કહેછે. બીજા જ્વરાદિ અનેક વ્યાધિ ઔષધોપચારથી મટેછે, એવું હાલ ઘણું જણાય છે. પરંતુ જન્મ થવાના રોગને ને જરાને હમેશ અટકાવવાનું કે મરણને દૂર કરવાનું ઔષધ હજી સુધી કોઈએ શોધી કાઢ્યું નથી. કોઈકોઈ જણે તેના ઉપાયના એટલે જન્મ ન થવાના, જરા ન આવવાના, અને મરણ ન થવાના ઉપચાર તો ઘણા કર્યા પણ તેમાં તે ઘણાજ નિષ્ફળ થયા છે. હા કોઈકોઈ જરા અટકાવવામાં ફોતેહ પામે છે, પણ નિષ્ફળ ઘણાજ થાય છે. પરંતુ મરણ અટકાવવાના દાખલા તો એક પણ નથી બનતા. માણસ, ૧૦૦, ૧૦૮, ૧૩૦, વર્ષના થઈને પણ મરી જાય છે. જે મરણ મટાડે તો તે ડૉક્ટર દુનિયાની દોલત માગે તોપણ તેને કોઈ આપે. કારણ કે બધાં દુઃખો કરતાં એટલે જન્મ, જરાનાં દુઃખો કરતાં પણ મરણનું દુઃખ જીવને હાલ ઘણું સમજાય છે. પરંતુ જન્મનું અને તેમાં પણ ગર્ભાવાસનું દુઃખ કેવું છે તે તો જેને યાદ રહેલું હોય, તે ખરેખર જન્મના દુઃખથી પણ વિશેષ ડરે, કારણ કે જન્મના વિષ બીજામાંથી મરણ ઉગે છે. જન્મ મટી જાય,

તો, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, જ્વરાદિ ધણા રોગો, અને જરા પણ પલાયન કરે, કારણ કે જન્મરૂપી બીજના આ બધા રોગો રૂપ છે, માટે ખરેખર તો જન્મોજન્મ તથા ભવોભવ અટકાવવાને ધર્મરૂપી ઔષધ ખા. એટલે જન્મ-મરણ ઉભય મટી જશે, એટલુંજ નહીં પરંતુ તું અવિનાશી થઈશ.

ધર્મઔષધિ કેવી છે ? આપણું પોતાનું ભાન કરાવે છે. આ જે જન્મે છે તે તું નથી, પરંતુ જ્યારે તું એમ સમજે છે કે, આ જન્મે તે હું છું. એટલામાટેજ તું જન્મે છે. હવે જન્મે છે તેને તું જોયા કરે, અને જે જુએ છે તે હું છું, એમ વાસ્તવ હોતું જોઈએ. એમ કરતાં તો જન્મતો દેહ છેલ્લોજ મરી જઈ, તું તારું અમર અવિનાશી સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરીશ, અને તેની સાથે તે અવિનાશી સ્વરૂપ અનંત આનન્દમય, જણાઈ-દેખાઈ રહેશે.

“કર ધર્મઔષધિ પાન.”

ધર્મધ્યાનમાં જે ચાર પ્રકાર છે, તેને આ ક્રમથી કામે લગાડતાં જન્મ જરા મરણના રોગો મટી અખંડ આરોગ્યવાળું અવિનાશપણું પમાય.

કર્મ રોગના જન્મ, જરા અને મરણ પેટાભાગ છે, જે કર્મરોગ મટાડતાં મટી જાય છે. માટે પ્રથમ તો રાગદ્વેષનું મહાઅજીર્ણ મટાડવા, કે જે અજીર્ણથી આ ઉપર લખેલા રોગ થયા છે, તે અજીર્ણ મટાડવા અપાયવિચરૂપી

ધ્યાનનો સખત જીલાખ લેવો. અને સકલ પરવસ્તુમાંથી પૂર્ણ રાગદ્વેષનો મલ નીકળી ગયા પછી એ જીલાખ વાળવા વિપાકવિચયરૂપી ધ્યાનની ખીચડી ખાવી; એટલે સુખદુઃખાદિ ચતાં હતાં કે થાય છે કે થાય તે રાગદ્વેષના અજીર્ણને લીધે થાય, માટે તે ન કરવા એવી સમજરૂપ ખીચડી ખાવી, તેમાં ધીપણુ જોઈએ તો સંસ્થાનવિચય-રૂપ ધી નાંખવું. એટલે આ જગતનું સ્વરૂપ પરમાત્માએ દીધું તેવું ગ્રહણ કરવું એ ખીચડીમાં ધી થયું. આટલાથી રોગ મટી ગયો એટલેતું જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્યરૂપ છો, દેહ કે જડ પુદ્ગલ નથી, એવી વિતરાગની આજ્ઞારૂપ ધાતુ ઔષધિ લેવી એટલે આજ્ઞાવિચય નામની ઔષધિ લેવી. કારણ કે તે ધાતુ ઔષધી સકલ રોગના સંહારક મહાવૈદ્યશ્રી વીર પરમાત્માએ અનંત જ્ઞાનરૂપી તીવ્ર અગ્નિવડે આંચો દઈદે-ઈને, અનંત દર્શનરૂપી સામાન્ય ઉપયોગની ધમણો ધમી-ધમીને એ ભસ્મ બનાવીને અનંતચારિત્રરૂપી પડીમાંથી, અનંતવીર્યરૂપ અનુપાન મેળવી, અનંત સુખ પોતાને પ્રાપ્ત થયું છે તેવું અઘ્યાઘાધ-અનંત સુખ થવાને તમને એ ઔષધીઓરૂપી ધ્યાનની પ્રક્રિયા આપી છે, તે ગ્રહણ કરો એવી લાલનની સકળ માનવબંધુઓને પ્રાર્થના છે. લાલન તો માત્ર શ્રીમહાવીર પરમાત્મરૂપ ઔદરાજલોકના મહાવૈદ્યની જાહેરખબર વહેંચનાર છે. અને દેશવિદેશ તે જાહેરખબર ફેલાવવા પોતાથી થતો યત્ન કરે છે. માટે હવે લાલનના નહીં તો તમારા પોતાના હિતને માટે સકળ માનવબંધવો અને

બહેનો, સકલ દેવો અને દેવીઓ, સકલ નારક જીવો અને સકલ સ્થાવર ને તિર્યંચો આ ધર્મઔષધિ લઈ યથાવિધિ તેમનું સેવન કરી કોઈથી ન મટે એવાં જન્મ, જરા અને મરણના રોગો મટાડી, સાદિઅનંત સ્થિતિવાળા, હમેશાં જિનસ્વરૂપની ખુમારીમાં રાખનારા અને સદા આરોગ્યતાવાળા ઔષધને સેવો.

આમ ધર્મધ્યાનરૂપી ઔષધિ અમરપણું, અવિનાશીપણું, શાશ્વતપણું, જીવને અક્ષયસ્થિતિપણું આણી આપે છે એટલુંજ નહીં; પરંતુ અવ્યાબાધ સુખ; અનંત આનંદ જેથી પ્રાપ્ત થાય એવા શુક્લધ્યાનના પ્રકાશવડે, આત્મજ્ઞાન આપે છે. પોતે લોકલોક પ્રકાશક કેમ છે તેનો ક્રમપુરઃસર માર્ગ પણ દેખાડે છે. કારણ કે આજ્ઞાવિચયમાં પ્રભુ આપણો દેહભાવ છોડાવી એમ કહે છે કે તું આત્મા છો. તેમના વચનની સાથે તેમના વાણીના અતિશયવડે કરી તેજ વેળા જાણે આપણે મિથ્યાત્વરૂપ અંધકારની રાત્રિમાં સુતા હતા, તે અંધકાર મટી પ્રભાતનું અજવાળું અરજોદય વેળા દેખાય તેમ આપણા આત્માનું આપણને દર્શન થઈ જાય છે, એટલે કે હું ત્રણે કાળ દેહ નથી, હું આત્મા, ચેતન, જ્ઞાનમય, દર્શનમય, સુખમય જેવા આ ત્રણ જગતના મારા પિતાશ્રી વીરપરમાત્મા છે તે જેવો હું છું, એવું વચન માત્રજ શબ્દપ્રમાણ આપ્તવાક્યથી દર્શનરૂપ સમ્યક્ત્વ પ્રભાત થયો કે પછી તે સમ્યક્ત્વના પ્રકાશવડે જે જે પર જણાતું જાય, તેનો ત્યાગ કરી દેહભાવને જે જે વળગ્યું હતું તેને છોડી જેમ જેમ

પ્રભુના વચન પ્રમાણે આત્મતત્ત્વ-એટલે જ્ઞાન એજ હું, દર્શન એજ હું, એ ઉભયમાં રમણુતા કરવી એજ મારી સ્વાભાવિક ક્રિયા, એમ કરતો જાય, તેમ તેમ પ્રભાતના તેજવાળા પોતાના સ્વરૂપને જોતાં જોતાં એવો આનંદ વિલસે કે લાલનના સદ્ગુરુ આનંદ એમ પણ ગાય કે “કયા દે-ખાઈં ઔર કો, કયા સમજાવું ભોર, તીર અચુક હે પ્રેમકા, લાગે શો રહે ઠોર?” આમ ભોર સમ્યક્ત્વ પ્રભાતના તેજથી પોતાના સ્વરૂપમાં એવો પ્રેમ થાય કે ત્યાં કોઈ અચુક તીર વાગ્યું હોય અને નીકળે નહીં તેમ તેનો પૂર્ણ મોહ જાય ત્યાંસુધી અર્થાત્ ક્ષીણમોહ-ગુણુસ્થાનક પણ ઓળંગી, તેરમે ગુણુસ્થાનક લોકલોક ભાષ્કર સૂર્ય જેવો મધ્યાહ્ન પ્રકાશ પામે એવો ભાવ છે.

આત્મજ્ઞાન વિનાની ક્રિયાથી શું ?

શાસ્ત્ર મળે વાંચે વઢી, શિરના હુંચે કેરા;

રાखे वेश मुनि तणो, धर्म न थाए लेश. ૪૬

ભાવાર્થ:—નાના પ્રકારનાં શાસ્ત્રો ભણુવાથી અથવા તો તે શાસ્ત્ર પોતે યા લોકો પાસે વાંચવાથી, તેમજ વળી મા-થાના વાળ છુંટી કાઢવાથી અને મુનિરાજનાં કપડાં પહેર-વાથી જરા પણ ધર્મ^૧ થતો નથી.

૧ ધર્મ શબ્દનો અર્થ પડતાંને બચાવવું, એવો પણ થાય છે. પરંતુ પડતાં પડતાં આગલા દુહામાં કહ્યું તેમ જેને જન્મમરણનાં ભયં-કર દુઃખોનો ડર લાગ્યો નથી, જેણે એ દુઃખો મટાડવાને ધર્મધ્યાનરૂપી

પરમાર્થ:—કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કર્યા પહેલાં હું શામાટે આ પ્રવૃત્તિ કરું છું તે બરાબર સમજવું જોઈએ. શાસ્ત્રાદિ શા- માટે ભણવાં, વાંચવાં, તેનું પ્રયોજન પણ પ્રથમથી નક્કી કરવું જોઈએ. જેઓ શાસ્ત્રાદિ વાંચવા ભણવાનો હેતુ ધ્યાનમાં રાખતા નથી, તેઓ પોતે એકાંતમાં વાંચતા હોય, ત્યારે જાણે એક ટોપલામાં ફળો ભરતા હોય તેવા આબેહૂબ દેખાય છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ કેટલાક એ શાસ્ત્રોને પોતે ભણતા

લવિક્ષેપને અવશ્ય દૂર કરનારં રામબાણ ઔપધ લીધું નથી, તેમજ એ ઔપધથી થએલી નિર્મળતાવડે પોતાનું અવિનાશી સ્વરૂપ જણ્યું નથી, વળી તે ઔપધથી થએલી પુષ્ટિવડે આનંદમય એવું પોતાનું આત્મસ્વ- રૂપ ઓળખ્યું નથી, તેને નાના પ્રકારનાં શાસ્ત્રોનું પઠનપાઠન કે માયાના વાળને ચુંટી કહાડવું. કે સાધુનાં લૂગડાં પહેરવાં, એ સર્વ ક્રિયાઓ ઉ- પચાર કરવાથી દુઃખોમાંથી બચી શકતો નથી. પરંતુ એ શાથી બચે છે તેનો આબેહૂબ ખુલાસો દુહા ૪૭ માં આપ્યો છે. તે જોશો કે શાસ્ત્રાદિ ભણાવવા વાંચવા, વગેરેથી, તેમ કેશ લુંછવાથી અને મુનિનો વેશ ધારણ કરવાથી અપક્રિયા કદાપિ ફળવતી થાતી નથી.

૧ કારણ કે જોને પ્રયોજન હેતુ નક્કી છે તેજ એવો વિચાર કરતા જણાય છે કે, અમુક પુસ્તક હું ભણવાથી કેટલું આગળ વધ્યો, આ જે વ્યાખ્યાન વાંચ્યું તેમાં તેના હેતુ તરફ કેટલું ચડાયું, એવું દિવસે દિવસે, ધડીએ ધડીએ, પળે પળે શોધતો જાય છે. અને આગળ ઉત્સાહપૂર્વક ધર્મઉપર વળે છે. માટે હેતુ ઉપર પહેલેથી છેલ્લે સુધી,—દરેક ક્રિયાના આરંભથી અંતસુધી—દૃષ્ટિ રાખવાથી લાભ છે. અને જેઓ આમ જોતા નથી તેઓ તે નિશાનવિના ગોતાં પણ ખાય છે. કારણ કે જ્ઞાનતંતુરૂપ પ્રકાશવિના શુભ તે અશુભ સમજાઈ, અશુભરૂપ થઈ જાય છે.

હોય, -ગોખતા હોય, ત્યારે જાણે ઠાંસીઠાંસીને ફજો ભ-
રતા હોય એમ માલમ પડે છે. કારણ કે જેમ ટોપલામાં
ફજો ભરાય તેમ ભણુવા વાંચવાના પ્રયોજનના વારંવાર
આસ્વાદ વિના મગજરૂપી ટોપલામાં પણ શાસ્ત્રના શબ્દોરૂપી
ફજો ભરાય, અને ઠાંસીઠાંસીને એટલે ગોખી ગોખીને, પણ
ભરાય. વળી કર્મની કાસળ કાઢવારૂપ કે નિજસ્વરૂપના
જ્ઞાન પામવારૂપ હેતુ પ્રત્યેક કરણીમાં વારંવાર સન્મુખ ન
રહેતો શાસ્ત્રાદિ વાંચવાથી તો લોકો મને વાંચતો જોઈ વખા-
ણશે, ભણીશ તો મારી પ્રશંસા કરશે. બહુ વ્યાકરણ, કાવ્યો,
કોશ વગેરે, કથા કથાનક વિગેરે ધર્મશાસ્ત્રો ગોખી ગોખી મારા
મગજમાં રાખીશ, તો લોકમાં મારી બીજા કરતાં ઘણું
નામના થશે, એવા માનથી જો મગજરૂપ ટોપલા તે-
ઓના કૂલેલા હોય, તો તેમાં શાસ્ત્રોના વચનરૂપી ફજો ઘણું
ઘણું રહે છે, પરંતુ હેતુરૂપી આસ્વાદની ખબર ન હોવાથી
તે શાસ્ત્રો બીજાની પાસે સલાસમક્ષ ચાલે છે, પરંતુ પો-
તાને તેના સ્વાદની ખબર પડતી નથી, અને જો શ્રોતાઓમાં
પણ શ્રવણ-હેતુ નિરંતર સન્મુખ નહીં થતો હોય જાણે તો
વાચનારા પોતાના મગજરૂપ ટોપલામાંથી, શાસ્ત્રોના અમૃ-
તમય ફજોનો સ્વાદ લીધાવિના શ્રોતાઓના મગજરૂપ ટો-
પલામાં રોજ રોજ ઠસાવતા માલમ પડે છે. તે જેમ ટો-
પલાને સ્વાદની ખબર નથી તેમ વક્તા શ્રોતાને વચન અ-
મૃતફલના આસ્વાદની ખબર નથી. વક્તા એમ જાણે કે
“આજે અમે કેવું વાંચ્યું.” શ્રોતા એમ જાણે કે “આજે

અમે આખ્યાનમાં ગયા હતા. ભલા લોકમાં તો કહેવાશે કે અમે આખ્યાન સાંભળવા પણ જઈએ છીએ.”

શ્રી વીરપરમાત્માના શાસનરૂપ કુટુંબમાં રહી જે મોટા, નાના કે સમાન, બાંધવો, વા જહેનો પ્રથમ શાસ્ત્રાદિ વાંચવા તથા શ્રવણાદિ કરવાનાં, પ્રયોજનને પોતાના અંતરમાં નથી સંભારતા કે સાંભળતા, તેઓ જીવતા ફોનોગ્રાફ કે સ્વરવાહક યંત્ર જેવાં દેખાય છે. જેમ એડિશનના ફોનોગ્રાફમાં કોઈ શબ્દોના, વાક્યોના કે ભાષણના ઉચ્ચારો યથાર્થ પડી રહે છે, ગાયનોને તાલ, સ્વર સાથે ઝીલી લે છે, અને પાછું જોઈએ ત્યારે તેવું ને તેવું બોલી જાય છે, વાહ ગાઈ જાય છે, પરંતુ શું બોલાયું, શું ભાષણ થયું, શી મતલબ તેમાં હતી, તે જેમ ફોનોગ્રાફે જાણ્યું નહીં, તેમ વક્તાના મુખરૂપ રીપ્રોડ્યુસર (Reproducer) (અર્થાત, જેવું ને તેવું બોલી જનાર) માંથી, જેવું વાંચ્યું, સાંભળ્યું હોય તેવું ને તેવું કંઈપણ સમજ્યા વિના શ્રોતાના કર્ણરૂપ રેકૉર્ડર (Recorder) (જેવું બોલાયું હોય તેવુંજ ગ્રહણ કરનાર) માં ઉતરી જાય છે, પરંતુ નથી તો રેકૉર્ડરને સમજ પડી કે નથી રીપ્રોડ્યુસરને કે વચનામૃતમાં શું હતું. આ માણસો જીવતા ફોનોગ્રાફનુંજ કામ કરતા જણાય છે. એમનું જીભરૂપી સીલંડર ચાલ્યાજ કરતું માલમ પડી આવે છે. પરંતુ હું કોણ છું, એવી પૂર્ણ જાણસા નહીં તેથી શાસ્ત્ર, વાંચી યા ભણી વા ગોખી બીજને હરાવવાનીજ બુદ્ધિ રહે છે. કે શાસ્ત્રવાદથીજ સામાને નિરૂત્તર કરવાને માટે, પરંતુ પોતે

નિઃકષાયી થઈ પોતાના નિઃકષાયના બળ જાણે, સામા નિષ્ક-
 ષાયી કરવાની પૂર્ણ જ્ઞાસાપૂર્વક શાસ્ત્રો, જોવાં, ભણવાં,
 ગોખવાં તો શાસ્ત્રરૂપી નિર્મળ દર્પણમાં પોતાને તો પો-
 તાનું સ્વરૂપ દેખાઈ રહેશે. અને જેવું પોતાનું સ્વરૂપ
 છે, તેવું અનુભવ સહિત ખીજને પણ જણાવી શકશે, એટ-
 લુંજ નહીં પરંતુ પરવસ્તુ માણસના કેશ જેવી નિરર્થક છે,
 એમ જાણી પોતાના દ્રવ્યકેશ લોચની સાથે પરવસ્તુના ત્યા-
 ગરૂપ ભાવલોચ પણ કરશે, એટલુંજ નહીં પરંતુ શ્વેતાંબર
 કે પીતાંબર કે દિગંબર વેશ સાથે, સર્વ જીવપર સમભાવ-
 રૂપજ-દયારૂપજ-મુનિપણુનો આન્તરભાવ બહારપણુ મુનિ-
 પણુનો વેશ જાણે અન્તર મુનિપણુનાં ચિન્હોનેજ બહાર
 દેખાડતા હોય તેમ થશે. આમ કર્યાવિના એમની સઘળી
 ક્રિયાથી રચમાત્ર પણ ધર્મ થતો નથી. માત્ર ધર્મના ઉપક-
 રણો સાથે રમત થતી હોય તેવુંજ; હાલહાલતો ધણું આદ્યું
 જાય છે. અન્તરમાં હેતુ તરફ લક્ષ દેવડાવવાના પ્રથમ ચલ
 વિના માનાદિના કુલેલાં ટોપલા ભરેલાં ફળો અને જીવંત,
 જડવત્ ફેનોગ્રાફો હોય તેમજ જણાય છે, માટે કશું છે કે,
 શાસ્ત્ર ભણવાથી, વાંચવાથી કે કેશલોચ કરવાથી કે મુનિનો
 વેશ પહેરવામાત્રથી કાંઈપણુ ધર્મ થતો નથી.

ત્યારે એ ક્રિયાઓ કેવી રીતે કરવી ?

રાગ, દ્વેષ, પરિગ્રહ તજી, કર-સ્વરૂપ પિછાન;
 પૂર્વે કહી કરણી કરે, થાય મુક્ત નિદાન. ૪૭
 ભાવાર્થ:—રાગ અને દ્વેષરૂપી, આન્તર પરિગ્રહના ત્યા-

ગપૂર્વક ધન ધાન્યાદિ નવવિધ બાહ્યપરિગ્રહ તજતો જાય,
વળી આત્મા અને અનાત્મા વસ્તુને ઓળખતો જાય, અને
ગયા દૂડામાં શાસ્ત્રભણુવાં, વાંચવાં વગેરે કહ્યું છે તે ત્યાર-
બાદ કરતો જાય તો, નિશ્ચય મુક્તિ પામે એમાં સંદેહ નથી.

પરમાર્થ:—રાગ-દ્વેષ ત્યાગવિના આપણા જગત્ પિતૃ-
રત્ન શ્રી મહાવીર શાસનના સાધુવર્ગ પણ જાણે લોચ કરા-
વતા હોવા છતાં પરન્તુ હજમત કરાવેલાના પાછા વાળ
ઉગતા હોય તેવી સ્થિતિમાં દેખાય છે. હજમત કરાવનાર દરેક
માણુસ જાણે છે કે, અમારા વાળ પાછા જલદી ઉગે છે, તેમ
કુટુંબ, સગાંવહાલાં, ધન, ધર, પરિવાર જાણે છોડ્યા ન હોય તેવા
સાધુઓ પણ માલમ પડે છે. રાગદ્વેષના ત્યાગવિના માત્ર
બાહ્ય ત્યાગથી ધર તજે છે તો ઉપાશ્રયને પોતાનો માની
કેટલાક તેને પોતાનું ધરખનાવી દે છે, અને પોતાનોજ ઉ-
પાશ્રય હોય એમ દૃઢપણે વર્તે છે. એટલુંજ નહીં
પરન્તુ તેમાં મમત્વ એવું જોવામાં આવે છે કે, તેને માટે
મોટા મોટા કળ્યા પણુ થાય છે, કોર્ટે પણુ ચડાય છે.
અને જેમ ગૃહસ્થ પોતાનું ધર ખીજીને રહેવા આપે
નહીં, તેમ ખીજા સાધુઓને આ સાધુઓ રહેવા પણુ ન
આપે, કારણુ કે તેઓ જેમ ધરને થોડો વખત પહેલાં
માફ માનતા હતા, તેમ હવે ઉપાશ્રય-ઉપાશ્રય ઉચ્ચારણુ
કરતાં છતાં તેઓ તેને ધર સમજે છે. પરન્તુ જગત્ પિતા
શ્રીવીરને પગલે ચાલવાનું પૂર્ણપણુ કબૂલ કરવા છતાં તેમની
પેઠે ધરત્યાગ પૂર્વે પોતાના ધરનો ત્યાગ કરવારૂપ પોતાના

ધરને પણ જાણે ઉપાશ્રય હોય તેમ મોટાભાઈ નંદીવર્ધનની સાથે રહ્યા તેમને પગલે ન ચાલતાં, દિક્ષા ગ્રહણ કર્યા પૂર્વે જેમ પોતાના ધરને, માંડે માંડે ન ગણુતા હતા તેમ છેવટની ઘડી સુધી ધરત્યાગવૃત્તિ ન હોવાથી, દિક્ષા લીધા પછી ધરને ઉપાશ્રય બનાવવાને બદલે ઉપાશ્રયને ધરજ બનાવતા કેટલાક વડીલ વીરપુત્રો હાલના દેખાય છે. અને કોઈપણ સાધુને માટે આ ઉપાશ્રય-ઉપઆશ્રમરૂપ છે એમ જોલવા છતાં ધરરૂપ પરિગ્રહ ચારે બાજુએ વીંટીને બેઠો હોય તેમ તે-ઓને રાગાદિના આંતરત્યાગવિના બની વીંટી રહ્યો જણાય છે. અને જેમ પોતાના ધરમાં, કોઈ આવે તો તેના પર દ્વેષ થાય, તેને પોલીસ પાસે હાંકી કહડાવે, તેમ પોતાના ઉપાશ્રયમાં કોઈ આવે તો, શ્રાવકોમાંના કેટલાક પોલીસ જેવા શ્રાવકો પાસેથી ખીજ સાધુઓને ઉતારો પણ ન આપવાદે. જુઓ “આ સર્વો જીવ કંઈ શાસન રસી”ની ભાવનાને અમલમાં લાવવાની ઇચ્છા રાખનારા મારા મોટા ભાઈ-ઓ ! આશ્ચર્ય

વળી રાગદ્વેષના ત્યાગવિના કુટુંબનો ત્યાગ કરી, પાછું પોતાના ગચ્છમાંજ આવેલાને-પોતાના ગચ્છનેજ પોતાનું કુટુંબ માને છે, જેમ લાલનના ગોત્રમાં આવે, તેજ લાલનના કુટુંબીઓ, તેમ મારા સંઘાડામાંજ આવેલા, મારા કુટુંબીઓ, ને ખીજઓ, તો જાણે સાધુઓજ ન હોય તેવું માંડે તેમની સાથે વર્તન, તેવું તેઓનું ખીજ સંઘાડાના સાધુઓ તરફ વર્તન. સર્વો જીવ કંઈ એતો રહ્યું. સર્વો મનુષ્ય

કરું એપણુ રહું, સવી પચીસ લાખ શ્રાવકો કરું એપણુ દૂર રહું, પરન્તુ “સવી સાધુઓ સાધ્વીઓ કરું શાસન રસી” એપણુ આને દૂર, દૂર, દૂર, થતું ગયું એ શું, ! જગતના પિતા શ્રી વીરને પગલે ? જેણે સર્વસ્વ નંદીવર્ધનને આપી દીધું, અને ધરમાં રહીને પણ પરિવ્રજ્યાગ બુદ્ધિ રાખી, જેણે એક વસ્ત્રમાંથી પણ અરધું નેઈતું હતું તેવા આ-હ્મણુને આપ્યું, તો તેનાજ છોકરાઓ આને રહેવાને ઉપા-શ્રય આપવામાં પણ અડચણ નાંખે એ શું આશ્ચર્ય નથી ?

વળી ગૃહસ્થો જેમ સંસારરૂપ કારાગૃહમાં મારાં પુત્રપુ-ત્રીઓ ગણે, તેમ આંતર રાગદશાના ત્યાગવિના રાગથી ગૃ-હસ્થોની જેમ, પોતાની સ્ત્રીને અખંડ સમન્તવીને પુત્ર-પુત્રીઓ ઉત્પન્ન કરે, તેમ શ્રાવક વસ્તિરૂપ સ્ત્રીને આમતેમ સમન્તવી ચેલાચેલીરૂપ પુત્રપુત્રીઓ નાણે કરતા હોય, તેઓના રાગપૂર્વક વર્તનવડે જણાય છે. અરે સુશ્રાવકો તો પોતાના પુત્રને સમ્યક-દૃષ્ટિ થતાંજ સમજી લે છે કે, એ મારાં નથી. મારા પુત્રલો છે તે પુત્રલ પણ હું નથી, તો એ મારાં ક્યાંથી હોય, એમ ગણી નાણે શિક્ષણ આપવાને ભેગા મળેલા ચેલાચેલીઓ શિષ્યશિષ્યાઓ હોય તેમ પો-તાના, પુત્રપુત્રીઓ તરફ વર્તે છે, ત્યારે વીરપ્રભુના વડીલ પુત્રોમાંના, કેટલાક આંતરરાગ ત્યાગ ન હોવાથી, ચેલાચે-લીઓને પોતાનાં પુત્રપુત્રીઓ પેઠેજ ગણે છે, નાણે કે સં-સાર ત્યાગજ ન કર્યો હોય, અને ત્યાગ કર્યો હોય તો માત્ર નામનોજ દેર હોય એમ વર્તે છે.

ગૃહવાસમાં ધનનો ગર્વ કરે, તેમ સાધુ અવસ્થામાં રા-
ગના ત્યાગવિના શાસ્ત્રના રહસ્યનો નહીં પણ, ભણવાનો ગર્વ
કરે, જે રહસ્ય સમજતું હોય તો, તો જેમ જેમ વિશેષ
અધ્યયન તેમ તેમ સર્વેથી વિશેષ નમ્રતા થવી જોઈએ. તે
તો થોડુંજ દેખાય છે.

વળી જેમ સંસારમાં કેટલાક ધનથી મોટા ગણાય તેમ,
કેટલાક સાધુઓ પુસ્તકસંગ્રહથી મોટા ગણાય છે, અને જેમ
ધનલોભી, સાંકડા હૃદયના સાધુઓ જોણે સર્વથા
પરિગ્રહ ત્યાગ કરેલો જણાવેલ છે છતાં આ અમુક વિજય
કે મુનિનું પુસ્તક છે. એમ તેમનાપર છાપ મારી હોય તેમ
લખે છે કે તે અમારું છે. આ તે પરિગ્રહ ત્યાગ, પરિગ્રહની
જાત બદલાઈ.

પરિગ્રહ શબ્દનો વ્યુત્પત્ત્યર્થ ચારે બાજુથી ઘેરનાર, હવે
ચારે બાજુએથી ચેતનને ઘેરનાર બાહ્ય અને અંતર એવા
તેના બે પ્રકાર છે. બાહ્યપરિગ્રહથી જાણે લાલન સખત કેદ-
ખાનામાં પડ્યો હોય તેમ છૂટી શકતો ન હોય તેવો લાગે
છે, અને આંતરપરિગ્રહ જાણે કેદખાનામાં હોવા ઉપરાંત
હડ ને બેડી લાલનને પહેરાવી ઝકડયાં હોય તેમ
ભાસે છે, આવા બેઉ તરફનાં બંધનોથી, એ લાલન (ચે-
તન) તું બંધાયો છું.

હવે બાહ્ય પરિગ્રહ, ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, ઘર, રૂપું, સોનું,
તાંબું વગેરે ધાતુ, ચાકરનકર, ગાડીઘોડા એમ નવ પ્રકારે

છે, અને તેથી સંસારરૂપ કેદખાનાની આ વિકરાલ દિવાલોમાં હું ફસાયો છું.

પરંતુ (ચેતન) વિચાર કરે છે કે, હું કેદમાં શામાટે પડ્યો એટલું તો જણાય છે કે ચોરી કરે તે, કેદમાં પડવો જોઈએ, ત્યારે લાલને શી ચોરી કરી! એનું ઉત્તર પણ મળે કે, પારકી વસ્તુ ચોરવાથી? ત્યારે શું ધનધાન્યાદિ ભારી વસ્તુઓ નથી? શું મેં મહેનત કરી, ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, સોનું, રૂપું, વગેરે મેળવ્યું તે ચોરી કરી કહેવાય? હા તે ચોરી છે, કારણ કે તે નવવિધ પરિગ્રહ, અવિધાના, માયાના, મોહના, કર્મપરિણામ રાજના જડ પદાર્થો છે અને તેની તે ચોરી કરી છે. તું કદાચ એમ કહેતો હોય કે મેં તો મહેનત કરીને એ નવનિધ રીક્ષિ મેળવી છે, તો તારે સમજવું કે તેમ નથી. બીજા લોકો જેની પાસેથી તેં મહેનત કરી એ ધન, ધાન્યાદિ લીધાં, તે પણ ચોરો છે, જે તેથી કદાચ તેમને માટે મહેનત કરી લીધું હોય તોપણ તેં ચોરીના માલ રાખનાર મારવાડી જેવું કર્યું છે, અને ચોરીને જગતમાં તું ઉત્તેજન આપનાર હોવાથી વિશેષ શિક્ષાને પાત્ર છે. તારી પોતાની તેમજ જેની પાસેથી ચોરીના માલ લીધો તેની ખરી વસ્તુ તો સતપુરૂષ જીવ, ચિદરૂપ જ્ઞાન, આનંદરૂપ તેનો અનુભવ છે. બાકી બધી ચોરી કે ચોરીનો માલ ગ્રહણ કરવારૂપ તારી કૃતિ છે, માટે સંસારરૂપ કેદખાનામાં તને પૂર્યો છે.

અથવા તો આ માનવદેહરૂપ હેડમાં અને વાણિયારૂપી

બેડી તને પહેરાવી છે. લાલનને શું એ પરવસ્તુની ચોરી માટે સંસારરૂપી ન છૂટાય એવા કારાગૃહમાં નાંખ્યો છે. એ શું આ શેર, બાંક, પ્રામિસરી નોટ, વાજવહી, લોન, રૂપીઆરૂપી કોન્સ્ટેબલોએ, દાળભાત, રોટલી, શાક, ચારૂપી જેલરોએ ક્ષેત્ર, બાગ, બગીચો, વાડી, હવેલી, ઘર, બંગલા, મહેલ-રૂપી સેલરોમાં^૧ પૂરી મારવા ધાર્યો છે કે શું? ખરે તેમજ છે. આ લાલનને કેડે કંદારો છે કે રૂપાની સાંકળ. લાલનને જેમ વાંદરાને બાંધી રાખે, ને ઘરની બહાર ન જવા દે, તેમ શું તેની હવેલી ઘરઆદિ સેલરોમાં બાંધ્યો છે કે? હા ખરે છે તો એમજ. લાલન વિચારે છે ત્યારે સોનાની વીંટી છે, કે આંગળામાં કોન્સ્ટેબલોએ મોહરાજની ચોરી કબૂલ કરાવવા ચાંપ ચડાવેલી છે.

શું લાલનના કંકમાં સોનાની સાંકળી છે, કે એ કોન્સ્ટેબલોએ (સિપાઇએ) ગળામાં ગાંઠો દઢ, રમાલો બાંધ્યા છે? હા. તે ગાંઠોવાળી સોનાની સાંકળ ગળામાં ઝકડી હોય તેમ લાગે છે. શું આ થાળી, લોટા, ચલાણું રકાળી છે, કે પરવસ્તુ જમવાનાં ઠીકરાં છે. આ મારા ચાકરો છે કે મોહરાજના સિપાઇઓ-મોસલો-છે? આ ગાય લેંસ મારાં છે કે શરીરમાં વિકાર કરનાર તે (કલાલની) (વિગઇ હોવાથી) દારૂ કાઢવાની ભઠ્ઠીઓ છે? શું આ ઘોડા છે કે મારા પગ હોવા છતાં પગ ભાંગી નાંખી, ખોટા પગ, (ખી-

૧ કેદખાનાનાં ભોંયરાં (cellars.)

જાના માટે) મારે પગે જોડી મોહરાજ મને ગધેડે બેસાડી ફેરવે છે, ને જાહેર કરે છે કે જો આ અમારી પરવસ્તુને ચારનાર લાલનને એમ્બ્યુલન્સમાં બેસાડી એક ઘરમાંથી એટલે એક કેદખાનાની કોટડીમાંથી, ખીજા ઘરમાં કે આશ્રીસરૂપ નાના મોટા સેલરોમાં લઈ જાય છે, તે જોવાનું છે.^૧

સંસારમાં વારંવાર ભ્રમવાનાં કારણો શાં ?

મન ન ઘટે આયુ ઘટે, ન ઘટે ઇચ્છા આશ;

તૃષ્ણા મોહ સદા વધે, તેથી ભ્રમતો યાસ. ૪૮

ભાવાર્થ:—આવરદા દિવસે દિવસે ઘટે છે. પરંતુ મન દિવસે દિવસે નવા નવા પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવાને ઉમેદ વધાર્યા

૧ પોતાને નિર્વાહ જેટલું દ્રવ્ય મળવા છતાં પરના પ્રાણ સમાન દ્રવ્યરૂપ પ્રાણ લેનાર જુની ચેતનને કેદમાં લઈ જવાની ગાડી પોતાને ઉપયોગ આવે એટલે સાદું અન્ન, સાદો પોશાક, સાદું ઘર, એ સિવાય જેટલું મેળવવું એ ખીજા ભાઈઓના હક ઉપર તરાપ છે, તેમ તેમને દુઃખી કર્યાવિના મળવું નથી. માટે એ વ્યવહારો પણ ચોરી છે. પરમાર્થેતો આત્માસિવાય પોતાને માટે પણ પરવસ્તુ લેવી તે ચોરી છે, માટે શેઠીઆઓ તો જલદી જલદી પકડાતા જાય છે, ને એમ માને છે, કે અમે ગાડીઘોડામાં ફરિયે છીએ પરંતુ એ મોહરાજની એક સેલરમાંથી (બંગલામાંથી) ખીજા સેલરમાં (બંગલામાં) જવાની ગાડી હોય છે. જેમ એ ગાડીઓ અંધારી હોય છે, તેમ આ શેઠીઆની ગાડીને પણ માનરૂપી મોહનું અંધારું હોય છે. તેઓ પોતે(આત્માને)પોતાને પણ દેખતા નથી.

કરતુંજ નય છે. તેમજ ઇચ્છા, આશા, તૃષ્ણા, અને મોહપણુ આયુ ઘટવાની સાથે સદા વધતાં જણાય છે. એજ ખરેખરે સંસારમાં વારંવાર ભ્રમવાનું કારણ છે.

પરમાર્થ:—એક જન્મમાં કેટલા વર્ષ જીવવું છે. તે, તે જન્મની પૂર્વે જેટલી આયુ કર્મની સ્થિતિ બાંધી હોય છે, તેના પર આધાર રાખે છે. હવે ધારો કે લાલને પૂર્વે ૬૭ વર્ષની સ્થિતિ બાંધી હોય, તો હવે આ જન્મમાં તે ૬૭ વર્ષમાંથી રોજ રોજ દિવસ દિવસ કરતાં, ૪૨ વર્ષ તો આલ્યાં, બાકી ૩૫ વર્ષ રહ્યાં. અને તે પાંત્રીસ પણ નહીં. કારણ કે આયુ કેટલું ગયે જન્મે બાંધ્યું તે બરાબર યાદ આવતું નથી. માટે આતો ધારવું કે વર્ષે વર્ષે ઘટારો થાય છે. મહિને મહિને ઘટારો થાય છે, પક્ષે પક્ષે, દિવસે દિવસે, ઘડીએ ઘડીએ, પળે પળે, ને વિપળે વિપળે, ક્ષણે ક્ષણે, આયુરૂપી જલ આ શરીરરૂપી ડુટેલા ઘડામાંથી ટપકતું જાય છે. પરન્તુ તે દેહરૂપી ઘડામાં જે નાનાં નાનાં પહેલવહેલાં છિદ્રો હતાં, તે દિવસે દિવસે મોટાં થતાં જાય છે. એ દેહરૂપી વાડામાં જે છિદ્રો બાળપણમાં હતાં તે નાનાં હતાં. પરન્તુ યુવાવસ્થામાં મોટાં થયાં. અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ મોટાં થશે. એ છિદ્રો ક્યાં ક્યાં હતાં કે જ્યાંથી આયુ નિરન્તર વહ્યા કરે છે. એક છિદ્ર તો મને પડ્યું. પડ્યું એટલુંજ નહીં પરન્તુ તેમને દિવસે દિવસે વધાર્યાં કર્યું પહેલાં તો મનને હતું કે આપણે અમુક થવું છે, પરન્તુ થોડા વખતમાંજ તે અમુક થયાં પહેલાંજ આપણે,

તમુક થાવું છે. એટલે ધન દધને દેહધટમાં જે રતિ જે-
ટલું કાણું હતું, તે તમુક તરફ ધાવતાં, ચણા જેવડું થયું.
જે તેમાંથી આયુરૂપી જલ રતિપૂર ઝીણા છિદ્રમાંથી ટપકતું
હતું, તે હવે ચણા જેવા છિદ્રમાંથી વહેવા માંડ્યું. પરન્તુ
હજી તમુક પ્રાપ્ત થયું નથી, ત્યાં તો એક તમુક નહીં,
પરન્તુ તમુક તમુકતો જરૂર આપણને જોઈએ, એવું મન
થતાં તેમાં બોર જેવું કાણું થયું, એટલે તો આયુરૂપી પાણી
સવારના પહોરમાં નળમાંથી જોસબંધ પાણી વહું જાય છે,
તેમ આ દેહરૂપી ધટમાંથી, જરા કુટેલા નહીં, જરા તડ-
વાળા નહીં, પરન્તુ દિવસે દિવસે વધારે વધારે તડ પાડી
તેમાં વધારે વધારે મોડું મોડું છિદ્ર થશે. આવરદારૂપી જળ
હમેશાં નિર્બંધ ચાલ્યું જાય છે, પરન્તુ હજી તમુક તમુકથી
પૂરું નહીં થતાં, તમુક, તમુક, તમુક, એમ કરી કરી તે
બોર જેવાં કાણાંને પણ વધારતો જાય છે. ને તે વધારીને
જાણે, એક ઇંચ, બે ઇંચ, ચાર ઇંચ, અને તે કંઈ ધન
વગેરે મળ્યું હોય તો પછી ઉત્તરોત્તર એવું મોડું થઈ પડે
છે કે જાણે વિહાર વોટરનો નળ ફૂટ્યો.

કેટલાક ગૃહસ્થો કોઈ કોઈ વેળા આ તડને, -છિદ્રને, -કા-
ણાંને, અને બાકોને મીણથી, -લાખથી, -કાચારેણથી, અને
પાકારેણથી બંધ કરે છે. ને આવરદારૂપી વહેતું જળ જરા
બંધ પણ કરે છે. એટલે સવારના પહોરમાં ભાઈ ઉઠ્યા
તો ચાહ પીવાનું મન થયું, પરન્તુ વિચાર કર્યો કે હું શ્રા-
વક છું, તો મારા કુળધર્મ પ્રમાણે પણ એક બે ઘડી પર્યં-

તજ નવકારશી કરી, ચાર પ્રકારના આહાર એટલે અશન (ખાનું) પાન (પીનું) ખાદિમ્ (ખારેક વગેરે) સ્વાદિમ્ (નાના પ્રકારના મુખવાસ) વગેરે કરતાં અનેક જીવોનો પ્રાણ હરાશે, માટે તેને બે ઘડી ન હણું. કોઈનું આવરદા ન તોડું. ખસ કોઈનું આવરદા ન તોડું. એટલું મનમાં થયું કે આયુરૂપ ઘટને જે તડ હતી, તેને મીણ દેવાયું. તેમાંથી હવે બે ઘડી આયુરૂપ જળ ટપકવાનું નહીં. (અલબત્ત આમ કરવાથી તેનું આયુરૂપ જળ વધી જવાનું નથી પરંતુ ઘટે તો નહીં.) જેણે બે ઘડી પણ મન વશ રાખ્યું તેણે શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ ધણા વશ રાખ્યા, અને શ્વાસોચ્છ્વાસનું જેટલું રોકાણુ તેટલો આવરદાનો વ્યય ઓછો. પરંતુ વળી મન થયું કે, હું અમુક કામ કરું પરંતુ પોતે શ્રાવક છે, એટલે એમ વિચારે, સામાયિક વ્રત લઈ બે ઘડી મનને સ્થિર રાખવારૂપ લાખને લગાડું કે આવરદારૂપી જળ તેમાંથી જંતુ થોડો વખત બંધ રહે વળી તમુક તમુક મેળવવું એમ થતાં મનને વાર્યું કે, હું રાત્રી ભોજન ન કરું તો દેહધટનાં કાણુંને રેણુ દેવાય કે આવરદારૂપ જળ ન ચાલ્યું જાય. એટલે પાણી પીવાનું મન થયું, પરંતુ વિચાર નથી કરતો કે રાત્રિએ કાલભેદથી અચેતપણુ જળ સચેત થઈ જાય છે, અને વળી કોઈ એવા ત્રસજીવનો પણ ધણુ વળી જાય છે, માટે ચહુવિહારના પ્રત્યાખ્યાન કરું. આમ અનેક પ્રકારનાં વ્રત પચ્ચખાણુ કરી કોઈ કોઈ પોતાના રાત્રી દિવસ અખંડ પ્રવાહમાં વહેતા આયુષ્યને રોકવા યત્ન કરે છે પણ તે

થોડું રોકાઈ ઘણું ચાલ્યું જાય છે. રાત્રિની વેળાએ પણ મૂખો લાલન મોઢાકારે ઘડઘડ અપકાયરૂપી પાણી પીતો જાય એટલે એ દેહરૂપ ઘડામાંથી આયુરૂપ પાણી ચાલ્યું જવા માંડે^૧; પરંતુ ખરેખર આવરદા ત્યારેજ મળ્યું કહેવાય કે જે અક્ષય સ્થિતિમાં રાખે. ને સાદિ અનંત ભાગે સ્થિત રહી એવો ઘટ મેળવવો કે જેમાં મનરૂપી તડ કે છિદ્ર કે કાણું કે બાકું, કંઈ છેજ નહિ.

મન સંકલ્પ વિકલ્પ કરતું બંધ થાય તો શ્વાસોચ્છ્વાસ ઓછા ચાલે, અને આવરદાનો આધાર શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉપર વસ્તુતઃ છે, એટલે આટલા અબજ કે આટલા પરાર્ધ શ્વાસોચ્છ્વાસ માણસ કે ઇતર પ્રાણી જીવે. હવે સંકલ્પ વિકલ્પ અમુક કરે, તમુક કરે એમ વિચારતાં શ્વાસોચ્છ્વાસ અધિક લેવાઈ જવાય છે. અને તેને લીધે આવરદા ઘટતું ચાલે છે. વર્ષપર આયુષ્યનું પ્રમાણ સ્પૂળથી છે, પરંતુ સ્વરોદય શાસ્ત્ર ને યોગ ગ્રંથોમાં આવરદા શ્વાસોચ્છ્વાસપરથી ગણ્યું છે. એટલે કે જેટલા શ્વાસોચ્છ્વાસ પૂર્વભવે આયુ કર્મના એકવેળાએ બાંધ્યા હોય તેટલા શ્વાસોચ્છ્વાસ એક વ્યક્તિ જીવે. હવે શ્વાસોચ્છ્વાસ બહુ ધીમા ચાલે તો ઘણીવાર જીવે. એ વાત નિયમિત છે. પરંતુ તેથી કાંઈ આવરદા વધ્યું નહીં. શ્વાસો-

૧ પ્રાશ્ન્યાત્ય સાયન્સ પણ શિખવે છે કે, જે વાસણમાં પાણી ભર્યું તે વાસણમાંથી હવા ચાલી જાય, તેમ ઓક્સીજનને હાઇડ્રોજનના મિશ્રણરૂપ પાણી પીને પ્રાણ વાયુરૂપે જલને બહાર કહારે.

ચ્છાસ પૂર્વે બાંધ્યા હતા તેટલાજ છે, પણ તે લે છે હળવે હળવે-શાંત રીતે એટલે ટકે-વધારે કાળ ચાલે. એક કુવો હોય અને તેમાં પમ્પ રાખ્યો હોય અને પછી પમ્પ જલદી જલદી ચલાવિયે તો પાણી થોડા વખતમાં ધણું ચાલ્યું જાય. તેમ દેહરૂપી કુવામાંથી આયુરૂપ જળ અને શ્વાસોચ્છાસ પમ્પ જલદી જલદી ધણા ધણા મનના તરંગો-સંકલ્પ વિકલ્પ કરી તે જલદી જલદી બહાર નીકળી આયુજળ ખૂટી જાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ?

ઇચ્છા:—આજ પ્રમાણે જોશો તો, નાનાપ્રકારની ઇચ્છારૂપી છરીથી વારંવાર માણસ પોતાની આવરદારૂપી દોરી, તોડતો ચાલ્યો જાય છે. સ્વવસ્તુને મૂકી પરવસ્તુને લેવા જાણે અનાદિ કાળથી સ્વવસ્તુને કાપવાને ઇચ્છારૂપી છરીજ લઇને જાણે બેઠો ન હોય તેમ જણાય છે. એ આવરદારૂપી દોરીપર જેટલી ઇચ્છા કરી, તે ધણીખરી પરવસ્તુની અને તેટલા માટે તે એ દોરીપર તેટલાં કાપાં મૂક્યાં હોય એમ જણાય છે.^૧

આશારૂપી કુહારો નિરન્તર ચાલી આવરદારૂપી વૃક્ષને કાપ્યા કરે છે.

તૃષ્ણારૂપી નદી આવરદારૂપી બાલિકાને રાગરૂપ મહાસ-મુદ્રમાં ધસડી જઇ ફેંકી દેછે.

૧ આને લીધે જાણે શ્વાસોચ્છાસ તુટતો હોય, ત્યારે દોરીના બીજા ભાગપર કુદી જીવને શ્વાસોચ્છાસ લેવા પડે છે. આટું મરણ અવસ્થાપર આવતા લોકનને ત્રણવાર થઇ ગયું છે.

મોહરૂપી દરિયો શુદ્ધ સત્ત્વરૂપી આયુષ્યને પણ જાણે
 ખુરાડી દેછે, આટલું તો હાલ છે પરંતુ એ મનના સંક-
 લ્પવિકલ્પની મર્યાદા તેમજ ઇચ્છા, આશા, તૃષ્ણા ને મોહ
 અપરિમિત હોવાથી, લાંબો લાંબો જવાથી એક ભવમાં પૂરા
 ન થવાથી બીજા ભવો સુધી આવ્યા જાય છે. અને તેથી
 આવરદા એક તરફ ઘટવાથી અને મન, ઇચ્છા, આશા,
 તૃષ્ણા, પૂરી કરવા જીવ પાછો બીજા ભવોમાં રખડે છે.
 પરંતુ વિષય ભોગાદિની ઇચ્છા તેના ભોગથી શાંત થતી
 નથી, પરંતુ વૃદ્ધિ પામે છે. જેમ દરાજ (દાદર) ધસ-
 વાથી પાણી નિકળી વિશેષ બળે, પણ ઘટે નહીં, તેમ વિ-
 ષયભોગાદિ કંડુની પેઠે, દુઃખ થઈ વૃદ્ધિ પામે. આમ, મન,
 ઇચ્છા આદિ વધવાથી અને વારંવાર જન્મોજન્મમાં આ-
 યુષ્ય ઘટતું જવાથી ભવોભવમાં ભટકતું પડે છે.

આ પ્રમાણે મોહ, તૃષ્ણા, આશા અને ઇચ્છા આ બ-
 ધાનું મૂળ મન તે વધતું જાય છે. માટે મનને પરવસ્તુ
 તરફથી જતું અટકાવ્યું એટલે નાનાપ્રકારની બાહ્ય વસ્તુ
 પ્રાપ્તિની ઉમેદો કરતાં રોક્યું, તો એ ઇચ્છાજ ઉત્પન્ન નહીં
 થાય, તો આશા ક્યાંથી? અને આશા નહીં તો તૃષ્ણા ક્યાંથી?
 અને તૃષ્ણા નહીં તો મોહ ક્યાંથી? અને મોહ નહીં તો
 ભવભ્રમણ ક્યાંથી? અને ભવભ્રમણ નહીં તો, સાદિ અ-
 નંતસુધી આવરદા-આયુ અને અક્ષય સ્થિતિ હોઈ મરણ
 મટી જઈ પોતે અમર થાય. માટે આપણને પરવસ્તુ જે
 જણાય, તેમાં રતિમાત્ર પણ મનને ન જવા દેવું એટલે તે

મન સ્વરૂપમાં લીન થઈ આત્મામાં વિરામી, આત્મા જે અમર છે તેને પામશે.

વળી મન, વચન, અને કાયાનો યોગ એપણુ કર્મબંધોનાં ચાર મુખ્ય કારણોમાંનાં—એટલે કષાય, યોગ, અવિરતિ, મિથ્યાત્વ પૈકી એક છે. આ ત્રણુ યોગમાં મનોયોગ એટલે મનનું પરવસ્તુ તરફ ઉમેદ થતે જવું. એ જવું ને અટક્યું તો બીજા યોગ તેની મેળે શાંત થઈ જશે. અર્થાત્ વચન પરવસ્તુ બોલશે નહીં અને પરવસ્તુ તરફ ધસડશે નહીં. માટે જે જે જણાય કે આ પરવસ્તુ છે—ત્યાં તો, નિર્ચય જવું છું, એમ થતાં સકળ પરવસ્તુ તરફથી બંધ થયું, તો આત્મારૂપી મહાકુંડમાં સર્વ સાકારોપયોગ જ્ઞાનની, સર્વ નિરાકારરૂપ દર્શનની અને તે ઉભયમાં રમણુતારૂપ ચારિત્રની મહાજ્યોતિ અહર્નિશ પ્રગટી રહી છે. અર્થાત્ નિશ્ચયનયે નિશ્ચયરૂપે પ્રગટશે. તેમાં મન, પડીબળી, મરશે. એટલે ભવોભવ અટકી—સાદિ અનંતે સિદ્ધ ગતિ પામશે.

ત્યારે ભવબ્રમણ કેમ અટકે ?

જેમ રમતું મન વિષયમાં, તેમ જો આત્મે લીન;

ક્ષણમાં શિવ સંપદ વરે, ન ધરે દેહ નવીન. ૪૯

ભાવાર્થ:—નાનાપ્રકારના વિષયો અને તેમના અસંખ્ય વિકારોમાં મન જે રમતું રહે છે, તે છોડી દઈ પોતાના નિઃસ્વરૂપમાં લીન થાય, તો અહીં એક ક્ષણમાંજ આનંદરૂપ

મોક્ષસંપત્તિ વરી લે. અને તેથી નવા નવા દેહ ધરી તેને રખડવું ન પડે.

પરમાર્થ:—દેહરૂપી ઘટમાં તડ પાડનારૂં મન ત્યારે કહે-વાય કે તે જ્યારે વિષરૂપ વિષયાદિ તરફ વળે. હવે વિષય તરફ ન વળે, તો તડ ક્યાંથી પડે! અને તડ નહીં પડે, તો છિદ્ર-કાણું-બાકું-ગરનાળું ન થાય. મોહ મોટામાં મોટું ગરનાળું છે, એ ખરૂં પરન્તુ તૃષ્ણારૂપી બાકું ન થયું હોય તો ગરનાળું થવાજ શાનું પામે? અને તૃષ્ણારૂપી બાકું ન હોય તો, આશારૂપી કાણું પડેજ શાનું? આશારૂપી કાણું ન હોય તો ઇચ્છારૂપી છિદ્ર શાનું હોય? અને વિષયતરફ ઇચ્છા નહીં તો મનની વિષયતરફ પ્રવૃત્તિ થઈ તડ પડેજ શાની? માટે પ્રથમ મનને, વિષયોને અને તેના વિકારોમાંથી, નિવૃત્ત કરી, હું કોણુ તે સમજતાં સમજતાં તે સમજણમાં ઉતારતા જવું. અને તેમ કરતાં કરતાં મનરૂપ પ્રધાનની આત્મરૂપ મહારાજ તરફ સન્મુખતા થઈ કે અનંત જ્યોતિમય પોતાનું નિજસ્વરૂપ પ્રથમ પ્રતિભાસરૂપે ઝળકતું જણાશે એટલે જાણવું કે હવે શિવસંપત્તિ પામવાનો વારો આવ્યો ને નવીન દેહ લઈ ભટકવાનું મટ્યું.

અરે મન! તું વિષયમાં રમે છે, એ તો ખરૂં, પરન્તુ મારૂં કોણુ માની એક વખત તો જો કે તારી અંદર-તારામાં આપક છે એટલે તને ખબર પડશે કે તારૂં નિજસ્થાન શું છે? શામાટે બહાર રખડે છે? જરા તારા અભ્યંતરમાં તારા

પોતામાંજ રહેલા મારામાં-આત્મામાં જો તો ખરો. એની શાંતિ કેવી છે? તે તને મળશે. માટે માન ને આ સર્વ દૃશ્ય સુખ જેની ખિસાતમાં નથી, એવા શિવસુખને પામે તેમ કર.

આત્મામાં શ્રદ્ધા એજ કર્મક્ષયનો ઉપાય.

**મલ ઘટસમ અતિ મલિન તન, નિર્મલ આતમ હંસ;
એવો અનુભવ કર સદા, જાય કર્મનો વંશ. ૫૦**

ભાવાર્થ:—મેલથી ભરેલો એવો છે માટે અત્યંત મલિન તે આ દેહ તું જો. અને તેને જાણનાર નિર્મળ એવા આત્મા-રૂપી હંસને જો. પછી અનુભવ કરી જો, કે દેહ કેવો મલિન છે, અને આત્મા કેવો નિર્મળ છે? આમ અનુભવ કરતાં કરતાં દેહનું પૂર્ણ મલિનપણું જણાયું કે આત્માનું નિર્મલપણું પણ જણાઈ રહેશે. અને તેથી કર્મની પરંપરા પણ જતી રહેશે.

પરમાર્થ:—રસ, રૂઝિર, માંસ, ચરબી, હાડકાં, નસો, અને વીર્ય, લીંટ, મલમૂત્ર, વિષા એ શરીરરૂપી ઘટમાં ભરેલો કાદવ નથી, તો બીજું શું? પરંતુ જેમ માટી કે ત્રાંબા પિત્ત-જના ઘડામાં ભરેલ મલિન જળ કે કાદવ બાજુથી જોનારને દેખાય નહીં, તેમ આમડાથી મહેલા આ શરીરરૂપી ઘટમાં આ મળો ભરેલા હોવા છતાં બાજુથી (બહારથી) જોનારને દેખાતા નથી. પરંતુ ઘડાના મુખમાંથી ઘડામાં શું છે તે જોવામાં આવે અથવા ઘડાના નીચેના છિદ્રોમાંથી શું વહે છે-ગળે છે, તો તે મળો દેખાઈ આવી જુગુપ્સા થાય. તેમ

શરીરરૂપી ઘટમાં મુખમાંથી, નાકમાંથી નીકળતું જોવામાં આવેતો અત્યંત અપવિત્ર એવાં, લાળ, થુંક, લીંટ વગેરે જે અંદર ભરેલાં હોયછે, તે બહાર દેખાઈ રહેશે. જે નાક દુર્ગંધને ઇચ્છતું નથી; તેજ નાક દુર્ગંધ અને અસુંદર એવું લીંટ વારંવાર બહાર કહાડે છે. અથવા તો જાણે સારા સુગંધી પદાર્થો સુંધીનેજ, જાણે પોતામાં દુર્ગંધી પદાર્થોરૂપે તેને વર્ણવવામાં આવ્યું ન હોય તેમ દેખાય છે. તેમજ જીવને મિષ્ટ પદાર્થ ખવડાવ્યા હોય અને દુગ્ધાદિ મધુરપાન કરાવ્યાં હોય, છતાં મહા દુર્ગંધી એવી વિષ્ટા અને મૂત્રરૂપે પરિણામરૂપ બહાર કાઢે છે, આ કોને અજાણ્યું છે? વિપયાદિના સેવનથી કે પદાર્થોના કંઈ અતિ ભોગથી રોગ થયો તો, રસ, રૂઝિર, માંસ, હાડકાં વગેરે મહા અનિષ્ટ પદાર્થો બહાર પાડી કોને નથી દેખાતા? આવું ચામડાનું શરીર અને તેમાં રહેલા દુર્ગંધી મળોને જોઈ કોને નિર્ભરૂંચના નહીં થઈ હોય? પરંતુ “ગંધ ગઈ કે ગંધ સહી” એ કહેવત પ્રમાણે વારંવાર આવું જોવા છતાં, શરીર, ઘટમાં રાગ કરી રહ્યો છે. આશ્ચર્ય તો એજ છે કે તિર્યચ એવા ડુક્કર, (ભુંડ,) કાગડા, માખી, જે ઉચ્છિષ્ટ પદાર્થને જાણુવા છતાં સેવે, તેમ આ પંચેન્દ્રિય એટલુંજ નહીં પણ શુભ કર્મનો વિશેષ ઉદય હોવાથી મનુષ્ય થયો તોપણ ઉચ્છિષ્ટ સેવનની તેને ટેવ ગઈ નહીં. જાણે કે તેના પૂર્વના તિર્યચના ભવની ટેવ પ્રમાણે વર્તી, એવા અવતારોને યોગ્ય સેવન કરી, પાછો ત્યાંજ જવાને પુનઃ ચલ કર-તોજ હોય? આવા દુર્ગંધી દેહમાં તે રાગ કરી રહ્યો એતો માફ

ન થાય તેવી તેની ભૂલ છે. પરંતુ એવા મલિન દેહનેજ સ્થિતિ-
 બ્રાંતિથી હું સમજી આત્માને પોતાને એ મલિન દેહ હું છું
 એમ વર્ત્યો, અને તેથી અનેક જન્મોમાં અનેક કર્મો કર્યો,
 અને તે એટલાં થયાં કે તેનો પાર નહીં. મારે હવે થયું તે થયું
 એમ ગણી, થયું ન થયું નહીં થાય એમ સમજી, હવેથી આ
 માનવદેહમાં એવું બિલકુલ ન થવા દેવું. એટલે પહેલાં તો
 જે બ્રાંતિ છે કે દેહ હું છું તે દૂર કરવી. ‘આ દેહને કોણ
 જાણે છે?’ એમ પ્રશ્ન પૂછી એ જાણનાર હું છું. એ વાત
 બહુજ, બહુજ બહુજ, દઢપણે રાખી એ જાણનાર સાથે
 એકતા અને દેહ સાથે એટલે એ જાણનારથી જે આ દેહ
 છે, તે તેનાથી છૂટો, એમ જોવું-જાણવું-સમજવું. છેવટે
 અનુભવાશે કે મલિન એવો દેહ હું નહીં, ત્રણે કાળે નહીં,
 પૂર્વે હું ભૂલથી જે મને આ દેહ જણાય છે, તેજ હું એમ
 સમજ્યો. પણ હવે જાણનાર હું એમ સમજું છું.
 આવું સમજરૂપી કતક ફળ મનોજળમાં પ્રથમ આવ્યું
 કે, મલ ત્યાંથી દૂર થઈ, પરિણામે વિશુદ્ધ થશે. અને એ
 વિશુદ્ધ થયું કે પોતે સ્ફાર્ટિક સમ નિર્મળ જણાશે. આમ
 થયું કે દેહની મલિનતા અને આત્માની નિર્મળતા હસ્તામ-
 લકવત્ થઈ રહેશે. હંસ જેમ દૂધને પાણી ક્ષણમાં જૂદાં,
 પોતાની ચાંચના પ્રતાપે કરી નાંખે છે, તેમ જીવતાને અનુ-
 ભવતો આ જીવ, પોતાની વિવેકરૂપી ચાંચથી અજીવરૂપી જળને
 જીવરૂપી દૂધથી દૂર કરી, પોતે એ શુદ્ધ જીવરૂપ એટલે આત્મરૂપ
 થઈ રહેશે. કારણ કે સકર્મ જીવ તેજ પાણી ભેળેલાં દૂધ

જેવો લાગે છે, અને નિઃકર્મ થતો હવ જાણે પાણીરહિત
દૂધ જેવો જાણાય છે. માટે નિઃકર્મ હવનેજ આત્મા એમ
કહિયે તો ચાલે.

નિર્મળ આત્મ હંસ.^૧

આ દુહામાં “નિર્મળ આત્મ હંસ” લખ્યું તે કહેવું
યથાર્થ છે. કારણ કે જે વાત અનુભવગત છે, તે એજ
છે. માટે જે દેખાયું છે તે અહીં બીજા બાંધવોને પણ કંઈ
અનુમાન થઈ શકે, તેટલા માટે ઉદાહરણરૂપ નિર્મળ ચશ્મા
આપવા લાલન યત્ન કરે છે. એક કાચના કળશમાં નિર્મળ જળ
ભરે. તેમાં પેપરમેન્ટની ગોળીઓ નાંખો. આ ગોળીઓમાં
થોડીવારમાં જળ પ્રવેશ કરી જશે, આ અરંગ કાચના કલશમાં
સર્વત્ર જળ છે, અને જળમાં આ પેપરમેન્ટની ગોળીઓ છે.
જળ સર્વત્ર આપક છે, અને ગોળીને પણ ભેદી ગયું છે.
તેમ આત્માને નિર્મળ જળ સમજે અને ગોળીઓને નાના
પ્રકારનાં રંગવાળાં કર્મ સમજે. હવે, આપ બાંધવો અને જહેનો
સમજશો કે પાણી બધી ગોળીને ભેદીને ગયું છે. અને
પાણીમાં ગોળી છે, છતાં પાણી ગોળી કરતાં સૂક્ષ્મતર હોવાથી
ભેદાતું નથી. તેમ આત્મામાં કર્મ છે. તેના એક એક
પ્રદેશમાં અનંત કર્મ વર્ગણા છે, પરંતુ કર્મગોળીના અણુઓ
આત્માના પ્રદેશને તે આત્માથી રચૂળતર હોવાથી ભેદી

૧ “આત્મ હંસ.” એ વિવેકાત્મા-સમ્યગ્ આત્મા-પણ અહીં ઘટી
શકશે.

શકેજ નહીં. હવે ત્યારે આત્મા પોતે સ્વભાવે, નિર્મળજ કરે છે, અને માત્ર કર્મરૂપ ઉપાધિ જે આત્માવડે ભેદ અને જેથી આત્મા અભેદ છે, તેવડે મલિન આરોપાય છે. હવે ત્યારે જેમ જેમ નિર્મળ એવા આત્માતરફ આપણા વિવેકને-આપણા સમ્યક્ત્વને આપણા ભેદજ્ઞાનને-આપણા ખરા નિશાનને તાકિયે, તેમ તેમ કડાણુ કર્મ પહેલાંથી ગળી જશે. અને આત્મા હું, અને કર્મ અને કર્મજનિત આદૃશ્ય નહીં, એમ જેટલી જેટલીવાર થઈ, આત્મસ્થિતિ થવા આહ્વાલ્યંતર તપશે, અને આત્મા સાથેજ તક્ષીનતા થશે, તેટલી તેટલીવાર એ પીગળી ગયેલા કર્મરજને બુલાખ લાગ્યો હોય, તેમ નીકળી જઈ નિર્જરા થશે. પરંતુ જે આવી નિશ્ચયદૃષ્ટિ હૃદય ધરીને છ પ્રકારના આહ્વાલ્યંતર તપની સાથે આહ્વતપ કરશે, તો જાણે નેપાળાનો બુલાખ હોય અને તે સકળ મલને દૂર કરે તેવું થશે, એટલે સકલ કર્મવંશને-કર્મ પરંપરાને પોતામાંથી નિર્જરાવી નાંખશે.

આમ છતાં લોક શામાટે ભમે છે ?

વ્યવહારિક ધંધે ફસ્યા, बहुधा जगना जीव;

आत्महितनी शुद्धि नहीं, तेथी भमे सदैव. ॥૫૧॥

ભાવાર્થ:—જગતના જીવ વ્યાવહારિક ધંધામાં નાનાપ્રકારે ફસાઈ પડ્યા છે, અને હજી પણ ફસાતા જાય છે. પોતાનું હિત શું છે તેની એને ખબર પણ નથી, અને તેથી સદા ભવોભવમાં ભટકી રહ્યા છે.

પરમાર્થ:—આ જગતના સર્વ જીવો અહીં તહીં રખડ્યા કરે છે—ભવોભવમાં ભટક્યા કરે છે. તેનું કારણ માત્ર એજ છે કે પોતે પોતાનું હિત શું છે તે જાણતા નથી (જાણવે તેને માનતા નથી) અને ફક્ત જે કાળે કંઈક દુઃખ થયું, તે કાળે તે દુઃખ કેમ મટાડવું તેને માટે પૂરતો વિચાર કર્યા વિના જેમ તેમ કરીને મટાડવું એમ કરવાથી અજ્ઞાન રહી દુઃખ મટાડવાના ઉપાય યોજવામાં મહા અધાર પરિણામે ઉતરે છે. જેમ માણસને ભૂખ લાગી, ભૂખનું દુઃખ થયું એ દુઃખ મટાડવાને બીજા જીવના પ્રાણુ હરણુ કરીને પોતાનું દુઃખ મટાડવું. કોઈએ બીજા મનુષ્યને—કોઈએ પંચેન્દ્રી પ્રાણીને, કોઈએ ચોરેન્દ્રી, તેન્દ્રીય, બેન્દ્રીય, અને એકેન્દ્રીયનો પણ વધ કર્યો. જેને આજે રાજકર્તી પ્રજા કહીએ, (અને અલખત છે પણ તેમજ) તે પણ વનસ્પતિ જીવ, અન્ન જે વનસ્પતિ છે તે, અને જલ, વાયુ, ઇત્યાદિનો પોતાના પ્રાણુરક્ષણને અર્થે વધ કરે છે, યા કરાવે છે. આમ પહેલું તો ભૂખદુઃખ મટાડવાના ઉપાયમાં બીજાના પ્રાણુ લેવા પડ્યા, ત્યારે તેની ભૂખ મટી. પરંતુ લાલન આખા જગતના ચૌદરાજના તેના સર્વ બાંધ-વોને પૂછે છે કે આ તમારા ઉપાયથી તમારી ભૂખ મટી? લાલન તારી પણ મટી? જો કોઈના પ્રાણુ લેવાથી તારી ભૂખનું દુઃખ નિરંતરને માટે મટી ગયું હોય, તો પછી એવી પ્રાણુહારક ભૂખ ન લાગવી જોઈએ, પરંતુ તેતો તને તેમજ તેમને લાગે છે. એકવાર શું પણ અનેકવાર આ ભવમાં ખાધું, તોપણ ભૂખ મટી નહીં. ઈતર જન્મોમાં પણ ધણા જીવ હણી-

હણાવી ખાધું, તોપણ ભૂખનું દુઃખ મટ્યું નહીં. પરંતુ આમ ભૂખ મટતીજ નથી. અનેક જીવોના પ્રાણ લેવા-થીજ લાલનના શરીરમાં રહેલો ભવોભવ ખાખા કરનારો જીવ હજી પણ ભૂખની કુટેવ પણ મૂકી શક્યો નથી. આટલું આટલું ખાધું તોપણ—કાંઈ પણ આરો આગ્યો નહીં. આ ભવમાં ફક્ત ભાતનોજ જો વિચાર કરું છું તો તે આજ ભવમાં કેટલા ખવાયા? ઘઉં કેટલા ખવાયા? શું મણોથી, ખાંડીથી, ટનોથી પુરું થયું? સેંકડો ટનો થતાં પણ પુરું ન થયું—હજાર ઉપર આગ્યો. હવે ભાતને ઘઉં સિવાય ફળ-ફળાદિ દૂધ, ખીન્ન અનાજ વગેરે કેટલા ખવાયા? તોપણ ભૂખ મટી નહીં. અને કોઈ કોઈવાર સાંજે બપોરે, સવારે મટાડી પણ પાછી તેવીને તેવી—સવાર થતાં પાછું તેવુંજ. ચાહ તો ભાઈને જોઈએજ, દૂધચિનાતો ચાલેજ કેમ? રોટલી, દાળ, ભાત, શાક, પાપડ, સાકર, ચટણી, ફળફળાદિ આ પદાર્થો ખાધા એટલીવાર તો ઠીક, પણ પાછા બેચાર કલાક થયા કે તેવુંને તેવું. વળી પણ લાલને પોતે યા તેનેમાટે ખીન્નએ, એની ભૂખ મટાડવા અનેક જીવોના વધ કર્યા ત્યારે તે સહજ મટી. પરંતુ વળી બેચાર કલાક થયા કે પાછો ભૂખ્યો—આ પ્રમાણે આ જીવે આ ભવમાં, તેમજ પૂર્વ ભવમાં ભૂખ મટાડવાને, ખીન્ન જીવના વધ કર્યા એ ઉપાય, તેનો નિષ્ફળ ગયો છે. તેની ભૂખ હજી પણ મટી નથી.

પરંતુ આ ભવમાં એક વૈધરાજ મળ્યા અને તેમના મદ-

દનીશ-આસીરંટો. પણ એ વૈદે બતાવેલી રીતિયે, કામ કંઈક લેતા જણાયા. એ વૈદરાજે કહેલા ઉપાયો (Medical books) વૈદકના પુસ્તકમાં વાંચી વાંચીને ઔષધ કહેતા હતા. એ વૈદરાજ સકળ જીવના રક્ષક શ્રી વીર પરમાત્મા છે. અને તેમના આસીરંટો તે આચાર્ય મહારાજે છે. અને તેમના કમ્પાઉડરો સાધુ, સાધવીઓ છે. તેઓ હમેશાં-પ્રાતઃકાળમાં તેમજ બીજે કાળે પણ આ ભયંકર ભૂખના દુઃખી રોગીને ઔષધ આપે છે, પરંતુ તે બધાને કહે છે કે “જ્યાંસુધી તમે બીજને હણીને તમારી ભૂખ મટાડો છો, ત્યાંસુધી તમે હણાવાના. માટે આ સર્વભક્ષક ભૂખને મટાડવાનો ઉપાય, બીજના પ્રાણ જેમાં પરોક્ષ કે પ્રત્યક્ષ લેવાય છે તેવાં અન્નાદિ ખાવાં તે નથી. પરંતુ “નહીં ખાતું તે છે” કારણ કે જ્યાંસુધી તું બીજને હણી ભૂખ મટાડે છે, ત્યાંસુધી તું હણાવાનોજ. માટે ભૂખ, ખાવાથી મટે નહીં પણ નહીં ખાવાથીજ મટશે. ભૂખને શાંત કરવા બીજ જીવોનું હનન કરાવવાથી કે કરવાથી નહીં મટે. પરંતુ એ ભૂખને મારવાથી-એ ભૂખનું હનન કરવાથી કે કરાવવાથી ભૂખ મટી જશે. કારણ કે જે દુઃખ, તે મટાડવાનો તેજ ઉપાય. જગત્પિતા, મહાવૈદ્ય, શ્રીમહાવીર એવું ઔષધ આપે છે કે ભૂખનું દુઃખ ન રહે અને એ દુઃખ સમૂળગું ચાલી જાય. જે કોઈનું હનન કરવાથી દુઃખ જરાવાર મટ્યું, તે શું મટ્યું કહેવાય?—કંકુ (દાદર) જરાવાર ઘસી એટલે શું તે મટી ગઈ? તેમાંથી પાણી નીકળી ઉલટી વિશેષ પીડા કરે છે. પરંતુ

આ મહાવૈદ્યે એવું ઓસડ આપવા માંડ્યું કે ભૂખરૂં-
 વ્યાધી-તરતજ મરી જાય. ત્યારે ભૂખ મટાડવા શો ઉપાય
 કહ્યો?—તે એ કહ્યો કે તું જેટલી જેટલી બીજા જીવની રક્ષા
 કરે, તેટલી તેટલી તારી રક્ષા થશે. જે તું આ ભવમાં
 લાખો જીવો તો શું પણ કરોયો જીવોને તું હણી રહ્યો છે.
 તેમાંથી તારી શક્તિ ફેરવી તારાથી બને તેટલા જીવની રક્ષા
 કર. તેઓના પ્રાણ લેવાનું છોડી દે, તો તને નિરોગી
 શરીર મળી, ભવાંતરે મોટી આવરદા મળશે. આ કાળમાં
 તારૂં મરણ થાય છે, તેનું કારણ એજ કે તું ગયા કાળમાં
 બીજાનું મરણ કરતો હતો. જે “મારે નહીં કે મરાવે
 નહીં” તો તે ‘મરે નહીં કે મરાય નહીં.’ માટે જે તારે મોટી
 આવરદા પામવી હોય, તો જીવને હણ નહીં. પણ હણાતાને
 બચાવ. ફૂર ન થા, પણ દયાળુ થા. પહેલું તો કહે કે
 ઓ ચૌદરાજના જીવો! આ અનાદિકાળથી આજ સવારના
 એટલે વિક્રમ સંવત ૧૯૫૯ ના ચૈત્ર સુદ ૧ ના પ્રભાતસુધી
 જે જે જીવોએ આ લાલનમાં રહેલા જીવને હણ્યો હોય,
 હણાવ્યો હોય, તે સર્વે જીવોને અંતઃકરણપૂર્વક મનથી પૂર્ણ ક્ષમા
 કરું છું. અને વચનથી બોલ કે—“ **સ્વામેમિ સર્વ જીવા** ” સર્વ
 જીવો કે જેણે મને આ ચૌદરાજ લોકમાં કોઈપણ દેશે, કોઈ-
 પણ કાળે, કોઈપણ ભાવે, દુઃખ આપ્યું હોય તે હું સર્વથા
 ખમાવું છું. હે જીવરાશિ પ્રાણિઓ! હું તમને ક્ષમા કરું
 છું. મારે તમારી સાથે જરાપણ વૈર લેવાની ઇચ્છા નથી.
 તમે મારા મિત્ર છો. આમ સર્વે તેના પોતાપર થએલા

અપરાધને ક્ષમાવ્યા પછી અને તે પૂર્ણપણે ક્ષમાવ્યા તો અર્ધું કામ તો તેણે કર્યું. હવે બીજું અર્ધું કામ તેણે સર્વ શ્રવણે માગી લેવું કે, ઓ શ્રવણશિ બંધુઓ ! સર્વે જીવા સ્વ-મન્તુ મે. અરે સર્વે શ્રવણે મને મારો મા-હણો મા. મેં તમને અનાદિકાળથી હણ્યા, હણ્યાવ્યા. હવે હું નહીં હણું મને માફ કરો. આમ હિત અહિત જાણ્યા વિના પરને દુઃખ આપી દુઃખ પામ્યો. પરને હણી હણાયો. હણી હણી રખડાવ્યા અને રખડ્યો. માટે આત્મહિત પ્રથમ જાણુ તો ભટકવું મટે. પ્રથમ સર્વપર મૈત્રી, કરુણા પ્રમોદભાવે રહે, તો વૃત્તિ સ્થિર થશે અને એમ થયું તો આત્માની ઝળક સાથે પર-વસ્તુનું સ્વરૂપ દેખાઈ રહેશે.

હિતાહિત વિચાર વગર શાસ્ત્ર વગેરેનું ભણવું કેવું છે ?

દુષ્ટ મળે શાસ્ત્રો ઘણા, શ્રવણ કરે ગુરુપાસ;

હિતાહિત વિચાર વિણ, ફોકટ શિવપદ આશ. ૫૨

ભાવાર્થ:—હિત કે અહિત તેનો વિચાર કર્યાવિના દુષ્ટ માણસ ગમે તેટલાં શાસ્ત્ર ભણે, ગમે તેટલાં શાસ્ત્રો ગુરુ-મુખથી શ્રવણ કરે. પરંતુ આશા રાખે કે, ઘણાં શાસ્ત્રો ભ-ણવાથી કે ગુરુમુખે શ્રવણ કર્યાથી મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થશે, તો તો તેણે સમજવું કે એ આશા ફેકટ છે.

પરમાર્થ:—જેમ વ્યાવહારિક ધંધામાં ફસેલા લોક એટલે ખાવું, પીવું, પહેરવું, ધરેણું, બાગ, બગીચા, ગાડીઘોડામાં

ફરવું, ઇત્યાદિ ક્રિયામાં ગુલતાન થઈ રહેલા પુરૂષો, એ ક્રિયા તેને લાભદાયક છે કે હાનિકારક છે, તેનો વિચાર કરતા નથી. જેમ વધને માટે આણેલા બકરાની કોટમાં કેટલાક દિવસસુધી કોઈ સુંદર ટાકરી બાંધે, જેમ તેને સાંઝે સાંઝે ખવરાવે, રંગ બેરંગથી ચિતરે, વખતે પોતાની ગાડીમાં પણ બેસાડે, તેમ મોહરાજા, સારા સારા પદાર્થો ખવડાવે, સારાં સારાં વસ્ત્રોથી શોભાવે, સારા સારા અલંકાર પહેરાવે, અને બકરાને કોટે સુંદર ઘંટડી છે તેવું સાંઝે નામપણુ લોકોમાં વગડાવે; પરંતુ જેમ એ બકરાને થોડા દહાડા પછી પોતાનો વધ થવાનો છે, તેની એને બિલકુલ ખબર નથી. અને એ ખાવા-પીવામાં, ઘંટડી સાંભળવામાં—મસ્ત થઈ હર્ષ પામી રહ્યો છે, તેમ આ બાઈ કે ભાઈના પર મોહરૂપી કસાઈ, મોતની છરી ફેરવવા તલપી રહ્યો છે. તે મોહરાજાએ આપેલા ખાવા પીવામાં અને કોટે બાંધેલી નામના—મોટાઈ વગેરેમાં ફસાઈ ગયો છે,—મગ્ન થઈ ગયો છે, તેને જેમ મોતરૂપી છરી ન લાગે, તેવું અમરપણું પ્રાપ્ત કરવાની ખબર નથી. કારણ કે જેથી અમરપણું પ્રાપ્ત થાય એવા આત્મહિતની તેને ખબર નથી. તેમજ આ દુહામાં પણ “હિતાહિત વિચારવિણ ફેકટ શિવપદ આશ.” જેને હિત શું? અને અહિત શું? એની બરોબર ખબર ન હોય; છળ, કપટ, દગો, ફટકો, કરવામાં બાકી ન રાખે, ધંધા વેપાર વગેરેમાં ખોટું બોલવામાં જરા બાકી ન રાખે, ધંધા વેપાર વગેરેમાં ખોટું બોલવામાં જરા અટકે નહીં, અને જે ધણી ચોરી કરવામાં પાપ સમજે નહીં, એવા દુષ્ટ માણસોને આ યોગસાર ગ્રંથના કર્તા, શ્રીમદ્-

યોગીંદ્રદેવ સ્પષ્ટ કહે છે કે એવા દુષ્ટો કદાચ શાસ્ત્ર ધણું-
ધણું ભણે, ગુરૂપાસે ધણું ધણું સાંભળે અને મનમાં
છૂંછે કે એમ ભણવાથી કે ગુરૂપાસે સાંભળવાથી કોઈ દિવસ
પણ મોક્ષપદ મળશે, તો એ આશા જેમ ઝાંઝવામાં જળ-
પાન કરવાની આશા ફેકટ છે, તેવીજ તેઓની મોક્ષની
આશા ફેકટ છે.

“જ્યાં લગી આત્મતત્ત્વ જાણ્યું નહીં, ત્યાં લગી સાધના
સર્વે જૂઠી,” એટલે કે આગલા દુહામાં કહ્યું તેમ આત્મતત્ત્વ
શું છે તેની શુદ્ધિ, ભાન, ખબર, — માહિતી, થયા વિના જેટલી
જેટલી સાધના કરે તે બધી ધૂળઉપર લીંપણુ, આકાશમાં
ચિત્રામણુ, ઝાંઝવાનાં પાણી, વેળુમાં તેલ જેવું સમજી લેવું.
જેમ વેળુમાં તેલ નથી પણ તલમાં છે, તેમ શાસ્ત્રમાં
આત્મા નથી, પણ તનમાં છે, જેમ ઝાંઝવામાં જળ નથી પણ
સરોવરમાં છે, તેમ ગુરૂવચનમાં બોધ નથી. પણ હૃદય-
સરોવરમાં છે.

માટે શાસ્ત્રોમાં લખ્યું હોય તે નહીં, પણ તેનો જે આશય
છે તે પોતામાં શોધે અને ગુરૂ જે કહેતા હોય તેનો મર્મ
હૃદયમાં સમજે, એટલુંજ નહીં પરંતુ દરેક શાસ્ત્ર જોવાં. ગુ-
રૂના વચનમાં આત્મહિત શું છે તેને માટેજ જાણે, શ્રવણ
કરે, ને તેમાંથી શોધી કહાડે તોજ શિવપદ પામવાની આશા
રાખવી નહીં તો ફેકટ.

એવી હિત અહિતની ખબરવિના ઘણી ઘણી વખત દુર્લભ
દેહ પણ આવ્યો, તેમાં અતિ દુર્લભ શ્રાવકપણું પ્રાપ્ત થયું.

શાસ્ત્રો ભણ્યાં તો શું પણ રચ્યાં. ચારિત્રો લઈ લઈ મેર જેટલાં કપડાંના ઢગલા પણ થયા, ને માન્યું કે મોક્ષ થાય, પરંતુ તેમાં કંઈ વળે નહીં. માટે હિત જે આત્મા, અને અહિત જે જડ એનો વિચાર કરી શાસ્ત્ર ભણાય, કે શુદ્ધચત્ર અવણ થાય, તોજ અહિતને છોડી-સર્વથા અહિત એવા જડ-ભાવને છોડી-સર્વથા હિત એવી આત્મદૃષ્ટિ થાય, -સમ્યક્ત્વ પ્રમાય-અનુભવ થાય, તોજ શિવપદની આશા સફળ થાય, હવે આશા સફળ થવાને સૌથી શ્રેષ્ઠ માર્ગ કહે છે કે, જેને કામે લગાડ્યા પછી શાસ્ત્ર પઠન, અને શાસ્ત્ર શ્રવણ પણ ઉપ-યોગી થઈ રહે છે. ભેદજ્ઞાનથી મોક્ષ નથી પરંતુ ભેદજ્ઞાન-વડે જાણાયલો શ્રવ તે પોતે એમ ધારી પરપુદ્ગલને છોડતો જાય તોજ મોક્ષપદ પામે.

અહસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કેમ થાય ?

મન, ઇન્દ્રિયથી દૂર કર, શી બહુ પૂછે વાત;

રાગ, દ્વેષ, પૂરા જતા, થાય બ્રહ્મ સાક્ષાત્. ૫૩.

ભાવાર્થ:—અહુ અહુ વાત પૂછ્યા વિના પહેલાં ઇન્દ્રિયોથી મનને દૂર કર, એટલે રાગ, દ્વેષ જવા માંડશે, જતાં જતાં જ્યારે તે પૂરાં ગયાં કે તરતજ અહસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થશે.

પરમાર્થ:—આ કાળેજ ત્યારે તારૂં નિજસ્વરૂપ-અહસ્વરૂપ-જ્ઞાનમયસ્વરૂપ, -દર્શનમયસ્વરૂપ, -પૂણાર્નદમયસ્વરૂપ, -જાણુ-વું હોય એમ નહીં-સમજવું હોય એમ નહીં પણ-પ્રત્યક્ષ જોવું હોય તો. “શી અહુ પૂછે વાત”.

બહુ બહુ વાત નહીં પૂછ, આમ બ્રહ્મસ્વરૂપ જાણું કે આમ જાણું એ બધું મૂકી દે, એક ડુંગરપર દેવ હોય અને તેનાં દર્શન કરવાં હોય તો બધા માર્ગથી જવાય અને ઉપર રહેલા દેવના દર્શન કરી શકાય. પરંતુ કોઈ જગાએ માર્ગ હોય ને કોઈ જગાએ ન હોય તો જ્યાં માર્ગ ન હોય તે જગાએ માર્ગ કરવો એ કઠિણ પરંતુ માર્ગ ન હોય ત્યાંથી પણ જવું એ વિકટ. પરંતુ વિકટ મહાવિકટની દરકાર નથી તેવા વીરપુરૂષો મહાકૃષ્ણે તણુખલા સમ ગણી પોતાના સ્વપરાક્રમની દોરી પકડી ઉપર ચડે છે ને પરમાત્માનાં દર્શન કરે છે, તેમ કેટલાક પુરૂષો, સ્ત્રીઓ, બેનો, માતાઓ, પિતૃ નિર્વિશેષો ઘણા કઠિણ કે સરલ માર્ગ લેછે. આ માર્ગ તે જગત્માંના ધર્મો છે, કેટલાક ધોરી રાહલે તે દર્શનો છે. અને કેટલાક સરિયામ માર્ગ લેછે તેવું એક જિનદર્શન પણ છે. આમાંથી જિનદર્શનવાળા હોય કે અન્ય દર્શનવાળા હો, તોપણ તે સિદ્ધસ્વરૂપે પહોંચે છે, એ વાત તો નિયમા છે. પરંતુ માર્ગોની સરળતા કે વિષમતા માત્ર, સીધો કે આડોચવળો પરંતુ તેઓ પણ પહોંચનાર તો પર્વત ઉપરજ કે જ્યાં દેવાધિદેવ વિરાજે છે, માટે કોઈ માર્ગ, ખોટા નથી; સર્વ માર્ગો સાચા છે, (કારણ કે અન્ય-લિંગે સિદ્ધ થાય એવું 'શાસ્ત્રવચન છે) તો એ ભાઈ આ

૧ અન્યલિંગાદિસિદ્ધાનામાધારઃ સતતૈવ હિ

રત્નત્રયફલપ્રાપ્તિર્યથા સ્યાન્નાવજૈનતા.

(જસવિજય. અધ્યાત્મસાર સમતાશતક. શ્લોક-૨૩.)

ધર્મનો માર્ગ લઉં કે આ ધર્મનો, આ દર્શનનો માર્ગ લઉં કે આ દર્શનનો, જ્ઞાનથી ચહું કે ભક્તિથી કે શુદ્ધ કર્મથી કે નીતિથી સાથી ? હું બ્રહ્મસ્વરૂપ પામું એવી નાનાપ્રકારની વાત છોડી દે; ને જો તારે તારું સિદ્ધસ્વરૂપ, - બ્રહ્મસ્વરૂપ, - જિનસ્વરૂપ, - સો, બસે ભવે નહીં - દશ-વીસ ભવે નહીં, હવે પછીના ભવે નહિ, ત્રીસ ચાલીસ વર્ષ ગયા પછી નહીં, દશ-વીસ વર્ષે નહીં, એક વર્ષ પછી પણ નહીં. પરંતુ જો તું પૂર્ણપણે બળવાન પ્રામાણિકપણે તેને જ જોવાનો મહા-યત્ન કરે, તો સાઠ ઘડીમાં જ સ્વરૂપ પામે. મૃદુ, તીવ્ર, કે કનિષ્ઠ પણ તીવ્ર બળવડે યત્ન કરી રોજ રોજ બે ઘડી, હવે પછી દેખાડવામાં આવશે તે જ રાજમાર્ગ લઈ ચડે, અથવા મધ્ય તીવ્રતાવડે એટલે રોજ એક પ્રહર નીચે પ્રહર પાતાવેલો રાજમાર્ગ લઈ ચાલવા માંડે, એટલે પ્રહર-પ્રહર રોજ ચડી સોળદિવસ સુધી ચડ્યા કરો અથવા તો નહીં મારે તો જેમ બને તેમ તુરત જ એ પ્રાપ્ત કરવું છે, ને જન્મ-જન્મ થવા મટાડવા. આ જગતની અને મહારી એ સર્વની કુંચી હમણાં જ હાથ લેવી છે, તો એક આખો દિવસ એટલે સાઠ ઘડી સુધી નીચે પ્રમાણે કર. વચમાં બીજું કંઈ ન કર, બધું તજ દે, ઉપવાસ કરી એકાંતમાં પદ્માસન કરી, બેસી જા. આ ઉપાય કામે લગાડ એટલે એક જ દિવસમાં અતિ તીવ્ર ઉપાયવડે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કહો કે વિવેકબ્યાતિ કહો તે પામી ત્હારું નિજસ્વરૂપ એવશ્યે જોવા પામીશ ? તો એવું રોજ રોજ બળે ઘડી પ્રમાણે સાઠ-

ધડી સુધી મૃદુ તીવ્રતાથી અથવા રોજ રોજ એક પ્રહર સુધી એટલે મધ્ય તીવ્રતાથી કે એકજ વેળા સાઠ ધડી એટલે એક અહોરાત્ર કે આખા દિવસ ને રાત્ર સુધી શું કરવું ?

“ મન ઇન્દ્રિયથી દૂર. ”

આ પાંચ ઇન્દ્રિયોથી જેમ જેમ તું મનને દૂર કરીશ. તેમ તેમ રાગદ્વેષ-જે વચમાં આવી તારૂં અખંડ બ્રહ્મસ્વરૂપ દેખવા દેતા નથી, તેના પડદા ખસતા જશે. એક પછી એક દરેક ઇન્દ્રિયથી મન છૂટું પડતાં ઉપડી જશે. જેમ એક નાટકનો પડદો ઉપડે ને તેની પછવાડે શું હતું તે દેખાઈ રહે, તેમ એક એક ઇન્દ્રિયે નાંખેલો પડદો ઉપડ્યો કે પછવાડે શું છે તે દેખાઈ રહેશે. આ પાંચ ઇન્દ્રિયોના નાટકશાળાના પડદા જેવા પડદા ડબલ હોય છે, -પ્રથમ બાહ્યપડદો અને પછી અંતરપડદો. બાહ્યપડદો જે કંતાન વગેરેથી રંગિત ઉપડ્યો કે આંતર પડદો તો માત્ર કેવળ જીભી મલમલ જેવો છે કે પછવાડે શું છે તે મલમલ ઉપડ્યાવિના પણ દેખાઈ રહે છે, તો હવે મનને ઇન્દ્રિયોથી છૂટું કરી-પૂર્ણપણે છૂટી કરી અર્થાત્ એક મનને ઇન્દ્રિયોવડે નાનાવિધ ડોળા રંગવાળું, કે કાળા ઘોળા રંગવાળું દેખાય છે

૧ જગત્ના લાલન બાંધવોમાંના કરોડોને માર્ગની ખબર છે, પરંતુ આ લઈ કે પેલો ? એમ કરીને એકે ઘણા ખરા તો લેતા નથી. ને ઘણાક-તો લઈ અરધેક ચઝ્યા પછી કઠિણ માઝૂમ પડતાં હતરી, બીજે બીજે પક્ષ પૂરોજ કરતાં ત્રીજે એમ કરી એક પૂરો નથી કરતા !!

તે તેવા કાળા કે સફેદ રંગમાંથી તેનું કોલસાપણું કે તેનું દૂધપણું જતાં કેવળ સ્ફટિકવત્ આ ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી દૂર થતાં થઈ જાય છે, તે સ્ફટિકવત્ મન-તે નિર્મળ જેવા મનમાં તારા નિજસ્વરૂપનું પ્રથમ પ્રતિબિંબ પડશે. ને ^૧તેને સાક્ષાત્કાર થશે કે હું કોણ છું, આ જગત્ શું છે, મારામાં ને પરમાત્મામાં ભેદ કિંવા અભેદ છે? મારે ને આ જગત્ને શો સંબંધ છે. તે સંવેનું અપરોક્ષ જ્ઞાન હસ્તામલકવત્ થઈ રહેશે, માટે પ્રથમ તો મનને ઇન્દ્રિયથી છૂટું પાડવાની યુક્તિ જે નીચે જણાવાય છે તે કામે લગાડો.

ઇન્દ્રિયો પાંચ છે, એટલે કે ત્વચા કે સ્પર્શેન્દ્રિય, શ્રુત્ત્વ કે રસેન્દ્રિય, નાસિકા કે ઘ્રાણેન્દ્રિય (સુંઘવાની ઇન્દ્રિય) ચક્ષુ કે જોવાની ઇન્દ્રિય, અને શ્રોત્ર કે સાંભળવાની ઇન્દ્રિય,

હવે આ પાંચ ઇન્દ્રિયથી મનને પ્રથમ બાહ્ય જતું અટકાવવું. એટલે કે આ પાંચ લટપટણીઓમાંથી, મન જે બહાર સરી જાય છે તેને અંદર લેવું. આ લટપટણીઆને છોડે પાંચ ઇન્દ્રિયોનાં બારણાં છે, તે બંધ કરવાં એટલે કે તે આ પ્રમાણે અનુક્રમે બંધ કરવાં.

૧ એક લાલન બધું દશ ઇન્દ્રિયો કહે છે. પરંતુ તેમની ઉત્પત્તિક્રમ, ને કાર્ય જોઈએ તો પાંચમાં સમાવેશ થાય છે. એટલે વાણી, હાથ, પગ, વાયુ ને ઉપસ્થ એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયોને સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયો પહેલીમાંથી ક્રિયા કરે છે માટે કર્મેન્દ્રિયો (active senses) ને બીજી પાંચ સ્પર્શાદિથી બાહ્યની વસ્તુને જાણે છે. માટે જ્ઞાનેન્દ્રિ (perceptive senses)

મનને પ્રથમ બહાર જતું અટકાવવાનો સુરસ ઉપાય.

બોલવાનું બંધ કરી એટલે *મૌનપણે રહેવાનો નિર્ણય કરી, પદ્માસને બેસી હાથ બોળામાં ચત્તા રાખી બે ધડીવાર કે એક પ્રહર કે સાઠ ધડી એકાંતમાં નિશ્ચિત બેસવું.

ત્યાર બાદ એક એક ઈન્દ્રિયના દ્વાર બંધ કરવાં એટલે મન ઈન્દ્રિયથી દૂર થઈ જશે. એટલે કે અંદર આવશે. પ્રથમતો કોઈપણ પદાર્થનો પોતાના આંગપર એક બે લૂગડાં હોય તે શિવાયનાં ને અડવું નહીં. એટલે સ્પર્શેન્દ્રિયદ્વાર બંધ થશે, ટાઢ તડકો ન લાગે માટે જડાં પાતળાં લૂગડાં તે વખતે જો ન રહેવાનું હોય તો રાખવાં પણ ખરાં. પરંતુ પવન કે ગરમી કે ટાઢ તેનો સ્પર્શ પોતાને થવા ન દેવો. આમ બાહ્ય સ્પર્શેન્દ્રિયને બંધ કરતાં મન સ્પર્શેન્દ્રિયથી અસ્પર્શ જૂદું માલમ પડશે. પછી તમારા ધ્યાનકાળમાં સ્પર્શેન્દ્રિયના તમામ વિષયો એટલે, જે જે અડે તેનો વિચાર તે બે ધડી સુધીમાં દૂર કરો. એટલે કે પહેલાં સ્પર્શેન્દ્રિયના પદાર્થો બાહ્યથી દૂર કરો. અને અંદર સ્પર્શેન્દ્રિયગત વિચારો આવે તે વિચારોને આ બે ધડી સુધી કહો કે અમારે હાલ સ્પર્શ કરવાનું કામ નથી. માટે એ વિચારો તમે આ મારા ધ્યાનકાળ પછી આવજો અને આવેલો આ બે ધડી સુધી તો બહાર જવાને કહેવું. જો ન જાય તો વારંવાર હડસેલવાકે થોડીવાર નરમ થઈ બહાર બેસશે. આ પ્રમાણે સ્પર્શેન્દ્રિય બહારથી બંધ થઈ એટલે સ્પર્શેન્દ્રિયના

* ગમે તે પ્રકારે બાહ્ય અને અંદરથી ઇન્દ્રિયોને બંધ કરવી.

વિષયો બહારથી છોડી દીધા એટલે માત્ર દ્રવ્યત્યાગ થયો. એટલામાં તો મન પોણેભાગે ત્રણ ચતુર્થીશ રાગદ્વેષ વગરનું થશે. અને મનમાં પણ સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયો કે પદાર્થો ન આવવાં દેતાં મન ઉત્તરોત્તર રાગદ્વેષને એટલું છોડતું જશે; કે આખા જગતના સ્પર્શેન્દ્રિયના પદાર્થો તમારી નજર પડવા લાગશે. અને બહાર સ્પર્શેન્દ્રિયથી જોતાં હતાં તે અંદરથી જોતાં કરોડો, કે અબજોથી પણ વધારે સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયો તમારી સમક્ષ રજી થવા લાગશે, પરંતુ જેમ કાન બંધ કર્યો કે સાંભળવું જાય, તેમ તમે એવો સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષય છે, માટે આ ધ્યાનકાળસુધી જોઈતા નથી. માટે જાઓ, જાઓ, એમ કરી દૂર કરવા ને તે અવશ્ય દૂર થશેજ. હઠ ન કરવી પરંતુ ક્રિયામાં પાંચ સાતવાર મૂકવું તેથી આ પ્રયોગની સત્યતા જણાઈ આવી કોઈ અલૌકિક શાંતિ સાથે આનંદ જણાશે.

રસનેન્દ્રિયથી મનને છૂંદું પાડવાનો પ્રયત્ન કરવો. એટલે જેમ બોલવાનું બંધ છે તેમ રસનેન્દ્રિય એટલે જીભથી સંઘળા ખાવા પીવાના પદાર્થો છોડી દેવા. ધ્યાનકાળમાં તો તે પદાર્થો ખાવાની વાત પણ નથી પરંતુ કદાચ કોઈ પદાર્થ ખાવાના કે પીવાના સંબંધી તે વખતે વિચાર આવે તો તે વિચારો પણ રસનેન્દ્રિયના છે માટે એ વિચારોને, હું હાલ બે ઘડી ધ્યાનમાં છું માટે તેઓને સ્પષ્ટ કહેવું કે અમારા મગજરૂપી ઓરડામાંથી બહાર જઈ બેસો. આમ વારંવાર કરી, જેમ સ્પર્શેન્દ્રિયના બાહ્ય વિષયો અને આંતરમાં તેના

વિચારો પણ દૂર થયા, તેમ હવે રસનેન્દ્રિયના પદાર્થોને રસને-
યન્દ્રિયા પદાર્થોના વિચારોને દૂર કરવાથી જીન્ડામાં કોઈ અ-
લૌકિક સ્વાદ આવવા લાગશે. તે દિવ્યસ્વાદને કહેવું કે
તમારું કામ નથી જાઓ વારંવાર તેને ધકેલવાથી દૂર જશે.
અને નાનાપ્રકારના અસંખ્ય સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો જે ભવાંતરમાં
તમે સેવ્યા હશે, તેજ નહીં; પરંતુ આ ભવમાં હવે પછી
અને આવતા ભવમાં જે જે ખાવાપીવાના પદાર્થો તમારી
પાસે તમારા મગજના દિવાનખાનામાં ધુસવા માંડશે. તે-
મને કહેવું કે બહાર જાઓ, પછી આવજો, હમણા મહા-
રાજાધિરાજ આત્મા પધારવાના છે. માટે તમારું હાલ
કામ નથી. ખાનગીમાં મનરૂપી પ્રધાન અને આત્મારૂપી
મહારાજને વાતચિત કરવાની છે, માટે બહાર જાઓ એમ
કહી વિચારોને તેમજ બાહ્ય સ્પર્શ-રસાદિ વિષયોના પદાર્થોને
જે ઘડી ધ્યાનકાળસુધી દૂર કરવા.

• ધ્રાણેન્દ્રિયથી મનને દૂર કરવાનો ઉપાય.

ધ્યાનકાળમાં સઘળા સુંઘવાના પદાર્થો દૂર કરવા. વાસ
ન આવે એવાજ સ્થાનકે બેસવું. સુગંધ નહીં તેમજ દુ-
ર્ગંધ ન હોય તેવા સ્થાનમાંજ ધ્યાનમાટે બેસવું. બાહ્ય
સુગંધી કે દુર્ગંધી દૂર કર્યા બાદ કોઈપણ સુંઘવાના પદાર્થોના
વિચાર આવેતો તે ઉપર પ્રમાણે દૂર કરવો. ને જો તે
પ્રમાણે જરી રાખો તો મન એમનાથી જુદું પડશેજ.

ચક્ષુષન્દ્રિયના વિષયોથી મનને દૂર કરવાનો ઉપાય.

આંખો બંધ કરવી એટલે બહારના પદાર્થો દેખવાના બંધ

યશે, ફલાણુના ઘેર મારે જવું છે, પ્રાણુજીવનદાસને મારે મળવું છે, એવા વિચારો આવ્યા કે કહેવું મળવું એ પગથી થાય છે, ને પગ એ ઇન્દ્રિયગોચર વિચાર છે જે મળવા જવું પડે, તેપણુ ઇન્દ્રિયગોચર આંખનો વિષય છે માટે હાલ ધ્યાનકાળસુધી આંખે દેખવું નથી, તેમ આંખથી દેખાય એવા પદાર્થોનો વિચાર પણ, મનમાં આવવા દેવો નહીં; માટે જે પદાર્થો આંખથી દેખાય તેવાનો વિચાર આવે કે કહેવું “ જાઓ. ” તે દૂર થયા કે દિવ્યસ્વરૂપો અલ્પંતર દેખાશે તેને પણ દૂર જાઓ એમ કરતાં કરતાં ચક્ષુઇન્દ્રિયનો એકપણુ વિચાર ન આવે ત્યારે મન શાંત થતું જણાશે, પરંતુ અંધારૂં અંધારૂં આંખ મીચેલી હોવાથી લાગશે. એ અંધારૂં પણ આંખનો વિષય થયો, કારણુ કે આંખથી અંધારૂં દેખાયું. માટે તે અંધારાને પણ છૂકમ કરવો કે મારે તને દેખવું નથી. તું ચક્ષુઇન્દ્રિયનો વિષય છે માટે “ મ-ગજરૂપ દિવાનખાનામાંથી બહાર જા. ” આમ થયું કે નિજસ્વરૂપની પ્રથમ ઝાંખી થવા માંડે. ઘોર અંધારી રાત્ર જઈ પ્રભાત થવા લાગ્યું હોય તેમ દેખાશે. અને મહારા પિતૃરત્ન આનંદધનની માફક બોલાઈ જવાશે કે, કહા દે-સ્વાવું ઓરકો, કહા સમજાવું શોર એટલુંજ નહિ પરંતુ ત્યાંજ રહેતાં તીર અચુક હૈ પ્રેમકા લગે શોરહે ઢોર. એમ થઈ રહેશે.

આમ ચારેન્દ્રિયના અલ્પંતરને બાહ્યવિષયો પછી શ્રોત્રેન્દ્રિયને બંધ કરવા કાનમાં પુમડાં કે એવા મીણુ વગેરેની

ગોળી કે જે બહાર પાછી તેમને તેમ કહાડી શકાય. તેમ કાનમાં નાંખી બહારથી શબ્દો આવતા બંધ કરી દેવા. કાન બંધ કર્યા કે શબ્દો બંધ થઈ ગયા. પરંતુ તે ધ્યાનકાળમાં ગાયનઆદિ વાત સાંભળવાની યાદ આવી કે નવીન વિચારો આવે તો તેને શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષય જાણી ધકેલી કહાડવાને કહેવું કે તમે જાઓ ઓટલે બેસો. હમાણું તમારું કામ નથી, આમ બહારના શબ્દનો અંદરના ગાનશ્રવણ, વ્યાખ્યાનશ્રવણ, વાંચનના વિચાર ગયા પછી દિવ્યનાદ શ્રવણ થશે. તે નાદને પણ મનરૂપ પ્રધાનને આત્મારૂપી મહારાજની ખાનગીમાં મુલાકાત કરવી છે માટે નાદને પણ કહેવું. તમે બહાર જાઓ કે તે બહાર જશે કારણ કે જેમ જેમ તમે ઉપર પ્રમાણે એકેન્દ્રિયને બાહ્યથી અને અંદરથી બંધ કરી, તમારું બળ પૂર્વનાં કરતાં અનેક ગુણુ વધવાથી તેવી બીજી ઇન્દ્રિયના બાહ્યાલ્યંતર વિષયો જલદી બંધ થઈ જશે આમ દિવ્યનાદ પણ શ્રવણ થતા બંધ થયા કે અનાદતનાદ-ધ્યાનમાં સંભળાશે તેપણુ નાદ છે. એમ કરી તેને દૂર કરવો.

આમ પાંચેન્દ્રિયના વિષયો જેમ જેમ બહારથી ગયા, તેમ તેમ રાગદ્વેષ તેની મેળે ઘટશે, કારણ કે રાગદ્વેષના મુખ્ય-મૂળ ઇન્દ્રિયોના વિષયો છે. તે બહારથી ગયા કે દ્રવ્યત્યાગ થયો, દ્રવ્ય સામાયિક થઈ. ઉપર કહ્યું તેમ અંતરથી વિષયોનો ત્યાગ અને તેપણુ ત્રણેકાળના ઓટલે પરભવમાં, આ-

ભવમાં, પૂર્વે પ્રાપ્ત થયા તે, હાલ પ્રાપ્ત હોય તે, અને હવે પછી પ્રાપ્ત થવાના હોય તે, તેનો બાહ્યભ્યંતરથી ત્યાગ કર્યો. કે ખૂબ, ખૂબ, ખૂબ, ખૂબ, જવાજ માંડશે. પરવસ્તુમાંથી મુખ્યપણે, પ્રીતિ અપ્રીતિ જવાથી બાકી રહેલા ધર્મોસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, અને ક્રિયામાં ઉપચાર પામતો શરમાતો શરમાતો કાળ એ બધા પાણુ પરવસ્તુરૂપે જાણાય. બિચારા દૂર ઉભા હોય તેમ જાણાશે. અને જતાં જતાં રાગદ્વેષ પૂર્ણપણે જતાં મનરૂપ સ્ફટિક જેવા શાંત સ્વયંભૂરમણુ સમુદ્રમાં નિજઆત્માનું-પોતામાં વિરાજતા પરઆત્માનું પ્રતિબિંબ પડશે. એટલે કે જેમ નિર્મળ સ્ફટિકમાંથી જેવું દેખાય તેવું નિર્મળ (અરાગ, અદ્વેષ) હોવાને લીધે મન જેવું સ્વરૂપ છે તેવું સ્ફટિકની પેઠે દેખાડી દેશે. અથવા જેમ એક નિર્મળ દર્પણમાં આપણું શરીર જોઈએ છીએ, તેમ દેખાઈ રહેશે.

અને આમ કરતાં કરતાં જે એ મનરૂપ દર્પણમાં નિજ-સ્વરૂપ દેખાયું તેને અરિસારૂપી મનમાં જોવાનું મૂકી, પોતાને જોવા માગતાં કોઈ એવું વીર્ય સ્ફુરે છે કે મન પ્રથમ દૂર ઉભું રહે છે પછી તેના તાપથી બળવા માંડતું હોય તેમ તેનો વિરોધ થતો જઈ પછી ક્રમે ક્ષય થઈ જતાં કેવળ નિષ્પત્ત કરે છે. માટે બધી વાત પૂછવાની મૂકી દે અને ઇન્દ્રિયોથી મન છૂટું પાડવા સાંભળવાનું, આખવાનું (ખા-

વાંપીવાનું) સુંઘવાનું, અડકાવવાનું, જોવાનું બહારથી બંધ કર, અને અંદરથી એ ઇંદ્રિયોના વિચારોને આવતા અડસેલી કહાડ, એટલે રાગદ્વેષ જતાં જતાં જ્યારે તે પૂર્ણપણે ગયા કે તારા નિજસ્વરૂપનો તને અવશ્ય અપરોક્ષ બોધ એટલે સાક્ષાત્કાર થશે.^૧

૧ વિ. વિવેચન-રાગદ્વેષ પૂરા જતાં

હાલ તુરત ધણા ખરા લોકો-આપણા માનવબાંધવો રાગદ્વેષનો લ્યાગ કરવાને વિષયોનો લ્યાગ કરે છે. એટલે કે કોઈ સંસાર છોડી ફફીરી લેછે, કોઈ રાજપાટ છોડી સંન્યાસ (સકળવસ્તુને પૂર્ણપણે ફેંકી દેવાનું) લઈ લેછે, કોઈ પાદરી થઈ નવા પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવાની છજાસાને સંતોષવડે બંધ કરે છે, કોઈ પૂર્ણપણે બ્રહ્મચર્ય લઈ સ્વામીના-રાયણના સંત યા લ્યાગી થાય છે, કોઈ પાંચેન્દ્રિયના વિષયો, એટલે ખાવાપીવાના, રહેવાના, વસવાના, સુંઘવાના, જોવાના, સાંભળવાના સર્વે વિષયોનો લ્યાગ કરી દિક્ષા ગ્રહણ કરે છે. તે છતાં તેઓને કે તેઓમાંના મોટા મોટા ભાગને બ્રહ્મ કે આત્મસાક્ષાત્કાર કે પરમાત્માદર્શન કેમ નથી થતાં? એનો ઉત્તર એજ કે તેઓએ રાગદ્વેષનો ધણો જય કર્યો છે, કરે છે ને કરવાના માર્ગપર છે, માટે કરશે. અને તે પૂર્ણ થતાં તેમને બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર થશેજ પરંતુ પહેલો જલદી, આજ ભવે, આજ વર્ષે, અને આજ મહિને, અને આજેજ કરવો હોયતો જેમ બાહ્યથી લ્યાગ કર્યો છે, તેમ મનમાંથી પણ એ વિષયોના ભોગનો સાદિ અનંતકાળ સુધી. સર્વથા સર્વપ્રકારે છોડીદો તો અંતરમાંથી પણ રાગદ્વેષ જેમ બહારથી ગયા છે તેમ જતા રહેશે. એટલે એ ગયા એ બે ગયાં કે પરમાત્માદર્શનરૂપ અનુભવ થશેજ.

રાગદ્વેષ પૂરાં જતાં ? નથી.

ખીજ રીતે અથવા પૂર્ણરાગને પૂર્ણદ્વેષ.

ધણું કરીને ઘણાખરા જીવોને એક ઉપર રાગ અને એક ઉપર દ્વેષ હોય છે. જેમકે સુસ્વરપર રાગ અને દુઃસ્વરપર દ્વેષ. સગાંપર રાગ અને ખીજપર દ્વેષ, ધનપર રાગ અને ગરીબીપર દ્વેષ. એમ હોવાથી તેમને અનુભવ થતો નથી. અને બિચારાં રાગથી દ્વેષમાં અને દ્વેષથી રાગમાં ભવોભવમાં જોલાં ખાયા કરે છે, કોઈને આ જોલાં ખાતાં ખાતાં ચકરી આવે છે. ને તેથી જેમ જોડી નાંખે તેમ વિષયની ઉલટી કરે છે, પરંતુ પાછા સેવે છે એટલે વળી રાગદ્વેષનો ફેર ચરેજ ચરે. વળી સુસ્વરપર રાગ થાય એમ નથી. જો પોતે વ્યાખ્યાન કરતો હોય તે વખતે ઘંટા, આરતી વગેરે વાગે તો તે સ્વરો પણ દુઃસ્વર જેવા લાગે છે. કોઈનું મરણ થતાં મિષ્ટ પદાર્થો કંડ, સુસ્વર, દુઃસ્વર, સુન્દર, કુરૂપ, સુગંધી, નિર્ગંધ, સ્ત્રી અડખામણી, એમ જેને તે શુભ કહેતો હતો તેપણુ અશ્ચિકર ઇચ્છે, રાગદ્વેષ અનિયમિતપણે યથેચ્છ પ્રવૃત્તે છે, અને તેથી ઘણાખરો મારો માનવખંધુ ભાગ. રાગદ્વેષનો જય, જોઈએ તેવો થોડા વખતમાં ચક્રવર્તી રાજાની પેઠે કરી શકતા નથી. કેટલાંકતો બિચારાં એવાં હોય છે કે, એકનો ત્યાગ કરવા નત્ય કે, ખીજ દશ આવીને ઉભા રહે. એકમાંથી રાગ કહાડે કે ખીજમાં વળી પૂર્વ અભ્યાસથી તેવાને તેવો રાગ કરે માટે જેમ પૂર્વની વ્યાખ્યામાં કહ્યું છે તેમ ધર છોડીને ઉપાશ્રયને ધર કરી મૂકી, ગામ

છોડીને જ્યાં શ્રાવકની વસતિ હોય તેનેજ ગામ કરી મૂકે. (પરંતુ અન્યદેશમાં પણ જઈ પોતાના ધર્મનો માર્ગ વિસ્તારે નહીં), પુત્ર, છોકરાં છોડીને, ચેલાચેલીને પુત્રપુત્રી ગણી રાગ કરે. ધન છોડી જ્ઞાનગર્વ, કે પુસ્તકસંગ્રહના માનરૂપી રાગના ઘોરાપર ચડે. પરંતુ રાગને દૂર કરી શકે નહીં. અને તેને-લીધે તેમને નિજસ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર આ ભવમાં તો શું પણ એક જ ભવમાં પણ થાય નહીં.

આવા વિચારથી કે પરવસ્તુનો આલ્પ્યંતર લોચનવિના-આલ્પ્યંતર ત્યાગવિના જેમ ઝાડનાં મૂળીઆં ન ઉખેડેલાં હોવાથી, ઝાડ, જે કેશના મૂળ ન જવાથી પાછા ઉગી નીકળે છે ને વારંવાર કાપવા કપાવવા પડે છે તેમ થતું હાલ હાલ તો જણાય છે. મારે એક બીજી સામાન્યયુક્તિ અત્ર કહેવાય છે, તે પૂર્ણ વાંચ્યાવગર કે સમજ્યાવગર કામે લગાડવાની નથી. મારે તેનો પૂર્વભાગ કામે લગાડી ઉત્તરભાગ કામે લગાડવાની ઈચ્છા હોય તોજ આ સરળપણ લાલને નવીન લાગેલી અજમાવેલી યુક્તિ પણ કામે લગાડવાથી દ્વેષરૂપી ઝેર ને રાગરૂપી કેફ જીવને ચડેલો છે તે અવશ્ય ઉતરી જશે.

પૂર્ણદ્વેષ કરવો, જેમ જેમ પરવસ્તુ જણાતી જાય, તેનાપર પૂર્ણદ્વેષ કરતાં જવો, અને દ્વેષ એટલે અરુચિ. જુઓ લાલનના પિતૃરત્ન આનંદઘન પણ કહે છે કે દ્વેષ અરોચક માવઃ આજ લાખવસ્તુ દેખાય કે, સંભાળાય, કે ચખાય, કે સ્પર્શાય, કે સુંઘાય, એ બધાપર પૂર્ણદ્વેષ કરવો. તેમાં પૂર્ણ અરુચિકરતા જવી. એટલે જે હાલ ઇન્દ્રિયગોચર નથી, તેવું

તેવું ધણું ઇંદ્રિયોની સમક્ષ ક્યાંયેથીએ આવતું જશે. તે તે પણુ પરવસ્તુ નાણી પૂર્ણપણે દ્વેષ કરવો. આમ સર્વ-વસ્તુ, સર્વ કાળની, સર્વ દેશની, હોય તેનાપર સર્વથા સર્વ પ્રકારે તે દ્વેષ કરવો. પરંતુ એક ઉપર રાગ ને એક ઉપર દ્વેષ એમ ન કરવું, બધાપર દ્વેષ જેમ જેરની ઉપર અરૂચિ થાય, તેમ સર્વ પરવસ્તુપર અરૂચિ નાણુવી. કારણ કે જેર ખાધાથી મા-ણુસ જેમ મરે તેમ દ્વેષ રાખ્યાથી-દ્વેષ સેવનથી દ્વેષરૂપી હળા-હળ-જેર ખાધાથી પરવસ્તુમાં આપણે મરશું, એટલે સ્વ-વસ્તુમાં જીવશું, એટલે અમર હોવા છતાં મરતાં મરતાં જઈ બીજે ભવ ત્રીજે ભવ વગર મરજીએ કરવો પડે છે. માટે એ જેર દ્વેષને દૂર કરવાનો રસ્તો એક વિષસ્ય વિષમૌ-ષધમ્-જેરનું આસડ જેર એમપણુ કહેવત લગાડી દેવી એટલે બધી વસ્તુપર પૂર્ણ દ્વેષ કરવો. રાગ ક્યાં પણુ નહિ બરો-બર કરવો એમ થયું કે અર્ધરસ્તે પરમાત્મા તરફ ચડ્યા.

આમ થયુંકે તમને મૂર્છા થશે. આ ચૌદ રાજલોકમાં સર્વત્ર અરૂચિ, વિરાગતા, થઈ કે મૂર્છા થઈ જશે. બધો દ્વેષ ઉલટી રૂપી ચાલ્યો જશે. પરંતુ એમાં ઉથલો મારશે કે, જેમ પૂર્ણપણે સર્વમાં દ્વેષ થયો હતો. તે પોતે એકાએક ચૌદરાજ લોકમાં જણાઈ મૂર્છાને પામ્યા પછી તેમાંથી ઉઠવા સર્વત્ર જેમ દ્વેષ હતો, તેમ રાગ થઈ રહેશે. પહેલો જેમ પૂર્ણ દ્વેષ હતો, તેમ પૂર્ણ રાગ થઈ રહેશે. રાગદ્વેષરૂપ ભરતી આટ નહીં. પરંતુ ભૂમધ્યસમુદ્રમાં જલ જેમ સ્થિર રહે છે. તેમ સર્વત્ર દ્વેષ સર્વત્ર રાગ શાંત જે જે દેખાય, જે-

વાય તે બધામાં, રાગદ્વેષ કંઈપણ નહીં. બધું આનંદ કર, જીવતું આનંદ કર, મરતું આનંદકર, દુઃખ આનંદકર, સુખ આનંદકર, સર્વ પ્રેમમય-રાગમય જણાશે. પરંતુ દ્વેષ જેવું ઝેર હતું ને તેથી વારંવાર મરાઈ જન્મ થતા હતા, તેમ રાગના કેફથી, ગમે ત્યાં ભટકીભટકી ચૌદરાજ લોકમાં જીવો કર્યા કરે છે. ને તેનો આરોજ આવતો નથી કે નિજરૂપ દેખાય તે વ્યવધાન જશે ત્યારે પૂર્ણ રાગકે પૂર્ણ દ્વેષથી શું થાય છે, તે આપણે જોઈએ અને એમ થવાનો હેતુ પણ જુઓ.

પૂર્ણરાગ.

જેને સર્વ જીવકીપર રાગ હોય ને દ્વેષ કોઈપર ન હોય તેની ગતિ—રીતિ કેવી હોય?

આ મહાપુરૂષ ચૌદરાજ લોકના જીવોના દુઃખે દુઃખીઓ ને સુખે સુખીઓ હોય. ચૌદરાજ લોકના જીવોમાંથી કોઈ પણ જીવ જ્યાંસુધી મોક્ષે જતા રહ્યા હોય, ત્યાંસુધી તે મોક્ષે જવા ઇચ્છશે નહીં. કારણ કે એમનો સ્વાર્થ હવે બદલાઈ ગયો છે, કારણ કે માત્ર પોતાનું દુઃખ હતું તે ગયું, એટલું, બસ નથી પરંતુ આખા જગતના સર્વ મનુષ્યનું સર્વ પ્રકારે દુઃખ જાય તોજ તે પોતાનું દુઃખ ગએલું ગણે. આખા જગતના જીવમાત્રનું દુઃખ જાય તોજ પોતાનું દુઃખ ગયેલું ગણે.

જીસીસ કાઈસ્ટે એવું માગ્યું કે જગતના સર્વ માણસોના સર્વ કાળના સર્વ પાપોનો બોલો મારાપર હો. પરંતુ મારા

માનવબંધુ પર નહીં, આમ પોતાની પ્રબળ ઇચ્છા સકળ માનવબંધુઓનાં પાપો ભોગવવાની હોવાથી ન્યાંસુધી સકળ માનવ જાતના સર્વથા, સર્વ કાળ પાપ ન જાય, ત્યાંસુધી તેમને મોક્ષ કેમ થાય ?

એક માણસ પોતાની ભૂખનું દુઃખ મટાડે પરંતુ ન્યાંસુધી કોઈપણ દેશમાં, કોઈપણ કાળે, કોઈ પણ માણસ ભૂખનું દુઃખ વેકતો હોય તો તે ભૂખ પોતાનીજ છે; એમ જાણી સર્વ માણસનાં ભૂખનાં દુઃખ ન મટે ત્યાંસુધી તેમને કેમ સુખ મળે ? જેમ માતા પોતાના બાળની ચિંતા કરી તેમને ખાવાનું ન મળે ત્યાં સુધી પોતે ખાતી નથી. અને મળે ત્યારે પણ તેમને ખવડાવ્યા પછી ખાય છે, તેમ આ સકળ માનવ જાતની માતા જેવો જીવ, સકળ માનવ જાતના જમ્યા પહેલાં કેમ જમી શકે ? અને તે પણ એક કાળે નહીં. સર્વથા સર્વ કાળે, સર્વ મનુષ્યનાં પાપ પોતે લેવા માગે છે.^૧

જો દયાળુ જગત્માં શ્રેષ્ઠ છે, અને જે કોઈનેપણુ દુઃખે દુઃખીઓ થાય છે, અને તેનું દુઃખ મટાડવાને પોતાનું તન, મન, વચન સર્વસ્વ અર્પી દેછે તે મહાપુરુષ કર્ણુની મહાનદી ગંગા જેવા છે.

અને જેમનો સ્વાર્થ માત્ર એક મનુષ્ય વ્યક્તિમાં હતો,

૧ આ વાત માતાનું ઉદાહરણ આપ્યા છતાં જગત્ના સર્વ માણસનો સ્વાર્થ તે પોતાનોજ માને છે એવા મહાપુરુષથી હૃદયગત સમન્વેષ. ખીન્નને ઉદાહરણવડે બુદ્ધિગમ્ય થશે.

તે એ સર્વ કાળના સર્વ મનુષ્ય એ પોતેજ પૂર્ણપણે માનવા-
થી, તે હવે બીજાનાં પાપ ભોગવે છે, એમ ન રહે, પરંતુ
પોતે વહોરી લીધાં માટે પોતાનાં પાપ ભોગવે છે એમ તેને
પૂર્ણપણે લાગે છે.

આ માણસ કંરુણાનદી પરના દુઃખે દુઃખિયો જેમ થાય
છે, તેમ પરને સુખે સુખીઓ પણ થાય છે. કારણ કે, પર
ઉપર પૂર્ણ રાગ છે.

જ્યાંસુધી સર્વ માણસને, સર્વ પ્રકારે સર્વથા સુખ મળે
નહીં, ત્યાંસુધી તે સુખી પણ થતો નથી. એટલે અવ્યાખ્યાય
સુખ જ્યાંસુધી સર્વ જગતને મળે નહીં; ત્યાંસુધી પોતે
મોક્ષે પણ જવા ઇચ્છતો નથી. કારણ કે સર્વને પૂર્ણ
સુખ મળ્યાવિના પોતાને પૂર્ણ સુખ છે એમ તે ગણતો નથી.

આવી દયાથી જે ફલ થવાનું તે એકે કોઈ માણસ સાથે
પછી તે અતીતકાળ સંબંધી, વર્તમાનકાળ સંબંધી, કે
અનાગતકાળ સંબંધી કંઈ પાપ હશે, તે સર્વ તેના ક્ષમાપન
થશે. એટલુંજ નહીં પરંતુ ભોગવાઈ જશે. અને આ
મહાપુરુષ કંરુણા-નદી થઈ આવીરીતે સર્વ મનુષ્યના સર્વ
કાળના પાપ પોતે ભોગવવા તૈયાર થયો છે. એમ નહીં
પણ તે ભોગવી સર્વને પાપ રહિત કરવા ઇચ્છે છે! તે
મહાપુરુષને આવી દયા ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એજ છે કે,
એ મહાપુરુષે અનેક જન્મમાં અનેક માણસોને અનેક રીતે
દુઃખ આપ્યું ને તેનું ફળ હવે ભોગવ્યાવિના તેનાંથી મોક્ષે

જવાય નહીં, માટે તે જાણતો હોય કે ન જાણતો હોય !
પરંતુ સ્વાભાવિક રીતે કંઈજાની નદીરૂપ પ્રવૃત્તિ થાય છે,
જે જે માણસને અનાદિ કાળમાં તેનાથી દુઃખ અપાયાં
હોય, તે દુઃખો હવે મટાડવાને આ મહાપુરૂષ કમર કસે છે.
અને જેમ જેમ બીજા માણસનાં પાપ થા દુઃખ ઓછાં થાય
છે, તેમ તે પોતાને સુખી નહીં પણ હલકો સમજે છે.

આ કામ કરતાં કરતાં પાંચના, પચાસના, સોના, હજાર-
ના, લાખના, કરોડના અને અબજના અને સવે માણુ-
સોનાં પાપ મટાડી રહેશે ત્યારે તેમની આંખ ખૂલશે કે,
સર્વ માણસનાં પાપ મેં સર્વ કાળને માટે સહન કર્યાં. (જે
વસ્તુતા બીજું કંઈજ નથી, પરંતુ મેં તેઓના પ્રતિકોર્ષ પણ
કાળે કરેલાં મારા પોતાનાજ પાપ હતાં) પરંતુ એક માણસ
હું ભૂલી ગયો, તે કાંઈ નહિ પણ પોતેજ આ નિઃસ્વાર્થી
માણસ સર્વ માણસને માણસ ગણતો હતો, પરંતુ પોતાને
ભૂલી જતો હતો. જેમ માતા પોતાનું સુખ દુઃખ ભૂલી
જઈને પોતાનાં બચ્ચાનું સુખ દુઃખ દેખે છે, તેમ આ જગતની
માનવ માતા જેવો મહાપુરૂષ પોતાને માણસ છે એમ ભૂલી
જઈ એ સરખા સઘળા મનુષ્યપર માતા જેવા રાગવડે વર્તે છે.
અને સર્વના મોક્ષ પછી પોતાને મોક્ષ થાય, પોતાનાં દુ-
ષણો-પાપો દૂર કરે એમ અને એ અયુક્તિક લાગતું નથી.

આ મહાપુરૂષની જગતના સામાન્ય મનુષ્ય કરતાં, વિ-
ચિત્ર કૃતિ છે, કારણ કે જગતનાં સાધારણ માણસો, પોતા-
પર રાગ અને બીજાપર દ્વેષ કરે છે, આ મહાપુરૂષ પોતા-

સિવાય સર્વપર રાગ અને પોતાનાપર દ્વેષ કરે છે. માટે રાગ-દ્વેષ પૂરાં ગયાવિના તેમને મોક્ષ કેમ થાય ?

આ રીત પ્રમાણે બુદ્ધ મહારાજ એકલા માણસ ઉપરની કંઠણાથી શાંત થતા નથી, તે ગંગા કે સિંધુ-નદી જેવા કંઠણાનદ નથી, પરંતુ સ્વયંભૂરમણ સરખા કંઠણાળુ હોય, એવા જાણાય છે, અને નીચે પ્રમાણે પોતાને માટે નિકાચિત્ત-કર્મ બાંધતા હોય તેવી સખ્ત ભાવના ભાવે છે.

આ જગતના સર્વ જીવો અજ્ઞાન કે દુઃખ ખમતાં હોય અને હું શું નિર્વાણ મેળવું આ મને દેખતાં મારી નજીકમાં આવેલા નિર્વાણનો હું ત્યાગ કરું છું. અને ત્યાંસુધી સર્વ જીવો, સર્વ કાળો, સર્વ દેશે નિર્વાણ પામે નહીં, ત્યાંસુધી તેઓનાં પાપો-દુઃખો હું વારંવાર ભોગવીશ પરંતુ તેઓમાંનો કોઈપણ જીવ નિર્વાણ પામ્યા વિના નહીં રહે ત્યાંસુધી વારંવાર તેઓનાં દુઃખો ભોગવવાને હું શરીર ધારણ કરીશ, કારણ જો હું મોક્ષે જાઉં તો તેઓનાં દુઃખો મને ભોંકી શકે નહીં, માટે તે દુઃખો જેમાં હું ભોગવી શકું એવાં શરીરો ધારણ કરતો કરતો જ્યારે સર્વ જીવો, સર્વથા, મોક્ષે જાય ત્યારપછી મને નિર્વાણ હો.

આ મહાકંઠણાના સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર અનાદિ કાળના સકળ જીવોપર, પાપને પોતે ભોગવી, ઘોષ નાંખશે. પરંતુ આ કેસ પણ ઉપરનાં કરતાં શ્રેષ્ઠ હોવા છતાં, સર્વપર રાગ અને પોતાપર દ્વેષવાળો છે, માટે એને પોતાપર પણ દ્વેષ પૂર્ણપણે કાઢવો જોશે. અને એમ સમજાશે કે હું કાઈસ્ટ પણ

એક મનુષ્ય હું, તો મારાપર પણ કરુણા કરી મને દુઃખમાંથી છોડવું, જ્યારે બુદ્ધને એમ જણાશે કે હું પણ આ સકળ જીવોમાંની એક વ્યક્તિ હું, તો મહારે મારા ઉપર પણ કરુણા કરવી ઘટે. આમ જ્યારે પૂર્ણપણે સર્વમાંથી પોતા સુદ્ધાં કરુણા થઈ કે પોતાપર દ્વેષ કર્યાનું પણ પાપ ઘોવાઈ જશે. એવું છેવટે તેમને પણ કરવું પડશે.

પરંતુ જૈનમાર્ગ બીજી યુક્તિ જણાવે છે, અને તે યુક્તિ વડે રાગદ્વેષ સરળતાથી ચાલ્યા જાય છે. તે પહેલાં સ્વદયા કહે છે, અને પછી પરદયા કહે છે, અન્ય પહેલાં પરદયા કહે છે, અને પછી સ્વદયા કહે છે. પરંતુ સ્વદયા અને પછી પરદયા; કે પરદયાને પછી સ્વદયા એમ સર્વાંગે બન્ને સરખું લાગે છે, અને બન્ને માર્ગો આશય, અશેષ જીવો સર્વ જીવો-પોતા સુદ્ધાં સર્વજીવોપર દયા એમજ છેવટે આવી જાય છે. મારે તેમાં કંઈ વિરોધ જેવું નથી. પરંતુ રીતિ નૂદી છે વિવિધતા છે, એક માણસને જમણો કાન દેખાડવાને કહ્યું તો તેણે ડાબે હાથે જમણો કાન દેખાડ્યો. એટલે ફરી ફરી સર્વનાપર કરુણા કરી, અંતે પોતાપર આવ્યો એટલે જમણા કાનપર આવ્યો. અને બીજો માર્ગ (જૈન) માર્ગ પહેલાં જમણે હાથે જમણો કાન પકડી એટલે પોતાપર કરુણા કરી, સ્વદયા સર્વથા પાળી, ડાબે હાથે ડાબો કાન પકડે છે, એટલે બધા જીવપર પોતે કરુણા કરે છે.

આ રીતિ એવી સુગમ છે કે, સર્વેને સરળ થાય, કારણ કે પોતે જ્યારે સર્વ જીવને દુઃખ આપવાનું મૂકી

પોતાને શાંતિ રહે; સર્વ પાપને દૂર કરી પોતે નિર્મળ થાય; ને જે સુખાનંદ ભોગવે છે, તેવું બીજને કરવા મથે છે. જીવપાસે એક એવું ધોરણુ (Standard) છે કે, તે પોતાના ધોરણુવડે જૂદી જૂદી રીતે પોતાનાજ—સિદ્ધાંતે (Principal) પણ બીજનાં પાપ-દુઃખો દૂર કરી શકે છે. ખરેખર, તે પાપ કે દુઃખ શું છે એ જોને પોતાનાં પાપ-દુઃખ મટાડવાના અનુભવવિના બીજનાં પાપ-દુઃખ મટાડવાને પોતાના પ્રયત્નમાં કેમ સફળ થાય ?

માટે સ્વદયાના ધોરણુવડે પરદયા કરવી એ શ્રેષ્ઠતર છે.

પરમાર્થી થઈ પછી સ્વાર્થી થવું, કે સ્વાર્થી થઈ પછી પરમાર્થી થવું એ બેઉનાં કરતાં ત્રીજું એક પ્રતિભાસે છે તે એ છે કે:-

સ્વાર્થી સર્વથા થવું એ ઉત્તમાંગ છે.

આ ચૌદરાજ લોકના ચારાસી લક્ષ યોનિમાં મધ્યમાં પોતાનું સ્થાપન રાખી જોવું કે ક્યાં ક્યાં પાપ છે, જ્યારે જ્યારે પરમાં જણાય ત્યારે ત્યારે તે દૂર કરવું. અને જ્યારે જ્યારે સ્વમાં જણાય ત્યારે ત્યારે પણ દૂર કરવું.

એમ માંડે તાંડે મૂકી, આ ચૌદ રાજના સકળ જીવોમાં જ્યાં જ્યાં પાપ હોય ત્યાં ત્યાંથી દૂર કરવું. અઢાર પાપસ્થાનક મટાડવાં.

૧ સ્વાર્થી:—સ્વ એટલે આત્મા તેનો અર્થ જોને છે. તે પણ સ્વાર્થી, પોતાને સુખ હોય ને બીજ આસપાસનાને ન હોય ત્યાંસુધી એહવાં પાપો સુખી ન હોય માટે સર્વત્ર સુખ કરવું એજ સ્વાર્થ છે.

એવી દૃષ્ટિ રાખી તેમ વર્તવું ઠીક લાગે છે. મારાં પાપ કે આ ચૌદ રાજલોકના સકલ જીવ બાંધવોનાં પાપ, એમ નહીં ગણી, મારાં તારાં ન ગણી પાપમાત્ર ગણી જ્યાં હોય ત્યાંથી દૂર કરાય. તો આ અસાર સંસાર થાય. અને સંસાર જઈ અહીંજ મોક્ષ થાય. અને સાદિ અનંતસુધી સાક્ષાત્કાર સ્વરૂપનો થઈ રહે.

ભેદજ્ઞાનથી ભવપારતા.

જીવ દેહ બે ભિન્ન છે, ભિન્ન સકલ વ્યવહાર;

તજ પર પુદ્ગલ જીવ લે, તો પામે ભવપાર. ૫૪

ભાવાર્થ:—જીવ અને દેહ એ પરસ્પર અત્યંત ભિન્ન છે, સમગ્ર વ્યવહાર ક્રિયા પણ જીવની સ્વાભાવિક ક્રિયાથી ભિન્ન છે, માટે ભિન્ન એવા પુદ્ગલને જીવદ્રવ્યથી સંપૂર્ણ જૂદો સમજી પુદ્ગલદ્રવ્યને પરરૂપ જાણી તેનો ત્યાગ કરી, જીવદ્રવ્યને નિજરૂપ ગણી ગ્રહણ કરવાથી જન્મ મરણ-વાળા આ ભવસમુદ્રનો પાર પમાય છે.

“ જીવ દેહ બે ભિન્ન છે ”

પરમાર્થ:—જેમ લાકડામાં અગ્નિ વ્યાપ્ત છે. જેમ દૂધમાં માંખણ વ્યાપ્ત છે, જેમ તલમાં તેલ વ્યાપ્ત છે, તેમ તનમાં જીવ વ્યાપ્ત છે. પરંતુ લાકડું જેમ અગ્નિ નથી તેમ તન એ કંઈ જીવ નથી. જેમ દૂધ એ માંખણ નથી. પરંતુ તેમાં ગુપ્ત રહેલું, વ્યાપ્ત તે માંખણ છે. તેમ દેહ એ જીવ નથી, પરંતુ તેમાં વ્યાપ્ત એવું જે સારરૂપ છે તે જીવ છે. જેમ તલ

એ તેલ નથી, પરંતુ તલમાં રહેલું સ્નેહ એટલે તેલ તેજ તેલ છે, તેમ તન એ જીવ નથી, પણ તનમાં રહેલો સ્નેહ-રૂપ જીવ તે જીવ છે, તન કંઈ નથી.

“ ભિન્ન સકળ વ્યવહાર. ”

તેમજ આ જગતના ખાન પાન વ્યવહાર જે દેહથી થાય છે, અથવા શાસ્ત્રપઠન કે ગુરુવાક્ય શ્રવણ જે ઇન્દ્રિય-થી મેળવાય છે. સામાયિક, પૂજન, પ્રતિક્રમણ એવી જે ભેદ જ્ઞાનવિનાની ધર્મ કરણી કરાય છે, તે ધર્મકરણીરૂપ વ્યવહાર આત્માથી—જીવથી ભિન્ન છે. ભેદ જ્ઞાનવિનાનો વ્યવહાર તે વ્યવહારને અર્થે થાય છે, એટલે દેહ કરે છે; અને દેહને માટે થાય છે, જે અશુભ વ્યવહાર કરે તો અશુભ દેહ મેળવે અને શુભ વ્યવહાર કરે તો મનુષ્યના અને દેવતાદિના શુભ દેહ પ્રાપ્ત થાય. આમ ભેદજ્ઞાન વિનાનો વ્યવહાર દેહથી થાય છે, અને અશુભ કે શુભ એવા દેહને માટેજ થાય છે, માટે એ વ્યવહાર પણ દેહ જેમ જીવથી જુદો છે, તેમ દેહથી થતો એ વ્યવહાર પણ જીવથી અત્યંત ભિન્ન છે, માટે જેમ રૂપી એવા દેહથી કરેલો અશુભ કે શુભ વ્યવહાર જેમ દેહને માટે થાય છે, તેમ અરૂપી એવા જીવથી કરેલો વ્યવહાર (નિશ્ચય જ્ઞાનરૂપી) અરૂપી એવા આત્માને અર્થે થાય છે.

જેમ અશુભ વ્યવહાર અશુભ પુણ્યલોને આકર્ષી અશુભ દેહાદિ વારંવાર મેળવતો જાય છે, તે શુભ વ્યવહાર શુભ દેહાદિ મેળવે છે તેમ અશુભ અધ્યવસાયે જીવ આ-

તમાને કષાયાદિથી મલિન કરતો જાય છે. અને શુભ અધ્ય-
વસાયે આત્માને ધવલ કરતો જાય છે. એ અશુભ અધ્ય-
વસાય જે ક્રોધાદિ એટલે ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ વગે-
રેથી થાય છે, તેમ શુભ અધ્યવસાય, ક્ષમાદિ એટલે ક્ષમા,
નમ્રતા, સરલતા, અને નિર્લોભતા આદિથી થાય છે. એ
જે અધ્યવસાય ઉપરાંત ત્રીજે અધ્યવસાય છે, તે અધ્યવ-
સાયને શુદ્ધ અધ્યવસાય કહે છે. અને તેમાં અધ્યવસાય
કેમ રહે તે હવે કહેશે. જેમ વ્યવહાર અશુભ, શુભ અને
ત્રીજે શુદ્ધ પણ હોય છે. તેમ અધ્યવસાય પણ અશુભ,
શુભ, ને ત્રીજે શુદ્ધ પણ હોય છે. અશુભ વ્યવહાર,
અશુભ પુદ્ગલ, અને શુભ વ્યવહાર શુભ પુદ્ગલ પરંતુ
શુદ્ધ વ્યવહારે (જે નિશ્ચય દષ્ટિ હૃદયમાં રાખી તપાદિ
કરવામાં આવે છે; તેથી નાશવંત દેહ જઈ અવિનાશી દેહ
મેળવાવે છે. એટલે) સિદ્ધરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ
અશુભ અધ્યવસાયે ક્રોધાદિનું મલિનપણું વધે છે. અને
શુભ અધ્યવસાયે ક્ષમાદિનું ધવલપણું વધે છે. જેમ શુદ્ધ
અધ્યવસાયે જળનાં મલીનપણુને કતકફળ દૂર કરી દે છે,
તેમ અરૂપી અશુભ અને રૂપી શુભ કર્મને દૂર કરનાર
શુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ વિવેક અથવા નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ-ભેદ-
જ્ઞાનને આત્માને નિર્મળ કરી દે છે. માટે, તે ભેદ જ્ઞાનવડે,
એટલે જડને જડ જાણી જાને જીવને જીવ જાણીને—

“તજપર પુદ્ગલ જીવલે.” એટલે જેમ લાકડામાં
વ્યાપ્ત અગ્નિ જેમ કોઈ અગ્નિવડે બાહાર આણી શકાય.

અથવા લાકડે લાકડું ધસી બહાર અણાય તેમ જેણે કેવળ-
જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનાગ્નિ પ્રાપ્ત કર્યો છે. તેથી આપણા પુદ્ગલ
ભાવરૂપી લાકડાને સળગાવીએ અથવા લાકડામાં જેમ
અગ્નિ છે. તેમ આ મારા દેહમાં હું હું કહે છે તે કોણ
છે ? જેમ લાકડું ખૂબ ધસી ધસીને-મથી મથીને અગ્નિ
પ્રકટાવાવે. તેમ હું કોણ, હું કોણ એમ વારંવાર-આ
અંદર હું હું કરે છે. તે કોણ છે ? તે અહર્નિશ વગર અટકે
શોધ્યા કરીએ તો એ રીતે પણ લાકડામાંની અગ્નિની પેઠે
હું એટલે ચૈતન્ય પ્રગટ થઈ જાય છે. ને જેમ લાકડું બળી
તેની રાખ અહીં પડી રહે છે. અને તેમાં રહેલી હવા
જૂદી જૂદી ઓકસીજન હાઈડ્રોજન કાર્બોન હવામાં મળી
જાય છે ! તેમ હું કોણ, હું કોણ એમ વિચાર ધર્મણથી
અથવા કેવળજ્ઞાનીએ કહ્યું કે તું આત્મસ્વરૂપે હું તેવો
તું માટે હે આત્મા ! તારા આત્માને જાગૃત કર. તો તે
વચનથી દેહભાવની રાખ આ જગતમાં પડી રહેશે, ને
ક્રોધ-માન-માયા-ને લોભ-રૂપી ઓકસીજન હાઈડ્રોજન
કાર્બોન મોહા-કાશમાં મળી જશે. પરંતુ પેહેલાં જેમ લાકડાને
અગ્નિ રાખથી ને હવાથી છુટો પડી, અદૃશ્ય અગ્નિ તત્ત્વમાં
જાય છે. તેમ દેહભાવની રાખ, ને હવા ગયા પછી ચૈતન્ય-
ભાવનું તત્ત્વ જ્યાં છે; ત્યાં જીવ શિવરૂપે જઈ રહે છે,
એટલે સિદ્ધભાવ પામે છે.

જેમ દૂધમાંથી સારરૂપ માંખણ કાઢવામાં આવે છે,

તેમ તનરૂપ દૂધમાંથી જીવરૂપ માંખણુ છૂટું પાડી શકાય. દૂધની છાશ કરી તેને વલોવે અથવા દૂધનું દૂધ લેઈ ડેરી-કમ્પનીમાંના સંચામાં નાખી તેમાંથી માંખણુ મેળવી શકાય છે. જેમ એ બેમાંથી ગમે તે રીતે માંખણુ મેળવ્યા પછી જેમ છાશ નૂદી પડી રહે છે, કે પાતળું સંચામાંથી નીકળ્યા પછી સ્વાદ વગરનું દૂધ બાકી રહી જાય છે. તેમ આ દેહને જિનધર્મરૂપ દ્રવ્ય મટકામાં રાખી, જેમ રાત્રે શાંત હોઈએ તેમ શાંત વખતે ગુરૂ ઉપદેશરૂપી આત્મબોધનું મેળવણુ નાંખીએ. તો આપણું દૂધ જેમ સવારે દહીંરૂપ થઈ રહે. તેમ આપણો આત્મા આ સંસારભાવથી કંઈ ખટાશવાળો થાય કે વ્રતાદિ દોરીઓ મનરૂપી વલોણુને બાંધી વલોવવામાં આવે તો માંખણુરૂપી જીવ જીવસ્વરૂપે તરી આવે, અથવા પોતે ઇંદ્રિયોરૂપી દોરી અને મનરૂપ રવૈયો આ દેહરૂપી મટકામાં એ મનરૂપી રવૈયાને ફેરવે કે હું કોણુ, હું કોણુ એમ વારંવાર હલાવે તો જેમ માંખણુ દૂધથી જીવું વિલાયતી સંચામાં પડે છે, અને નિઃસત્વ દૂધ કોરે રહી સત્ત્વવાન જોરાવર માંખણુ તરી આવે છે. તેમ દેહભાવરૂપી નિઃસત્વ દૂધ નૂદું પડી આત્મભાવ દૂધ મહાખળવાન અનંત વીર્યવાળું આત્મતત્ત્વરૂપી માંખણુ નીકળી આવે છે ?

જેમ તલમાંથી તેલ કાઢ્યા પછી તલ છૂટા પડી બળદાદિ પશુને ખોળરૂપે ખાધાના કામમાં માત્ર આવે છે;

તેમ દેહભાવથી જીવભાવ જૂદો પડ્યા પછી, દેહભાવને પશુ જેવા માલવગરના માણસોજ સેવે છે. પરંતુ જૈન માણસો તો તેલને સેવે છે. તેમ સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ માણસ જીવભાવનેજ સેવે છે. જીવના અનંત જ્ઞાનાદિ સ્નેહનોજ આસ્વાદ લે છે, પરંતુ તેલને પીટ્યાવિના તેલ ને ખોળ જૂદો પડે નહીં. તેમ યોગવિદ્યારૂપી ધાણીમાં આ દેહભાવરૂપી તેલને નાંખ્યાવિના જીવરૂપી તેલ (સ્નેહ) જૂદો પડે નહીં. (મને જેમ મારો, તેમ સર્વને સર્વનો જીવ વહાલો છે. એવી સમભાવરૂપી સ્નેહ એ યોગવિદ્યારૂપી ધાણીમાં પીલાયાવિના નીકળે નહીં)

નિષ્કર્ષ—આ પ્રકારે માત્ર ભેદ જ્ઞાન એટલે જીવને પુદ્ગલ એમ જૂદા છે. એમ જાણવામાં આવ્યા પછી પણ જાણવા માત્રથી નહીં. પરંતુ જાણ્યા પછી ક્રિયામાં પણ લાકડામાંથી અગ્નિ, દૂધમાંથી માંખાણુ ને તેલમાંથી તેલ પ્રયોગવડે જૂદાં પાડી શકાય છે, તેમ યોગાદિ વિદ્યાથી ભેદ જ્ઞાનવડે પુદ્ગલને તજવાં અને આત્માનેજ આત્મા એમ નિશ્ચયપણે અનુભવતાં અનુભવતાં સત્ત્વર ભવ-સમુદ્ર તરાય છે. એટલુંજ નહિ પણ લાકડાં જેમ બળી રહ્યા પછી અગ્નિ અગ્નિતત્ત્વને જેમ મળે છે. છાસ નીચે રહી તેલ ઉપર તરી રહે છે. જેમ છાસ નીચે રહી કે નિઃસત્ત્વ દૂધ નીચે રહી માંખાણુ ઉપર ઉપર તરી રહે છે. તેમ દેહભાવ નીચે રહી આત્મભાવ ઉંચે ચડે છે. વિ. વિ. ભાઈઓ, બેનો, માતાઓ અને પિતૃ

નિર્વિશેષ માનવો ઉપર તરી રહે છે. એ વચનનું રહસ્ય શું ? જે ચૌદરાજ લોકને અંતે તરીને રહ્યા છે. તેમ તે રહે છે. સિદ્ધસ્વરૂપ સત્વરૂપે નિરંતર રહે છે. એટલે ભવને પાર સાદિ-અનંત સૂધી રહે છે. અને આમ અનુભવે છે કે,

લોકકે અંત વસે મુજ આતમ.
 નૌતમ કીર્ણ અહીં પ્રસરે છે.
 સૃષ્ટિ વિશે અતિ સુંદર
 નિહાળી સુધારસ અહીં વર્ષે છે. ॥ ૧ ॥
 જ્ઞાન તો રૂપ અરૂપ તો દર્શન.
 ચરણ વિશે ઉલટ પલટ છે.
 એમ રમણ કરતો હું લાલન.
 રત્ન ત્રયી મહિ નિત્ય વસે છે. ॥ ૨ ॥

(૧) સકર્મ હોય ત્યાંસુધી જીવને અકર્મ થતાં આત્મા શબ્દ ધર્મગ્રંથમાં પરિભાષા તરીકે યોજવામાં આવે તો કેટલોક ગોટાલો નીકળે, ને શાસ્ત્રો સમજવાં આદર્શ જેવાં લાગે. સકર્મ અવસ્થા ને નિઃકર્મ અવસ્થા તેજ વસ્તુની હોય ત્યારે અવસ્થા અતરે શબ્દ પણ જૂદો હોય તો સમજવું સરલ થાય.

(૨) જ્ઞાન વિશેષ ઉપયોગ ને દર્શન સામાન્ય ઉપયોગ આત્મારૂપી વિશેષ ઉપયોગમાં ને આત્મત્વરૂપ સામાન્ય ઉપયોગમાં આત્મા એમ ઉલટ પલટ એટલે જ્ઞાનથી દર્શન ઉપયોગમાં ને દર્શન જ્ઞાન ઉપયોગમાં રમણ કરે. ચારિત્રભાવે એટલે જ્ઞાન, દર્શન રહે, તો લાલન એટલે ચૈતન્ય તે રત્નત્રયી ચરિત્રમાં હવે વસે.

નાસ્તિક કોને કહેવો ને તેની શી ગતિ?

જે નવ જાણે જીવને, વઢી ન કહે છે જીવ;

તે નાસ્તિક ભવમાં ભમે, થાય દુઃખી સદૈવ. ૫૫

ભાવાર્થ—જે જીવ જીવ છે એમ (ભેદ જ્ઞાનવડે) જાણતો નથી. અને વળી જીવ એવું કંઈ છે એમ માનતો પણ નથી. તે નાસ્તિક કહેવાય છે. અને તે ભવોભવમાં ભટકી હમેશાં દુઃખ પામી રહે છે.^૧

પરમાર્થ—નાસ્તિક એટલે આત્મા છે એવું નહિ માનનારા અથવા આત્મા છે કે નહીં. તેની શોધ કરી તેને નહિ જાણનારા નાસ્તિક કહેવાય છે. કોઈ એમ કહે છે કે, આત્મા નથી તો તે પણ ખોટું નથી. કારણ કે, આત્મા નથી એવું જ જાણે છે તેજ આત્મા છે. જ્ઞાન એજ

૧ સદૈવ=સદા-હમેશાં, ષ્ વ જ સદાજ.

૨ આ દેશમાં ચાર્વાક અને પુદ્ગલાનંદી માણસો યૂરોપ, અમેરિકામાં થયેલા ઓગણીસમી સદીના ધણાક સાયન્ટિફિક માણસો (Scientific men) પોઝીટીવ સાયન્સ વાદીઓ એટલે જતૂતમાં માત્ર એક તત્વજ છે. અને તે જડ પરમાણુઓ છે, મતાવલંબીઓ આમ માનતા હતા. પાશ્ચાત કેટલાક પરંતુ આપણા દેશમાં જેમ ચાર્વાક આત્મા નહીં માનવાથી મિલના ટીંડોલ, ડોર્વીન, બ્રાડલો આત્મા ન માનવા છતાં નીતિવાન હતા ને ગણાય છે. મી. બ્રાડલો અનીતિવાન ગણાયો તેમ નીતિનો ઉપદેશ થયા ઉપરાંત જગતના હિતને માટે નીતિમાંજ સુખ છે. એમ તેણે પોતાનાં વર્તનથી જહેર કર્યું છે.

આત્મા છે. હવે જે વ્યક્તિરૂપ માણસ પોતે છે. આત્મા એટલે જ્ઞાન અને પોતાને ધારે કે હું દેહ છું, તેથી તેને દેહભાવ ધરે છે. જે પોતાને ધારે છે તે પોતે અને છે. દેહ એ હું એવો મમત્વ દેહસાથે દૃઢભાવ પામી દેહજ ધારણુ કરી ભવોભવમાં ભટકે છે અને દેહને જે જાણે છે તે હું, અને એ હુંની સાથે એકતા થાય તો મોક્ષ પામે છે.—નિર્વાણ પામે છે.

વળી જીવ કદાચ દેહનેજ હું જાણું ને આત્માને એટલે પોતાને ન જાણું તેથી ઘણાં ઘણાં ભવો કરે એ ખરું. અને તેથી આત્મા અનાત્માનો સંગ છોડે નહીં; ને રખડે, એ પણ ખરું, તોપણ મૂળે આત્મા કોઈ દહાડો અનાત્મા થશે નહિ. એટલે કે કોઈ પણ કાળે જ્યારે પોતે કોણુ છે, એવું જાણુશે એટલે પોતાની તરફ જોશે કે પોતે કોણુ છે. એ તેને મક્કી આવશે. ને રખડે એ પણ ખરું, પરંતુ તેથી મૂળે આત્મા કોઈ દહાડો અનાત્મા થશે નહીં. એટલે કે, કોઈ પણ કાળે જ્યારે પોતે કોણુ છે, એવું જાણુશે એટલે પોતાની તરફ જોશે કે પોતે કોણુ છે. એ મળી આવશે.

આ દુહામાં નાસ્તિકની વ્યાખ્યા જે પ્રકારે આપી છે. એક તો એક પોતે પોતાને એટલે આત્માને જાણું નહિ. અને બીજું આત્મા છે એવું કબુલ પણ ન કરે. આ બીજું વાક્ય એ છે કે, આત્મા છે એમ કબુલ ન કરે. એ પણ એટલા નિંદ્ય નથી. પરંતુ જે એવા હઠવાદી હશે કે,

તમે બતાવો, સમજવો, એમને માટે માર્ગ કહો કે, આમ ઓળખાય, આમ અનુભવાય, તે છતાં તપાસ ન કરે તે બિચારાનું કેમ થતું હશે, તે ખરેખર શોચનીય છે. બાકી એવા ઇજ્ઞાસુ પણ હોય છે કે, જે સત્યવાદી હોય એટલે પોતાના ક્ષય ઉપસમ પ્રમાણે જે સત્યવાદી હોય તે કદાચ પોતાને અનુભવ ન હોય ત્યાંસુધી તે વસ્તુ છે એમ ન માને, પરંતુ ખીજા જેને અનુભવ છે તે જાણતો હોય તેને કહે છે કે, તું જાણે છે પણ હું નથી જાણતો અને અનુભવ નથી માટે હું નહિ માનું, આવા સત્યવક્તાને જે હઠથી વા વગર તપાસે આત્મા નથી એમ કહે છે, તેવો નાસ્તિક ગણવા એ ઠીક નથી. આ જો કે નાસ્તિક છે પણ તપાસમાં છે તો તેને આત્મ-સાક્ષાત્કાર જલદી થવા સંભવ છે.

વળી આત્માનો સાક્ષાત્કાર જેને છે તે આત્મા છે. એમ કહે એવા અનુભવી થોડાજ છે. બાકી ખીજા બધા આસ્તિક માનવજાત હાલમાં પણ જેને આત્મસાક્ષાત્કાર થયો છે તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખી વહન કરે છે. તે પોતે ભવસમુદ્રથી તરીજશે નહિ. પરંતુ જે મહાપુરૂષોમાં શ્રદ્ધા છે. તે મહાપુરૂષ જેમ પોતાને પોતે અને આત્માને આત્મારૂપે જાણ્યો છે. તેમ પોતે પણ તેને ધોરણે તેમની પેઠે જાણશે. ધીમે ધીમે જ્યારે ત્યારેજ દેહભાવ મટી આત્મભાવથી ભવસમુદ્રને તરશે. કારણ કે દેહમાં હું એમ થાય કે, દેહ સાથે રહેવાથી ભટકાય છે, ને આત્મામાં હું એમ થયું કે આત્મા, સ્થિર, જ્યોતિમય, જ્ઞાનમય હોવાથી

ક્યાં ભટકાય, ને તે ક્યાં જવાય કે, ક્યાં અવાય તે સર્વ જાણે એજ છે-પોતેજ છે એમ સર્વ જાણવું તેજ આત્મા છે.

હવે આ લાલનનું શરીર લાલનમાં રહેલો હું દેખુંહું. આ મણિબેનનું શરીર પણ દેખાય છે. આ તેમનાં ભાભી પણ દેખાય છે. આ વીર પણ છે. આ ધર પણ જેમાં લાલનનું શરીર છે, તે દેખાય છે. ધરની બહાર બીજાં ધરો છે. આ ધર સમુદાય મુંબઈની બહાર બીજાં ગામો છે. આ ગામના સમુદાયરૂપ દેશ છે. આ દેશના સમુદાયરૂપ આ એશીયા ખંડ છે. અને આ સર્વ ખંડના સમુદાયરૂપ આ પૃથ્વી છે. તેમજ ગૃહો છે. અને સૂર્ય ચંદ્ર છે. એવા અનેક વિશ્વો છે. આ આખું ચૌદરાજ લોક છે. પરંતુ તે બધું કોણ જાણે છે. આ ચેતન તે જાણનારજ હું આ દૃશ્ય એવું ચૌદરાજ લોક તે હું નહીં, આમ જાણનાર હું એમ થતાંજ દેહભાવમાં રાગરૂપ ચિકાશ જવાથી નિર્જરા થાય છે. અને આજે જણાય છે, એવો નાશવંત દેહ એ હું એમ થતાં દેહને યોગ્ય એવા કર્મ પુદ્ગલો ખેંચાઈ આવી તેને મળતાં જાય છે. ને તેથી ભવોભવ મટતા નથી પણ વધે છે.

શ્રદ્ધા એ અવશ્યની છે. પરંતુ તેના સદુપયોગ આમ થાય છે. લાલને અમેરિકા જોયો. તમે કહો કે, અમેરિકા પૃથ્વીમાં છે એવું અમે માનીએ નહિ. ત્યારે લાલન કહે છે કે, ચાલો તમને બતાવું તમે કહો કે, અમે માનીએ પણ નહિ. અને આવીયે પણ નહીં. આ તો હઠવાદ. પરંતુ જો

એ ખંડ જ્ઞેયો હોય, તેણે તો જાણ્યું તેમાં શ્રદ્ધા રાખી, પોતે પ્રસંગ આવે ત્યારે જ્ઞેયું. તેથી પોતાને-સાક્ષાત્કાર થાય છે. માટે શ્રદ્ધાનો લાભ લઈ પોતે જાણીએ તોજ આપણે આત્મજ્ઞાન જેને થયું છે, તેવું થઈ આપણે ભવ-ભ્રમણ કરતા અટકીએ. માટે જે માહાત્મા જેણે આત્મા જ્ઞેયો છે; એવા આત્મના વચનપર શ્રદ્ધા રાખી, આપણે પણ આત્મસાક્ષાત્કાર કરવો અને જ્યાંસુધી નહીં થાય ત્યાંસુધી આ દુહામાં કહ્યા પ્રમાણે આપણે પણ નાસ્તિક ગણાઈશું અને આપણું ભવભ્રમણ ત્યાંસુધી મટશે નહીં. માટે આપણી નાસ્તિકતા ટાળવા આત્મોએ કહેલે માર્ગ ચાલવું યોગ્ય છે.

રત્નમાં પ્રકાશ ગુણ છે, તે રત્નથી જુદો નથી. તેમ જીવમાં જ્ઞાનગુણે પ્રકાશકપણું છે, તે જીવથી ભિન્ન નથી. વળી દીવામાં પ્રકાશ અને દાહક શક્તિ છે. તેમ અંતરાત્મામાં કોઈક અંશે કર્મને દહન કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. અને પ્રકાશ કે જે જ્ઞાન ગુણ તે તો છેજ. પછી આ અંતરઆત્મા જ્યારે પોતાના વીર્યથી તમામ કર્મને દહન કરી નાંખે છે, ત્યારે તે તેમાં સૂર્યના જેવો પોતાનો પ્રકાશક ગુણ અને અનંતજ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય અને સુખ ગુણ પ્રગટે છે, અને જેમ સૂર્યમાં પ્રકાશક ગુણ સાથે દાહક ગુણ હોવાથી બીજા વસ્તુ રહી શકતી નથી, તેમ નિર્મળ આત્મામાં કર્મમત્ર હોતો નથી, તેમજ તેને તેવો મળ લાગી શકતો નથી.

દુધનું દૃષ્ટાન્ત-જેમ દુધમાં ધી છે, તેમ દેહમાં આત્મા છે. જે બહિરાત્મા છે, -તે પોતાને આત્મા (દેહથી ભિન્ન) નથી માનતા. તેઓમાં આત્માપણું જેમ દુધમાં ધી વ્યાપીને રહ્યું છે, તેમ દેહમાં આત્મા વ્યાપીને રહ્યો છે. દહીં એ દુધની બીજી અવસ્થા છે. દુધરૂપ આત્મામાં સદ્ગુરના વચનરૂપ મેળવણુ પડવાથી આત્મારૂપ ધૃત જીવું થવામાં માત્ર બાંધેલાં કર્મો ભોગવી લેવાં તેટલોજ કાળ અવશેષ રહે છે. તેમ બાંધેલાં કર્મો ભોગવાઇ જતાં અંતરાત્મા જરૂર પરમાત્મપણાને પામી જાય છે.

જીવ ઓળખવાનાં ઉદાહરણો.

રત્ન દીપ રવિ દુધદહીં, ધી પીપર ને હેમ,

સ્ફટિક રજત ને અગ્નિ નવ, જીવ જાણવો તેમ. ૫૭

ભાવાર્થ:—રત્ન, દીપ, રવિ, દુધદહીં, ધી, પીપર, સ્ફટિક, સોનું, રૂપું અને અગ્નિ આ ઉદાહરણોથી જીવને સમજવો.

જેમ શુદ્ધ ધૃતમાં સ્થિગ્ધતા આદિ રહેલાં છે તેમ શુદ્ધ આત્મામાં બીજી પરવસ્તુ ન છતાં જ્ઞાનાદિ અનંતગુણો રહેલા છે.

પીપરનું દ્રષ્ટાન્ત.—પીપરમાંથી તીખાશ કોઇ જીવી કાઢી શકે નહીં, -સાકરમાંથી મીઠાશ જીવી નીકળે નહીં, તેમ આત્મામાંથી જ્ઞાન જીવું પડી શકતું નથી.

હેમનું દ્રષ્ટાન્ત—સોનું, અનેક કટક, કુંડળ, હાર વિગેરે કરવાં છતાં સોનું જેમનું તેમ રહે છે, તેમ નારક, તીર્થચ, દેવ,

મનુષ્ય ગતિમાં ભવબ્રમણ કરવા છતાં, આત્મા જેમનો તેમ રહે છે.

સ્ફટિકનું દ્રષ્ટાંત-સ્ફટિકરત્ન, પારદર્શક પથ્થર છે. આ પથ્થર પાસે જેવો રંગ મુકિયે તેવો તે પથ્થરનો રંગ દેખાય છે, પણ વાસ્તવિક જોતાં તે પથ્થરનો રંગ નથી, પણ તેની પાછળ રાખેલી વસ્તુમાં રંગ છે. તેમજ કેટલાક આત્મા ક્રોધી, માની, માયી અને લોભી દેખાય છે, તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, પણ વિભાવમાં અજ્ઞાનતાથી વર્તતાં લાગેલાં કર્મોનો સ્વભાવ છે. જ્ઞાન થતાં આ અજ્ઞાનતા દૂર થાય, એટલે સ્ફટિકની પાછળનો ઉપાધીરૂપ રંગ કાઢી નાંખતાં સ્ફટિક જેમ નિર્મળ થાય, તેમ વિભાવ કહાડી નાંખતાં આત્માનિર્મળ થાય છે, માટે આત્માને સ્ફટિકનું દ્રષ્ટાંત યોગ્ય છે.

રજત-ચાંદી. જેમ છીપમાં રૂપાની બ્રાંતી થાય છે, પણ તે રૂપું નથી. તેમ દેહમાં આત્મબ્રાંતી જગતના લોકોને થઈ છે, પણ તે દેહ એ આત્મા નથી. શુદ્ધ રત્ન જેવો આત્મા દેહથી જુદો છે અને દેહમાં વ્યાપી રહેલો છે.

બીજી રીત-જેમ ચાંદી પ્રથમ ખાણમાંથી નીકળે છે ત્યારે તે મેલસહિત હોય છે, પણ ત્યાર પછી તેના ઉપર જુદા જુદા સંસ્કારો થતાં તે શુદ્ધ થાય છે. તેમ અનાદિ કાળથી જીવ નિગોદરૂપ ખાણમાં રહેલો હોય છે. ભવિત-વ્યતાને યોગે જેમ ખાણમાંથી ચાંદીની (ore) માટી આશ્રિત ધાતુ બાહાર આવે તેમ જીવ પણ નિગોદમાંથી

બાહાર આવે છે. પછી જેમ ધાતુવાળા પથ્થરો મોટા હ-થોડાથી ભંગાય છે, તેમ એકેંદ્રી, બેરેંદ્રી, તેરેંદ્રી અને ચારેંદ્રીની ગતિરૂપ ચાર મોટા હથોડાથી જીવરૂપ ચાંદીની (પ્લેટ) પર દુઃખરૂપ ધા પડી તેનું ચૂર્ણ થાય છે. ત્યાર-પછી મનુષ્યગતિરૂપ કુલડીમાં તે ચૂર્ણ ભરાઈ સદૃશરૂપી શોધનાર-એનેલાઈઝર તેમાંથી કર્મરૂપ મેલ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપી એસીડોથી અથવા ભઠ્ઠીથી ફર કરે છે. અને પછી જેમ શુદ્ધ ચાંદી તૈયાર થાય છે, તેમ આ જીવ પણ શુદ્ધ ચૈતન્ય શિવરૂપ થાય છે. અને જેમ ફરી પાછી ચાંદી ખાણમાં જતી નથી, તેમ જીવ ભવભ્રમણ કરતો નથી.

અગ્નિની ઉપમા, જીવને આંપી છે તે યોગ્ય છે. કારણ કર્મથી આચ્છાદિત જીવની શક્તિઓ કાંઈ કામે લાગી શકતી નથી. તેમ આચ્છાદિત અગ્નિ પણ કાંઈ કરી શકતો નથી. પણ જેમ જેમ અગ્નિ ઉપરથી પડો નીકળતાં જાય તેમ તેમ તેનો પ્રકાશ અને તાપ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ આત્મા પણ તેના ઉપરનાં કર્મરૂપી પડો નીકળી જાય, ત્યારે જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય અને સુખ ઉત્પન્ન થવાથી શુદ્ધ આત્માપણું પામી શકે. જ્યાંસુધી કર્મ કરીને સહિત હોય, ત્યાંસુધી જીવ અને કર્મ ગયાં એટલે તેજ જીવ, શિવ-સુખરૂપ આત્મા છે. આ નવ દૃષ્ટાંતોથી ચૈતન્યને ઓળખી તેની સત્તા પ્રકટ કરવી. આત્મામાં અનંત શક્તિ છે પણ તે ઢંકાએલી છે,

૧ જ્યાંસુધી કર્મ કરીને સહિત હોય ત્યાંસુધી જીવ અને કર્મ ગયાં એટલે જીવ તેજ શિવ, સુખ, આત્મા.

તે કેમ પ્રકટ થાય ? તેને માટે જે જે સ્થળે જે જે દષ્ટાંત
 યોગ્ય હોય તે જોડવું. આ શક્તિ આત્મામાં નહિ પરંતુ આત્માજ
 પોતે અત્યંત વીર્ય છે-પરાક્રમ છે. અનંત બળ છે-ત્યારે
 કોઈ શંકા કરે અને આપણે શરીરને હલાવીએ, ચલાવીએ
 છીએ કે, જે ઘરો નગર વગેરે બાંધીએ છીએ, તે શું આત્મ-
 શક્તિ વડે ? લખવું, વાંચવું થાય છે; ટેબલ, ખુરશી, દીવો,
 કલમ, ચોપડી આ અક્ષરો એ શું આત્મશક્તિથી અને
 છે ? એક ઘર બાંધે, બે બાંધે, દશવીશ બાંધે, તોપણ એની
 શક્તિ ખૂટતી નથી એ માણસ શું પોતાની એ શક્તિ
 દેખાડે છે, તે શું શક્તિનું નામ જીવ, આત્મા, બળ એમ
 છે ? નહિ નહિ. આ શક્તિ માત્ર સ્થૂળ અને જડશક્તિ છે.
 અને તે અન્નપર આધાર રાખે છે. એટલે કે, જેમ એક
 મિલની અંદર ઘણું સાંચાકામ હોય; પરંતુ બોઇલરમાં
 રહેલી વરાળ ઇંજનદ્વારાએ જૂદા જૂદા પાર્શ્વોમાં જઈ
 આખા સંચાના સમૂહને ચલાવે છે અને તે આપણે
 જાણીએ છીએ. વરાળ, કોલસા ને જળથી બનેલી છે; તેમ
 આ શરીરરૂપી મહામિલમાં પેટરૂપી બોઇલરની અંદર અન્ન-
 રૂપ કોલસા ને જળ નાંખી સ્થૂળ વરાળ-પેદા કરવામાં
 આવે છે, ને તેવડે આ શરીર સંચા ચાલે છે. માટે એ સ્થૂળ
 શરીરસામર્થ્ય જેમ મિલમાં કોલસાનું છે; તેમ આમાં
 અન્નનું છે. હવે શું આને આત્મસામર્થ્ય કહેવું ? આવી મહા-
 બળવાળી દેખાતી વરાળ કે જેવડે આખી મિલો ને આગ-
 ગાડી વગેરે ચાલે છે; એવી બળવાન વરાળ પણ
 વરાળથી અત્યંત અલગ એવા ઇજનેરના કામમાં છે. તે

એને ચલાવે, કે બંધ કરે, કે દૂર કરે, કે જેમ પ્રવેશ કરાવે, તેમ આ સ્થૂળ શક્તિ જે દેહમાં અન્નાદિથી પ્રાપ્ત થતી દેખાય છે, કે જેના વડે શરીર વ્યવહારના સંચા ચલાવી દુનિયામાં વ્યવહાર કરી લે છે, તે અન્નાદિના નથી; પરંતુ એ એ સ્થૂળ શક્તિને ઈજનેરની પેઠે અલગ રહી આત્મા પોતાના કાબુમાં રાખે છે. આ અનંત વીર્યરૂપ ઈજનેર જે છે તે ચૈતન્ય જીવરૂપે જૂદો રહે છે. કર્મનો કર્તા, તે કર્મરૂપી વરાળને ચલાવનાર, કર્મનો ભોક્તા એ વરાળથી પ્રાપ્ત થએલ વસ્તુને ભોગવનાર અને કર્મનો હર્તા એટલે સ્થૂળ શક્તિને દૂર કરનાર ઈજનેરરૂપ છે; અને એને જ્યારે પૂર્ણપણે દૂર કરી સ્થૂળ શક્તિનો આધાર નહિ રાખે ત્યારે કેવળ આત્મા વીર્યરૂપજ શાશ્વત્ સ્થિર રહે છે, એટલે સિદ્ધગતિમાં બિરાજે છે.

દેહ આત્માની ભિન્નતા સિદ્ધ કરે છે.

દેહ આત્મા ભિન્ન છે, જેમ સોનું આકાશ.

પામે કેવલ જ્ઞાન તો, નિજપર કરે પ્રકાશ. ૫૭

ભાવાર્થ:—દેહ અને આત્મા જૂદા જૂદા છે. જેમ સોનું ને (એમાં વ્યાપ્ત) આકાશ જૂદાં જૂદાં છે. આ પૂર્ણપણે જ્યારે કેવળજ્ઞાન થાય છે, ત્યારે પોતાને અને પરને પ્રકાશ કરતો આત્મા જણાઈ રહે છે.

પરમાર્થ:—જ્યારે આત્મા કેવળજ્ઞાનરૂપ થાય ત્યારે તે સ્વપર પ્રકાશક હોય છે, એટલે આત્મા પોતે પોતાને જાણે છે, તેમજ પર એવા જડને પણ જાણે છે. એવા

આત્મા જેમ જેમ દેહથી પોતાને ભિન્ન ભિન્ન જાણતો જાય છે, તેમ તેમ તેનો સ્વપરપ્રકાશ સાનુભવ થતો જાય છે, અને પૂર્ણપણે જ્યારે દેહને ભિન્ન જાણે ત્યારે દેહ સાથે સર્વથા એકતા છોડી દે, તો કેવલ્ય પ્રાપ્ત થઈ રહે.

યુક્તિ—આત્માને ભિન્ન જાણવાને, દેહ જેમ જડ છે, તેમ મન પણ જડ છે. હવે લાકડે લાકડું ઘસીએ, તો તેમાંથી જેમ અગ્નિ પ્રગટ થાય છે, તેમ જડ એવા દેહરૂપ લાકડાનો મન એવા જડથી વિચાર કર્યા કરીએ, તો દેહને મન ઘસાઈ ઘસાઈ, જેમ બન્ને લાકડાનો પરસ્પર ઘસતાં અગ્નિ બહાર પ્રગટ થાય છે, તેમ દેહ ને મનના વિચાર ધર્મણુથી તેમાં રહેલી આત્મજ્યોતિ ઝબકે છે, એટલે દેહ-ભાવ ઉડી જઈ આત્મભાવ થઈ રહે છે.

નિર્મળ આકાશ અને નિર્મળ આત્મામાં ભેદ.

જેમ વ્યોમ નિર્લેપ છે, તેમ આત્મપ્રદેશ.

પણ જડ અંબર આત્મા, ચૈતન્ય છે પરમેશ. ૫૮

ભાવાર્થ:—જેમ આકાશ નિર્લેપ છે, તેમ આત્મપ્રદેશ પણ નિર્મળ છે; પરંતુ આકાશ જડ છે અને આત્મા ચૈતન્યમય છે, અને તે તેમ હોવાથી પરમેશ્વરરૂપ પણ પોતે છે.

પરમાર્થ:—આત્માના એક એક પ્રદેશે અનંત કર્મ-વર્ગણુ છે ખરી; પરંતુ તે આત્મપ્રદેશને ભેદી શક્તી નથી. પણ આત્મા તેને ભેદી શકે છે.

આત્માને કર્મ ખીર નીરની પેઠે પણ મળે છે. તે છતાં ખીર તે ખીર અને નીર તે નીર છે. પ્રયોગવડે ખીરને

નીરથી જીવું કાઢી પણ શકાય છે, અથવા પ્રયોગવડે નીરને બાળી નાંખી માત્ર ખીરનેજ સાધી શકાય છે, તેમ ધ્યાનાભિવ્રવે દેહભાવરૂપી નીરને બાળી નાંખી, આત્મભાવરૂપી ખીર પમાય છે, અથવા ભેદજ્ઞાનવડે આત્મભાવરૂપી ખીરને દેહભાવરૂપી નીરમાંથી કાઢી લેવાય છે. તેમ આત્માની સાથે કર્મ, ખીર નીરની પેઠે જીવંત પાડી શકાય છે. જેમ કમળ જળમાં હોવા છતાં તેને પાણી સ્પર્શ કરે નહિ. જેમ આકાશ પદાર્થ સર્વમાં વ્યાપ્ત હોવા છતાં નિર્લેપ છે, તેમ આત્મજ્ઞાન સર્વમાં વ્યાપ્ત હોવા છતાં નિર્લેપ છે.

જન્મ કેમ ન લેવો પડે ?

આત્મ ધ્યાને દેહમાં, જે દેખે નિજરૂપ.

જન્મ ધરી નવ પય પિયે, થાયે શિવપુરભૂપ ૫૯

ભાવાર્થ:—આત્મા એવા ધ્યાનવડે તેને દેહમાં ખોળી પોતાનું સ્વરૂપ દેખે, તે વારંવાર જન્મ લઈ માતાનું દુધ ન પિયે, પણ તે મોક્ષ નગરીનો રાજા થઈ આનંદમાં રહે છે.

પરમાર્થ:—આ દેહમાં હું કોણ છું ? એવી પ્રશ્ન પરંપરા ચલાવ્યાજ કરે, ને જેમ જણાય તેમ તેમ આગળ જતો જાય; તો સ્થિરધ્યાન થતાં પોતાને દેહમાં વ્યાપ્ત જાણે અને એમ થયું કે માતાના દૂધ પીવારૂપ વારંવાર જન્મ તેને ન થાય. પરંતુ શિવપુર-આનંદપુર-પૂર્ણાનંદ-નગરનું રાજ્ય પામે. માટે ધ્યાનદ્વારા પરમાત્માને પોતામાં ખોળવો, એ ઉત્તમ માર્ગ છે.

શિવવધુ સાથે ક્રિડા.

જ્ઞાનમયી ચૈતન્ય તન, પુદ્ગલ તન જડ જાળ
સુતદારાનો મોહ તજી, શિવવધુમાં ખુબ માળ. ૬૦

ભાવાર્થ:—તાંડે ખરું તન તે જ્ઞાનમય અથવા ચૈતન્ય-મય છે, અને બીજું તન તે પુદ્ગલમય કે જડમય છે. આ બીજા તનના સંબંધે સ્ત્રીછોકરાં વગેરેના મોહમાં તું ફસાઈ રહ્યો છે. તે મોહ તજી દેતો પહેલું તન જે જ્ઞાનરૂપ કે ચૈતન્યરૂપ છે તેની સાથે સંબંધ થતાં શાશ્વત સુખરૂપ જે શિવવધુ એટલે મુક્તિરૂપી સ્ત્રી તેની સાથે તું ખૂબ વિલાસ કરીશ.

પરમાર્થ:—આ શરીર જે દૃશ્ય છે, તે પુદ્ગલ છે, એટલે એમાં પરમાણુઓ પુરાય છે અને ગળી જાય છે. પાછા પુરાય છે, અને વળી ગળી જાય છે. એમ પુરાવું અને ગળવું, જેમાં સ્થૂળ રજકણોનું છે, એવું આ તન છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તે જડ છે. જેમ પથ્થર માટીને કંઈ ખખર નથી, તેમ આત્માવિના દેહ પણ તેવો છે. વળી ગુમડાની માફક પુરાતા ઠલવાતા પરમાણુના જથ્થારૂપ—જડ અજ્ઞાનરૂપ તન છે. તે તનવડે તને છોકરાં સ્ત્રી, મળેલ છે. માટે એવાં ક્ષણિક સુખને છોડીને અને ઠલવાતા ભરાતા જડતનના મોહને દૂર કરીને બીજું એક તાંડે જ્ઞાનમયી શરીર છે કે, જે શરીરવડે આ દૃશ્ય તનને તું જાણે છે, તેને ગ્રહણ કર. જેમ આ જડ અજ્ઞાનરૂપ શરીર કંઈ જન-

જીવું નથી પણ જ્ઞાનમય શરીર પોતે જડ શરીરમાં રહી શરીરને અને આસપાસ બીજું પણ ધણું જાણે છે, તે બ્રહ્મણ કરીને, અજ્ઞાન એવા તનનાં સગાં બૈરી છોકરાં વિગેરે છે તેમાંથી મોહ તણ દે તો, લોકલોક સર્વ જાણી શકે એવું જ્ઞાનરૂપ સૂર્યસરખું શરીર તને પોતાને દેખાય.

વળી આ દૃશ્ય તન જેનો સડવાનો, ગળવાનો, પુરાવાનો સ્વભાવ છે, જે હમેશ જન્મે છે અને મરે છે, તેના સંબંધે જન્મ મરણનાં દુઃખો થયાં કરે છે. વળી એવાં દુઃખ આપનાર આ શરીરનાંજ સગાં સ્ત્રીછોકરાંપર મોહ થાય છે, એટલે અજ્ઞાનરૂપ અંધારાને જાણે ધાર અંધકાર-રૂપી વ્યાજ ન મળ્યું હોય તેમ થઈ રહે છે. માટે એવાં જડ અજ્ઞાન તન અને તેના વ્યાજરૂપી બૈરી છોકરાંઓનો મોહ છોડ, એટલે ચૈતન્યરૂપ-જીવરૂપ-આત્મારૂપ-જ્ઞાનરૂપ એવાં તારા ખરાં તનને પામતાંજ મુક્તિરૂપ સ્ત્રીની તને પ્રાપ્તિ થશે, અને તેની સાથે સાદિ અનંત કાળસૂઝીનું અક્ષય સુખ ભોગવીશ. આ મરતાં અને જન્મતાં, પાછાં મરતાં એવા શરીરનાં સંબંધવડે, બૈરી છોકરાં મળ્યાં તો-પણુ તે જન્મતાં પાછાં મરતાં પાછા જન્મતાં દુઃખ સુખ, સુખ દુઃખ કર્યાંજ કરવાનાં. માટે તેનો મોહ છોડ. આ જડ શરીરરૂપ કપડાંથી વિંટાયેલા એવા જ્ઞાનરૂપ શરીરનો સંબંધ થતાં જે સ્ત્રી અવશ્ય મળશે તે સ્ત્રી શિવવધુ એટલે મુક્તિરૂપી સ્ત્રી મળશે. શિવ એટલે શાશ્વત સુખ-આ સ્થૂલ તનમાં જેમ દુઃખસુખ, સુખદુઃખ થાય છે તેમ નહીં;

પરંતુ શાશ્વતસુખ દિવસરાત્ર પૃથ્વીપર હોય છે તેમ નહીં, પરંતુ સૂર્યમાં જેમ હમેશાં પ્રકાશ હોય છે, તેમ તે તન મળતાં સુખ દુઃખરૂપ નહીં પણ-શાશ્વત સુખરૂપજ સ્ત્રી મળશે; અને તેની સાથે વિલાસ ભોગવતાં ભોગવતાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય ઇત્યાદિ તને અનંત સુખોરૂપી છોકરાં પણ અવશ્ય થશે. વળી આશ્ચર્ય એ છે કે, જન્મતા મરતા એવા સ્થળનું અજ્ઞાન; જડતનના સંબંધથી થતું અજ્ઞાન જડ જન્મતી મરતી એવી સ્ત્રી મળી અને જન્મતાં મરતાં અજ્ઞાન જડ તનવાળાં તેને છોકરાં થયાં, પરંતુ એ શરીરનાં એવાં સ્ત્રીપુત્રાદિનો મોહ છોડતાં અને ખીજ જ્ઞાનમય શરીરની સાથે સંબંધ થતાં, અજન્મ, અજર અને અમર ચૈતન્ય એજ શરીરરૂપ થાય છે, અને તેને સ્ત્રી પણ શાશ્વત સુખરૂપ મળે છે. તેના વિલાસોથી જે છોકરાં થાય છે, એટલે જ્ઞાન દર્શનાદિ પૂત્ર રત્નો પ્રગટે છે, તે પણ અજન્મ અજર અને અમર રહે છે.

માટે જન્મતાં મરતાં એવાં તનને છોડ, એટલે ન જન્મતાં ન મરતાં એવાં જ્ઞાનમય તારા તનને અમરસુખરૂપ સ્ત્રીને અમર જ્ઞાનરૂપ છોકરાં પ્રાપ્ત થાય.

કેવળ જ્ઞાન કેમ પ્રગટે ?

આપ આપ અનુભવ કરો, તો શું વાંચ્છિત દૂર.

કેવલ જ્ઞાન પ્રગટ કરી, પામો સુખ ભરપૂર. ૬૧

ભાવાર્થ:—જેએવું પોતે કોણુ છે, એનો અનુભવ કરે, તે એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે કે તેનાથી કાંઈ પણ વાંચ્છિત દૂર રહી શકે

નહિ. સર્વથા સર્વ મય સુખ કેવળજ્ઞાનરૂપજ તેને સધળું પ્રગટ થઈ રહે છે. તો પછી બીજાં સુખો તેને શી ગણતીમાં છે ?

પરમાર્થ:—મોટામાં મોટી વાંચ્છા જે જીવને જણાય છે, તે સુખ છે. અને એ સુખ પણ તેને એવું નથી જોઈતું કે, તે જરાવાર રહી પાછું ચાલ્યું જાય, કે ચાલ્યું જશે. પરંતુ તેને (જીવને) ભરપુર સુખ જોઈએ છીએ. એવું સુખ જોઈછીએ કે—તે પૂર્ણ હોય, અખંડ હોય, શાશ્વત હોય, પાછું જતું ન રહે એવું, સ્વપ્નમાં પણ ભય ન હોય તેવું સુખજ તેને જોઈએ છીએ. પરંતુ તે મેળવવાને યત્ન કરતો નથી. જો યત્ન કરે તો સહેજ મળે તેવું છે. માટે તેને સિદ્ધો રસ્તો લીધા વગર અખંડ પૂર્ણાનંદ સુખ પ્રાપ્ત નહિ થાય. કારણ કે ક્ષણિક સુખની વાંચ્છા કરતો કરતો—અનેક જન્મ મરણ કરતો ભમ્યા કરે છે; પરંતુ તે શાશ્વત સુખ જેમાં ભરપુર છે, એવું કેવલ જ્ઞાન સહજમાં પ્રગટ કરી લેતો નથી. શું તે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ નહિ થાય ? થશે, તો તે કેમ ? આ કેવળ જ્ઞાનની ઇચ્છા કોણ કરે છે, તેને ઓળખ. તે પોતેજ કેવલ જ્ઞાન સંધરી રહ્યો છે—છૂપાવી રહ્યો છે, તેને ઓળખ. એ જ્ઞાન પ્રગટ થતાં સહજમાં કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થઈ રહેશે, ને પૂર્ણાનંદમાં ભરપુર કેવળ જ્ઞાન સૂધી ભવોભવ સુખ પ્રાપ્ત કરશે.

કેવળ જ્ઞાન કેવું હોય ? કેવળ શબ્દનો એક અર્થ માત્ર પણ થાય છે ને એ અર્થ અહીં લઈએ તો કેવળ જ્ઞાન એટલે જ્ઞાનમાત્ર-જ્ઞાનજ. બીજું કંઈ નહીં. કર્માદિ ઉપાધિ જેવું એમાં બીજું કંઈ નહિ; ફક્ત જ્ઞાન તેજ કેવળજ્ઞાન. એ-

ટલે કે, પૃથ્વીપર અજવાળું અંધારું રહે છે તેમ નહિ, પરંતુ જેમ સૂર્યમાં માત્ર અજવાળું જ હોય છે. તેમ પ્રકાશજ, જેમ સમુદ્રમાં ભરતીઓટ થાય છે, તેમ નહિ, પણ ભૂમધ્ય સમુદ્રની પેઠે સ્થિર જ્ઞાનરૂપજ.

“અખંડ આ સ્થિર જ્યોતિમાં નથી થાતું નથી જાતું.”

પર ભાવનો ત્યાગ, એજ આત્મ ભાવની આહુક્તા
એ આત્મભાવમાં કેવળ જ્ઞાનતું કારણ શું, ને
મોક્ષતું સાધન શું ?

જો પરભાવ સકલ તજી, देखો આત્મભાવ;
केवलज्ञानस्वरूप थी, जलदी मोक्षे जाव. ६२

ભાવાર્થ:—અશેષ પરભાવ તજી દે તો, સ્વભાવ-આત્મભાવ પ્રગટ થશે, અને આત્મભાવવડે પોતે જ્ઞાનસ્વરૂપ બની સત્વર મોક્ષે જશે.

પરમાર્થ:—કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં મુખ્ય ઉપાય-રૂપ-એકકારૂપ-આત્મભાવ પ્રથમ આવવો જોઈએ, અને “આત્મભાવ આવ્યા પછી સર્વીર્ય થતાં ઝોછામાં ઝોછી કાચી બે ઘડીમાં કેવલજ્ઞાન નિષ્પન્ન થઈ શકે છે.”^૧

હવે આત્મભાવ કેમ પ્રગટ થાય તેના ઉત્તરમાં જાણવું કે પરભાવનો ત્યાગ કરવો.

૧ વધારેમાં વધારે એક બોરડીનાં પાંદડાં હોય તેટલા ભરે પણ આરો આવે, અને ઝોછામાં ઝોછી બે ઘડીએ પણ કેવળ જ્ઞાનનો અનુભવ થાય.

આત્મ ભાવ તે સ્વભાવ અને પુદ્ગલ ભાવ તે પરભાવ. હવે આત્મભાવ, તે અર્ધસ્વભાવ અને અર્ધપરભાવ. કારણ કે આત્મજ્ઞાન થતાં પૂર્ણપણે આત્મજ્ઞાન નથી થાતું, અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત રહે છે અને અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત દૂર કરવામાં—એ પરભાવને દૂર કરવામાં વધારેમાં વધારે દશ, વીશ, લાખ કે કરોડો ભવ થાય, અને ઓછામાં ઓછા આજ ભવમાં, આજ વર્ષમાં, આજ દિવસમાં, અને આજ મુહૂર્તમાં એટલે કાચી બે ઘડીમાં એ અર્ધ સ્વભાવવડેજ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત દૂર થઈ શકે છે.

વળી પરભાવ દૂર કરવો સહેલો છે, કારણ કે પરઉપર—પારકાઉપર જેટલી એની પ્રીતિ હોય તેના કરતાં પોતા ઉપર તેની પ્રીતિ વ્યવહારમાં પણ ઘણીજ હોય છે. માટે સ્વભાવમાં આવતાં, પરભાવને દૂર કરવો એ સહેલામાં સહેલું લાગે છે. જેટલી પ્રીતિ આપણુને પોતામાં છે, તેટલી પ્રીતિ આપણુને જગત્ ઉપર કે જગત્ના જીવો ઉપર નથી. તેથી કરી સ્વાભાવિક એવી પ્રીતિવડે પરભાવ તજવાનું સહેલું થશે. ગુરુરત્ન આનંદધન પણ કહે છે:-

સત્તાથલ્લમેં મોહ વિદારત,

લાગે કાચી દોય ઘડીરી;

કેવલ કમલા અપ્સર સુંદર,

ગાન કરે રસ રંગભરીરી.

વળી આ વાત તો જીવે ખૂબ યાદ રાખવા જેવી છે કે, જેટલી મહેનત વસ્તુ ગ્રહણ કરવામાં છે, તેની લક્ષણો પણ ત્યાગ કરવામાં નથી. મનુષ્ય જાતિરૂપી ઉચ્ચતર-માળપર રહેલા આ જીવને કંઈ પણ પરવસ્તુ પુદ્ગલ વગેરે લેવાને નીચે આવવું પડે છે. પરંતુ પાસે પાસે જે પરવસ્તુ હોય, તેને હંચા માળ ઉપરથી નાંખી દેવી હોય તો જેમ પત્થરને પડતો મૂકે તેમ મૂકી શકાય છે. માટે જે જે પર જણાયું, જેમ જેમ પર જણાયું, તે તે ત્યજ દેવામાં—ફગોડી નાંખવામાં,—પડતી મૂકવામાં, ગ્રહણ કરવાની મહેનતની અપેક્ષાએ બિલકુલ મહેનત રહેતી નથી, એમ કહેવામાં કંઈ ખોટું નથી.

પોતે પોતાને સૌ વહાલું એ વાત સિદ્ધ કરે છે કે, પર વહાલું નથી. તેનો ત્યાગ કરવોજ શું? જે વહાલું નથી તેને એક ટુંક મારિયે અને રજ ઉડી જાય, તેમ તે પરવસ્તુ પણ ઉડી જાય.

આ દૃશ્ય જગત્ એવી પરવસ્તુ છે, એ તો સર્વ માનવને ખબર છે. અને માત્ર તેને તો એમજ લાગે છે કે, આ શરીર જેટલો હું કે જેટલી હું છું. પછી આ દૃશ્ય જગત્નો ત્યાગ કરવામાં તેને મહેનત કરી લેવું શું? હવે તેને લેવાની કે ગ્રહવાની જરૂર જણાતી નથી.

પછી વિચાર કરવો કે આ શરીર જે હું એમ લાગે છે, તે હું છું કે, આ શરીરમાં રહી હું જે આ શરીરને જોઉં છું તે હું છું. આંખ મીંચી વિચારવું કે, આંખ ઉઘાડી

હતી ત્યારે મેં જોયું તો શરીર. હવે એ જે શરીર મને દે-
ખાયું તે હું કેમ હોઈ ? કારણ આ ખડીઓ ટેબલપર છે,
તે મને દેખાય છે, પરંતુ તે મારાથી અત્યન્ત ભિન્ન છે. તે-
મજ મને જે કંઈ દેખાય છે, તે મારાથી અત્યન્ત ભિન્ન
હોવું જોઈએ. એમ ખાતરી થઈ કે શરીર જે દૃશ્ય તે હું ન-
હીં, હું તો દ્રષ્ટા છું એમ થશે. પછી વિચાર કે—આંખ મી-
ચી જોઈ એટલે તો કંઈ જગત્ કે શરીર દેખાતું નથી, પ-
રંતુ અંદર વિચારો જતા આવતા જણાય છે. હવે જો એ
પોતાને જણાય છે, કે એ વિચારો છે, તો જેમ પોતાને
દેખાય તે વસ્તુ પોતાથી ભિન્ન છે. માટે મન કે જેમાં વિ-
ચારરૂપ કલ્પોલો ઉઠ્યા, તે મન. પછી એ મનને જણાયું-
દેખાયું, માટે એ મનને જાણનાર તે હું. હવે નિર્ણય
થયો કે, શરીરભાવવડે આ જેમ બીજા શરીર કે દેખાતું
જગત્ એ જેમ હું નથી, એમ જણાયું અને તે જણાયા પછી
પારકું હોવાથી તેનાપર પ્રીતિ ન કરી, તેમ શરીર, વાણી,
મન એ પણ હુંથી જણાયા—દેખાયા, માટે પારકા
હોવાથી તેનાપર સ્વાભાવિક પ્રીતિ જીવને નથી. તેમ સ્થિ-
રતા રાખી પરભાવ પ્રીતિને તોડી દેવી. ગાંઠ પરની સાથે
બાંધવામાં મહેનત ખરી. સ્નેહ સગાં વહાલાં સાથે બંધાવ-
વું કઠણ પણ સ્નેહ દોરી તોડી નાંખવામાં કંઈ તેવી મહેનત
નથી, કારણ કે સ્નેહરાગ, પર ઉપર હોય છે. માટે એ સ્નેહ-
રાગ કરતાં કરતાં, જીવને ઘણો ઘણો શ્રમ લેવો પડે છે, પરંતુ

સ્નેહરાગ ન રાખવામાં મેહેનત કંઈ નથી તેને તો પોતાનામાં સ્નેહ રાગ વધારે હોય છે, માત્ર પોતાના શરીર જેને લોકો દૃશ્ય હોવા છતાં હું સમજાયું તે ભાવને છોડી દેવો એટલે સ્વભાવ થઈ રહે છે. આવો ભાવ ચિલાતીપુત્રે, અને દૃઢપ્રહારીએ રાખ્યો, પરંતુ તેને પણ ધણો વખત લીધો, તો, આપણે તેમની પછી તેમના શાસનમાં તેમના અંધુએ હોવાથી. તે ક્ષણે જે વીર્ય રોપાયું તેના કરતાં વિશેષ શેરવવાથી તેમને વધારે સન્માન જેવું છે. નાનાભાઈએ મોટાભાઈના જ્ઞાનની, પરાક્રમની દોલત વધારવી, તેમાં મોટાની પાયા૩૫ મૂળ૩૫ દોલતને લીધેજ વધે છે.

આ શરીર અને આ શરીર વડે જે હાલતો, ચાલતો, બોલતો, હોઈ એવો બહાર દેખાતો અને અંદર વિચારતો એવો હું એમ જણાય છે, તે અભ્યંતરે જીવ તે હું એજ આત્મભાવ, ને આ દેખાય છે તે હું નહીં. એટલે અહીં, આત્મા પછી જે બોલે, હાલે, ચાલે, વિચારે છે તે કોણ હું એમ થયું કે, અંદર રહી બહાર બોલતો, ચાલતો, હાલતો, અને વિચારતો જે કાંઈ તેનું એ બોલાદિનો પ્રયત્ન થતો જણાય છે, વિચારવાનું શરૂ ક્યાંથી થાય છે; તે પણ જણાઈ રહે છે, અંદર એવી ક્રિયા કરનાર તે પણ સક્રિય જીવ કે સ-કર્મ જીવ હોવાને લીધે એ વિચાર કરતો તે પણ જણનાર દેખનાર, કોઈ જણાઈ આવે છે. નિરંતર પોતે નિશ્ચય નયનો આત્મા તે નિરંતર હોતો, છે ને હશે. પરંતુ આ પુદ્ગલાદિ આવે છે અને જાય છે, ભરાય છે અને ઠલવાય છે, માટે તે

હતો તે નથી, તે જતા રહશે. પરંતુ જીવ રહે છે મારે હું આત્મા અદૃશ્ય હું અને હું જેને દેખું હું તે હું નહીં.

જે કરતો ક્રિયા લાલનમાં.

તેને પણ જ્ઞેનાર, જગત્ સૌ દેખું જૂઠું હું આજ.

એમ છે તે હું પોતામાં રહ્યો એટલે પર મટી જશે. સ્વ-ભાવે તબાઈ જશે. પરસંબંધ માત્ર સ્નેહની ચિકાસને લીધે રહ્યા છે, સ્નેહ લઇ લીધો એટલે તે સર્વ ધન લઈને પડી જાય. જેમ ભિંતમાંથી ચુનો કહાડી નાખ્યો તો ભિંત પડી જાય, જેમ મંડપમાંથી થાંભલો દૂર કરવાથી મંડપ પડી જાય, જેમ તાડમાંથી તેના થડની વચલી નશ કાઢી નાખતાં એક બે મિનિટમાં તાડ પડી જાય છે, તેમ શરીરરૂપ તાડમાં અહંભાવરૂપી—હું ભાવરૂપી નશ કાઢી લો તો દેહભાવ તુરત ખસી જશે.

વળી સકળ આત્મભાવ દર્શન થવો એ સકળ પરભાવ તજ્યા વિના બને તેમ નથી. સો ટચના સોનામાં કે ચોવીસ કરોડે સોનામાં કંઈ પણ મેલ રહેવો જોઈએ નહીં. એટલે સકળ આત્મભાવ એજ કેવળ જ્ઞાન છે.

વળી જેટલે જેટલે અંશે પરભાવ, દૃશ્યનો, જડ પુદ્ગલનો, મનનો, વાણીનો, ઇંદ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ થાય છે. તેટલે તેટલે અંશે પણ આત્મભાવ થાય છે. મારો પરભાવ ત્યાગ એજ આત્મભાવ થવાની કુંચી. અને આત્મભાવની જેમ જેમ વિશેષ પ્રાપ્તિ તેમ તેમ કેવળજ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ હુંકહું.

કપાયાદિ પરભાવ છે. તેમાંથી એક ઉદાહરણ લઈ પૂ-
જ્યપાદ શ્રી દાનવિજયજી મહારાજે લાલનને ઉપદેશ દીધો
કે, જ્યારે આપણે ક્રોધ વગેરેના આવેશમાં હોઈએ ત્યારે આ-
વડતી પંક્તિ પણ ભૂલી જઈએ છીએ; અર્થાત્ ક્રોધાદિ
પણ જ્ઞાનને અટકાવે છે. તો હવે ક્રોધાદિનો પૂર્ણપણે જણે
નાશ કર્યો છે, એવાથી વીતરાગદેવ એમને નિરન્તર જ્ઞાન
બન્યું રહે. એમાં શું આશ્ચર્ય !

આ વાત લાલનને બુદ્ધિગમ્ય થાય છે; અને તે સર્વ-
ને બુદ્ધિગમ્ય થાય એવી છે, માટે ક્રોધાદિ પણ પરભાવમાં
મમત્વથી થાય છે. માટે પરભાવ છૂટતાં ક્રોધાદિ છૂટીને
આત્મભાવ પ્રગટ થશે. કે જે આત્મભાવ મોક્ષનાં દ્વાર ઉઘાડ-
વાની કુંચી છે.

પરભાવમાં રહેલા જીવને કંઈ અરૂચીકર થાય, એટલે
પરભાવને હાનિ આવે એવું થાય કે, ક્રોધાદિ ઉત્પન્ન થઈ
અશાન્તિ કરે છે. માટે ક્રોધાદિ જવામાં ને જ્ઞાન નિર્મળ રહે-
વામાં કરવાનું એજ કે:-

આપણને કોઈ ગાળ દે, કે તું મર, આમ કોઈ બોલ્યો
કે વિચારવું કે, વાત સાચી છે કે આપણે મરીએ છીએ, અને
ભૂલી જતી વાત તે યાદ દેવડાવે છે કે, આપણે મરવું છે,
માટે તેમનો તો એક ગુરુની જેમ આપણી શુદ્ધિ ઠેકાણે લા-
વવા માટે ઉપકાર માનવો. કારણ કે તે સાચું છે.

વળી લાલનને કહે કે તું મર, તે લાલન આ દેહને

કહેવાય છે ને દેહ તો પરપુદ્ગલ છે. તે પરપુદ્ગલ હું નથી તો, પછી મને ગાળ લાગે શાની ! જે દેહાદિ પરભાવ તજવાને હું કોશીશ કરી રહ્યો છું. તેમાં ગાળ વગેરે આપી કે લાકડી મારી ને મર એવું પુદ્ગલને કહી મારા પરભાવ તજવામાં તે મદદ કરે છે. માટે તેનો મ્હારે ઉપકાર માનવો ઘટે છે.

વળી જે પુદ્ગલને મર કહે તે પુદ્ગલ તો મરે છે; પરંતુ એ મરતા, જન્મતા, વૃદ્ધ થતા, લાલન વગેરે થતા અંદર જે જે હું જોઉં છું તે પોતે મરતો નથી, પણ મરતાને જોવા કહે છે, એટલે આત્મદર્શન કરવા આપણને કહે છે. જે નથી મરતો તે ભાવ તેજ આત્મભાવ છે; ને તે લાવવાને પર કહેનાર ખરો ઉપદેશ દ્વં લાલનને તો ચડાવે છે. જેમ આપણી પાસેથી હજારો, કરોડો માણુસ, પશુ, પક્ષી છવડાં વગેરે ચાલ્યાં જાય છે. પરંતુ પોતે તો સ્થિર રહે છે, ને સ્થિતિ દેહને બ્રાંતિથી એટલે જે પોતે નથી તે પોતે માને તે તો મરેજ (કારણ કે તે જન્મે છે) જે જન્મે તે મરે એવો નિયમ છે.

જેમ એક માણુસ અંગરખો પોતે નથી, ને હું અંગરખો એમ માને તો અંગરખો તો ફાટેજ, પરંતુ પોતાનો દેહ કાંઈ ફાટતો નથી. તેમ દેહરૂપી અંગરખો ફાટે પરંતુ પોતે તો તે જેમ છે તેમ કાયમ રહે છે માટે મરણનો તે શો ભય !

એક મહાત્મા પરભાવ ત્યાગનો ઉપદેશ દેતાં કહે છે કે, જે ડગલો માગે તેને ડગલા ઉપરાંત કર્તાક-ઓવર કોટ

પણુ આપ, કારણ કે, પરવસ્તુ તો વહેલી મોડી આપવાનીજ. તો વહેલી અપાયતો વધારે સારું.

વળી કહેછે ‘એક ગાલે તમાચો મારે તો બીજે ગાલ ધર’ કારણ કે તમાચો જેને લાગેછે, જે હું ભાવે પોતાને માની રહ્યો છું, તેને એવાં કંઈ દુઃખ પડે ત્યારેજ તે વિચારે કે દેહને લીધે મને દુઃખ થાયછે, તો પરભાવ એવા દેહનો ત્યાગજ હીક છે વગેરે વગેરે.

આત્મભાવ કેવો છે ?

માગ્યવાન નર ધન્ય તે, જેણે ત્યાગ્યો પરભાવ;

લોકાલોક પ્રકાશતાં, દીઠો આત્મરાવ.

૬૩

ભાવાર્થ—જે પુરૂષે પરભાવ ત્યાગ કરી સ્વભાવ પ્રગટ કર્યો છે, તેજ પુરૂષને ધન્ય છે. કારણ કે એજ નર ખરેખરો આ મનુષ્ય જન્મમાં ઉત્તમોત્તમ ભાગ્યવાન છે: એટલામાટે કે આત્મભાવ લોકાલોક પ્રકાશક છે, તેને તે પ્રાપ્ત થાયછે.

પરમાર્થ—જેમ સૂર્યને વાદળાં આવરણ કરી દેખવા ન દે, તેમ વિષયોની ઇચ્છારૂપી વાદળીઓ આત્મારૂપી સૂર્યને દેખવા ન દે, માટે જેમ સૂર્યની ગરમીથીજ વાદળાં પીગળે છે, તેમ આત્મામાં રહેલા તપસ્વભાવવડે વિષયલાલસારૂપી વાદળીઓને ગરમી લગાડી પીગલાવી નાંખવી. એટલે વાદળી વગરનો આત્મા સર્વથા પ્રગટ થઈ રહેશે.

જેમ વાદળાં પવનને જોરે ધસડાઈ જાયછે, તેમ મારા ના-કારસી, પોરસી, આયંબેલ, ઉપવાસ, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ,

પૌષ્ઠ વગેરે વ્રતબળથી, વાહાલા પકવાન ખાવારૂપ વાદ-
ળીઓ, તેમજ વિષય ભોગાદિક આત્માને આચ્છાદન કર-
નારી વાદળીઓ એટલો વખત ખસી જાય છે. એ તો સર્વે
કોઈને સાનુભવ થતું હશે. પરંતુ વિષયભોગ ઇચ્છા જેટલી
જેટલી વધે છે; તેટલી તેટલી તે આત્માને આચ્છાદન
કરનારી વાદળી ઘટ થાય છે, ને અંધારૂં કરી જાગૃત છતાં જન્મ,
જરા, મરણના સુખદુઃખના કાદવમાં રગદોળે છે. ત્યારે એ
વિષયભોગની ઇચ્છાને માત્ર બાહ્યતપ કરીનેજ નહીં પરંતુ
બાહ્ય તપ ઉપરાંત આંતર તપ કરી સમૂળગી કાઢવી
એજ તેને પિંગળાવી કાઢવાનો માર્ગ છે. પૂર્વે કહેલી ઇચ્છાને
માટે પશ્ચાત્તાપ કરવો એજ વાદળાનું રડવું છે. અને નવીન
ઇચ્છા ન કરવી એજ આત્મારૂપી સૂર્યને રાત્રિદિવસ ઉગે-
લોજ રાખવાનો ઉપાય છે.

માટે કવિરાજ કહે છે કે “જે પરભાવ છાડશે તે ભા-
ગ્યવાન પુરૂષને ધન્ય છે,” કારણ કે એમ કરી તેણે પો-
તાનો આત્મભાવ પ્રગટ કર્યો, આત્મભાવ એવો નિવડ્યો કે,
લોકલોક પ્રકાશક અર્થાત્ ઔદરાજ લોકના અશેષ ભાવને
જાણનાર એટલુંજ નહીં; પરંતુ લોકને અંતે રહેલા સિદ્ધમ-
હારાજે, ને તેમ આલોકને પણ જાણનાર થયો.

કોડીઆના દીવાના પ્રકાશવડે અંધારૂં જઈ રાત્રિના પણ
કેટલાક પદાર્થ દેખીયે, ઘાસલેટના દિવાથી વિશેષ દેખાય,
ઈનકેન્ડે સ્ટાઈલ લાઇટથી તેથી વિશેષ, ઇલેક્ટ્રિક લાઇટથી
તેથી વિશેષ, ચંદ્રના પ્રકાશથી તેથી વિશેષ, ને સૂર્યના પ્ર-

કાશથી ઘણીજ જગામાં પ્રકાશ થાય; પરંતુ એવો લોક-
લોકપ્રકાશક આત્મા ઘણા લોકોથી કેમ નથી દેખાતો? તેનું
કારણ સહજ સમજાય એવું છે. આ રાત્રિના લાલનની
સામે દીવો બળે છે, પરંતુ હમણાં દીવાપર ધ્યાન આપ્યું
તો, દીવો દેખાયો, નહીં તો આપણે દીવો જોતા નથી, પ-
રંતુ દીવાવડે જે પદાર્થો ધર, અંગલા, વાડીમાં દેખાયછે,
તેજ જોવામાં રાત્રિ જાયછે. તેમજ દિવસ ઉદય થયો
ત્યાંથી સાંજસુધી આપણે હજારો લાખો પદાર્થ જોઈએ
છીએ. સંકડો જનાવરો પક્ષીઓ નિહાળીએ છીએ પર્વત,
નદી, ઝાડ, વન, ગામ, શહેર દેખીએ છીએ, સગાં, વડાલાં
તથા મિત્રોને મળિયે છીએ; આ બધું જે જેથી દેખાય છે;
આ બધા જીવો અજીવોપર જેનો પ્રકાશ પડી રહ્યો છે
તેવા સૂર્ય તરફ તો થોડાજ માણસ નજર કરેછે. રાત્રે
જેમ ઘરમાં દીવો નહોત્ય કે, ચંદ્રપ્રકાશ નહોત્ય. તેમ દિ-
વસે જો સૂર્ય, સૂર્યનો પ્રકાશ નહોત્ય તો લાખો પદાર્થો ને
કરોડો જીવો, મોજૂદ છતાં દેખતા નથી. તેમજ
આ આત્મા, આ સૂર્યને પણ પ્રકાશ આપનાર, છએ દ્ર-
વ્યને એટલે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય,
કાલ, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને જીવાસ્તિકાયને પ્રકાશનાર, એવા
આત્મા તરફ દૃષ્ટિ કરનાર, ઘણા થોડા છે, અને તેટલા
માટે એ થોડાજ આત્મજ્ઞાની તેને દેખી પછી છ દ્રવ્ય
જુએછે.

અરે જીવ જરા વિચારતો કરવો હતો કે, આ સૂર્ય, જે પ્રકાશ લોકમાં કરી રહ્યો છે, તે સૂર્યને કોણ જીવે છે, જેમાં ચેતન નહોતો એવાં શબ્દ કંઈ સૂર્યને જોઈ શકતાં નથી. તેમજ પૂતળાંઓ, ચેતન ન હોવાથી લોક પ્રકાશક સૂર્યને દેખતાં નથી. માટે એ લોકને પ્રકાશક સૂર્ય જેથી જોવાય છે, તે સૂર્યના સૂર્ય આત્માને તો જરા જોઈ? એમ એક વાર તો કર, એટલું કરતાંજ કેટલાંક આવરણ ખરી જશે.

‘જેમ લોક પ્રકાશક સૂર્યના તરફ દૃષ્ટિ કર્યા વિના માત્ર લોકપ્રકાશ સૂર્ય અને પદાર્થો દેખાય છે, પણ ખોતે આત્મા નહીં.’ માટે આ લાલનનો દેહ જે આ ઘરમાં છે, અને આ ઘર જે મુંબાઈમાં છે, અને આ મુંબઈ જે હિંદુસ્તાનમાં છે, અને આ હિંદુસ્તાન જે એશિયાખંડમાં છે, અને આ એશિયાખંડ જે પૃથ્વીપર છે, અને આ પૃથ્વી જે ધનવાતને તનવાતના ખેત્રમાં ખુલે છે, અને આ સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, ગ્રહ, નક્ષત્ર જે ખગોળમાં દડાની પેઠે ધૂમે છે, તે સર્વે જેના પ્રકાશથી જાણાય છે તે કોણ? તેની તરફ જોતાં માલમ પડી આવશે કે, તે લોકપ્રકાશ સૂર્ય જેવો નથી, પણ લોકલોક પ્રકાશક સૂર્યના પણ સૂર્ય જેવો છે. વળી જ્યાં હોય ત્યાં તે નિયત સ્થાનવર્તી હોવા છતાં, - જેમ કે આ ઘરમાં હોવા છતાં તેનો પ્રકાશ ઘણે ઘણે દૂર એટલે લોકલોક ઉભયમાં પ્રકાશી રહે છે. જેમ સૂર્ય આકાશમાં હોવા છતાં તેનો પ્રકાશ પૃથ્વીપર પસરી રહે છે, તેમ આત્માનો પ્રકાશ સર્વત્ર પ્ર-

સરી રહેછે, માત્ર સૂર્ય અને આમાં તકાવત એટલો કે, સૂર્ય એકી વખત અર્ધ પૃથ્વીને પ્રકાશ આપે છે, અને આત્મા એકી વખતે ચૌદરાજ લોક તથા અલોક અને એ સૂર્યને પણ પ્રકાશ આપે છે.

સૂર્ય ઉદય પામેલો હોય છતાં, ઘરમાં બારણાં બંધ હોય તો તે જેમ દેખાતો નથી, તેમ આત્મા ઉદય પામેલો હોવા છતાં, ઇર્ષા, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભવડે હૃદય-દ્વાર બંધ હોવાથી આત્મદર્શન થતું નથી. માટે ઇર્ષાના આંગડીઆને પ્રમોદથી ધકેલો, દ્વેષના તાળાને સમદૃષ્ટિથી તોડો, ક્રોધના કાંટને ક્ષમાતું તેલ લગાડો, માનને નમ્રતાથી મટાડો, માયાને સરળતાથી સીધી કરો; તો ઝટ હૃદય કપાટ ઉઘડી, આ લોક જે દુઃખમય જણાય છે, તે આનંદમય થઈ જશે એટલે કે

ऐन्द्रियश्रीसुखमग्नेन लीलालम्भमिवाखिलं ।

सच्चिदानंदपूर्णं, पूर्णमिदमवेक्षितम् ॥

અર્થાત્—જ્ઞાનાદિ લક્ષ્મીના વિલાસમાં મગ્ન થયેલા એવા અને સત્યિત્ આનંદરૂપ એવા આત્માવડે આ સમગ્ર જગત્ જાણે લીલામાં પૂર્ણપણે વિલસતું ન હોય, તેમ દેખાઈ રહેશે.

માટે પ્રથમ આત્મદૃષ્ટિ થવા એ સૂર્યના સૂર્યતરફ જોવા બારણાં ઉઘાડો.

વિ. આ આખા શ્રિદીશ રાજ્યપર હાલ રાજા એક-

વડું ધી સેવન્ય રાજ્ય ચલાવે છે, પરંતુ જરા વિચાર કરો કે એ કોનું કામ કરે છે, કોને ત્યાં નોકર છે, કોને માટે સર્વત્ર બંદોબસ્ત રાખે છે? તમારે માટે અને જો એ રાજા તમારી પાસે-પગારરૂપ કર લઈ નોકરી બજાવતો હોયતો તમે એ રાજાના રાજા નથી? હો. એ માત્ર રાજા છે, ને તમારા સુખને માટે સર્વત્ર બંદોબસ્ત રાખે છે માટે તમે રાજાધિરાજ છો.

તેમજ સૂર્ય જે પ્રકાશે છે, તે તમારા સુખને માટે અર્ધ પૃથ્વીપર પ્રકાશ કરી રહે છે, તો તે સૂર્યને પણ તમેજ આત્માજ પ્રકાશરૂપી તેટલો પગાર આપી રહ્યા છો, માટે સૂર્ય પણ આત્મા માટે છે. આત્મા સૂર્ય માટે નથી.

પરંતુ એવું ચેતનનું રાજાધિરાજપણું કે લોકલોક પ્રકાશકપણું ક્યારે પ્રાપ્ત થાય,? જ્યારે પરભાવરૂપ ખોટી સમજ મૂકી દો ત્યારે? પ્રથમ તો તમે જાણો છો કે કર્મ એ તમારા રાખેલા, તમારા કરેલા નોકરો છે, તો તેને તમે શામાટે વશ રહ્યા છો: તમારે વશ તેને રાખો, વળી તો-જ્ઞાન કરતા એવા લૂટારા-ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, આદિ બારવટીઆને ફાંસીએ લટકાવીદો કે પછી જૂઝ્યા કે આ ઔદરાજ લોકમાં તમને ક્યાં પણ અશાંતિ રહેતી હોય? નહીં સર્વત્ર શાંતિ શાંતિ પ્રસરશે. હાસ્ય, અરતિ, રતી, ભય શોકને, પરભાવરૂપી આન્ડા માન્ડ દેશવટો આપો, અર્થાત્ જંગલી દેશમાંની જંગલી વસ્તીમાં રહેવા દો, આર્ય દેશમાં, આ પૃથ્વીમાં નહીં.

આત્માના અમરપણાને-લૂટી વારંવાર હણુનાર એવી હિંસાને, અમોઘ વાણીને બ્રહ્મ કરનાર જૂઠ્ઠાને, રત્નનો વરસાદ વરસાવનાર, અને મનોવાંછિત આપનાર એવા પ્રમાણિકપણાને ટુંપો દેનાર ચોરને, અજન્મ અર્થાત્ ફરીથી જન્મ નહીં આપનાર અને મેરૂને ટચલી આંગલીએ દાબનાર અનંત વીર્યને વણુસાડનાર અબ્રહ્મચર્યને, અને લોકને અંતે વિરાજનાર ચેતનને નીગોદની છેક ઉંડામાં ઉડી ખાણમાં ધકેલનાર લોભને જોઈ દશ વર્ષની સન્ટેસ (શેન્ટન્સ) માટે, અથવા તો જન્મકેદ આપો એટલે કે સર્વથા બંધ કરો, પછી જૂઓ કે તમે અહિંસા એટલે મારવાનું મૂકવાથી અમરપણું, આવતું અબ્રહ્મચર્ય જવાથી અજન્મપણું તમારા તરફ આવતું, જણાશે. હિંસા એટલે મારવું. અને મારવું ગયું એટલે મરવું જશે અને મરવું જવું તેજ અમરપણું અને એમ અક્ષય સ્થિતિ કે સાદિ અનંતત્વ મૈથુન ગયું, એટલે કોઈને જન્માવવું ગયું. કે અજન્મપણું આવશે. નહીં જન્મવાનો ઉપાય એ કે નહીં જન્માવવું. કોઈનું ન ચોરવું એ પોતાના જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયને નહિ ચોરાવાનો ઉપાય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ વાંછિત ફળને આપનાર છે. અચૌર્ય સ્થૈર્યાત્ સર્વરત્નો પસ્થાનમ્. “ ભગવાન્ વહોરવા ગયા ત્યાં રત્નનો વરસાદ વરસ્યા ” એ અચોરીનો પ્રભાવ એ પ્રમાણિકતારૂપી કદપવૃક્ષનાં ફલો છે.

આવી આવી આત્માની અનેક અને અનંત સિદ્ધિ હોવા છતાં પરભાવ જેને વશ કરવા જોઈએ, તેને પોતે વશ

થઈ ગયો છે. માટે કવિ કહે છે કે જોણે પરભાવ તજ્યો છે. તેજ નર ધન્ય છે કારણ કે એનાજ ખરે ખરો સુભાગ્ય છે કારણ કે લોકાલોક પ્રકાશ એવા આત્મભાવને તે દેખે છે. અને તે વડેજ પ્રકાશક છતાં દિવસે રાત્રે મોહનિદ્રામાં સુવાડનાર અંધાકાર જેથી દૂર થાય છે માટે—

શીઘ્ર મુક્તિનો ઉપાય તો એ કે:—

મુનિજનકે કોઈ ગ્રહી, જે રમતા નિજરૂપ,

શીઘ્ર મુક્તિ સુખ તે લહે, એમ માલે જિનભૂપ—૬૪

ભાવાર્થ—ગમે તો મુનિમહારાજ હો કે, ગમે તો ગૃહસ્થો હો પરંતુ જે (પરમાત્મા છોડીને) સ્વભાવમાં રાચે છે, તે શીઘ્રમુક્તિ પદ પામે છે, એમ શ્રીજિનેશ્વરોમાં અગ્રણી, એવા તિર્થંકર મહારાજ કહે છે.

પરમાર્થ:—જે મુક્તિ સુખનો અનુભવ કરી રહ્યા છે એવા જિનેશ્વર મહારાજ, દેવાધિદેવ, રાજાધિરાજ, એમ કહે છે કે. શીઘ્ર મુક્તિ પામવાના ઉપાય જોઈએ તો ગૃહસ્થ હોય કે જોઈએ તો મુનિમહારાજ હોય, જે કોઈ પોતાનો દેહભાવ છોડી સ્વભાવમાં રમણુતા કરે, તે મોક્ષ પામશે.

ગૃહસ્થપણું અને મુનિપણું એ બન્ને દેહ આશ્રીય છે, આત્મા ગૃહસ્થ નથી, નથી મુનિરાજ, માટે જે કર્મોને લીધે ગૃહસ્થપણું આવ્યું હોય કે જે કર્મોને લીધે મુનિપણું આવ્યું હોય; તે અશુભ અને શુભ કર્મના કર્તા અશુભ જીવને તે જીવમાંજ રહી જોયા કરે છે; જાણ્યા કરે છે, તે પર

લક્ષ આપવું એ દ્રષ્ટા જ્ઞાતા તે હું એમ દૃઢપણું નક્કી કરી, તેમાંજ રમણુતા કરવી, તેજ ખરેખર તમારું સ્વરૂપ હોવાથી નિજસ્વરૂપ રમણુતા થઇ. અને નિજસ્વરૂપ રમણુતા એજ પર સ્વરૂપમાંથી સત્વર છૂટી મુક્તિ પામવાનો ઉપાય. એમ જોણે મુક્તિ પામી તે શ્રી જિન મહારાજના ભૂપ એવા તિર્થંકર મહારાજ પણ કહે છે. માટે કર્મજનિત એવા ગૃહસ્થપણાનું કે મુનિરાજપણાનું અભિમાન નહીં કરવું; પરંતુ અકર્મ એવા શુદ્ધ ચૈતન્યમાં રમણુ કરવું કારણ કે અભિમાન પરવસ્તુને લીધે થાય છે, અપમાન પરવસ્તુને લીધે થાય છે. આત્મા જે અભિમાન અને અપમાનનો જ્ઞાતા છે, તે આત્મા પરવસ્તુરૂપ એવા ગૃહસ્થપણાથી ખિન્ન અને સાધુપણાથી ખુશી નહીં થાય, એ તો પોતાના સ્વભાવમાં રમણુતા કરવા પ્રયત્ન કરશે કે જેથી ગૃહસ્થપણું જઇ મુનિપણું અને મુનિપણું જઇ તીર્થંકરપણું અને તે જઇ મોક્ષપદ પમાય.

દેહ એ હું એમ માન્યા પછી દેહને માટેજ થએલા વ્યવહારને લીધે ગૃહસ્થ એ હું એમ થાય છે., કે સાધુ એ હું એમ થાય છે. આમ નિશ્ચય દૃષ્ટિથી જોતાં દેહ જે હું નથી, તેને હું એમ માનવાથી, ભૂલોની પરંપરા ચાલે, એટલે કર્મો તેને આવીને ચોટે, અને વિશેષ વિશેષ સાધુપણું, ગૃહસ્થપણું, મનુષ્યપણું એવાં એવાં મજબૂત દારડાં અને સાંકળોથી, બંધાતો જાય પરંતુ એ દેહમાં પ્રતીતિ થતાં સાધુપણાને ગૃહસ્થપણાને કર્મજનિતપણું એ દેહપણુ કર્મજ-

નિતપણું એમ અનુભવી, એ હું નહીં એમ કરી, પોતાના સ્વભાવમાં રહેવું એટલે કર્મને આધારે નહીં રહેવાથી ખરેખર, સત્વર જીવને છોડી દેશે. જીવ પોતે મુક્તપણું પામી નિજનંદમાં રહેશે.

કર્મ કે કર્મજનિત કંઈ પણ હોય, તેમાં હું એ રૂપી ચિકાશ છે, એ કર્મજનિતમાંથી હુંપણું કહાડી, પોતામાં હુંપણું રાખવાથી નિજસ્વરૂપમાં રમાય અને પરમાંથી ચિકાશ ગદ્ય-અભિમાન ગયું, કે ખરેખરી નિર્જરા થઈ અંતે મોક્ષ પમાય.

તત્વાભિમુખ કેટલા ?

વીરલા જાણે તત્ત્વને, વળી સાંભળે કોઈ;

વીરલા ધ્યાવે તત્ત્વને, વિરલે શ્રદ્ધા જોઈ. ૬૫

ભાવાર્થ—વીરલ પુરૂષોનેજ ખબર છે કે નવ, સાત, પાંચ કે એ તત્ત્વ (એટલે) પદાર્થ છે અને તે જીવ અજીવ એવું કંઈ છે. એમ છે એવી જોને ખબર છે, તેમાંથી વિરલ પુરૂષોજ તેનું યથાર્થ શ્રવણ કરે છે; અને શ્રવણ કરનારમાંથી થોડાજ, તેનું ધ્યાન કે મનન કરે છે, અને મનન કરનારામાંથી થોડાનેજ તેની યથાર્થ શ્રદ્ધા દેખાય છે.

પરમાર્થ—આ સંસારમાં પદાર્થભૂત એવા જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષ એવાં નવ તત્ત્વ છે, એટલી ખબર પણ આપણે મનુષ્યમાંથી કોઈ વિરલા એટલે છૂટા છવાયા થોડાજ પુરૂષોને છે. અને જે થોડાઘણા પુરૂષોને માત્ર એવી સહજ ખબર

છે; તે પુરૂષોમાંથી ધણુથોડાજ તેનું યથાર્થ શ્રવણ કરે છે, અને શ્રવણ કરનારા જે થોડાજ છે તેઓપણ એ નવતત્ત્વ યથાર્થ શ્રવણ કરી તેનાપર ખૂબ વિચાર કરનાર અર્થાત્ તેનાપર ખૂબ મનન કરનારા-તો તેથી પણ થોડાજ માણસ છે. અને તેનું મનન કરનારા વિરલ પુરૂષોમાંથી પણ તે તત્ત્વનું યથાર્થજ્ઞાન કરી તેમાં પૂર્ણશ્રદ્ધા થઈ હોય એવા તો તેથી પણ વિરલ પુરૂષો છે, આ નવ તત્ત્વનો જે સત્ત્વમાં તેમજ સાત તત્ત્વોમાં સમાસ થઈ શકે.

આ કાવ્યમાં આપણા અધ્યાત્મ રસિક કવિ તરવાનો માર્ગ તત્ત્વજ્ઞાન છે એમ સૂચવે છે પરંતુ અફસોસ છે કે, આટલી બધી જીવ જીવરાશી, ચોરાસી લાખ જીવ જાતિઓ તે ચોરાશીલાખ જીવજાતિમાં એક એક જાતિમાં પણ અનંત જીવો તેમાંથી આ નવ તત્ત્વની માહિતી ધરાવનાર કેટલા ? અને જ્યારે તેની માહિતી નથી, તો પછી શ્રવણ તો ક્યાંથી જ હોય; અને શ્રવણ નહીં તો મનન પણ શાનું; અને મનન થયા વગર અનુભવ જ્ઞાનપૂર્વક-ખાતરી-પૂર્વક શ્રદ્ધાન પણ કેવું^૧? અને શ્રદ્ધા નહીં તો પછી સમ્યક્ત પણ કેમ થાય. અને તે થયા વિના પોતાને અને પરને

૧ પ્રિય વાંચક ! આ સંસારસાગરમાંથી જો કે વિરલા પુરૂષોને આ નવ તત્ત્વ છે, એવી ખબર છે, માત્ર તેમનાં નામ જાણનાર છે, અને સમજે એમ કે અંમને નવ તત્ત્વ આવડે છે અથવા લણ્યા છીએ; લાઈઓ બેનો, લણ્યા હોય તો હવે ગણોને, જીવ અજીવને ગણી. અજીવને તને ત્યારે લણ્યું કામનું નહીંતો લણ્યાનો માનરૂપી માથે બોલો,

અનુભવ ન હોવાથી હેયોપાદેય પણ કેમ સમજાય. આવી સ્થિતી છે. માટે ન જાણનારે જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો માત્ર નામ જાણનારે તે સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો અને નામ જાણી સમજનારાયે એ તત્ત્વોના સાર ગ્રહણ કરવાનો અભ્યાસ કરવો અને સારાસાર ગ્રહણની ઈચ્છા થઈ કે પોતાની મેળે ભગવાનની આજ્ઞા પળાશે. કલ્પનીક સુખ, ભ્રાંતીમય સુખ, અને દુઃખ જતું રહેશે તે શોધતાં પણ જડશે નહીં. અને આવ્યાબાધ, એવો પોતાનો આત્મા પોતાને જણાતો તે સારરૂપ લાગી, માત્ર તેનેજ ગ્રહણ કરવાની એટલે પરવસ્તુથી છુટો કરવાની ઈચ્છા થશે. અને તેમ થયું કે, અવ્યાબાધ સુખ પોતાની મેળે મળશે. પણ યાદ રાખવું કે માત્ર કલ્પના કરવાથી કાંઈ વળશે નહીં.

કયો જ્ઞાની નિર્વાણ પામે ?

**સ્ત્રીપુત્રો ન કુટુંબ મમ, વિષયભોગ દુઃખલાણ,
જે જ્ઞાની એમ ચિંતવે, તે પામે નિરવાણ. ૬૬**

ભાવાર્થ—સ્ત્રી, પુત્રો, કુટુંબ એ મારાં નથી. અને વિષય ભોગો છે એ દુઃખની ખાણ છે. એમ જે જ્ઞાનીને પ્રતિત થયું છે, તે નિર્વાણ એટલે મોક્ષ પામે છે.

પરમાર્થ—જ્યાં સુધી લાલન દેહને હું એમ માને ત્યાં સૂધી (અથવા ઘણું તો દેહ પહોંચે ત્યાં સૂધી) મોઢી એ સ્ત્રી ગણાય લદ્ધુ, એ ઉજમ એ છોકરાં ગણાય. લાધી એ માતા ગણાય ને કર્પૂર એ પિતા ગણાય. પરંતુ દેહજ હું

નથી. હું તો દેહમાં રહી. લાલનને આ બધા કુટુંબને જાણું છું. તે હું તો તે દેહની સ્ત્રી પુત્ર કુટુંબ તે મારાં ક્યાંથી હોય ? વળી વિષથી જેમ માંજીસ મરે છે તેમ વિષયોથી રીઆઈ રીઆઈ ભવોભવ મરતાં ચાલ્યાં જાય છે. એવા દેહથી ભોગવાતા વિષયો પણ મારા ક્યાંથી હોય, એ વિષયો પાંચે ઇન્દ્રિયોના અને ઇન્દ્રિયો તે શરીરની એટલે હું તો તેને દેખું.—જાણુંજ પણ એ હું ક્યાંથી ? આવો વિચાર કરનાર નિર્વાણપદ પામે.

માટે દેહની સાથે તન્નતાં સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબને વિષયભોગ વેહેલા મોડા તજવાના તો ખરા તો પછી આપણે હમણાંજ તજીને જરા છૂટા થઈ વિચાર કરીએ તો માલૂમ પડશે કે કેટલા બધા બંધનમાંથી પોતે છૂટ્યા !

સંસારરૂપ કેદખાનામાં પરિચયને લીધે ખબર પડતી નથી. પરંતુ જ્યારે લાલનને બ્રહ્મચર્ય પ્રાપ્ત થયું તે વખતેજ ખબર પડી કે—અર્ધ સંસાર તો જાણે કપાઈ ગયો. તો હવે સ્ત્રી, પુત્ર કુટુંબને છોડવાથી કેટલો હલકો માલૂમ પડશે.

વળી વિષયના કુવામાંથી નીકળેતો બહાર એટલે એકલી મનોભૂમિપર કેટલું દર્શન થાય છે ! અસ્તુ. જ્યારે સ્ત્રી, પુત્રો, કુટુંબનો ત્યાગ કરીએ ને વિષ જેવા વિષયનો ત્યાગ કરીએ, ત્યારે પણ બીજી સ્ત્રી, પુત્રોની કુટુંબજાતના વિષયભોગ વળગે છે અને તેનો પણ ત્યાગ કરવો પડે છે.

દિક્ષારૂપી સ્ત્રીનું અભિમાન, ચેલારૂપી પુત્રોનું અભિમાન,

શ્રાવક, શ્રાવિકાર્થી કુટુંબનું અભિમાન, ઉપાશ્રયરૂપ ધરતું અભિમાન, પુસ્તકાદિરૂપ મિલકતનું અભિમાન; એવાં અભિમાન ત્યાગવાં જોઈએ છીએ. કારણ કે દિક્ષાર્થી શુભ પણ સ્ત્રીથી પ્રાપ્ત થએલી તે વસ્તુઓ અભિમાન કે અહંકારને મારે નથી.

ત્યાર બાદ આંતર સ્ત્રી તે માયા, જે વિભાવિક છે, તેને તજવી; એટલે સરળતારૂપી સ્વાભાવિક સ્ત્રી સરલતા અંદર બેઠી છે, જે મોક્ષમાં પણ સાથે રહે તે પ્રાપ્ત થશે. ક્રોધ-માનરૂપ પુત્રોને તજવા. લોભરૂપ કુટુંબને તજવું અને મોહરૂપી વિષયવાસનાને તજવી, એટલે ક્ષિણુમોહે અવાશે, એટલે ત્યાંથી પાછું પડી જવાનું નથી મારે જ્ઞાની આવા ભાવે રહી નિર્બાણુપદ પામે છે.

મુનિ કેમ વિચાર કરે !

ઇંદ્ર ફણિંદ્ર નરેંદ્ર એ, નહિ સરણું દાતાર;

આત્માને આત્મા શરણ, મુનિ કરે એમ વિચાર. ૬૭.

ભાવાર્થ:—ઇંદ્ર, ફણિંદ્ર કે રાજા એવું કોઈ આત્માને શરણે નથી. પોતેજ આત્મા આત્માનું શરણુ છે, એમ મુનિઓ પોતાના આત્મામાં ચિંતવે છે.

પરમાર્થ:—દેવોના રાજા ઇંદ્ર, અને નાગલોકના રાજા નાગેન્દ્ર, તેમજ મનુષ્યના રાજા નરેન્દ્ર એ કોઈ શરણુ આપે એવા નથી, કારણ કે એઓ પોતે પણ જો દેહ મમત્વ રાખે તો પોતાનું શરણુપણું પોતે પાળી શકે નહીં, તો પછી તમને તો ક્યાંથી શરણુ આપી શકે ?

કયા ઇંદ્રે, નાગેન્દ્રે, કે નરેન્દ્રે કોઈને જન્મમર્ણુથી બચાવ્યો ? કોઈએ નહીં.

પરંતુ જેણે પોતાના આત્માનુંજ શરણું લીધું છે, તેમના કહેવા પ્રમાણે આપણે પણ આત્માનું શરણુ લઈએ, તો આપણે ખરેખરા મુનિની માફક વિચાર કરત, પણ મુનિ તેજ કે પરવસ્તુનો વિચાર કરવાને પણ મૌન ધરે છે, એટલે સ્વવસ્તુ જે આત્મા તેનુંજ શરણુ સ્વાભાવિક તેને થઈ રહે છે, તો એ બીજા ઇંદ્રાદિ ક્ષણિક શરણુને શું કરે ?

* સ્વસત્તા (આપબળ).

જન્મમરણ પોતે કરે, ભોગભોગવે આપ;

દુર્ગતિ શિવપદ આપ તે, દૃઢ ધારી એ છાપ. ૬૮.

ભાવાર્થ:—આવું તમારા હૃદયમાં ચોકસ સમજ લો કે, પોતાના જન્મમરણના કર્તા પણ પોતે છે, પોતે પોતાને સુખભોગ આપે છે. અને પોતે પોતાને દુઃખમાં રોજે છે, એટલુંજ નહીં પણ પોતે પોતાને નર્ક, તિર્યચની નીચ ગતિમાં પણ ધકેલી દે છે. તેમજ પોતે પોતાને, (સુખના સાગર-રૂપ) શિવપદ એટલે ભોક્ષપદે પણ ચડાવી દે છે.

પરમાર્થ:—“ જન્મમરણ પોતે કરે ”

જન્મમરણ થવાં કે ન થવાં એ મારા હાથમાં છે. લાલન તારે ન મરવું હોય તો ન માર, કારણ કે ન મરવાનો ખરો ઉપાય ન મારવું છે. જ્યાંસુધી તું બીજા જંતુઓને હણે છે, ત્યાંસુધી તું હણાય છે. ખાવામાં તું

ખીજીને મારે છે, પીવામાં તું ખીજીને હણે છે, પહેરવામાં તું ખીજીનો ધાણુ કાઢે છે. મઢી, ઝુપડું, ઘર, હવેલી, અંગલો અને મહેલ બાંધવામાં તું ખીજી જંતુઓનો નાશ કરે છે. હાલવામાં, ચાલવામાં, દોડવામાં, બોલવામાં કોઈતું અનિષ્ટ ઇચ્છવામાં, તું જ્યાંસુધી ખીજીને હણી રહ્યો છે-મારી રહ્યો છે અનેક જીવના કસાઈરૂપે પ્રાણ લે છે, ત્યાંસુધી તારા પ્રાણ લેવાય છે. માટે જો તારે અમર થવું હોયતો, અમાર થા; અમરી રહેવું હોયતો, તારા પિતાશ્રી વીરપરમાત્માએ, તથા શ્રી પાર્શ્વનાથજીએ જેમ અમારી પડો વગડાવ્યો, તેમ અમારી પડો વગાડ; અને મન, વચન, કાયાથી ત્રણે પ્રકારે, નિર્મળ હૃદયથી પ્રથમ નિયમ કર કે **સ્વામેમિ સર્વ જીવા, સર્વજીવા સ્વમંતુ મે; મિત્તિ મે સર્વ ભૂણસુ, વેરં મર્જં ન કેળવી.**” સર્વ જીવો (જેણે મને કોઈ પણ કાળે, દેશે, દ્રવ્યે કે ભાવે હણ્યો હોય તે સર્વ જીવો) ને હું ક્ષમા કરું છું, મને પણ તેજ રીતે સર્વ જીવો ક્ષમા કરો. (હવેથી) સર્વભૂત અર્થાત્ સર્વ જીવોમાં મારી મૈત્રી છે, અને વૈર તો કોઈપણ જીવ સાથે નથીજ. આવો નિયમ

૧ લખાડ, લાલન તે વારંવાર પ્રવાહપ્રતિક્રમણમાં તું સર્વ જીવોને અમારું છું (સ્વામેમિ) એવું વચન આપતો, પણ હું કહે કે તે વચન તેં પાળ્યું? વિચારશૂન્ય ઉચ્ચાર ક્યાં પણ આચાર ક્યાં? માટે જો રોજ રોજ સ્વામેમિ સર્વ જીવા એમ ઉચ્ચારે છે. તેને પ્રત્યેક પ્રતિક્રમણની અંતે વિચાર કર કે હવે કોઈ જીવ સાથે, કોઈકાળનું, કોઈ દેશનું, કોઈ પ્રકારે વૈર હોય છે. પ્રતિક્રમણનો અર્થ વિચારી તેમ ન કરવા નિયમ લે. અને જે ઉચ્ચારે છે, તેને વિચાર ને જે વિચાર્યું

કરી પછી ખાવા પીવાદિમાંથી જે હિંસા થતી હોય, તે બીજાનું મરણુ લાવનારી હિંસાને દૂર કર. એટલે કે દાખલા તરીકે “ નવકારસી કર ” એટલે રોજ બેઘડી ચાર જાતના આહારના જીવોને અભયદાન આપ. કારણ કે જેટલું તું બીજાને, અભય કરે છે, તેટલોજ તું પણ અભય થતો જાય છે, એવું થોડીવારમાં જણાઇ આવશે. આમ કરવાથી મહિનાદિવસમાં રોજની બેઘડી ખાવાપીવામાં, જીવને મારવાનું બંધ કરેતો, ૬૦ થડી એટલે એક દિવસના ઉપવાસ જેટલું થયું. મહિનામાં એકદિવસ ભોજનાદિ સંબંધે અમારી પડો વળ્યો.

હું સર્વ જીવને અભયદાન આપનાર અમારી પડો વગાડનારા, જગત્ પિતાશ્રી વીરના પુત્ર, રાત્રિભોજન, બંધ કરી, ચોવીહાર-ચાર પ્રકારના આહાર કરવાના પ્રત્યાખ્યાન કર એટલે એ ચાર-ખાવા, પીવા, સ્વાદ કરવા, અને મુખવાસ વગેરે કરવારૂપી આહાર કરી જીવોને હણવાનું-મારવાનું, બંધ કર. આમ મહિનાની ત્રીસ રાત્રિ એટલે, ત્રીસ અર્ધા દહાડા, એટલે પંદર આખા દહાડા તું આણુહારી રહ્યો. અને ખાવાપીવાઆદિમાં મરતા જીવોને ન માર્યો, તે રાત્રિ

તેને આચાર અણુસમજી લાલન, ઉપાશ્રયરૂપી નિશાળમાં કકો કેવડો, ખખો ખાન્લો; તેવી રીતે, વિચારશૂન્ય રીતે આટલા આટલા વર્ષો સુધી સ્વામેશિ સર્વ જીવા, એમ ગોખ્યે કંઈ ક્ષમાનો, -સર્વ જીવ-ધરની ક્ષમાનો કકો આવડશે ?

લોજન-પાન બંધ કરવાથી, રાત્રિ અર્ધ દહાડા પ્રમાણમાં હોવાથી પંદર ઉપવાસ કર્યા બરાબર થયું.

આમ માત્ર રોજ નોકારસી કરવાથી, તથા રાત્રે ચતુર્વિધ આહાર ત્યાગથી એકને પંદર સોળ ઉપવાસ એક માસમાં બને છે. અર્થાત્ લોજનાદિ સંબંધે જોતાં, આવું સહેજ વર્તન રાખતાંજ મહિનામાં ૧૬ ઉપવાસ થાય છે, -અમારી રહે છે. અને ચૌદ દિવસ આહારી હોવાથી મારી રહે છે. માટે તેમાંથી તું વીરનો પુત્ર હોવાથી તારા દાદાની પૂજા કરતાં રોજ બોલે કે ઋષભચરણ અંગુઠકે, દાયકમવ જલ અન્ત. આમ કહેતો તે અમારીના પગલે ચાલી, અમારી થવા વીર્ય ફેરવ. એક શુકલ પંચમીનો, બે પાખીના એમ, ત્રણ ઉપવાસ કરેતો, પૂર્વના સોળ દહાડામાં ત્રણ ઉમેરતાં, આગણીસ ઉપવાસ થશે. વળી બે અષ્ટમીને દિવસે એકાસન કરે, તોપણ એક ઉપવાસ જોડવું થશે. કારણ કે રોજના બે લોજન તું કરે છે, તો બે અષ્ટમીએ બે લોજન એટલે એક દહાડો લોજનાદિની હિંસા વિનાનો ગયો, આમ રોજ નોકારશી કરતાં મહિનામાં ૧૫. બે અષ્ટમીના એકાસન કરવાથી મહિનામાં ૧, અને પંચમી, અને બે પાખીના ઉપવાસ કરવાથી મહિનામાં ૩. એમ સર્વ મળી લોજનાદિ સંબંધે, અમારી એકમાસ જોડલા એટલે ત્રીસ દિવસમાં વીસ ઉપવાસ એટલેસુધી તો તું સહજમાં આવી શકે છે. અર્થાત્ મહિનાના દિવસ ગણતાં વીસ દિવસતો તારા ઉપવાસ થયા. એક મહિનાના વીસ ઉપ-

વાસ એટલે મહિનામાં બે ભાગ ઉપાવાસ અને એક ભાગ નહીં. મહિનાનો મોટો ભાગ અણાહારી=અમારીનો રહ્યો. તું કે અમારી થયો. તારા પિતાને પગલે ચાલવા લાગ્યો: અને અમરને અમારીને પગલે આગળ ચાલતાં ચાલતાં તારું જે સ્વાભાવિક અણાહારી પદ છે, તેને પહોંચીશ, એટલે અમારી થઈ રહે, તો અમરી થઈ રહીશ, એટલે અમર થઈશ. આતો ભોજનાદિ સંબંધે થયું,^૧ તેમજ વસ્ત્રાદિ છાપરાદિ સંબંધે સમજવું.^૧ આમ જ્યારે અમારી થયાં એટલે અમર થવાશે.^૨

હવે અજન્મ થવું પણ પોતાના હાથમાં છે, કુતરાંની માફક જ્યાં ત્યાં ભટકી પરદારા કે પરપુરુષ સેવવાનું બંધ કરવું, અને સ્વદારામાં કે સ્વપતિવ્રતમાં આવવું. ત્યારે જેમ જેમ બ્રહ્મચર્ય સ્થિર થતું જાય તેમ તેમ અજન્મતા આવતી જશે. કારણ કે સર્વથા બ્રહ્મચર્ય માત્ર દ્રવ્યથી લે,

૧ દ્રવ્યભાવે, ઉચ્ચારે, વિચારે, ને આચરે. મુઠસી, ગંઠસી કરી આહિંસાભાવે નિરન્તર રહે તો ઉપરની હકીકત ખરી કરશે.

૨ માણસ હાલ ત્રણ ચીજની જરૂરીઆત ગણે છે. એટલે કે ભૂખના દુઃખથી બચવાને પેટ ભરવું. ટાઢથી બચવાને જડાં, ને ગરમીથી બચવાને આછાં, વસ્ત્ર પહેરવાં. તડકા વર્ષાદિથી બચવાને છાપરા નીચે એટલે ઘરમાં રહેવું. એમ ત્રણ જરૂર છે, અને તે પણ ન્યૂન કરી શકે છે પરંતુ બીજી તો પરનાં હાણુ જેમાં છે, એવી મોજ શોખ છે. ઉપયોગ રહિત મોટા ધનાઢ્યો મહા હિંસક, - ઘોળા કસા-ધઓ છે.

તો કોઈ પણ જીવનો તું જન્મ નહીં આપે, તો તારો જન્મ પણ નહીં થાય. જેમ કોઈનું મરણ નિપજવાય એવી રીતે વર્તન ન કરવાથી પોતાનું મરણ ન થાય, એટલે અમર થવાય, તેમ સ્ત્રી કે પુરૂષ સેવન વડે કોઈને જન્મ ન અપાય એટલે જન્માવવાનું બંધ કરવાથી, જન્મવાનું પણ બંધ થશે. એટલે કે નહીં જન્માવવું તોજ અજન્મા થવાશે. માટે પ્રથમ હાહલ ઝેર જેવા વિષયના વિષને છોડી પ્રથમ સ્વદ્વારા કે સ્વપતિમાં, સંતોષ કરી પરદાર, પરપુરૂષના અશ્રદ્ધાચર્ય હોમી, પછી તેમાંથી પણ એાછે એાછે કરી, સર્વથા ત્યાગ કરવો, એટલે તમારાથી કોઈ જન્મ નહીં પામે, તો તમે પણ કોઈથી જન્મ નહીં પામો. આમ અજન્મ પરને કરશો, તો તમે અજન્મ થશો.

આ એક રીતે જોતાં અજન્મ અને અમરણુ થવામાં અજન્માવવું અને અણુમારવું ન્યાયપુરઃસર ઠરે છે.

બીજી રીતે વિચાર કરતાં જોટલા પરજીવ સાથે સંબંધ છે, તે સંબંધમાંથી કેટલાક સંબંધોમાં ગાઢ ઇચ્છાના સંસ્કારો રહે છે. અને બીજા સંબંધો પણ પૂર્વના કરેલા ગાઢ હોવાથી, -તે સંબંધ પૂરા થયા કે તે બીજા સંબંધોવાળાને મળવાને મરણુસિવાય બીજા રસ્તા નથી એટલે પૂનર્જન્મ લઈ તે સંબંધ પૂરા કરે છે, વળી તે વચને, મને નવા સંબંધ બાંધે છે, કે જેને લીધે, તે સંબંધો પૂરા કરવાને, જન્મમરણુ, મરણુજન્મ પોતાનાજ કરેલા સંબંધને લીધે થાય છે.

માટે સર્વ પરબ્રુવ સાથેના સંબંધો છોડી કેવળ આત્મા સાથે સંબંધ રાખવાથી, અમર ને અજન્મ થવાય છે.

ત્રીજી રીત એવી છે કે જેટલી જેટલી પરવસ્તુ છે, એ પરસ્ત્રી કે પરપુરુષ જેવાં છે, અને તેને ભોગવવાં એ પરદારા કે પરપુરુષ ભોગવવા બરાબર છે. એ એ વિષયભોગની ઇચ્છા એટલે નાનાપ્રકારની વસ્તુની પ્રાપ્તિની ઇચ્છામાંથી કેટલીક આ જન્મમાં પૂરી થાય ને કેટલીક પૂરી ન થઈ તેને પૂરી કરવા બીજો જન્મ આવે; વળી તે ઇચ્છાઓ પૂરી ન થતાં ત્રીજો એમ જન્મો લેવા પડે છે એમ પોતાની પરવસ્તુ પ્રાપ્તિની ઇચ્છાને લીધે જન્મ લેવા પડે છે. વળી જન્મમરણ, અને મરણ જન્મ કરનાર આવી વસ્તુપ્રાપ્તિ આપણા જીવને લોહચુમ્બકની પેઠે ખેંચે છે, તે છતાં આપણે તેવી વસ્તુ તરફ પોતાની ઇચ્છાથીજ ખેંચાઈ જઈએ છીએ; માટે જો અજન્મ—અમર થવું હોય તો, પોતામાં રહેલી શાશ્વત આત્મવસ્તુ તરફ મુખ કરવું એટલે અંતરાત્માની સન્મુખ થવું, એટલે પરવસ્તુરૂપી લોહચુમ્બક તમને ખેંચી જન્મમરણ નહીં કરાવે અને આત્મામાં રહેવું એવું નિશ્ચય બ્રહ્મચર્ય થઈ પરવસ્તુનો સર્વથા ત્યાગ બનશે.

માટે પહેલાં તો વૃત્તિસંક્ષેપ એટલે, પૂર્વે જે જે જન્મમાં ઇચ્છા કરી હોય તેનો સંક્ષેપ કરવો: હવે પરજન્મમાં શી શી પરવસ્તુઓ ઇચ્છી હતી, તે સ્મરણમાં ન આવે તો, જેટલી યાદ આવે તેટલીની બંધી સંપૂર્ણ કરવી. હવે નવી ઇચ્છા ન વધારવી. અને સ્મરણ કરેલી ઇચ્છાના પદાર્થમાંથી

સર્વથા ન બને તો ન્યૂન કરી વૃત્તિસંક્ષેપ કરવો. વૃત્તિસંક્ષેપ એટલે ચિત્તને પરવસ્તુમાંથી ભટકતું રોકવું-પરવસ્તુ તે પરદારા-કે પરપુરૂષ એને વિષજેવાં સમજી છોડવાં.

આમ આ જન્મની વૃત્તિમાં ઇચ્છાનુરોધ થયો. પરંતુ પરજન્મમાં કરેલી ઇચ્છા, પરવસ્તુની ઇચ્છા ઉપજાવશે તો તેને જેમ ઉદ્વેગ આવે તેમ છોડી દેવી. એમ કરતાં કરતાં પરજન્મની ઇચ્છા જતી રહેશે. આ જન્મની ઇચ્છાનું પ્રમાણ કયું છે, ને નવીન ઇચ્છા કરવી નથી. માટે આ જન્મની ઇચ્છાનું કરવું રહ્યું, હવે તેમાંથી પણ એાછી કરી કરી કરી પરિગ્રહનું પ્રમાણ કરવું. માત્ર સાદું ખાવાપીવા, એાઢવા, પહેરવા, જેટલું રાખવું, તેમાંથી પણ એાછું કરી સાદું થવું. તેમાંથી પણ મમત્વતા તજી સ્વવસ્તુમાં પ્રવેશ કરવો. અને તે અજન્મ અમર—જે સ્વભાવ છે, તે અજન્મ અમર પ્રથમ જણાઈ, પછી તે બની રહેશે.

“ભોગ ભોગવે આપ;”

સુખ પણ પોતે કયું છે, કરે છે ને કરશે અને દુઃખ પણ પોતે કયું છે, કરે છે ને કરશે. સુખ પણ પોતાની કૃતિથી ભોગવે છે, અને દુઃખ પણ પોતાની કૃતિથી સહે છે. સુખ-દુઃખનું અધિપતિપણું પોતાની કૃતિજ છે, કારણ કે પોતેજ તેનો કર્તા છે, ને પોતેજ ભોક્તા છે, આમાંથી

દુઃખ જો અનિષ્ટ છે એટલે ન સહેવું પડે તેનો ઉપાય શો? કોઈપણ જીવને દુઃખ ન આપવું કે જેથી દુઃખને દેશવટો અપાય. હડહડતા ચારને કે ખૂનીને એન્ડામાન એટલે કા-

ળાપાણીએ મૂકે છે, તેમ પરવસ્તુને અન્યાયથી ગ્રહણ કરનાર, આન્દામાનના કાળાપાણીમાં જઈ દુઃખજ ભોગવે છે. માટે દુઃખને દેશવટો આપવાને અન્યાયથી પ્રાપ્ત કરવાનું બંધ કરવું કે સુખના સ્વદેશમાં વસાય. અન્યાય, જૂઠું, છળકપટ વગેરે, બોલી, વર્તી-પરજીવને દુઃખ આપવાનું સર્વથા છોડવું એટલે દુઃખતો દૂરજ જતું રહેશે.

હવે સુખ જે વ્યવહાર-ન્યાયવડે મળે છે, એટલે સુખ આપવાથી, રક્ષા કરવાથી સુખ મળે છે: તો તે સુખપણુ ક્ષણિક છે: જેમકે છોકરો જન્મતાં સુખ થયું, મરતાં દુઃખ. માટે સુખ અને દુઃખ, તે એક ઇચ્છિત વસ્તુના સર્વત્ર બે છેડા દેખાય છે. સુખને અંતે દુઃખ આવવાનુંજ એમ સર્વત્ર સમજવું: માટે એ સુખપણુ પરિણામે દુઃખરૂપ થાય છે. પરંતુ એવું કોઈ સુખ ખોળવું કે-જે હાલ સુખરૂપ અને હવે પછી સુખરૂપ હોય; અને તે એ કે શુભપ્રવૃત્તિ, શુભમાં વૃત્તિ, વર્તન-એટલે પુણ્યાનુબંધ પૂણ્ય. પરંતુ તે પણ તીર્થંકર, સુધીની ઉત્તમોત્તમ અવસ્થાસુધી લઈ જશે; પરંતુ તે પણ ક્ષયપ્રાય હોવાથી આત્મા જે અલ્યંતરમાં છે ! ને જે સુખનો સ્વયંભૂરમણ છે, અને જ્યાંથી પૂણ્યાદિના તો માત્ર છાંટાજ બહાર ઉડે છે, આમ જોતાં તો સુખ ભોગવવું જેમ પોતાના હાથમાં છે, અને દુઃખ સહન કરવું પણ પોતાના હાથમાં છે; તેમજ એ દુઃખને દૂર કરવા, અને ક્ષણિક સુખને મૂકી પરમસુખસાગરમાં મહાલવાનો ઉપાય પણ આત્મા તરફ વળવાથી બને છે એમ આગળ કહેશે.

“ દુર્ગતિ શિવપદ આપલે. ”

એક વેળા એક રાજની રાણી ગોખમાં બેઠી હતી; તેણે રસ્તામાં છાણુ ભેયું, તેને વૃત્તિ થઈ કે નીચે જઈ છાણુ ખાઉં. પછી નીચે જઈ છાણુ ખાઈ રાજ થઈ. તેમ ત્રણ લોકની રાણીજેવી જીવવસ્તુ તે છાણુરૂપ અન્ન ખાવાને મનુષ્ય, તિર્યચ, નારકી આદિ વિષય લોગની ઇચ્છાથી, નીચે આવી^૧ તે આખી રાજ થાય છે? કેટલાક લોકો કોઈ રાણીની પેઠે, પોતે એક જગાએ બેસી, પોતાના માણસ પાસે છાણુ મંગાવી ખાય તેમ આ બેકુત વગેરેની પાસેથી છાણુ મંગાવી ખાય છે, પરંતુ પોતે જ્યાં બેઠી છે. દૂધપાક આદિ વસ્તુ છે, તેનો સ્વાદ લેતી નથી, તેમજ પોતામાં જે આત્મા સુખરૂપ, દર્શનરૂપ દૂધપાક અને જ્ઞાનરૂપી શર્કરા અને ચારિત્રરૂપી કેશર પોતે ખાતી હોય તો શું નથી જીવાતું? તેમજ પોતે લોકાલોક સ્વભાવે પ્રકાશવાન હોવા છતાં પોતે જે પૃથ્વીપર જન્મ્યો, તેટલોજ પોતાને સમજી તેમાંજ રવડ્યા કરે છે. અનંત વીર્યવાન હોવા છતાં, હું શું કરું! અરે અરે! કર્મ કઠિણ છે. એમ કરી આપડો, - બિચારો, - રાંકડો, - થઈ જાય છે. પરંતુ તે કર્મના કર્તાને જીએ છે તેમ કર્તાને ન બેતાં, દુર્ગતિમાં પડ્યા પછી પણ રગદાળાયાં કરે છે. પોતે સિદ્ધક્ષેત્રપર વિરાજી ત્રણ લોકનો

૧ નિશ્ચય સ્વભાવથી નીચે આવી; આમ હોવાથી વ્યવહાર લખાયું છે. નીચે આવી આ શબ્દ અલંકારિક છે. કાર્યથી કારણ નિશ્ચય તરફ પ્રેરણા થાય માટે.

નાથ સ્વભાવે હોવા છતાં, અહીં બંગલા, મહેલ, હવેલી, ઘર, ઝુંપડાને મઢીની કેદમાં પડ્યો છે? આમ દુર્ગતિમાં પડ્યો એમ પણ પોતે અને સદ્ગતિમાં કે મોક્ષમાં ચડે એ પણ પોતે.

પરંતુ અત્ર વચમાં કહેવાનું છે કે જીવને પડવું એ અસ્વાભાવિક છે—અને ચડવું એ સ્વાભાવિક છે. જેમ એક જલાશય સરોવરમાં એક સ્વભાવે હલકું એવું તુમકું હોય, તેને સરોવરમાં તરવું; સ્વાભાવિક છે, ઉપરજ ચડી, ત્યાં રહેવું તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ નીચે ઉતરવું બહુ કડિણ છે. પડવામાં બીજી વસ્તુને તેને ભાર હોવો જોઈએ. તેમ જીવને આ સંસારરૂપ મહાસરોવરમાં તરવું એ સ્વાભાવિક છે, ને પડવું કે નીચે જવું એ અસ્વાભાવિક ને કડિણ છે—કારણ કે પરવસ્તુને ભાર, તેને કરી આપ્યાવિના પડાતું નથી. ચડવામાં માત્ર જેમ માટી ખસેડવી પડે છે, તેમ અહીં શિવગતિમાં ચડવામાં કર્મરૂપી માટી ખસેડવી એટલુંજ છે. એટલે તે પોતાની મેળે ચડશે—એટલે ક્રોધરૂપી કાઢવને ક્ષમારૂપી જલે ઘોશે, માનરૂપી મેલને નમ્રતાના સાબુએ સાફ કરશે, માયારૂપી ચિકાસને સરળતારૂપી અરિઠાથી દૂર કરશેજ, લોભરૂપી હાયવોયની બળતરાને સંતોષરૂપી ગુલાબજળથી આનંદ આપશેજ. આમ થયું કે જીવ ઉપર ચડતો ચડતો સંસારરૂપી મહાસરોવરને અર્ધોતો ઉપર ચડી જશે. કારણ કે અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત થવાને માત્ર હલકો હોવાથી આત્મદર્શન કરતાં પોતાની ખસેલી માટીથી તુમકું ખુલ્લું દેખાઈ

આવે તેમ પોતે પોતાને દેખાઈ રહેશે, પછી વિરતિ થતાં-
 ધણોજ ધણોજ સર્વવિરતિ ઉપર ચડશે. સર્વવિરતિ થતાં તેથી
 પણ ઉપર ચડશે અને છેવટે ઉપર, -સંસારસમુદ્રની ઉપર-ચૌદ-
 રાજની ઉપર સિદ્ધસિદ્ધામાં તરી રહેશે. આમ નિરંતર મન
 દુર્ગતિ, પરવસ્તુ તરફ ન ધસડાવાથી પોતેજ સ્વરૂપ મે-
 ળવતો સદ્ગતિ કે શિવપદ, -મોક્ષપદપર ચડવાને સ્વભાવે
 પ્રવૃત્તિ કરશે.

માટે આતો નિર્ણય છે, કે જન્મવું ને મરવું કોઈ બીજાના
 હાથમાં નથી, પણ પોતાનાજ હાથમાં છે. તેમ દુઃખ દૂર કરવું,
 ક્ષણિક સુખ મૂકવું ને શાશ્વત સુખ લેવું એ પણ પોતાનાજ
 હાથમાં છે. દુર્ગતિને દૂર કરી, સ્વગતિ, -મોક્ષપદમાં રહેવું.
 એપણુ પોતાનાજ હાથમાં છે, એમ સિદ્ધ થયું.

અરે બાંધવો, બેનો, માતાઓ, અને પુત્રીઓ, કદાચ
 આપમાંના કેટલાકને અંદર જીવ સામર્થ્ય જોવાનું ન બન્યું
 હોય, તો જોણે સર્વથા સર્વ રીતે અલ્પંતર ને બહાર જોયું છે
 એવા આપણા પિતાશ્રી વીર, નવતત્ત્વના ઉપદેશક નવત-
 ત્ત્વની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે જીવ એકલો કર્મનો કર્તા નથી,
 નથી એકલો કર્મનો ભોક્તા, પરંતુ કર્મનો કર્તા છે. ભોક્તા
 છે, અને તે ઉપરાંત કર્મનો હર્તા પણ છે. આશ્ચર્ય છે કે, ધણી
 બેનોને, બાંધવોને, માતાઓને, પુત્રીઓને, આ વાતની ખબર
 પણ છે પણ ઉપયોગ હર્તા ઉપર નથી. શ્રી વીરવચનમાં
 શ્રદ્ધા પણ છે, છતાં કર્મનો હર્તા છે. એ વાત ભૂલી જઈ,
 શું કરિયે, ભાઈ, કર્મ કઠિણ છે, એમ કહી આપડાં રડેછે;

પરંતુ જીવ કર્મનો હતા છે, અને હતાંરૂપે કેવો સર્વીર્ય છે તેને જોઈ કર્મને-કઠિણ કર્મને રડાવતા નથી, પણ પોતેજ રહે છે. શ્રીમદ્ જ્ઞાંતિ વિજયની “પેઠે આપણાં રે પાતકડાં હવે તમે શું કરશો” એમ નથી કરતા તેમજ ઘણા ખરા જોતા નથી કે સર્વીર્ય આત્મા પોતામાં કોણ છે? આત્માજ શક્તિમાત્ર સદ્વિદ્યાચારરૂપી સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્ર કે-વીર પરમાત્માના વચનમાં શ્રદ્ધારૂપ દુરબીનોથી પણ જોતાં જીવને જોતાં પોતેજ તે કર્મતો બિચારાં ભાગ ભાગ કરે છે. ક્યાં કેશરી-સિંહ જેવો આત્મા અને ક્યાં હરિણનાં જેવાં કર્મ, ક્યાં શ્રીવીરપરમાત્માના સિંહલંચને જોઈ, પોતાનું શ્રાવક-(સાવક) સિંહપુત્ર લંચન યાદ કરનારા ચેલાની, દઢ પ્રહારી, સુદર્શન, આનંદધન, અને ક્યાં આજકાલના પોતાને અધ્યાત્મિક કહેડાવવાં છતાં રડતા કર્મથી રડતા-કર્મને નહીં રડાવતા, એ ખરા બિચારા ભાઈઓ નહિ પણ બંગડીબા-ઈઓ છે. હે વીરપ્રભુ, જેવાં શૂરવીર પુરૂષોને યોગ્ય એવું જિનદર્શન, ધર્મને પણ વેપાર કરનારા વાણિયાના હાથમાં કેમ શોભે ! પરંતુ હે વીરપરમાત્મા, ઓ શાશન દેવતાઓ, આ વેપારીને વ્યવહારમાં વાણીઆ રાખી, પરમાર્થમાં વીરપુ-રૂષો—શૂરવીર પુરૂષો પણ દાખવવા કૃપા કરો. ઓ શાશન દેવતાઓ, આટલું તો કરો કે કર્મભીતિથી હારનારા ને ધગ-ધગતા ક્રોધને હિમાલયના હિમથી પૂર્ણપણે ઉપશમરૂપ હૃદ-યાલયની ક્ષમારૂપી શીતતા પૂર્ણપણે ઠારનારા એ વીરપ્રભુ તારા દર્શની હો. પૌદ્ગલિક અભિમાન છોડી, આત્મિકમાનને,

ઉચ્ચ આશયે ચડવો માયાના ખાબોચીઆમાંથી નીકળી સરળતારૂપી શત્રુંજીમાં જ્ઞાન કરાવી સ્વચ્છ કરો. અને લોભના દરિયામાંથી ઉપાડી, સંતોષામૃતના મહાસાગરમાં વર્ષા દાનના વહાણોપર ચડવો. સંસારની પેલેપાર-સિદ્ધ ક્ષેત્રને મહાખંદરે પહોંચાડો. એટલુંજ નહીં પરંતુ અનુભવ કે શ્રી વીરવચનમાં શ્રદ્ધારૂપ દુર્જનિથી આત્મવીર્ય દેખાઓ. હવે સત્વર જાણો કે જન્મમરણ એ પોતાનાજ હાથમાં છે; તેમજ દુઃખમાં રગદોળાવું કે સુખના શિખરપર ચડવું એ પણ પોતામાં છે. તેમજ નર્ક, તિર્યચ, દુર્ગતિ, કે દેવતાની હલકી કે મનુષ્યની ચડતી ગતિમાં ચડવું કે શિવપદમાં વિરાજવું, એ પણ પોતાને સ્વાધીનજ છે.

વળી જીવ શબ્દનો અર્થ જીવે છે, તે છે; તો તેને મરણ એ સ્વાભાવિક કેમ હોય? મરણ એ કઠિણ છે, અઘરું, પરંતુ જીવવું એ સ્વાભાવિક સરલ ને સહેલું છે; તો તેવા જીવમાં મન, તન, વચન રાખવાં, તેનાં અનુચર કરવાં.

નાનાપ્રકારના દેહોતો માત્ર કેદખાનાં છે, અને તેથી કઠિણને અસ્વાભાવિકજ પરંતુ સ્વભાવેજ સ્વતંત્ર, એવો જીવ જન્મી જન્મી પરાધીન થવું કેમ પસંદ કરે. વળી સ્વભાવેજ ચડતો, હલકો, ને સુખરૂપ તે નીચા ભારે એવા દુઃખમાં કેમ પડે? સુખ એજ આત્માનું નામ છે. તો તે દુઃખના અસ્વાભાવિકપણાને પકડે એ નવાઈ? એવું જ્ઞાન હવે સત્વર થાય એમ થવું જોઈએ. વળી દુર્ગતિમાં, પાડનારા કર્મરૂપી કાદવ, ને સ્વભાવે ઉંચે ચડનાર, તુંબડા જેવા હલકા જીવને

શિવપદ પ્રાપ્ત કેમ ન હોય? અર્થાત્ માત્ર કર્મના કાદવને લીધે, તેના ભારથીજ નીચે રહેવું પડે છે; પરંતુ આસપાસ ક્ષમાદિ પાણીની છોળો લાગવાથી તુંબડાપરનો કાદવ જઈ, ઉપર ચડશેજ.

પાપરૂપ કાદવના ખાડામાં નહીં, પરંતુ આ દયારૂપ જલાશયના જેવા જિનધર્મમાં આવેલું જીવરૂપ તુંબડું દયા જળની છોળો લાગી પૂર્વના કાદવને ઘોઈ ઘોઈ હલકું કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય? આમ હોવાથી તે પોતાના હલકા એવા સ્વભાવથી જેમ જલાશયની છોળ લાગતાં ઉપરજ તુંબડું આવે, તેમ ચૌદરાજની ઉપરજ એટલે સિદ્ધક્ષેત્રમાંજ સ્વભાવે જીવ તરી રહેવાનો એમાં શું આશ્ચર્ય?

શિવરાજ્યની શીઘ્ર પ્રાપ્તિ કેમ થાય ?

જન્મમરણ કરનાર તું, તેથી તજ પરભાવ;

ધ્યાવો નિજસ્વરૂપને, શિઘ્ર बनो शिवराव. ૬૯.

ભાવાર્થ:—તારાજ કરેલા પરભાવને લીધે તુંજ તારાં જન્મમરણ કરે છે, માટે તે પરભાવને છોડી, તારા નિજ-સ્વરૂપનું ચિંતન કરતો શિઘ્ર શિવપૂરનું રાજ્ય મેળવીશ.

પરમાર્થ:—તારા પોતાનાજ કરેલા પરભાવને લીધે, એટલે દેહાદિ અને જગત્ જે દૃશ્ય છે તેમાં હું ને મારું, તારે હાથેજ તે કરેલું હોવાથી જન્મમરણ તારાં થાય છે, માટે તેનો કર્તાજ તું છો. હવે પરવસ્તુ જે પુદ્ગલાદિ છે તે-માંથી અંદર હું હું કરી રહે છે તેને જૂદો સમજ. અને એ જૂદો સમજ્યો તો, અભ્યંતર હું તે કોણુ છે તેની સાથે

તારા મનને રાખીને મનથી જો, એટલે તારું નિજસ્વરૂપ તને દેખાશે. એ દેખાયલા નિજસ્વરૂપી કિરણને પકડી લે, એટલે વગર પ્રયત્ને તું ઉંચો ચડતો જણાઈશ. કારણ કે જીવ સ્વભાવે ઊંચગતિમાં ચડે છે માત્ર પરભાવે નીચે પડે છે; વળી ચડીચડીને મૂકી દઈશ તોપણ ગુણુસ્થાનકે હોવાથી પગલે પગલે ઉપર ચડીશ. પરંતુ તે અંતરદર્શન થયેલ હું રૂપ કિરણ-આત્મજ્યોતિ કિરણ પકડી રાખીશ તો ઉપશમ ક્ષપક શ્રેણીવડે પેલીવારે, Elevaton, Lift ની પેડે એકદમ બાર ગુણુસ્થાનક જેટલો ચડેલો જણાઈ રહીશ. અર્થાત્ સત્તાથલમાંથી મોહ જતો રહે, ને શ્રીવીરને અનન્યભાવે જોતોજ રહીશ તો આમ થતાં માત્ર કાચી બે ઘડી લાગશે. એમ લાલનના પિતૃરત્ન શ્રીમદ્ આનંદધન કહે છે.

સત્તા થલમેં મોહ વિદારત,
 લાગે કાચી દોય ઘડીરી;
 ચેતન ચતુર ચોગાન લરીરી,
 ચોગાન લરીરી, ચોગાન લરીરી.

પરભાવમાં જઈ જન્મવું, કે સ્વભાવમાં રહી અજન્મ રહેવું, એનો કર્તા તું છે. પરભાવમાં પડી મરવું, અને સ્વભાવમાં ચડી અમર હોવું એપણુ તારા સ્વાધીનમાં છે. સંસારમાં રખડવું, ભટકવું, રગદોળાવું અને શિવપુરીની લીફ્ટ (Lift) ઉપશમ ક્ષપકશ્રેણીપર ચડી બેસવું કે પોતાની મેળેજ

જેમ લીફ્ટ ચડે છે, તેમ ચડાઈ જવું એ પણ તારાજ હા-
થમાં છે. માટે શિવ શિવપુરીનો રસ્તો લે; ને તેમાં માત્ર
સરત કન્ડિશન (condition) એટલીજ કે પરભાવને મૂક
એટલે એની મેળેજ સ્વભાવ આવી જશે. અને સ્વભાવ
તરફ વલણ થયું કે, પંચમ ગુણસ્થાનકરૂપ પગથી કે ઉપશમ
ક્ષપકશ્રેણી હાથ લાગવાનીજ, કે તારે શિવપુરીમાં અવશ્ય
જવું થવાનુંજ. કારણ કે પ્રયત્ન, માયાદોષ, કંટાળો એ બધાં
પરભાવમાં ચેતનની વૃત્તિ દોડે છે તેથીજ છે પરંતુ અપ્રયત્ન,
સરળ વિચારે ને સહજ ગતિયે ચડવું તેમાં તો આનંદ.
આનંદ, આનંદ, દેખાય છે.^૧

અનુભવીને પુણ્ય પણ કેવું છે !

પુણ્ય પુણ્યને સૌ કહે, પાપ કહે સૌ પાપ;

પંડિત^૨ અનુભવી જન સહુ, કહે પૂણ્ય પણ પાપ.૭૦

૧ જેમકે સાચું ખોલવું એ સ્વાભાવિક હોવાથી કંઈપણ મહેનત-
વિના ખોલી શકાય છે, અને નૂકું ખોલવામાં કેટલાં છવને આડાંઅ-
વળાં કરવાં પડે છે. આટલા દાખલા ઉપરથી સત્ય છવને કેવું સહજ-
અપ્રયત્ન અને સરલ છે, તે જણાઈ આવશે. સીધું ચાલવું એ સહજ,
આડાઅવળા ચાલવું એ અસ્વાભિક ને કઠિણ.

૨ જેને પંડા છે તે પંડિત. પંડા એટલે વિવેકબુદ્ધિ અર્થાત્ જડ
ચૈતન્યનો પૂર્ણપણે જે વિલેદ પાડે છે તે. પંડિત અર્થાત્ જડને જડજ
અને ચૈતન્યને ચૈતન્યજ સમજે. તે એ (પંડિતરત્ન ગદ્યલાલજીનો શિખ-
વેલો અર્થ.)

આશ્ચર્ય છે કે માત્ર સંસ્કૃત ભાષાજ્ઞો, વ્યાકરણખાલકો, જ્યોતિ-
જ્ઞાનમાં બળવાન, તારક બાળકો, પુરાણાદિ ગ્રંથના વૃત્તાંત મગ-

જમાં ભરનારા ઇતિહાસ ખાલકો, અને ઘણું ઘણું મનમાં વાંચત ઉપા-
ડનારા અર્થાત્ જીવતા પુસ્તકાલય (Library) જેવા માણસો પણ
આજે પંડિત ગણાવા લાગ્યા ! !

આજે પંડિતો શાસ્ત્રોના એટલે વ્યાકરણના વાદમાં, તર્કની તકરારમાં
વિવેક બુદ્ધિની વાણને લીધે, અમૂલ્ય વખત ગુમાવે છે !

આજે તેમ કરતાં પંડિતો ક્રોધને વશ થાય છે, પરંતુ ક્ષમાદિ રાખ-
વાથી પંદા એટલે વિવેકખ્યાતિ, જડ ચૈતન્ય ભેદજ્ઞાન વિશુદ્ધ રહે છે, તેમ
કરતા થોડા જણાય છે, છતાં નામ પંડિત ધરાવે છે.

આજે પણ્ડિત પરવસ્તુમાં મમત્વને લીધે કોર્ટમાં જઈ કહાલ્યા કરે છે
પરંતુ જે જનાર એવી પરવસ્તુને પહેલી જતી જોઈ હર્ષ પામી, સ્વ-
ભાવમાં રમણ કરવા અપ્રયત્નવંત દેખાય છે.

જૈન પણ્ડિતો એટલે ચોથા ગુણસ્થાનકવાળા જૈનો એટલે કે પુદ્ગલ-
લને પુદ્ગલ ગણી પરવસ્તુ જાણનારા અને પોતાને ચૈતન્ય જાણનારા
અર્થાત્ અખંડ સ્વભાવમાં રમણ કરનારા, નહીં કે પરભાવમાં ભટક-
નારા જે જે હોય તેજ પણ્ડિત કહેવાવા જોઈએ.

સાંખ્ય પણ્ડિતો એટલે સાંખ્યદર્શન પ્રમાણે વર્તનારા હોય તે.
પ્રકૃતિ જે જડ પ્રકૃતિ (Prime ordial matter) અને અસંગ પુરુષને
યથાર્થ જાણે છે, તે પણ્ડિત કહેવાવા જોઈએ.

જે અસંગ પુરુષ એટલે આત્મા અને ચૈતન્યના પ્રભાવવડે તેની
સમક્ષ નાનાપ્રકારનાં નૃત્ય કરનારી પ્રકૃતિ પોતાથી સર્વથા ભિન્ન છે.
એવા અનુભવવિના, એને પણ્ડિતો કહેવા, સાંખ્યશાસ્ત્રના મત પ્રમાણે
પણ નથીજ.

વેદાંત પણ્ડિત:—આત્માને સાક્ષી અને દૃશ્ય જગત્ને માયા—ખોટું
આંત્રણ; એમ યથાર્થ અનુભવવિના એ શાસ્ત્રના મતથી પણ પણ્ડિત
નહીં કહેવાય.

કિશ્કિંયન પણ્ડિત:—માણસ જ્યાંસુધી પૂર્ણ પવિત્રતાને ન પહોંચે

લ્યાંસુધી (Christ within) કાઠસ્થ વિધિન ન ઓળખે, અને આંતર કાઠસ્થ એ પૂર્ણપવિત્ર છે તેજ પરમાત્માને ઓળખે. માટે જે જે ક્રિશ્ચિયનો કાઠસ્થને ઓટલે અંતર આત્માને ઓળખે છે, અને એ અંતર આત્માવડે પરમાત્માનો અનુભવ પોતાના ચૈતન્યમાં જ કરી શકે છે તેજ ક્રિશ્ચિયન પંડિતો કહેવાય છે. જ્યાંસુધી Heaven is above ઓટલે સ્વર્ગ ઉપર છે, (God is in the heaven) અને પરમાત્મા સ્વર્ગમાં છે, લ્યાંસુધી તો ક્રિશ્ચિયન પંડિત કહેવાતા નથી. તેમજ God is at hand ઓટલે પરમાત્મા નજીક છે લ્યાંસુધી પણ ક્રિશ્ચિયન કહેવાય નહીં પરંતુ (God is within) પરમાત્મા આપણા અંતરમાં વિરાજે છે એવું અનુભવાય ત્યારેજ કાઠસ્થ થવાય,—ઓટલે અંતરાત્મા થવાય છે.—વિવેક ખ્યાતિવાળા થવાય છે.—પંડા ઓટલે વિવેક-બુદ્ધિ પ્રગટે છે, અને ત્યારેજ તેવા કાઠસ્થથીજ—અંતરઆત્માથી પરમાત્મા ઓળખાય એ સત્ય છે. લાલનને તો લાગે છે કે સર્વ જૈન-શાસ્ત્રોજ આખા જગત્માં છે.—સમ્યક્ છે, શ્રુતરૂપજ છે.

પંજળ યુતિવર્ણિનીના પ્રોફેસર અને એમ, એ; તથા સર્વ લાગી, પરિશ્રદ્ધને નહીં સ્પર્શ કરનારા, દેહાદિની દરકાર પણ નહીં કરનાર હાલમાં અમેરિકામાં ભાષણો કરનાર, સંન્યાસી રામતીર્થસ્વામી એમ બ્યાખ્યા કરે છે કે, જ્યાંસુધી બ્રહ્મ કે પરમાત્માને તસ્મૈવાહં “હું તેનો” એવું જાણાય છે, તે શરણાગત થઈ રહે લ્યાંસુધી માર્ગમાં છે, પરંતુ વિવેકી નથી.—અર્થાત્ પંડિત નથી. પણ તત્ત્વેવાહં “હું તારો હું” એ ઉપરનાની અપેક્ષાએ પવિત્રતાવડે પોતાના સમક્ષ પરમાત્માને જાણે છે. તોપણ તે હજી વિવેકી નથી; પરંતુ બ્યારે ‘ત્વમેવાહં’ ‘હું તેજ હું છું’ એમ અનુભવાય ત્યારે વિવેકી કે પંડિત છે. એમ જાણવું એવું કહે છે.

અત્રે પંડિત શબ્દની બ્યાખ્યા આટલી કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે પંડિત શબ્દમાં રહેલા ભાવથી, વેગળા રહેતારા આજકાલ ઘણા પંડિત કહેવાય છે. તેઓને પોતાને અને તેમને વખાણનારાઓને જાણતિ

આપવી, અને તેથી તેમાંના પડિતો પોતાનું અને પોતાના વખાણના-
રાનું કલ્યાણ કરે, કારણ કે કલ્યાણ સર્વને વહેતું કે મોટું પ્રિય હોયજ
છે.-કારણ કે તે ચૈતન્યને સ્વાભાવિક છે.

અથવાતો જે જે શાસ્ત્રના પાઠનેજ માત્ર નહીં પરન્તુ રહસ્યને મનન-
દ્વારા ઘોળીને, અને નિદિધ્યાસનથી પચાવીને જેણે જે જે શાસ્ત્રનો
અનુભવ કર્યો હોય તે તેમાં પહિડત કહેવાય તેમાં આ લેખકને
વાંધો નથી,

તેમજ ધ્યાનદ્વારાએ, યોગપહિડતોએ, પરવસ્તુને ત્યાગ કરી અંતરા-
ત્માવડે પરમાત્માની સન્મુખતા કરી હોય એવા નિશ્ચય સમ્યક્ત્વવાન
પણ ધ્યાન પહિડત કે યોગ પહિડત છે, એમ કહેવાનું જોઈએ.

પહિડત અને પ્રાકૃતજનમાં ભેદ,-ભાષાજ્ઞાન સર્વ મનુષ્યોને છે,
પરન્તુ યથાર્થ જ્ઞાન વ્યાકરણશાસ્ત્રના નિયમોનું રટણ કરી, તેમને અ-
નુસરી પરિસ્કૃત બોલે લખે તે ભાષાજ્ઞ મનુષ્ય પહિડત હાલ ગણાય છે.

તેમજ ઈતર પ્રાણિથી ચડી મનુષ્યમાં આવતાં વિચાર સર્વ મનુષ્યો
મનવડે કરે છે તથાપિ તત્ત્વજ્ઞો, જે આ જગત્ શું છે, હું કોણ છું ?
મારે ને જગત્ને શો સંબંધ છે ? પરમાત્મા છે યા નહીં ? અને હોય
તો તેનો અને જગત્ને શો સંબંધ શો છે મારો ને તેનો શો સંબંધ છે.
આવા વિચાર શાસ્ત્ર કે તત્ત્વના નિર્ણયપર આવે ત્યારેજ તે તત્ત્વજ્ઞ
પહિડત ગણાય. પછી તે ન્યાય, વૈશેષિક, સાંખ્ય, યોગ, મિમાંસા
કે વેદાંત; ઔધ કે જૈન, જે જે શાસ્ત્રનું મંતવ્ય હોય, તેને શાસ્ત્રના
શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રવણ યા વાચન, મનન, અને નિદિધ્યાસન કરી અનુ-
ભવે તો તેજ તત્ત્વજ્ઞ પહિડત કહેવાય, અથવા પોતેજ નૈસર્ગિકપણે
વિચારે કે હું કોણ છું ? આ દેહ શું છે આ જગત્ શું છે ? દેહ અને
દેહમાં હું હું કરે છે તેનો ને મારો સંબંધ શું છે ? એમ વિચારે અને
હુંમાંથી પરભાવ પુદ્ગલ દ્વર કરે તો તે આત્મજ્ઞાની અધ્યાત્મશાસ્ત્રવેત્તા
પણ આત્મપહિડત કહેવાય, બાકી તો આ લેખકને ભારવાહક કે
વિચારલિધુકો, કે વિચારશૂન્ય રહી ઉચ્ચાર પહિડતો લાગે છે.

ભાવાર્થ:—પુણ્યને પુણ્ય અને પાપને પાપ આમ સૌ લોક જગતમાં કહેતા આવે છે, પરંતુ પંડિત (અર્થાત્ વિવેકી આત્મા) આત્માનુભવી તો પુણ્યને પણ (મોક્ષ અપેક્ષા-એ) પાપરૂપે ગણે છે.

પરમાર્થ:—આ સંસારમાં રહેતા-ભ્રમણ કરતા મનુષ્ય આદિ જીવો પુણ્યને અર્થાત્ શુભ કર્મફલને સારી ગતિ આપનાર હોવાથી પુણ્ય કહે છે, અને પાપ એ અર્થાત્ અશુભ ફલને માઠી ગતિ આપનાર હોવાથી, પાપ વદે છે, પરંતુ પંડિતો જડ એવા શુભ પણ પુદ્ગલને પુદ્ગલરૂપ હોવાથી-બંધન કરનાર હોવાથી આત્મજ્ઞાનની સ્વભૂમિમાં કે સુક્તાવસ્થામાં અડચણ કરનાર હોવાથી પાપરૂપ દુઃખરૂપજ માને છે, આ દુહાપર હિંદુસ્તાનીમાં વિવેચન કરનારા મહંત છે જે દેવતા આદિના સુખમાં મગ્ન હોય છે, તેમને પોતાના સ્વરૂપ સુખની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે, કારણ સંસારી મનુષ્યો તો પાપનાં ફળ એટલે દુઃખથી ડરી, આત્મસુખને સહેજ ખોળે છે, પરંતુ દેવતા આદિનાં સુખો પણ જે ક્ષણિક સુખો છે તેમાં પડી રહેલા એ દેવતાઓને આત્મસુખ ઉપર વૃત્તિ પણ થવી દુર્લભ છે કારણ કે એ ક્ષણિક સુખ તો સર્વનું આલ્યું જવાનું છે; પરંતુ તે આલ્યું તો જવાનુંજ અને એ આલ્યું તો જવાનુંજ ત્યારે દુઃખપણુ આવવાનું જ્યારે હવે જે પરિણામે દુઃખ આવે તે પૂર્ણ પુણ્ય સાથી કહેવાય? માટે વિવેકી પંડિતો એટલે જેને આત્માનુભવ છે તે પુણ્યને પરિણામે દુઃખ આપનારૂં, તેમજ નાશવંતજ છે તેને દુઃખ-

રૂપજ સમજે છે, અર્થાત્ પાપરૂપજ સમજે છે, અર્થાત્ વિ-
ષ્ટા એ દુઃખદ છે એમ કહે. કેમકે દૂધપાક એ સુખદ છે
એમ ન ગણે કારણ કે જે તે પાકનું પરિણામ-વિષ્ટા-એ
ભૂલી નથી જતા. વળી કોઈ એમ કહે કે વિષ્ટા અમારા
ખાધામાં નથી આવતી એતો ગાયો ખાય છે ને પછી દૂધ
પાકું આપે છે, માટે જે પરિણામે વિષ્ટારૂપ હોય તે સુખદ
કે પુણ્ય કેમ કહેવાય ?

વળી સ્વર્ગસુખ હોય કે ધનાદિ સુખ હોય, કે સારા
અલંકારાદિ પેહેરવાનું સુખ હોય કે સ્વાદિષ્ટ ભોજનાદિનાં
સુખ હોય પરંતુ તે સુખ જતાં રહે ત્યારે કેટલાક અણુ-
સમજી માણસોને ને મૂર્ખ દેવતાઓને દુઃખ થાય છે, માત્ર
સુખરૂપ વસ્તુના અભવામાંજ દુઃખ ગણી લે છે, તેમના
સુખને પુણ્ય કેમ કહેવાય ?

જેમકે લાલન પાસે ૧૯૦૦ નવેંબરમાં શાલ નહોતી.
જામનગર વિશા શ્રીમાળી જ્ઞાતિના શેઠ માણેકચંદ જાદવ-
જીએ સભા સમક્ષ ઉમદા શાલ ઓઢાડી. પછી લાલનના
અમેરિકન માતૃરત્ન મિસિસ ટેલરને જ્યારે ગિરનાર તીર્થપર
યાત્રાએ લઈ ગયો, ત્યારે શાલ કોઈ માનવબંધુએ લઈ લીધી;
હવે આ બાબતમાં એટલે શાલ પોતાની પાસેની જવાથી દુઃખ
સમજે તો એના જેવો મૂર્ખશિરોમણી કોઈ નહીં. કારણ કે
શાલ એનીપાસે નહતી ત્યારે સુખદુઃખ કંઈ નહતું. પછી મળી
ત્યારે વ્યવહારમાં કહેવાય કે ઠીક લાગ્યું, -સુખ જણાયું. પછી
જાન્યુઆરીમાં કોઈ બંધુ ઉપાડી ગયો તો તે સુખનો લા-
લનને અભાવ થયો. પરંતુ દુઃખ ક્યાંથી થયું ? પ્રથમ જેમ

શાલ પ્રાપ્ત થયાં પહેલાં જેમ સુખ દુઃખ નહતું તેમ હવે પણ સુખદુઃખ નથી; છતાં દુઃખ માનનારા કેટલા મનુષ્યો, કે દેવતામાં હજુ પણ આપણી નજરે પડે છે, વળી જેમ લાલનને હતી ત્યાંસુધી, તો સુખજ આપ્યું તો હવે કોઈ તેનાજ માનવબંધુને સુખ આપે છે, એમ હોયું નેઈએ તેને બદલે શાલને દુઃખ આપનાર લોકો કેમ ગણુતા હશે? પરંતુ સ્વાધિઓ જે મમત્વ એટલે પોતાના છ કુટના દેહને પોતે સમજનારા બિચારા બીજા દેહમાં વિરાજતા આત્મા તરફ ક્યાંથી નેઈ શકે? તેના ઉપર પોતાની જેવી સમતા ક્યાંથી તેને લાગે? કે બીજા દેહના રક્ષણમાં જેવી પોતાપર પ્રીતિ રાખે તેવી ક્યાંથી રાખી શકે? તેથી તેઓને અવહારસુખ પણ દુઃખરૂપ થાય છે.

તથાપિ તે સુખ પુદ્ગલિક છે. આ જે શાલ છે તે દોરડાં થઈ માણુસને બાંધે છે, મારે પરવસ્તુ અશુભપણુ પરિણામે દુઃખ હોવાથી અનુભવીની દૃષ્ટિએ પાપરૂપ ગણાય છે.

વળી સંસારસુખ ક્ષણિક છે, તો તે પછી સુખ તે શાનું. સુખતો અવ્યાબાધ હોય અને જે સાદિ અનંતકાળસુધી રહે તેજ અને તેજ લાલનનો આનંદ. કારણ કે રાણા, રાજા, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, દેવો, દાનવોનાં સુખ ક્ષણિક છે. એ પણ આપણે જાણ્યું, એટલુંજ નહીં, પણ દેવદાનવ, મનુષ્ય, તીર્થંચ, સર્વના નાયક શ્રી તીર્થંકર ભગવાન તેમનાં પુણ્ય પણ ખપી ગયાં મારે ક્ષણિક છે. મારે અનુભવી પંરિતો આત્મસુખને—નિજાનંદનેજ પુણ્ય કે પવિત્ર વસ્તુ માને છે, ને માનશે, અને સુખ પણ તેનેજ કહેશે.

માટે પ્રથમ પાપને દુઃખરૂપ જાણી, પછી પુણ્યને પરિણામે દુઃખરૂપ જાણી, પાપનો ત્યાગ થયા પછી, પુણ્યનો પણ ત્યાગ કર્યાવિના, સોનાની બેડીથી કે દેવતા મનુષ્યના દેહરૂપી હેડમાંથી, નીકળી સિદ્ધ ગતિ પમાતી નથી, માટે પ્રથમ પાપને છોડે, પછી પુણ્યને પણ છોડે એટલે પંડિત અનુભવી થઈ પિતાશ્રી વીરપરમાત્માની પેઠે આપણે તેમના અરૂ બાળકો પણ પંડિત અનુભવી થઈ સિદ્ધ ગતિ પામીશું.

સોનાનાં કડાં પણ બંધનરૂપ છે એમ જાણાવે છે.

લોહ બેડી બંધન કરે, સોનાની પળ તેમ;

બંધનરૂપી કાર્યમાં, ભેદ ઘટે નહીં એમ. ૭૧

ભાવાર્થ:—જેમ લોહાની બેડીથી જીવ જાણે છે કે બંધન છે, તેમ સોનાનાં કડાં પણ તેને બંધનરૂપ છે એમ જાણવું જોઈએ. લોહાનાં ડસકલાં ને સોનાનાં કડાં એ ઉભય બંધનનું કાર્ય કરે છે, તેમાં બિલકુલ ભેદ નથી.

પરમાર્થ:—જેમ લોખંડની બેડી પહેરેલા કેદીઓને જેલરો કેદખાનામાં ફેરવે છે, અને એક ગામમાંજ જૂદાં જૂદાં મહોલ્લામાં સિપાઈના પહેરા નીચે ફેરવે છે. તેમ સોનાની બેડી પહેરનારા છતાં કડાં પહેર્યાં છે એમ માનનારાં માણસો, આ સંસારરૂપી કેદખાનામાંથી છૂટી શકતા નથી. મોહરાજરૂપ જેલર તેમને પોતાની નજરથી બહાર જવા દેતોજ નથી, અને પોતાનાં ઘરથી બહાર જાય તો સગાં

વહાલાં આદિ સિપાઇઓ, કે ભઇઆઓ તેમની પછવાડેજ ફરે છે. એટલે તેમનાથી સંસારરૂપી કેદમાંથી છૂટાતું નથી.

વળી લોખંડની બેડીવાળા કેદખાનાથી કંટાળી, મોહરૂપી જેલરપર અપ્રીતિ રાખે છે. તેથી મોહપણુ તેનાથી કંટાળી. કોઇ મહાપુરૂષનો દિક્ષારૂપ જન્મઉત્સવ થાય, ત્યારે તેમની ખુશાલીમાં લોખંડની બેડીવાળા કેદીઓને કેદખાનામાંથી છોડી મૂકે છે. પરંતુ સોનાની બેડીવાળા જે છે તેતો જાણે આ સંસારરૂપી અધોર અને મોટા અહમદનગરની જેલ-માંથી છૂટવા નજ માગતા હોય, એટલે ધરરૂપી કેદખાનાના સેલરોમાં ભોયરામાં પડી રહેવામાં સુખ હોય કે ગામરૂપી કેદખાનાની કોટડીઓમાં રખડ્યા કરવું હોય, કે ગૂજરાત-રૂપી ચોરડીમાંજ ભટક્યા કરવું હોય તેમ વળી મોહરા-જની પ્રીતિ કરતા જાય છે. એટલે મોહરાજને કહે છે કે તું અમને આવાં આવાં સોનાનાં કડાં પહેરાવ, અમે ખુશી છીએ. આમ હોવાથી પેલા લોખંડની બેડીવાળાની પેઠે મોહ-હપર અપ્રીતિવાન નથી થવાતું, તેથી મોહને તેમનાપર અને સોનાના કડાવાળાપર પણ પ્રીતિ થવાથી આ સંસાર કેદમાંથી તેમને છોડતો નથી અને તે બિચારા ભટક્યા કરે છે.

લોખંડની બેડીવાળા કહેવાતા દુઃખી માણસને સગાં, વહાલાં, કુટુંબનાં માણસો, સિપાઇઓ પકડી રાખતા નથી, તેમજ રાયરચીલાંની બેડીઓ પણ નથી. માટે જલદી મોહને

કંટાળો આપી છૂટે છે. પરંતુ ધનવાનને સગાંવહાલાં, કુટુંબ, નાતજાત, ગામવાસીઓ, નગરવાસીઓ, સ્વદેશીરૂપી સિપાઈઓ એટલા વળગી રહે કે એનાથી, નહીં તો અંગલાઈપી ભોંયરામાંથી નીકળાય કે નહીં તો, ધરેણું, દાગીનારૂપી બેડીઓ; તોડાય કે નહીં તો, મોહઉપર અપ્રીતિ થઈ તેને કંટાળો અપાય. એવી સ્થિતિમાં તે રહે છે.

લોખંડની બેડીવાળા અર્થાત્ દુઃખી જીવોને ભય પણ થોડો હોય છે, સોનાની બેડીવાળાને મોહરાજ ભઈઆઓની ચાકીમાં રાખે છે કે રખે તે નાશી ન જાય, કે કોઈ ચોર આવી તેની સોનાની બેડીઓ કહાડી ન લે.

જેમ કસાઈ ઘેટાને કે બકરાને ખવરાવી પીવરાવી, પાળે, મસ્ત કરે તેમ, કપાય શિરોમણી મોહ, પાંચે ઈન્દ્રિયના હલાહલ વિષય જેવા અને ઉપરથી સ્વાદિષ્ટ અને મનોહર ઝેરો આપી, તેનો વધ કરે છે, અર્થાત્ સોનાની બેડી, મેળવવાવાળાને ઘણું કરી, મસ્ત હોવાથી, બહુ બહુ મરણજન્મમાં રખાયે છે. જેમ લોખંડની બેડીમાં ભાર છે, તેમ સોનાનાં કડાંપણુ ભારે છે. જેમ લોખંડનાં હલકાં કડાં પગને બરાબર ચાલવા દેતાં નથી, તેમ આ મારી બેનોના પગમાં જાડા જાડા અને કોઈના જાડા ન હોવાથી, દિલગીર થઈ વધારે જાડા કરાવેલા રૂપાનાં કડલાં-રૂપાના ભારે વજનવાળાં કસકલાંવડે તે પણ બિચારીઓ ચાલી શકતી નથી.

જેમ લોખંડની બેડીઓ પરવસ્તુ એટલે પારકી જાણુસો ચોરવાથી, પહેરાય છે, તેમ સોનાની બેડીઓ ચોરીનો માલ

રાખવાથી પહેરવી પડે છે: કેમકે સોનું પુદ્ગલીક વસ્તુ મોહરાજનું છે. અને તે ખાણમાંથી ખાણ ખોદનારા, અમેરિકનોએ, આસ્ટ્રેલિયનોએ, ગોવલકંડાના મનુષ્યોએ, લઈ લીધું કે મોહરાજની ખાણરૂપી ત્રીજેરીઓને પાવડા કોદાળાના હથિયાર વતી, ફેડી ખાતર પાડ્યું, તેમની પાસે જે પૈસાવાળાએ એ મોહરાજનો ચોરેલો માલ વેચાતો રાખ્યો, માટે તેને હલકી વજનની નહીં, કારણ કે ચોરીના માલ રાખનાર, ચોરીને ઉત્તેજન આપે છે, માટે ભારે વજનના અને ઘણાં મૂલ્યનાં કંડારૂપી બેડીઓ ધાલવાને યોગ્ય કરે છે.

જેમ લોખંડની બેડી પહેરેલાં માણસ નીચું બુઝે છે, તે સારાં માણસને એ મો દેખાડી શકતા નથી, તેમ આ સોનાની બેડીવાળા પૈસાદાર લોકો, સંસારમાંજ એટલે નીચું જોઈનેજ ચાલે છે. 'ઉંચે સિદ્ધક્ષેત્રતરફ જોવાની તેમને વૃત્તિજ ઘણું કરીને થતી નથી.' કારણ કે સોનાની બેડીનોજ એ પ્રભાવ છે. ગળામાં પહેરેલી સોનાની સાંકળોજ ઉંચી ડોક તેની કરવા આપતી નથી, વૈરાગ્યવાન સાધુજનો, સદાચારી એવા મનુષ્યની સામું પણ, તેઓ જોઈ શરમાઈ જઈ નીચું જોતા જણાય છે.

નિષ્કર્ષ:—આ ઉપરથી એમ ઠરે કે, લોખંડની બેડી ન કહેવાવી જોઈએ કારણ કે તે માણસને થોડા વખતમાં કંટાળી છોડી દેછે, માટે લોખંડનાં તો કંડાં સાંકળાં કહેવાવાં જોઈએ. અને સોનાની તે નીચિડ, કઠિણ, સખ્ત બેડી કહેવાવી જોઈએ. કારણ તે માણસને એકદમ છોડી

દેતી નથી. માણસના હાથ, પગને ગળામાં ચોંટીજ રહે છે.

અર્થાત્ લોખંડનાં કડાં ને સોનાની તે બેડી, એમ મોહરા-
જતની દરબારમાં જણાઇ રહે છે, અને માનવરાજમાં તેથી
ઉલટું જણાય છે, એટલે વિશેષ બંધન કરનાર, સોનાની
બેડીને કડાં, સાંકળાં કહે છે, ને લોખંડનાં કડાંને બેડી કહે-
વાય છે, એ પણ કેવો વિપર્યાસ-વિચારશૂન્યતા છતી આંખે
મોહના અંધારને લીધે ક્યાંથી દેખાય !

તથાપિ બંધનકર્તા તો એ બેડ છે, માત્ર લોખંડ થોડું
અને સોનું ઘણું, તદ્વાત માત્ર વખત (time) નોજ જ-
ણાય છે.^૧

મન નિર્ગ્રંથતી તું નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથ તે શિવપુર પ્રાપ્તિનું લક્ષણ.

જો તુજ મન નિર્ગ્રંથ છે, તો તું છે નિર્ગ્રંથ;

તેથી રાગાદિક તજે, તો પામે શિવપંથ ? ૭૨

ભાવાર્થ:—જો તારા મનને નિર્ગ્રંથ એટલે સંસારમાંથી
ઉદાસીનભાવે સ્થાપે તો પછી તું નિર્ગ્રંથ છે. કારણ કે એ
ઉદાસીન નિર્ગ્રંથ ભાવેજ રાગદ્વેષથી રહિત થઇ, તું શિવ-
માર્ગને પામીશ.

પરમાર્થ:—જો તું તારા મનને સંસારપર ઉદાસીન ભાવે
રાખે, એટલે નિર્ગ્રંથ ભાવે રાખે તો તું નિર્ગ્રંથજ છો, કારણ

૧ આશ્ચર્ય છે કે લોખંડની બેડી કોઈ બીજે નાંખે છે, અને સોનાની
બેડીતો પોતાને હાથેજ પોતે નાંખે છે. લોખંડની બેડી પહેરનારો ગરીબ
ગમે ત્યાં ફરી શકે છે, સોનાની બેડીવાળો ગામમાંજ કે ઘરમાં ઘુસાઇ
મરે છે.

કે આ સંસારમાં ગ્રંથી એટલે ગાંઠ તે મનની છે. જો તારા મનની ગાંઠ સંસારભાવથી છોડી નાંખ તો પછી તું નિર્ગ્રંથ છે. જે મનથી તું પરવસ્તુમાં મમત્વ રાખી રહ્યો છે કે, આ શરીર માંડે છે, તે મન ઉપર આત્મતેજ પડવા દઇ એમ સમજે કે આ શરીરતો પુદ્ગલ દ્રવ્યતું છે, ને હું તેને માંડે કેમ કહું છું? આ સ્ત્રી, ધન, કુટુંબ, નગર, દેશ, જગત્ત ચૌદરાજ લોક એ સર્વ પુદ્ગલ દ્રવ્યનાં છે, તો તે મહારાં ક્યાંથી હોય; એમ સમજી એ જેના છે એટલે, પુદ્ગલના છે તો પુદ્ગલ એમાં મમત્વની ગાંઠ જાતે રાખે પણ તું તેમાંથી મમત્વ છોડી દે, એટલે ગાંઠ છૂટી જશે, એમ મનની ગાંઠ છૂટી એટલે તું નિર્ગ્રંથ ઉદાસીન થયો, અને ઉદાસીન થયો એટલે રાગદ્વેષ બંને જશે. કારણ કે સુવર્ણ અને કાચ; મિત્ર ને શત્રુ બધા સરખા થવાથી સમભાવ રહેશે અને એમ થયું કે આપશ્રી શિવમાર્ગમાં ચડતા જણા-શો. ઘણું કરી પરિણામ મન આશરે રહે છે, માટે અશુભ માર્ગમાંથી શુભમાં ચડવા, ઇંદ્રિયોની શુભકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. પછી મનને શુદ્ધપરિણામમાં એટલે શુભ અશુભ કાર્યથી, વિરક્ત ઉદાસીન કરવું.

આ જગાએ કથિતવ્ય એ છે કે કેટલાક બાળજીવો જે અશુભમાંથી શુભમાં પ્રવૃત્ત થયા નથી; તેમને શુભોમાં પ્રીતિમાં ન રાખનારાપર ખેદ આવે છે તે યથાર્થ છે. એ-એને ખેદ આવવાથીજ તેમની શુભપર પ્રીતિ ચોટશે, ને શુભપર ચોટ્યાવિના શુદ્ધ કેમ થઈ શકે. પરંતુ જેણે પૂર્વ-

જન્મે ને આ જન્મે શુભ આચરણ કરી દેવતાદિ યોનિમાં પણ ભટકવાનું પસંદ નથી, એવા પુરૂષો આવા બાળ-જીવોની નિંદાથી તેમનાપર બિલકુલ અશુભ ભાવ લાવતા નથી. પોતે તેથી અશુભતો કરતોજ નથી, પરંતુ શુભઉપર પણ અપ્રીતિ ન હોવાથી, તેમજ પ્રીતિ ન હોવાથી સમભાવે રહી, અશુભવાળાને શુભભાવમાં ચડતો જોઈ મિત્રભાવે પ્રમોદ પામે છે. અને તેમને ઉપદેશ પણ શુભમાં પ્રવૃત્ત થવાનો કરે છે માટે પ્રથમ મનથી નિર્ગ્રંથ થઈ પછી તનથી નિર્ગ્રંથ થવું એ ઉત્તમ છે.

જે સ્વાભાવિક રીતેજ સત્ય બોલે છે, જેને સ્વાભાવિક રીતે સર્વપર મૈત્રી, મૈત્રી; કંઠણા કંઠણા; પ્રમોદ પ્રમોદ રહે છે. તેવામાં ક્રિયાજ ન જાણે તોપણ સર્વથા શુભનાં હોય; અને તે શુભ હોવા છતાં, તેમાં અનાસક્ત હોવાથી નિગ્રંથ થતાં શિવમાર્ગમાં ચડે.

હાલ આથી ઘણો ખરો ઉલટો માર્ગ ચાલે છે, અને તેથી એજ પરિણામ આવે છે. એટલે કે પહેલા તનથી નિર્ગ્રંથ થનારા પ્રથમ કુટુંબ, સગાં, વહાલાં છોડી દે છે. ઘર, વાડી, સોનું, રૂપું વસ્તી ઇત્યાદિ ત્યાગ કરે છે. પછી ચેલા ચેલી, ઉપાશ્રય એમ તનને લીધે મમત્વ તેનો ત્યાગ કરવો કઠણ થઈ પડે છે. આવી દશામાંથી ધીમે ધીમે વધે છે અને તેમાં સહશુદ્ધ બચાવે તોજ તનમાં પણ વિરાગ આવતાં, વચનમાં આવે છે, અને વચનમાં નિર્ગ્રંથ થયા પછી મનમાં પણ નિર્ગ્રંથ થઈ શિવપંથે ચડે છે. બાકી આવી

દશામાંથી ઘણા પાછા પડે છે તેથી ઉત્તમ પ્રથમ મનથી, પછી વચનથી અને પછી તનથી નિર્ગ્રંથ થાય તો કેવું સરસ ને સત્ય થયું કહેવાય છે અને મનમાંજ ઉદ્ધાસીન ભાવ જેનાપર છે, ત્યાં વચન અને તન પણ નહીં પ્રવર્તે તો થોડા વખતમાં સર્વ સુખપ્રાપ્તિના સન્માર્ગરૂપ શિવપંથ હાથે ચડશે.

અથવા ચાર પ્રકારના ક્રોધ, ચાર પ્રકારના માન, ચાર પ્રકારની માયા, ચાર પ્રકારના લોભ, હાસ્યાદિ છ. મિશ્રને મિથ્યાત્વ મોહ ઇત્યાદિ મનથી ત્યાગ કર, એટલે આંતર નિર્ગ્રંથ થયો, અને એમ થયું કે રાગદ્વેષ પણ જઈ શિવપંથે ચડશે.

દેહમાં જીવ કેવી રીતે છે ?

જેમ બીજમાં વડ પ્રગટ, વડમાં બીજજ હોય;

તેમ દેહમાં જીવ છે, જ્ઞાની જાણે સોય; ૭૩

ભાવાર્થ:—જેમ બીજમાં પ્રચ્છન્ન વડવૃક્ષપણું પ્રગટ થાય છે, તેમ સકર્મજીવમાં પ્રચ્છન્ન શરીરપણું દેખાઈ રહે છે, જેમ વડમાં બીજ ઉગી નીકળે છે, તેમ શરીરમાં જીવ જ્ઞાનાદિવડે જણાઈ આવે છે.

પરમાર્થ:—સજીવ વીર્યમાં જીવ પ્રગટ નથી દેખાતો, પરંતુ શરીરરૂપે તે થોડા કાળમાં પ્રગટ થાય છે. તેમ શરીરમાં રહેલો જીવ, જ્ઞાનાદિવડે આગળ જતાં સ્પષ્ટ થતો જાય છે. એકેન્દ્રિ નિગોદ સોઈના અત્ર ભાગથી પણ અતિસૂક્ષ્મ, તે જ્ઞાનાદિમાં વધતો વધતો મનુષ્ય અને છેલ્લો તીર્થંકર પણ થાય છે.

પરમાત્મામાં જીવ તેમ હું પણ જીવ.

જેમ જીવ પરમાત્મમાં, તેવો હું નહીં અન્ય;

યંત્ર મંત્રથી મોક્ષ નહીં; એમ માને તે ધન્ય; ૭૪.

ભાવાર્થ:—જેવો પરમાત્મામાં જીવ છે તેવો મારામાં જીવ છે, તેથી કંઈ જૂદા લક્ષણવાળો નથી; માટે યંત્ર મંત્રથી મોક્ષ નહીં થાય; પરંતુ જેવો જીવ છે તેવો માનવાથી મોક્ષ થશે; અને ધન્યપણુ તેને છે કે જે જીવ પરમાત્મામાં છે એવા યોતાના જીવનેજ યોતે માને છે.

પરમાર્થ:—જેમ નેશનલ બેંકની લગડીમાં પરિપૂર્ણ સોનું છે, તેમ આ અમેરિકામાં બેનમિસ શેરમને લાલનને પહેરાવેલી વીંટીમાં છે. નેશનલ બેંકની લગડીમાં ધારો કે સોએ સોટચ સોનું છે. અને આ વીંટીમાં પોણા ભાગ સોનું છે, માટે જેટલો ભાગ તેમાં સુવર્ણ છે, તેટલો ભાગ તો, નેશનલ બેંકની લગડી જેવોજ છે, માટે આત્મદૃષ્ટિએ જેટલો ભાગ નેશનલ બેંકની લગડી જેવો યોતાનામાં છે, તેટલાનેજ યોતે માનવું એટલે જીવનેજ હું માનવું. અને તેમાં ભજેલ કર્મભાગના ભેગને-દેહભાગને હું ન માનવું. આમ કરી યોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય જીવને પરમાત્માના જીવ સાથે એકરૂપે ધારે છે,^૧ અને બીજા મંત્ર યંત્રની ખટપટમાં પડતો નથી તેને ધન્ય છે.

૧ યંત્રદ્વારા પૌદ્ગલિક પદાર્થોના ગુણાકાર થતા ચાલી, નાનાપ્રકારની વસ્તુઓ માણસને મળે છે, અને જેમ જેમ પૌદ્ગલિક સુખ મનુષ્ય

પરમાત્માની ગુણોવડે ઓળખ.

બે ત્રણ ચાર ને પાંચ છ, સાત પાંચ ને ચાર;

નવ ગુણયુત પરમાત્મા, કર તું એ નિરધાર. ૭૫.

ભાવાર્થ:—એ, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, નવ, વળી પાંચ અને ચાર, એટલા ગુણ જેમાં આવતા હોય, તેને તું પરમાત્મા છે, એમ નક્કીપણે ઓળખ.

પરમાર્થ { રાગ અને દ્વેષ એ બે અવગુણે રહિત.—નિષેધ.

૨ { દર્શન અને ઉપયોગ આ બે ગુણે સહિત.—પ્રાપ્તિ.

૩ { રાગ, દ્વેષ, અને મોહ એ ત્રણ અવગુણે રહિત—નિ.
દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર આ ત્રણે સહિત.—પ્રાપ્તિ.

૪ { ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર અવગુણે
રહિત.—નિષેધ.
ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા અને ઉદારતા આ ચાર
ગુણોએ સહિત.—પ્રાપ્તિ.

મેળવતો નય છે, તેમ તેમ આત્મજ્ઞાનથી દૂર થતો નય છે, પોતાથી પોતે આઘો નજાતો નય છે.

મંત્ર પૌદ્ગલિક છે અને તેમના ઉચ્ચારાદિથી પણ પૌદ્ગલિક વસ્તુ એટલે પરિણામે દુઃખજન મળે છે.

માટે સર્વ મંત્રમાં અને સર્વ ચંત્રમાં શ્રેષ્ઠ મંત્ર એજ કે અંદર હું હું કોણ કરે છે, તેને જોઈ પરમાત્મામાં જીવ અને એના પોતામાં જીવ એમાં ફરક હોય તે શોધી ફરક મટાડી દેવો. આ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને રત્નત્રયી પણ કહે છે.

પ { હિંસા, મૃપા, ચોરી, કુશીલ અને પરિગ્રહ એ મહાપાપ૩૫ પાંચ અવગુણે કરી રહિત-નિષેધ. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, અહમ્યય, અને અપરિ-ગ્રહ-પ્રાપ્તિ.

૬ { પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, જલ, અને વનસ્પતિ એ પાંચ નિયત સ્થાનવર્તી સ્થાવર જીવોની, તેમજ ખીકથી જ્યાં ત્યાં ભાગતા ફરતા, એવા સઘળા ત્રસ જીવોની હિંસાથી રહિત. આમડી, જલ, નાક, આંખ, અને કાન એ પ્રાંચે ઈન્દ્રિયો અને છઠું મન એઓને રોકનાર.

જીગાર, ચોરી, માંસ, મદિરા, વેશ્યા, પરસ્ત્રી અને શિકાર એ સપ્તઅસન૩૫^૧ મહાદુઃખકારી અવગુણોને છોડનાર.

દિદ્ પરિમાણુવ્રત,^૨ લોગની^૩ વસ્તુઓ, અને ઉપલોગની વસ્તુઓનું પ્રમાણુ કરે એટલે લોગોપલોગ પરિમાણુ વ્રત, અનર્થદંડવિરમણુ વ્રત આ ત્રણુ વ્રત પાપોથી અટકાવનાર હોવાથી ગુણુવ્રત કહેવાય છે તે અને સામાયિક, દેશાવગાસિક,^૪ પૌષધ,^૫ અને અતિથિસંવિભાગ,^૬ એ ચાર શિક્ષાવ્રતો,^૭ એ પ્રમાણુ ત્રણુ ગુણુવ્રત, અને ચાર શિક્ષાવ્રત, એ સાતે ગુણુ કરી સહિત.

૧ અસનનો અર્થ દુઃખ પણ થાય છે. ૨ પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દ-

હવે નવદોષે રહિત અને નવગુણે સહિત કહે છે.

હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, ગ્લાનિ,^૬ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક એ ત્રણ વેદ, એ નવ નોકપાયરૂપ^૬ અવગુણે કરી રહિત.

પાંચ પ્રકારના પરાવર્તનથી રહિત, અને નારકી, તિર્યચ; મનુષ્ય અને દેવ એ ચાર ગતિને છોડી પાંચમી ગતિ જે સિદ્ધગતિ તેને પામનારા.

જન્મ, જરા, વ્યાધિ અને મરણ એ ચાર જીવને મહા અવગુણરૂપ છે તે ચાર દુઃખોથી રહિત.

અને અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ,^૭ અને

ક્ષિણ એ ચાર દિશા; અગ્નિ, નૈર્ઋત્ય, વાયવ્ય, અને ઇશાન એ ચાર વિદશા એમ આઠ. તેમજ ઉચે અને નીચે એમ દશે દિશાનું પ્રમાણ કરવું; એટલે અમુક હ્રદસુધી જવું આવવું. ૩ ભોગ તે એકવાર ઉપયોગ આવે, જેમકે ચંદન, પુષ્પ વગેરે, ઉપભોગ તે વારંવાર ઉપયોગમાં આવે, જેમકે વસ્ત્ર ધરેણાં વગેરે. ૪ દિક્ષપરિમાણ વ્રતમાં આખા એક જીવન સુધીના સામાન્યતઃ નિયમ હોય છે. અને દેશાવગાસિકમાં એક દિવસનું અથવા દોઢ અમુક કાળ સુધીનું, ને તે આટલીજ હ્રદસુધી એટલે પૂર્વે હમેશને માટે છે તેમાંથી પણ ટુંકી મર્યાદા કરવી એમ વિશેષતઃ દિશા વગેરેના વિચાર તે દેશાવગાસિક શિક્ષાવ્રત ગણાય છે. ૫ સર્વ પ્રપંચથી, નિવૃત્ત થઈ આત્મગુણની પુષ્ટિ કરનાર તે પૌષધ. ૬ સુપાત્રને દાન આપવું તે. ૭ અનાદિ અશુદ્ધતા અને વિભાવ મટાડી સ્વભાવમાં લાવી, તેનો આસ્વાદ ચખાડનારાં વ્રતો તે શિક્ષાવ્રતો. ૮ દુર્ગચ્છા. ૯ કપાયને ઉત્પન્ન કરનારા. * અનંતચરિત્ર.

અનંતવીર્ય આ ચાર તે અનંત ચતુષ્ટયરૂપ ગુણે કરી જે સહિત
હોય તેને દેહવર્તિ હોય કે ન હોય તોપણ તું પરમાત્મા
છે એમજ કરી માન.

ટુંકામાં મોક્ષ કોણ લહે ?

બે ત્યાગી બે ગુણ સહિત, જે આતમ રસ લીન;

કહે જિનવર તે ભવી લહે, મોક્ષ કર્મ કરી ક્ષીણ. ૭૬

ભાવાર્થ:—જે પરવસ્તુનો ભાવથી ત્યાગ, અને જે સ્વ-
વસ્તુનો ભાવથી ભોગી થઈ જે આત્માનંદના આસ્વાદનમાં
લીન હોય તે ભવી^૧ પુરૂષ સકલ કર્મને ક્ષીણ કરી મોક્ષ લહે.

પરમાર્થ:—જે વસ્તુઓમાંથી એકતો ગમતી પણ પરવસ્તુ
પરનો રાગ, અને અણુગમતી પરવસ્તુ ઉપરનો દ્વેષ એ બીજે
એમ, એ બે મહા અવગુણને છોડી, એ પરવસ્તુનાં દ્રવ્ય
ગુણ પર્યાયને સામાન્ય ઉપયોગે એટલે, દર્શનોપયોગે, અને
વિષયોપયોગે એટલે જ્ઞાન ઉપયોગે દેખે-જાણે, અને દર્શનો-
પયોગ, અને જ્ઞાનોપયોગમાં પોતે રહી, એજ ઉપયોગ તે
આત્મા અને તેથી થતો જે આત્માનંદ તેના આસ્વા-
દનમાં લીન હોય, એટલે કે આ જે જૂઝૂકે છે, તેજ હું. તે
જેવા જાણવારૂપ આનંદ^૨ તે રૂપે કરી જે સહિત હોય, તે

૧ જેના ભવોનો વહેલો મોડો અંત આવે છે તે.

૨ દર્શનાનંદની કંઈક છાયા. આ આંટરોડ ઉપરની આવેલી વાડીમાં
લાલન ફરે છે, અને તે વાડીનો માલિક પણ તેમાં ફરે છે. તે જે આ-
નંદ ભોગવે છે, તેજ આનંદ લાલન ભોગવે છે. માત્ર ફરક એટલો કે

ભવી પુરૂષ સકલ કર્મોને ક્ષીણ કરી, મોક્ષ પામશે. એવું શ્રી જિનેશ્વરદેવ કહે છે.

ફરીથી હવે વિશેષ વર્ણનમાટે કેટલાક ગુણો સાથે લઈ કહે છે.

શાશ્વત સુખ કેાણુ પામે ?

ત્રણ રહિત ત્રણ ગુણ સહિત, સ્વાત્મા કરે નિવાસ;

તે પામે સુખ શાશ્વતાં, જિનવર કરે પ્રકાશ. ૭૭.

ભાવાર્થ:—ત્રણ દોષથી રહિત અને ત્રણ ગુણેથી સહિત આત્મા હોય તેજ પોતાના નિજસ્વરૂપમાં નિવાસ કરી શકે છે; અને તેજ શાશ્વત સુખ સાદિ અનંત સુધી પામે છે. એમ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન પોતેજ પ્રકાશે છે.

તેના માલિકને સંભાળવાની ઉપાધિ છે, એટલે તેનું માલકીપણાનું સુખ પણ દુઃખે કરી મિશ્રિત છે. લાલનને માલિક નહીં હોવાથી તેને તે સંભાળવાનું દુઃખ નથી તેથી ઉપાધિ નથી, માટે કેવળ સુખ છે એમ, ધરના માલિક ને—ખંડલાના માલિકને, દેશના ઘણી રાજાને, ચક્રવર્તી, સ્વર્ગના રાજા ઇંદ્ર વગેરે સર્વેને ઉપાધિવડે સુખદુઃખ મળેલું તે નાશ-વંત હોવાથી વર્તનમાં પણ દુઃખ કરનાર હોય છે. પરંતુ દ્રષ્ટાને નાશ-વંત, જીવની ઉપાધિ નથી. અને જ્યારે સ્થિત હોય ત્યારે આનંદ છે. એમ દર્શનાનંદ કંઈક ગણાય. કારણ કે ઔદરાજલોકરૂપી વાડીમાં આત્મા જોઈ રહ્યો છે, અને જાણી રહ્યો છે માટે જાણવું ને જોવું એટલે જ્ઞાન અને દર્શન એ બેઉજ સુખરૂપ છે, અને એ બે લક્ષણ તેજ આત્મા પોતે છે, તો આનંદ પણ પોતે થયો, એમ સહજ છે. એવું સાબિત પણ થાય છે, (William Stead's Eyes and no Esyes)

વિલિયમ સ્ટેડની સુદૃષ્ટિ અને કુદૃષ્ટિ ઉપરથી સૂચિત.

૧ જેને શાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત થયું છે એવા સકલકર્મના જેતા ને નિજનંદ સકલસિદ્ધિમાં મગ્ન તે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન કે સિદ્ધ ભગવાન

પરમાર્થ:—રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ ત્રણ ધણું કરી અનાત્મ અને જડ વસ્તુપરના ભાવને લીધે થાય છે; તો અનાત્મ એટલે આત્મા નહીં, તે હું નહીં. એવી પરવસ્તુપર રાગ કરવાથી શું? અને એવી જડ વસ્તુપર દ્વેષ કરવાથી પણ શું? અને જે વસ્તુ પોતે નથી તેવી વસ્તુમાં પોતે એવો ખોટો મોહ પામવો પણ શું? આમ વિચારી એ ત્રણે અવગુણને દૂર કરે છે કે ત્રણે ગુણો દેખાઈ આવે છે. એ ત્રણે ગુણુ તે સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્ર છે. આ ત્રણે ગુણુની પ્રાપ્તિ જીવને થતી નથી, તેતો સ્વભાવિકજ છે. માત્ર પરભાવે એટલે પરવસ્તુમાં રાગના પડળને,—પરવસ્તુ, જડવસ્તુપર દ્વેષનાં ચડતાં વાદળાં અને મોહરૂપ લાગતાં ગ્રહણને દૂર કરવું. એટલે માત્ર લોકપ્રકાશ નહિ પણ—લોકાલોકપ્રકાશક એવો અનંત સૂર્ય જેવો, આત્મા પ્રગટ થઈ રહે છે. અને એ લોકાલોકપ્રકાશક આત્મા તેજ પોતે હોવાથી ચૌદરાજ લોક પોતાના સકળ દ્રવ્યગુણ, પર્યાય યથાર્થ રીતિએ નિજપ્રકાશમાંજ તેનું બિંબ પડવાથી જણાઈ રહે છે.

જેમ રાહુની છાયા સૂર્યચંદ્રની આડે આવે છે, ને પૃથ્વીપર થોડા કલાક ગ્રહણ થઈ અંધારું રહે છે; તેમ ક્ષયોપશમ અને ઉપશમવાળા સૂર્યચંદ્ર સરખા આત્માની આડે, હું પણનાં મોહનું ગ્રહણ લાગે છે, અને તેથી તે બહિરાત્મારૂપ પૃથ્વીપર અજ્ઞાનરૂપ અંધારુંજ રહે છે, પરંતુ જેમ ગ્રહણનું અંધારું થોડા કલાક રહે છે—પછી સૂર્ય ચંદ્ર સ્વપ્રકાશે, જેમ

સદા પ્રકાશે છે, તેમ થોડાક^૧ જન્મો સુધી તે ગ્રહણુ રહે છે, અને પછી સ્વપ્રકાશે સદાસર્વદા, પ્રકાશવાન રહે છે.

આટલુંજ આત્મસ્વરૂપને ઉપનયપણું બસ નથી, પરંતુ ચન્દ્ર મહિનામાં પંદર રાત્રી સુધી રહે છે, અને તેપણુ પ્રથમ વધતા ને પછી ક્ષીણુ થતા પ્રકાશપણે, અને સૂર્ય સવારે વધતા અને સાંજે ક્ષીણુ થતા પ્રકાશવાળો છે. આમ માત્ર દિવસે, સૂર્ય રોજ ઉદય અસ્તવાળો છે અને વધતાં તથા ક્ષીણુ થતા, પ્રકાશવાળો ચન્દ્રમા છે પરંતુ આત્માતો ઉદય થયો કે શાશ્વત્ પ્રકાશી રહે છે, લોકલોકના સર્વ ભાવ સર્વથા જાણે છે; સાદિ અનંતકાળે પ્રકાશે છે.

જેમ આંખે પડળ આવ્યાં હોય તે કોઈ વૈદ્ય દૂર કરે, તેમ સદ્ગુરુ મહારાજ સમ્યક્ત્વરૂપ ઝંજન આંજી પર વસ્તુની પ્રીતિરૂપ રાગનાં પડળ દૂર કરે છે અને તેથી સમ્યક્ત્વાન જીવો નિશ્ચયરૂપ હૃદયમાં રાખી વ્યવહારમાં પ્રવૃત્તિ કરેછે.

વળી આત્મારૂપી સૂર્યની આગળ, પરઉપરના દ્વેષરૂપી વાદળાં આવ્યાં હોય, તોપણુ દેખાતું નથી. જેમ રાગના પડળવડે કંઈતું કંઈ દેખાય કે ન દેખાય, તેમ દ્વેષનાં વાદળ આગળ આવ્યાં હોય, ત્યાંસુધી પણુ કંઈ દેખાય નહીં. માટે પરવસ્તુપર દ્વેષ ન થતાં-પરધર્મઉપર તિરસ્કાર ન થતાં જ્યારે તેમના ઉપર કરૂણા થાય, જ્યારે સર્વ જીવોઉપર-

૧ કારણ કે શાશ્વત્ પ્રકાશવાળા આત્માની પાસે-શાશ્વત્ તે સાદિ અનંત ભાગે કેહેવાય, તેથી કરોડો અને અબ્જ ભવપણુ થોડા કલાક જેવાજ કહેવાય એમાં શું આશ્ચર્ય ?

એટલે નારક, તિર્યચ, માણસ ને દેવો જે કોઈ અંતરાત્મ થઈ પરમાત્માનાં દર્શન કરવાને યોગ્ય ન થયા હોય, તેવા સર્વ જીવો ઉપર એક સરખી કૃણા ન થાય, ત્યાંસુધી દ્વેષનાં વાદળાં ન જાય; ત્યાંસુધી સૂર્યોદય હોવા છતાં અર્થાત આત્મસ્વરૂપ નિશ્ચયનયે જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવા છતાં તેમનો લાભ ન મળે. માટે જેમ રાગનાં પડળ દૂર કરવાં જોઈએ, તેમ દ્વેષનાં પણ કરવાં જોઈએ “ સર્વો જીવ કંઈ શાસન રસી ” આ પૂર્ણ ભાવનારૂપ સુવાયુવડે ખસેડવાં જોઈએ.

જ્યારે સર્વ જીવો અકામ યા સકામ નિર્જરા કરી શાતા વેદનીયના ઉદયવડે “ શુભ માનવ જન્મ પામ્યા, તેવા માનવ બાંધવો ને બેનો; પોતાના કર્મવડે તે તે જિનધર્મમાં બિંદુઓ જેવા અન્ય દર્શનરૂપી નદિયો થયા, શ્રી સકળ જીવપર દયામય જૈનધર્મ સમુદ્ર તરફ રફતે રફતે આવે છે. તો તેઓને પરાસ્ત ન કરતાં પોતાના તરફ આવવા દેવા, એજ કૃણા સપ્રયોગ કહેવાય, અને જ્યાંસુધી બીજાપર દ્વેષ છે ત્યાંસુધી વાદળાં છે અને ત્યાંસુધી નિષ્પક્ષપાત રીતે બીજાને યથાર્થ જોવાય નહીં, કારણ પક્ષપાતનાં વાદળ બીજાપર અરિચિ કરાવે તેજ દ્વેષ કહેવાય.

ગંગામાં જ્ઞાન કરી, શરીરને પવિત્ર કરનારા આપણા માનવ બાંધવોમાંના બ્રાહ્મણાદિ મનુષ્યરત્નોને કૃણા નદીમાં અથવા કર્મશત્રુના પાપરૂપ મલથી પવિત્ર કરનાર શત્રુંજી નદીમાં જ્ઞાન કરાવી પવિત્ર કરાવી, સકળ કર્મને ડગલે ડગલે જ્યાં હણાય છે, એવા શત્રુંજય ઉપર શ્રીઆદિનાથ

મહારાજનાં દર્શન કરાવવા એ કેટલું તેઓને, તેમજ નિજ દર્શનને કલ્યાણપ્રદ છે ! સકળ જંતુ ઉપરની કરુણા૩પી ન-દીમાં નાહીને પવિત્ર થતા હૃદયવટે નિર્મળતાથી પરવસ્તુના મળને દૂર કરી, સ્વવસ્તુ અર્થાત્ આત્મા૩પ શ્રીઆદિનાથ તરફ જતાં ડગલે ડગલે કરોટો ભવના કર્મશત્રુઓ શું નથી હ-ણાતા? હણાય છે. ઘણા એક આપણાજ પૂર્વ આંધવોએ તે શત્રુઓને જરા વારમાં હણ્યા છે, હણે છે અને દ્રવ્ય-ભાવે કર્મને હણુશે પણ ખરા.

ત્રીજો મોહ છે. રાગ પડળ છે, દ્વેષ વાદળાં છે અને મોહ ગ્રહણ છે. અર્થાત્ આંધળો માણસ કેમ દેખે? અહીં સમજવાનું એમ છે કે આંખ દેખતી નથી. પરંતુ આંખ તો દેખવાનું એક સાધન છે, કારણ કે આંખતો જીવ ગયા પછીનાં મુડદાંને પણ હોય છે, પરંતુ તે દેખતી નથી. તે-મજ આંખ હોય, પરંતુ કોઈ વાદળાંનું આવરણ હોય, તોપણ દેખાતું નથી; માટે તેપણ વચમાંથી દૂર થવું જોઈએ. વળી એમ પણ કહેવાય છે કે આંધળાં માણસને આંખ નથી માટે દેખે નહીં, પરંતુ તે વાત હાલની અમેરિકન શોધથી ખોટી પડે છે. કારણ કે મગજ ઉપર અમેરિકન ડાક્ટરનું ચંત્ર મૂકવાથી આંધળા માણસો આસપાસની વસ્તુ દેખે છે, અને તે દૂર કર્યું એટલે દેખાતું નથી. માટે આંખજ દેખે છે, અને આંખ ન હોય તો ન દેખાય, એ વાત હાલ વ-

ધતી જતી Psycology થી પણ અસિદ્ધ ઠરે છે. વળી આ દેશમાં ત્રાટકાદિ સાધનારા, તેમજ પ્રત્યાહાર કરતા માણસો, આંખને બંધ કરી દૂરના પદાર્થ મનોચંત્રવડે યથાર્થ દેખે છે. એથી દેખનાર ચર્મચક્ષુજ છે એમ કહવું નથી. તેમજ મનોનેત્ર પણ દેખતું નથી. માત્ર જોએલી ચીજ આપણે યાદ કરીએ છીએ, ત્યારે જેમ તે સ્થળમાં તે ચીજ ઉપર પ્રકાશ પડી દેખાય છે, તેમજ નહીં જોએલી ચીજ પણ પાંચેન્દ્રિયોને પ્રત્યાહાર કર્યા પછી મનમાત્ર ચારદાનસની માફક તેમાં રહેલાં કિરણોને, તે નહીં જોએલી વસ્તુ પર નાંખે છે, અર્થાત્ રાત્રિક્ષાનસના કાચવડે, અંદરના દિવાના કિરણો દૂર જઈ તે વસ્તુ ઉપર પડે છે. માટે રાત્રિક્ષાનસના કાચ જેવું યોગીનું નિર્મળ મન પણ તે વસ્તુને આત્મા વિના દેખી શકતું નથી. અર્થાત્ એ મનપણુ આત્માનું બાહ્ય સાધન છે, પરંતુ જેમ તે રાત્રિક્ષાનસમાં દિવો છે, તેમ આપણા શરીરપી પ્રાસાદમાં મનોરૂપી ક્ષાનસ છે. તેમાં ઇન્દ્રિયોરૂપી કિરણો છે, અને આ ક્ષાનસમાં આત્મારૂપી દીવો છે. અને સૂર્ય, ચન્દ્ર, તારા, નક્ષત્ર વગેરે નાના નાના બિચારા નિસ્તેજ દિવાઓ. એ દીવાની જ્યોતમાંથી પ્રગટાવેલા હોય એમ જણાય છે.

માટે આવરણ દૂર કર્યું કે, નિજસ્વરૂપ પ્રગટ થશે, અથવા જેમ જેમ આ અંદર હું કોણુ તે તું ચિંતવ, એટલે

૧ "The sun, the moon, the stars are but shining parts of the soul. (Emerson)

પડળરૂપ વાદળું, ખસશે એટલુંજ નહીં, પરંતુ મોહરૂપી અંધાપો પણ દૂર થશે.

કોઈ કહેશે કે મોહરૂપી પડળ એશું અંધાપો છે ? હા, કારણ કે તેમ ન હોય તો તમે દેહમાં રહેનાર આત્માને મૂકી દેહને હું રૂપ કેમ જાણો! આતો શરીર અંધાય, કે મોહું નાનું થાય, કે દેહરૂપી કવરમાં આવે કે જાય, એટલે દેહ મરે ત્યારે હું મુઓ એમ કેમ કહો છો ? અલબત્ત છતી જીવરૂપી આત્માની મનરૂપ આંખ છતાં અંધાપો નહીં તો શું ? વળી તમે કહી શકો કે મારો દેહ. પણ મારો આત્મા એમ કેમ કહો છો ? તમે કોણુ ? તમે તેજ આત્મા છો. પરંતુ દેહને હું માનો ને દેહને આત્મા માનો એ અંધાપા વિના બીજા કોણુથી કંઈતું કંઈ મનાય ? જેમ આંધળા આગળ નાટક ફેકટ, તેમ આ બધું દેખતું પણ, મોહરૂપી અંધકાર હોવાથી વિપર્યાયરૂપ છે, પરંતુ જેમ દેખતો નાટક દેખે છે, તેમજ સિદ્ધપરમાત્મા, તેમજ તેમના અનુભવી બાળકો, આ જગતને એક નાટકની માફક દેખી રહે છે. વળી દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાયના નાનાવિધ નાટકો જોયા કરે છે, એ નાટકને દર્શનરૂપ નેત્રવડે જોઈ, જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશે જાણી ચારિત્રરૂપ વર્તનમાં લાવી, નિજનંદમાં શાશ્વતો કાળ વિલસી રહે છે.

આત્મામાં કેમ રમાય, અને રમી શું થવાય ?

ચાર કષાય રહિત થઈ, જે ધારે ગુણ ચાર;

આત્મામાં જે જન રમે, તે થાવે એ અવિકાર. ૭૮.

ભાવાર્થ:—ચાર કષાય છોડી દઈ, જે ચાર ગુણો ધારણ

કરે, અને એ ચાર ગુણોને ધારણ કરી જે માણસ નિજ સ્વરૂપમાં રમાણ કરે, તે માણસ અવિકાર એટલે વિકારરહિત એવા અવ્યય^૧ પદને પામે છે.

પરમાર્થ:—કપ્ એટલે સંસાર-દુઃખ; તેને વારંવાર આણુ-નારા તે કષાય. એવા કષાય ચાર છે, તેઓ કાળા ક્રોધ, રાતા માન, મેલી માયા, અને પાંડુઆ લોભ એવા નામે ઓળખાય છે. આ કષાયના વચમાં આવેલા, આંતર આ-અછાદાનથી અભ્યંતર સ્વરૂપ કે બાહ્ય સ્વરૂપ યથાર્થ દેખાતું નથી; તથાપિ કષાયનું સ્વરૂપ દેખાડી, તેને દૂર કરવાના માર્ગે પૂર્વાચાર્યોએ ઘણા ઘણા દેખાડ્યા છે.

ઉદાહરણ તરીકે ક્રોધ લો, ક્રોધરૂપી અંધકાર માણસને હોય ત્યારે ગાંડામાણસની પેઠે માણસ ગમે તેમ બકે છે તેમ આનું થાય છે. “એને બરોબર થોડો વખત યાદ પણ આવતું નથી કે, હું શું કહું છું. આવડતી પંક્તિઓ પણ ભૂલી જવાય છે,” એમ મહારાજ શ્રીદાનવિજયજી કહેતા હતા. ત્યારે પહેલાં તેને સમજવાને આપણે એક દષ્ટાંત લઈએ.

ધારો કે કોહિનૂર કરતાં લક્ષાવધિ પ્રકાશમાં શ્રેષ્ઠ એવો

૧ અવ્યય પદ તે મોક્ષપદ છે, તેમાં કંઈ ફેરફાર થતો નથી, એક અખંડ જ્યોતિસ્વરૂપ અગ્રાબાધ સુખરૂપ છે, અર્થાત્ જેમ પૃથ્વીપર રાત્રિદિવસ, છે એમ નહીં પરંતુ સૂર્યમાં જેમ અખંડ પ્રકાશ છે તેમ બહિરાત્માને જેમ ભરતીરૂપ સુખ, અને ઓટ થતાં દુઃખ થાય છે, તેમ નહીં, પરંતુ ભરતીઓ રહિત ભૂમધ્ય સમુદ્રની પેઠે શાંત સુખમયજી.

લક્ષ્યાવધિ રૂપીયાની કિમ્મતનો હીરો સર્વે મનુષ્યાદિ જીવો પાસે અવશ્ય છે, તે હિરાની આસપાસ લોખંડ વીગેરેના ચાર પડદા આવેલા છે. જ્યાંસુધી આ પડદારૂપ આવરણ હોય, ત્યાંસુધી તે હિરો દેખાતો નથી. આ લોખંડના આવરણ તે કષાય. તેમાં પેહેલો ક્રોધ આપણને છતે હીરે દેખવા દેતો નથી. તે ક્રોધને આપણે અનુતાનુબંધી કહીશું. હવે ધારો કે એ અનુતાનુબંધી લોખંડની દિવાલોને ક્ષમારૂપી ગદાથી તોડી નાંખી તો હીરો કંઈ કંઈ કદાચ દેખાય પરંતુ ખરૂં જોતાં અનુતાનુબંધી લોખંડની દિવાલ પછી પણ બીજાં આવરણો હોય છે, અને તે લાકડાની પેટીઓ લોખંડ દિવાલોવાળી ત્રિજેરીમાં હોય છે, એવી લાકડાની પેટીની બાજુઓને પણ કરણારૂપી હથોડીવડે તોડવી જોઈએ; એ લાકડાની પેટી જેવી અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધની દિવાલો છે પરંતુ તેમને તોડી આગળ જાય તો, ત્યાં એક કોડીઆ કાચની પેટી છે, તેમાં તે હિરો છે. તે કોડીઆ કાચની પેટી તે પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ છે, તેમાંથી, પણ હિરો યથાર્થ દેખાય નહીં. એ કાચની પેટીને સર્વ જીવપરની દયા-રૂપી કુંચીવડે ઉઘાડવી જોઈએ તેમાંથી એક સ્ફટિકની પેટી નીકળશે; તે સ્ફટિક નિર્મળ, અંદર, જેવું છે તેવુંજ દેખા-ડનાર હોવાથી, તે હીરો સ્પષ્ટ દેખાય છે. એ સ્ફટિકની પેટીને આપણે, સ્વંજલનો ક્રોધ કહીશું અને સર્વ જીવની

રક્ષા રૂપી કુમળા હસ્તવડે બહાર કહાડીયું તો તે હારો
તે કોહિનૂરનો કોહિનૂર એવો આત્મા જણાઈ રહેશે.
આમ ક્રોધના ચાર ભેદ એટલે લોખંડની દિવાલોની ત્રિ-
જેરીમાં પડેલો, એટલે અનંતાનુબંધી ક્રોધમાં પડેલો, વળી
લાકડાની પેટીમાં બંધ કરેલો, એટલે અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધમાં
રસાએલો, અને કોડીઆ કાચની પેટીમાં આવેલો, એટલે
પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધમાં નંખાયલો તેમજ સ્ફટિકની દાબડીમાં
આવેલો એટલે સ્વંજલમાં રહેલી એક પછી એક ઉત્તરોત્તર
ક્ષમા, કરુણા, દયા અને રક્ષાના અધિકપણાવડે દૂર કરી
તે હીરાનું હીરારૂપે આત્મદર્શન થઈ શકે છે.

તેમજ લાલ સરક જેવા માનને, અભિમાનની કેદમાં
ગુલતાન થએલાને પણ color-blind એટલે રંગથી થતી
બ્રાંતિથી યથાર્થ દેખાતું નથી, જેમ ક્રોધવડે અંધારો છે
તેમ માનવડે પણ પદાર્થ બરોબર દેખાતો નથી. ક્રોધને
નમ્રતારૂપ આમી સુંદરી આવી કહે કે “વીરા ગજ થકી
ઉતરો” તેમ અશુભ શુભ સર્વના માનથી ઉતરાય ત્યારેજ
યથાર્થ સ્વરૂપ દેખાય; અને સર્વમાં સમદ્રષ્ટિ થઈ રહે અ-
ર્થાત્ નમ્રતાવડે, નીચમાં નીચ જે હોય તેમાં પણ ગુણના
ધરૂપ આત્મસ્વરૂપ મનાય તો સ્વરૂપ દર્શન થાય.

૧ કોહીનૂર, હાલ, એડવર્ડ ધી સેવન્થના બ્રિટિશ રાજ્યના મહાન
ચક્રવર્તિ રાજાના મુકુટમાં છે, જે કૃષ્ણ વાસુદેવ પાસે, પછી અ-
ર્જુન પાસે હતો એમ કહેવાય છે. કોહીનૂર એ ક્ષારસી શબ્દ છે. કોહી
એટલે પર્વત, અને નૂર એટલે પ્રકાશ કોહીનૂર એટલે પ્રકાશનો પર્વત.

માયારૂપી કાદવોણા સરળતારૂપી નદીના નિર્મળ જળથી ઘોવાવા નેમ્મએ. તોજ આ હિરે સ્વચ્છ જણાશે. તેમ જ લોભરૂપી એળ પણુ હુશિયાર કારીગર પાસે દૂર કરાવવી નેમ્મએ. કારણ કે એ લોભ પરવસ્તુની તૃષ્ણા છે, ને સ્વવસ્તુના જ્ઞાનરૂપ હીરાકણ્ણીથી, વિવેક જ્ઞાનથી, ભેદ જ્ઞાનથી ઘસી કહાડવી નેમ્મએ. આમ કરી યા બીજા ઉપાયો કામે લગાડી, ક્રોધની જગાએ, ક્ષમા, માનની જગાએ ન-મ્રતા, માયાના સ્થળે સરળતા અને લોભની જગાએ સં-તોષ કરવાથી એ ક્રોધાદિ ચારથી રહિત થવાય છે.

તેમજ એ ચાર કષાય જઈ અર્થાત્ સંસારતરફ ધસડ-નારા ચાર લૂટનારા ભાગી જઈ મોક્ષતરફ આકર્ષનાર ક્ષમા-દિ ચાર આવે છે, ત્યારે ઉત્તરોત્તર નીચેના ગુણ પણુ પ્રગટ થાય છે અને—

તે ગુણો દર્શન, જ્ઞાન, ચરિત્ર અને વીર્ય એ ચાર છે.

આ દર્શન જ્યારે અનંત હોય, જ્ઞાનપણુ અનંત હોય, તે સામાન્ય ઉપયોગરૂપી દર્શન, અને વિશેષ ઉપયોગરૂપ સા-કારજ્ઞાન અને એ ઉભયમાં રમણુતાથી, એટલે સાકાર ઉપ-યોગમાં નિરાકાર ઉપયોગ, અને નિરાકારમાં સાકાર ઉપયોગ તે ચરિત્ર ને તે ધારણ કરવાનું સામર્થ્ય કે વીર્ય મહાભાગ્યને અનંત ભાંગે પ્રાપ્ત થાય છે. તે આ ચાર ગુણુ આત્મામાં ર-હેતા અવિકારી પદ જે મોક્ષ પદ તેને પામે છે.

અંતરાત્મા કેણુ થઈ શકે ? અને અંતરાત્માવાળો શું થાય ?

સંગરહિત, દશદશ સહિત, લક્ષણ દશગુણયુક્ત;

તે થઈ અંતર આત્મા, થાયે જગથી મુક્ત. ॥ ૭૯ ॥

ભાવાર્થ:—જે દશવિધ પરિશ્રદ્ધતી રહિત થઈ, જગતમાં અસંગ રહે! અને દશવિધે યતિધર્મને યથાર્થ ધારણ કરે તે અંતરાત્મા થઈ, તેજ અંતરાત્માવડે જગતથી મુક્ત એવો પરમાત્મા થાય.

પરમાર્થ:—પરિશ્રદ્ધ એટલે ચારે બાજુએથી ઘેરનાર. એ દશ પ્રકારના પરિશ્રદ્ધ મનુષ્યને હોય છે, જેને વિશેષ પરિશ્રદ્ધ તે વિશેષ ઘેરાએલા અને તે જરાપણ છૂટી શકતા નથી.^૧ એ દશવિધ પરિશ્રદ્ધ તે આ પ્રમાણે છે. ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, ઘર^૨, રૂપું, સોનું, ઇંતર ધાતુ, ચાકર; પશુ, વાસણ કુસણ, રાચરચીકું, એ દશથી માણસ ઘેરાયલો છે, પરંતુ જેને એનું મમત્વ છૂટી જઈ, મહા દુઃખના મૂળરૂપ સંસાર કેદખાનામાંથી છૂટવા ન દેનાર એવા પરિશ્રદ્ધને જેણે દ્વેષથી પણ ઉણો કર્યો છે.—એણે કર્યો છે. તે આ સંસાર-રૂપી મહા ઉબ્બકાળના ઉન્ડાળાને મૂકી મહાબલેશ્વર જેવા સ્થાનમાં આનંદ કરતો જણાશે.

અને જેણે સર્વથા પરિશ્રદ્ધ છોડ્યો હોય, તેઓ સીમ-લામાં હોય તેવા આનંદ ભોગવશે. કારણ કે તેને કોઈ રોકનાર નથી. પરિશ્રદ્ધ હવે તેમને બાંધનાર નથી. કસ્તાન્ નિવારયતિ સંચરતો યથેષ્ટમ્ “ જેણે તારા ગુણો ધારણ કર્યા

૧ બહાર નય તો પણ કેદીની માફક પહેરગીરો જેવા ભઈઆઓ સાથે, ફરવા નય તો જેમ કેદીને એમ્યુલ્શનમાં બેસાડે તેમ આ ગાડી-માં બેઠેલો માલમ પડે અને નાશી ન નય માટે આગળ પાછળ સિ-પાઇ ઉભાજ હોય? ૨ વાડી, બંગલા, મહેલ.

તેને યથેચ્છ વિહાર કરતાં કોણ અટકાવી શકે? આમ દશવિધ પરિશ્રદ ત્યાગ કરી, દશવિધ ધર્મ અંગિકાર કરે છે, અને તે આ પ્રકારે છે. ક્ષમા, ^૧માર્દવ, ^૨આર્જવ, સત્ય, શૌચ, નિર્લોભ, તપ, ત્યાગ, અક્રિયિન, બ્રહ્મચર્ય, આ દશ ગુણુવાળા હોય તે અંતરાત્મા હોય છે એટલે સ્વને ઓળખી પછી સ્વ-ગુણુ જ્ઞાનાદિએ ઉપજતી, મુક્ત એવી પરમાત્મ દશા પામે છે.^૩

આત્મા કેવો છે ?

આત્મા દર્શન જ્ઞાનમય, આત્મા ચરિત્રવાન;

આત્મા સંયમ શિયલ તપ, આત્મા પ્રત્યાખ્યાન. ॥૮૦

૧ નમ્રતા. ૨ સરળતા, કંઈપણ પરવસ્તુ જેની પાસે નથી. ૩ દશવિધ પરિશ્રદ ત્યાગની બાબતમાં હાલ લાલન લખી શરતો નથી તેનું કારણ કે તેને જેવું પરિશ્રદમમત્વ પાંચ, છ વર્ષપર અમેરિકામાં ગયું હતું તેવું હાલ નથી; રોજ દિવસ શ્રીમદ્ મોહનલાલજી મહારાજના સુવર્ણની ધુધરી જેવા શબ્દોના ભણકારા વાગતા કે “ પરિશ્રદ મમતા પરિહરો, પરિશ્રદ દુઃખનું મૂળ સલ્લે; પરિશ્રદ મમતા પરિહરો ” આમ કરતાં કરતાં લાલને ત્યાં પરિશ્રદ ત્યાગ કર્યો. કેટલાક અંશે દેહાદિને વોસરાવ્યાં, અને જે પોતાના નિજસ્વરૂપે લક્ષ આપ્યું અને નિર્ણય કર્યો કે “ આ સર્વ વસ્તુ સર્વની છે. અને મારે કંઈ નથી જોઈવું. આ તન, વચન, અને મન પણ સર્વ જીવની સેવામાં ખર્ચાવાં એમ થતાંજ અનુભવ ભોર થયો. પ્રભાત ઉગવા જેવું થયું. અને નિજસ્વરૂપનું જ્ઞાન વસ્તુનું સ્વરૂપ શક્યતઃનુસાર દેખાઈ ગયું “ મોત મરી ગયું, ને ભય ભાગી ગયો.” પરંતુ તે ઉપશમ હોશે, નહીં તો પાછું આણું પરિશ્રદ મમત્વ થાય નહીં. હવે અવકાશે શોધી ક્ષયોપશમપર આવવા તેને પાછો પ્રયત્ન કરવો પડશે.

ભાવાર્થ:—આત્મા તેજ દર્શન, આત્મા તેજ જ્ઞાન, આત્મા તેજ ચારિત્ર, આત્મા તેજ સંયમ, આત્મા તેજ શિયળ, આત્મા તેજ તપ; અને આત્મા તેજ પ્રત્યાખ્યાન છે.

પરમાર્થ:—નવપદ પૂજામાં નવપદો, જેમ અરિહંત તે આત્મા, સિદ્ધ તે પણુ આત્મા, આચાર્ય તે પણુ આત્મા, ઉપાધ્યાય તે આત્મા, સાધુ તે આત્મા, દર્શન તે આત્મા, જ્ઞાન તે આત્મા ચારિત્ર તે આત્મા, અને તપ તે આત્મા-એમ કહ્યું છે તેમજ આ દૂહામાં પણુ દર્શનાદિરૂપ આત્મા-નેજ કહ્યો છે.

આત્માનાં લક્ષણ નવતત્ત્વમાં આ પ્રમાણે આપ્યાં છે.

નાણં ચ દંસણં ચૈવ ચરિતં ચ તવો તહા

વીરિઅંચ ઉવઓગઅ એઅં જીવસ્સ લલ્લણમ્

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ. એ છ-વનાં લક્ષણુ છે.

અનુભવગત કંઈક આત્મસ્વરૂપ આલેખવા યથાશક્તિ લાલન અહીં પ્રયત્ન કરવા જાય છે. લખાય તે ખરૂં.

આત્મત્વ એ અરૂપી. સામાન્ય ઉપયોગ તેજ દર્શન, તેમાંજ પ્રથમ સ્કૂર્ણુ થતાં, સાકારોપયોગ તે જ્ઞાન. તે એ તે આત્મત્વ એ દર્શનરૂપ તેજ આ સમયે જ્ઞાન પદે વ્યવહારાય અને એ જ્ઞાનરૂપ સાકારગત સામાન્ય નિ-રાકાર ઉપયોગ, એટલે જેમ અલંકારોના સર્વ સમૂહમાં સૂ-

૧ શબ્દને અભાવે પૂર્ણ કહેવાય છે.

વર્ણુ ઉપયોગ તે દર્શન, અને એ સૂવર્ણુ-મયતામાં સર્વ સાકારોપયોગ અલંકાર જણાય તે જ્ઞાન. વળી તે ઉભયમાં રમતા થાય તે 'સમયમાં તે આત્મત્વ તેજ ચારિત્ર સર્વ વૃત્તિનો નિરોધ કરી, નિજમાં રહેવાસાડ તપ તેપણુ પોતેજ કહેવાય. તેમજ સ્વ સ્વરૂપ ધ્યાન, સ્વરૂપનીજ ધારણા ને સ્વરૂપમાંજ સમાધિ એ ત્રણ જ્યાં એકત્ર હોય છે, તે સંયમે પણ આત્મત્વમાંજ હોય છે. નિજસ્વરૂપમાં રહેવું તેજ બ્રહ્મચર્ય છે. પરસ્વરૂપમાં જવું તે પરસ્ત્રી કે પરપુરૂષ ગમન જેવું છે. માટે જે સ્વરૂપમાં રાખે તે સામર્થ્યરૂપ બ્રહ્મચર્ય આત્મત્વમાં સમયાંતરે ઉપયોગાય છે. મારે પરવસ્તુ નહીં, એવું પ્રત્યાખ્યાન પણુ તે આત્માજ કરે છે. તે પણુ આત્માતત્ત્વમાં સમયાંતરે ઉપયોગાય છે.

આ સ્વરૂપ નિશ્ચય નયનું છે, અને નિશ્ચયનયથી એકજ માણુસ જેમ જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ, બાપ, પુત્ર, ભાઈ, ભત્રિજે, પતિ વગેરે હોઈ શકે તેવું એકજ સામાન્ય એવું આત્મત્વ, દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, સંયમ, બ્રહ્મચર્ય, તપ, પ્રત્યાખ્યાન વગેરે એકજ સમયે હોઈ શકે.

નિશ્ચયનય પ્રમાણે આત્મા સર્વથા પોતાનું સ્વરૂપ છોડતો નથી એટલે પ્રત્યાખ્યાનમાંજ છે, એમ થાય છે. એટલે અરૂપી આત્મારૂપી થતોજ નથી. રૂપતો પુદ્ગલ છે અર્થાત્ અરૂપી પૂર્ણપણે અરૂપીજ રહે છે અર્થાત્ આત્મા તે પોતેજ આત્માપણે હોય છે. બીજાના તેને પ્રત્યાખ્યાન હોય છે.

૧ ત્રયમેકત્ર સંયમઃ (પંતજલિ યોગદર્શન).

વળી એકજ વેળાએ એકજ માણસ કોઈનો બાપ, કોઈનો પુત્ર, કોઈનો ભાઈ, કોઈનો પતિ વગેરે હોઈ શકે છે. તેમ આત્મા એકજ વેળાએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય, ઉપયોગ, શિળ, સંયમ, પ્રત્યાખ્યાનરૂપ હોય છે. આમાં પૂર્વાચાર્યના બે મત છે, એટલે બ્યારે જ્ઞાનોપયોગ હોય છે, તે વેળાએ દર્શનોપયોગ ન હોય, અર્થાત્ સમયાંતરે હોય. વળી સમયનો ઉપયોગ એ બહુ સૂક્ષ્મ વાત છે.^૧

સંન્યાસ નિશ્ચયથી કયો ?

જો જાણે તું આપ પર તો નિશ્ચય પરત્યાગ;

તેજ સ્વરો સંન્યાસ છે, બોલે જિનવડ ભાગ. ॥૮૧

ભાવાર્થ:—જે તને હું કોણુ અને આ પરવસ્તુ શી એ ખબર પડતી હોય તો જે પરવસ્તુ દૃશ્ય છે, તે તું નથી,

૧ પરંતુ હાલ તુરત તો એકજ સમયે સર્વ ઉપયોગ હોય એમ સંભવ થાય છે, આગળ જતાં વિશેષ ક્ષયોપસર્ગે ફેરફાર થાય તે ખરો લાલન-ને આગ્રહ નથી, સરલતા રાખી છે ને રાખશેજ, માટે યુગપત્ અરોષ ઉપયોગ એટલે જ્ઞાનોપયોગ, દર્શનોપયોગ, વગેરે છે એમ અભિપ્રાય છે ને તે કોઈ શ્રીવીરપરમાત્માના, નાના મોટા અનુભવરસી બાંધવો યા બેનો, તેથી અન્ય રીતે સમજવશે તો લાલન-ને માનવાને કંઈ વાંધા નથી. ખરેખર તેથી તેનાપર મોટા ઉપકાર થશે.

એક સમયે બે ક્રિયા ન થાય એવું આ મૂળ લેખક માણેકલાલતા ધ્યાનમાં છે. આ ઉપયોગની બાબત છે ત્યાં આ વાત જે લાગુ ન પડે તો મી. લાલનના સમજવાથી મારા સમજવામાં ફેર પડતો નથી પણ ઘણી સૂક્ષ્મ વાત છે માટે તેનો નિર્ણય વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓએ યોગ્ય કરવાનો છે. તત્ત્વ કેવલીગમ્ય છે.

એમ થયું માટે પરને તું બરાબર તજીદે, તો તું ખરેખરે સંન્યાસી થયો; એમ મહાભાગ્યવાન શ્રીજિનેશ્વર કહે છે.

પરમાર્થ:—હું, આ જે શરીરાદિને, તેમજ આ જગતાદિને જોઈ રહ્યો છું, ને જાણી રહ્યો છું, તેજ હું છું. ને એવડે જે જણાય-દેખાય છે, તે જોય કે દૃશ્ય હું નથી હું જે સાક્ષી તેજ પોતે-અને આ જે જડ-દૃશ્ય હોય તે પર મારાથી અત્યંત ભિન્ન છે, એવું બરાબર સમજી, એ સમજને બરાબર અનુસરી જે પરનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે, તે સાધુ મહારાજ ખરેખરા સંન્યાસી છે, એમ શ્રી જિનેશ્વર કહે છે.

વિ. વિ. સંન્યાસ શબ્દ સંસ્કૃત છે. અને તેની શબ્દ વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે. (સંન્યાસ સમ્+નિ+અસ્) હવે અસ્ એટલે ફેંકવું નિ-નિરંતર સમ્ સર્વથા. સર્વથા-નિરંતર પરને ફેંકી દેવું તે સંન્યાસ અને જે જીવ સર્વથા, સર્વ પ્રકારે પરને ફેંકી દે, તે જીવ સંન્યાસી છે. જ્યારે પરને ફેંકી દે ત્યારે સ્વમાંજ રહે. માટે પરનો ત્યાગ એજ સ્વની પ્રાપ્તિ. ગુણરૂપ આત્મસ્વરૂપ પામવાને માત્ર પર ત્યાગજ બસ છે, એટલે સ્વ પોતેજ હું છું તેવો લોકાલોકપ્રકાશક કે સૂર્યાદિને પણ જાણનાર એવો જણાઈ રહીશ.

સમ્યક્ દર્શન શું, ને ચારિત્ર શું?

સમ્યક્ દર્શન તેજ છે, આત્માનું ઓઢાણ;

ચેતન રહે નિજરૂપમાં, તે ચારિત્ર પિછાણ. ॥૮૨॥

ભાવાર્થ:—આત્માને ઓળખવો તેજ સમ્યક્દર્શન અને

તે આત્માને એટલે ચેતનને ઓળખી તેના સ્વરૂપમાં રમવું તેનું નામજ ચારિત્ર છે.

પરમાર્થ:—આત્મા એટલે ચેતન અને એ શરીરવ્યાપિ હોવા છતાં, શરીરથી બહાર પણ જોનાર-જાણનાર, જેમ સૂર્ય આકાશમાં પોતાના નિયત સ્થાનમાં પ્રવર્તતો હોય; તથાપિ પોતાના પ્રકાશવડે, જગતમાં આવેલાં દ્રવ્યોને જાણે જાણે તેમ એ શરીરવ્યાપી એવો આત્મા સૂર્ય અને લોકાલોક સર્વને જુએ-જાણે. જેમ સૂર્ય સાવરણ હોય તો તે લોકમાં પ્રકાશક હોવા છતાં સર્વ જોઈ-જાણી શકાય નહીં, તેમ આત્મા ચેતન સાવરણ હોય તો લોકાલોક પ્રકાશક હોવા છતાં સંપૂર્ણ જાણી જોઈ શકે નહીં. પરંતુ તે વખતે સૂર્યને પોતે પોતાને જોવું એટલે હું કોણ છું. એતો સહેલ છે, તેમ લાલન સુદ્ધાં આપણે સાવરણ હોઈએ ત્યારે, પણ પોતે એટલે આ ચેતન શરીરમાં કોણ છે, તે સહેલથી જાણી શકીએ. હવે સૂર્ય સાવરણ હોય, ત્યારે પોતે કોણ એમ સૂર્ય કહેવા જાય, એટલે પોતાનો પ્રકાશ દેખે, તેમ આપણે માનવાદિ જીવો, અમે કોણ, એમ કહેવા જતાં શરીરવર્તી આપણુ પોતાનો પ્રકાશ દેખીએ, એટલુંજ નહીં પણ જેમ સૂર્ય પોતાને પોતાતરફ જોતો જાય તેમ તેમ તેમની ગરમી અને પ્રકાશ વધે તેમ આપણુ પણ આપણા નિજસ્વરૂપ તરફ જોતાં જઈએ તેમ તેમ આપણું તપ અને પ્રભાવ વધતો જાય છે. વળી એજ ગરમીવડે

સાવરણુ સૂર્ય વાદળાને પિગળાવે છે, અને પછી આકાશને સ્વચ્છ કરી સર્વત્ર પ્રકાશને જાણે-જાણે છે તે તેમજ ચેત-
નને પોતાને જોતાં પોતાની તપરૂપી ઉખાથી, અર્થાત્ પો-
તાના, અભ્યંતર તપ કે ધ્યાનરૂપ ઉખાથી, આવરણરૂપ
વાદળાને પિગળાવી કર્મીવર્ણુ દૂર કરતો સર્વત્ર જાણી-જોઈ
શકે છે.^૧

આ ઉપરથી લાલનના માનવ-બાંધવરત્નોને એ શિક્ષા લે-
વાની કે પરને પ્રથમ જોતાં, જાણતાં સાવરણુપણું નડે પરંતુ પો-
તાને સાવરણુ હોવા છતાં પણ બહુસમિપમાં પોતે છે. શરીરથી,
મનથી, શ્વાસોચ્છ્વાસથી પણ આપણી સર્વની પાસે આપણે પો-
તેજ છીએ તો તે સાવરણુપણું ન નડી સુગમમાં સુગમ જલ-
દીથી પ્રથમ કંઈ જોવા જતાં જણાઈ જાય, અને જો ધ્યાન
ધારા ચલાવીએ તો વિશેષ વિશેષ આપણે જણાતા જઈશું.
અને તે વિશેષ વિશેષ જણાયું કે એ ધ્યાન તપની ઉખાથી
આવરણુવાદળાં ગરમીથી પિગળી રહે એટલે તે વરસે તેમ
પિગળીને સર્વત્ર નિર્મળતા ફેલાવશે અને આ પ્રમાણે પ્રથમ

૧ આત્મદર્શનાભિલાષીને કંઈક મદદ મળે માટે બુદ્ધિગમ્ય ઉદાહરણ
અનુલવને ચિતરવા લખ્યું. તે એ કે નિશ્ચયદષ્ટિપૂર્વક પ્રત્યેક વ્રત કર-
વાથી (અર્થાત્ બાહ્ય તપ કરવાથી) આંતરઉખા-ગરમી વધે છે. અને
ધ્યાન તો આભ્યંતર તપ છે, તે તો જાણે સુવાયુ હોય તેમ છે. હવે ઉ-
ખાવડે બાહ્ય પશ્ચાત્તાપ થઈ કર્મવાદળાં પિગળી જાય છે, અને એ સુવાયુ-
વડે તે વારંવાર વિખરાઈ પણ જાય છે. તેમ તેમ આત્માને સ્વચ્છ
નિર્મળ આકાશમાં સૂર્યનીપેઠે પ્રકાશતો કરે છે.

પોતાને જોતાં, નિરાવર્ણ થતાં સ્વ અને પર-પોતે અને લોકલોક યથાર્થ જાણી શકાશે.

આ પ્રમાણે જેને દેખવાથી પોતે અને પર યથાર્થ દેખાય તેજ સમ્યક્દર્શન એટલે સાચું જોયું કહેવાય. તો પ્રથમ તો પોતાને જોવું કે આ શરીર વિમાનમાં ચાલતો-લોકલોક પ્રકાશક હું એ કોણુ છે? અને એ હું જેમ જેમ જાણાયો તેમ તેમ પ્રથમ પોતાને-પછી તરતજ પોતાની આસપાસનાં અને થોડા વખતમાં સર્વને દ્રવ્ય ગુણ, પર્યાય સહિત, ખુદ્ધાં સ્પષ્ટ દર્શાવી અપાશે. મોટે પ્રથમ આત્માને ઝોળખ. એજ ખરેખર દર્શન કહ્યું: એતું નામજ સમ્યક્દર્શન.

અહો! જ્યાંસુધી આપણે આ માનવરત્નો પોતાને ઝોળખતા નથી ત્યાંસુધી આપણી કિમ્મત Value આપણે ક્યાંથી જાણી શકીએ? આ ઉપર એક દર્શનકાર દૃષ્ટાંત આપે છે. તેનો સાર આ પ્રમાણે છે.

એક રાજાના કુંવરને દરબારમાંથી કોઈ ઉપાડી ગયું. પછી તે જંગલમાં કોઈ ભીલથી પાળી પોપી મોટા કરાવ્યો. આ રાજપુત્ર ભૂલથી પોતાને ભીલપુત્ર જાણવા લાગ્યો, અને શિકાર કરી નિર્વાહ કરવા લાગ્યો. કાળાંતરે રાજ્યચિન્હ જાણનાર કોઈ પુરૂષે તેને કહ્યું કે-“તું રાજપુત્ર છે” પરંતુ તે ભીલના સહવાસમાં રહેલો રાજપુત્ર માને નહીં, પછી તે રાજ્યચિન્હવેત્તા ત્યાંથી રાજ્યદરબારમાં લઈ ગયો. ત્યાં તેને ખીન્નઓએ પણ ઝોળખ્યો. તેમ મોહરૂપી ભીલ ચેતનને આ ચૌદરાજલોકરૂપી જંગલમાં ઉપાડી ગયો છે, અને આ

ભીલ જેવા માનવોની સાથે લાલનાદિ જીવો રહી પોતાને મનુષ્યજ ગણી નાનાપ્રકારની આ જંગલમાં હિંસા કરે છે, અને જાણુતો નથી કે હું રાજપુત્ર છું. પરંતુ મહારાજ-ધિરાજ અને દેવાધિદેવ, શ્રી મહાવીરનો પુત્ર છું. આ સત્યવાતની ખબર ન હોવાથી, આ પૃથ્વીરૂપી જંગલમાં ભટકી હિંસા કરતા, લાલન અને તેમના બાંધવોને એમાંથી શિક્ષા એ લેવાની છે કે જ્યારે આપણે કોણુ છીએ ? કોના પુત્ર છીએ; એ ન જણાય ત્યારે રાજ્યચિન્હવેત્તા-આત્મરા-મજી ચિન્હશાસ્ત્રી-વા આનન્દધન મહારાજ જે આ પૂર્વે યદ્ય ગએલા શાસ્ત્રીઓ આપણને કહે, એટલુંજ નહીં પરંતુ આપણને આત્મરાજની દરબારમાં લઈ જાય, ત્યાં આપણો આપણા પિતાશ્રી ત્રણ જગત્ના નાથ શ્રી વીરપરમાત્માને ઓળખાવે. માટે તેવા રાજ્યચિન્હવેત્તાની સાથે જઈ પોતાનું ઘિર્દ તપાસવું, તોજ પોતાની ખરી કિમ્મત જણાય-તોજ બકરાના ટોળામાં ભૂલેલો^૧ સિંહસાવક પોતાને સિંહરૂપે દેખે. ત્યારે પોતે જાણુ કે હું આ યૌદ્ધરાજલોકના નાથ શ્રી વીર-પરમાત્મા જેવો લોકાલોક પ્રકાશક છું. આમ પોતાને ઓળખવું, તે સમ્યક્ દર્શન અને તે ઓળખી તે સ્વરૂપમાં રહેવું, તે નિજનંદનો આસ્વાદ લેવો, અર્થાત્ પોતે જે અનંત જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય, ભોગ, ઉપભોગ, લાભ, દાનરૂપ છે, તેમાં રહેવું તે ચારિત્ર છે, એમ તું સમજ.

૧ લાલનને ૧૮૯૭ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં ચિકાગો-યુનૈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાના જંગલમાં ભટકતાં શ્રીમદ્ આનંદધનજી મહારાજે કંરણ કરી કહ્યું કે:—

“કયા સોવે ઉઠ જાગ આવરે !”

લાલન કંઈ સમજ્યો નહિ;

અંજલિ જલ જયું આયુ ઘટતહે;

લાલન કંઈ સમજ્યો નહિ.

દેત પહોરિયાં ઘડીય ઘાઉ રે;

લાલન કંઈ સમજ્યો નહિ.

કયા સોવે ઉઠ જાગ આઉ રે;

લાલન વિચારે છે કે હું તો જાગું છું અને કોઈ પુરૂષ “કયા સોવે, કયા સોવે” કેમ કહે છે ? અને “અંજલિ જલ જયું આયુ ઘટતહે” વગેરે કંઈ સમજ્યું નહીં જરા સ્તબ્ધ થઈ જતેયું તો, આ વચન પછીનું વચન એવું આજ્યું કે આંખમાંથી નિદ્રા ઉડવા લાગી અને કાનની તમર ઉઘડવા માંડી, અને તે વચન આ પ્રમાણે હું:—

“ઇંદ્ર, ચન્દ્ર, નાગેન્દ્ર, મુનિન્દ્ર ચલે;”

આમાં ચલે પદ ઉપર કોઈ એવી તો લહેરી આવી કે લાલનની નિદ્રા ઉડી. આ આત્માર્થી જીવોને કાંઈક ઉત્તેજન મળે માટે લાલનને પોતાના અધ્યાત્મજ્ઞાનની બનેલી બારાણસીનો પ્રથમ કક્કાનો પદ કહેવો પડ્યો છે અને કક્કો તો બેન ધનબાઈ સાથે શ્રી દેવચંદ્રજીની પાસે શ્રી ને-મિનાથના સ્તવનમાંથી જણાવેા, લણાવેા, ને છેવટે યથાશક્તિ ગણાવેા પણ. અને તે શ્રી દેવચન્દ્રજી મહારાજનો શિખવેલ અધ્યાત્મ કક્કો તે આ પ્રમાણે.

“પ્રીતિ અનાદિની પરથકી, જે તોડે હો, તે જોડે એહ.”

આશા છે કે સમજીને તેનો સાર લઈ કોઈ આત્મરાજ્યચિહ્નવેત્તા, આપણા ખરેખરા પિતાશ્રી વીરને દેખાડે તો પછી હઠ કરી, આ સં-સારરૂપી કાનનમાં હરિણની પેઠે બીતાં બીતાં ન ફરવું. પરંતુ તેમની સાથે જઈ કેશરિસિંહના લગ્નને અંકિત એવા પિતાશ્રીને નિહાળી

પોતાના સિંહસાવક (સિંહપુત્ર) તરીકેનું સ્વરૂપ ઓળખાવતું એમ લાલનનો અત્ર શુભ આશય છે.

૨ મેઢાંના ટાળામાં ભૂલું પડેલું સિંહનું બચ્ચું.

એક વેળા એક મેઢાંના ટાળામાં સિંહનું બચ્ચું કોઈ ભૂલથી આવી ગયું. પોતાને આ સિંહસાવક મેઢું સમજવા લાગ્યું, તેમની સાથે પોતાને મેઢું માનવું, ફરવા-હરવા ફરવા લાગ્યું, એટલામાં કોઈ સિંહે દ્વરથી આ પોતાના ભતભાઈને જોયો, તો તે સિંહનું બચ્ચું જણાયું. પછી સિંહરાજએ તે મેઢાંના ટાળામાંના, સિંહસાવકને કંઈક છૂટું જોયું, તેમની પાસે જઈ સિંહરાજે કહ્યું:—“અરે! સિંહબાળક તું મેઢાંના ટાળામાં શામાટે ફરે છે? સિંહ બાલ બોલ્યો કેમ નહિ ફરે?”

સિંહરાજ બોલ્યા:—તું તો મારા જેવો સિંહ છે.

સિંહબાલ બોલ્યું:—નહીં, નહીં જુઓ તમે. આ જુઓ, મારા, મા, બેન, ભાઈ બધાં આ ઘેરામાં છે. આ ટાળામાં છે (એમ કહી ઘેરાનું ટાળું દેખાડ્યું) આમ કહી નાસવા લાગી ટાળાતરફ દોડે છે એટલામાં સિંહરાજ તેમને ઊભો રાખી કહે છે કે:—

“જરા જોતો ખરો, આ માંડે પૂછું દેખે છે કે નહીં?” સિંહબાલ બોલ્યું. “હા તેમાં શું?”

સિંહરાજ બોલ્યા:—“ત્યારે હવે તારું પૂછું જો તે કેવું છે?”

સિંહબાળક જેને અત્યાર સુધી હું કોણ છું, એ જોયું નહોતું. તે હવે પોતાને જોવા લાગે છે, (આટલી વાત વાચક ભાઈ-બહેનોએ ખૂબ યાદ રાખી તેમ કરવું એવી લાલનની તેમને પ્રાર્થના છે) અને પોતાનું પૂછું સિંહના જેવું જોઈ વિસ્મય પામતો સિંહને કહેવા લાગ્યો કે:—

“સિંહરાજ, માંડે પૂછું આપના જેવું છે પણ માંડે આપના કરતાં નાનું છે.”

૧ જુઓ શુદ્ધોપયોગ. પાનું ૫ મું. ૨ સાવક એટલે બચ્ચું એમ સંસ્કૃત શબ્દનો અર્થ પણ છે.

સિંહરાજ કહે છે:—“ બરાબર, નાનું તો ખરું, પરંતુ છેતો મારા જેવું કે નહિ? ”

સિંહબાલક:—વિચારમાં વિસ્મય પામવું બોલ્યું “ હા, છે તો તમારા જેવું ”

સિંહરાજ કહે છે—“ હવે તારાં પૂર્વનાં ભાઈબેનો, માતાપિતા જેને તું ભૂલથી કહે છે કે હું એઓના જેવો છું, તેમનાં પૂછડાં (એમ કહી મેઠાંનું ટાળું દેખાડે છે) ને.”

સિંહબાલકે તેમ કહ્યું અને પોતાનાં માતાપિતા, ભાઈબહેનો, જેને માનતો હતો, તેમનાં પૂછડાં જ્યાં તો વાંકાં નાનાં સરખાં દેખાયાં. એમ થયું એટલે તો તે મોટી ગમગીનીમાં પડી ગયો, અને જાણે દિગ્મૂઠ હોય તેમ હભો રહી, થોડીવારે બોલ્યો કે “ નહીં માં પૂછડું તો આપના જેવું છે તેઓના જેવું નથી, માત્ર આપ કરતાં નાનું છે. ” આમ સિંહરાજે પોતાનું પૂછડું પ્રથમ બતાવી પછી તેનું પૂછડું બતાવ્યું, અને મેઠાંઓનાં બતાવ્યાં, અને સિંહબાળે તેની સાથે પોતાનું પૂછડું સરખાવ્યું તો માલમ પડ્યું કે પોતે તો એકસો સિંહને મળતો આવે છે. પરંતુ થોડીવાર રહીને પૂર્વનાં મેઠાં સાથેનો સ્નેહ સ્ફૂર્યો; અને જરા શુસ્સામાં બોલ્યું કે:—

“ સિંહરાજ! ચાલ્યા જાઓ; હોય તેમાં શું! એક પૂછડામાં ફેર આવ્યો તેથી શું મારાં માતાપિતા, ભાઈબહેનને મૂછી દઉં? હોય, જેમ કોઈ માણસને છઠ્ઠું આંગળું હોય, કેટલીક ગાયને પાંચમો પગ હોય છે; તેમ મારા પૂછડામાં—મારા આ દેખાતાં ભાઈબેન, માતાપિતાનાં પૂછડાં સાથે જરા ભૂલો પડ્યો એટલે શું? એમ કરી પાછો નાસવા જાય છે? એટલામાં સિંહરાજ તેમને ચાલાવે છે. “ સખરતો કર, જરા જોતો ખરો—એમ કહી સિંહરાજ કહે છે કે:—

“ માં રીરી ને તેકેવું છે? ”

સિંહબાળ—મેઢાંડી સગાં વહાલાંના સનેહમાં શુસ્સામાં ને શુસ્સામાં બોલ્યું ? ” બેયું સાહેબ ! તમારું શરીર ખીંજું છે ”

સિંહરાજ ધીરજથી બોલ્યા:—“ તારું શરીર કેવું છે તે હવે જરા પાછો વળી જો. ”

“ સિંહબાળે તેમ કરી બેયું તો તેવું જણાયું. ” એટલે વિચારમાં પડી ગયું. પરંતુ બોલ્યું જો. “ સાહેબ આપના જેવું છે, પરંતુ નાનું છે. ”

સિંહરાજે કહ્યું “ હવે જો જો મહાબૂલથી તું તારાં સગાંવહાલાં કહેછે અને પોતાને પણ તેના જેવો સમજે છે, તેમનું શરીર જો, સિંહબાળે તેમ કયું. તો ઉપર ઉત્તનાં રૂવાં, કાળાં, ઘોળાં બેયાં. આમ સિંહબાળની જેમ જેમ ખાત્રી થતા લાગી કે આ તે શું ! આ સિંહના જેવું માંડે પુછતું અને આ માંડે શરીર પણ તેના જેવું, ને મારાં સગાંમાનું છું તેની સાથે માંડે શરીર પણ મળતું નથી. તેમ માંડે પુછતું પણ મળતું નથી. આમ જોઈ હવે પોતેજ પૂછવા લાગ્યું કે સિંહરાજ આગળ સાબિતી આપો કે હું આપના જેવો છું ને મારાં વહાલાં મેઢાંઓ કે જેને આપ કહો છો કે બૂલથી ખરાં સગાંવહાલાં માનું છું તેવો હું વાસ્તવિક નથી.

સિંહરાજ:—સ્મિત વદને બોલ્યા—“ બચ્ચા- (એમ કહી પાસે જઈ બોલે છે) હવે મારા પગ જો.

સિંહબાળક “ બચ્ચા ” એમ સાંભળતાં પાછું હઠ્યું હવં તે બોલ્યું “ સાહેબ, જોયા તે પંજ છે. ”

“ હવે તારા પંજ જો ”

સિંહબાળ બોલી હઠ્યું:—“ મને આપના જેવા પંજ હોયજ નહીં. ”

સિંહરાજ બોલ્યા:—જરા જોતો ખરો.

સિંહબાળકે તેમ કયું, સિંહરાજની વાત ખરી માલમ પડી, અને બહીલે મોઢે બોલ્યો.—

“ સાહેબ, પંજ પણ મને આપના જેવા લાગે છે. ”^૧

હવે આ મેઢાં જે ટું બૂલ કરી તારાં સગાંવહાલાં માની બેઠો છે, અને તને પોતાને પણ તેવો સમજી બેઠો છે; તેમના પંજ ને.” એમ જ્યારે વ્યંગમાં પંજ એમ કહ્યું ને તે સિંહબાળ, તે મેઢાંના પંજ જેવા જાય છે, તો ખરી દીઠી. લાંસુધી તેને ખખર પણ નહોતી કે મેઢાંને ખરી હોય છે ને મને પંજ છે; કારણ કે પોતાને કોણ જુએ? આટલી આટલી વાતો મળતી આવતી જોઈ સિંહબાળની ખાત્રી થઈ કે હું તો સિંહરાજ જેવો છું અને તેથી હવે હિમ્મતથી ફરી પૂછવા લાગ્યો કે “ સાહેબ, આપ જેવો હું છું. આ મેઢાં જેવો હું બિલકુલ નથી.” હવે મગવન્તઃ પ્રમાણમ્ આપ જેમ કહો તેમ કરું-એમ કહી સિંહની પાસે યડમાં જઈ હલું રહું. જ્યારે સિંહસાવકે આમ કહ્યું ત્યારે સિંહરાજ બહુજ નજીકમાં ઝરા પાસે લઈ ગયા. તેને કિનારે કિનારે પેલાં ઘેટાં પણ થોડે દૂર ચરતાં હતાં; આ ઝરામાં સિંહનું આ સિંહબાળકનું તેમજ પેલાં ઘેટાંઓનું પ્રતિબિમ્બ પડતું હતું તે સિંહરાજે આપણા સિંહસાવકને જોવા કહ્યું. સિંહ કહે છે:—“આ ઝરામાં જો માંડે મોટું તને દેખાય છે?” સિંહસાવક કહે છે. “ હા મહારાજ દેખાય છે. ”

સિંહરાજ કહે છે. “ હવે તારું મોં જો. ”

“ હા, સાહેબ, આપના જેવુંજ યાજથી ભરેલું, પરન્તુ આપ કરતાં નાનું, એવું માંડે મોટું દેખાય છે. ”

સિંહરાજ:—“ હવે પેલાં મેઢાંનાં મોઢાં જો ને તે કેવાં છે ? ”

“ નથી તે આપનાં મુખ જેવાં, નથી તે મારાં મુખ જેવાં, કેવાં એ બેઠેળ મુખનાં ગરીબડાં, જેવાં તેઓ દેખાય છે. ”

૧ આ વાક્ય વાચકે હૃદયના આશયપુરઃસર વાંચવું જોઈએ. કારણ કે હજી સૂધી આવો દેખાવ દેખાડવાનાં લેખ ચિન્હો યોજ્યાં નથી.

આત્માનો સ્વાભાવિક ગુણ, દર્શનરૂપ સામાન્ય નિરાકારોપયોગ, અને જ્ઞાનરૂપ વિશેષ-સાકારોપયોગ તેમાં રમણુતા કરવી તેજ છે અને એ ઉભયમાં રમણુતા તેજ નિશ્ચય ચારિત્ર છે, તો આત્માને પોતાના નિજસ્વભાવમાં રમવાને કહેવું. એ પોતાને પોતાનું કૂળ ઝોળખાવા બરાબર છે. ભૂલેલા રાજકુંવરને રાજ્યગાદિ પોતાની છે. એમ દર્શાવી, રાજ્ય ચલાવતો જોવો એવું છે. ભૂલેલા સિંહખાળ જોવા વીરપુત્રો શ્રાવકોને સિંહરાજ શ્રી મહાવીરને જોઈ, પોતાનું કૂળ યાદ કરી તે પિતાને પગલે શુરવીર થઈ કર્મનાં જેતા-

સિંહરાજે કહ્યું કે:—કેમ હવે ખાતરી થઈ કે તું કોણ છે ?

સિંહખાળ બોલ્યું:—હા સાહેબ, ઘણીજ ખાતરી થઈ. હું આપનું યા આપના જેવા કોઈનું બચ્ચું છે, આ મેઢાંનું નહીં.

સિંહરાજ કહે છે હવે ખરેખર તારે જાણવું હોય તો હું કોણ છું, તે તને દેખાડું. એમ કહી ગર્જના કરી, તે જોઈ સિંહસાવકે પણ ગર્જના કરી કે હું સિંહ છું આટલી ગર્જના થતાં મેઢાંઓ બકરાંઓ ઝે ઝે કરી ભાંગી ભાંગી ગયાં.

પ્રિય વાંચનાર !^૧ આ દૃષ્ટાન્તનો ઉપનય કે સિદ્ધાન્ત જો તું સહુદય હોઈશ તો તારા મનોદર્પણમાં તેનું ચિત્ર ખડું થયું હશે, અને એ ચિત્રને જોઈ, તું કોણ છે ? તે તારા હૃદયસરોવરમાં નિહાળી લઈશ.

૧ દૃષ્ટાન્તનો ઉપનય જાણી જોઈ નથી લખ્યો. પરંતુ પુછડું, ચરીર. પંખ, મુખ, ને છેવટ અનાહતનાદરૂપ સોહં એ બધું લાગુ પાડી શકાશે, એટલુંજ નહિ પણ સહુદય હોશે તે તો ખીજાં ઘેટાંથી જરા દૂર આવ્યો એટલે સિંહે કહ્યું તેનો ભાનાર્થ પણ સમજી લેશે.

રૂપે રાજ્ય ચલાવવાનું છે, નહીં કે ખીકણુ મેઢા જેવા કેટલાક શું કરિયે “ભાઈ કર્મ ભારી છે” એમ કહી ઐ ઐ કરે છે, બાણુ કે રાંકડાં મેઢાં જેવા, કર્મથી ખીતાં ન હોય; અને યાદ નથી કરતા કે પોતે કોના પુત્ર છે અંતરાત્મા સર્વ શક્તિમાન-અનંત વીર્યવાન છે, તેની તરફ નજર નથી કરતા. જરા નજર કરતાંજ, જરા આત્મદર્શન થતાંજ બિચારાં કર્મ ઐ ઐ કરી નાસે છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ સોહં ગર્જના આ કર્મરૂપી બકરાંઓને કાચી બે ઘડીમાંજ ભગાડે છે.

સતા થલમેં મોહ વિહારત, લાગે કાચી દોય ઘડીરી,
ચેતન ચતુર ચોગાન લરીરી જીત લે મોહરાયકો લશ્કાર.
મિસકર છાંડ અનાદ ધરીરી, ચેતન ચતુર ચોગાન લરીરી.ચે.

કયો આત્મા તીર્થતુલ્ય ?

જે આત્મા ત્રય રત્નયુત, તીર્થતુલ્ય તે જાણ;

તંત્ર યંત્રથી મોક્ષ નહીં, આત્મા એકજ માળ.૮૩

ભાવાર્થ:—સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ જ્ઞાન, અને સમ્યક્ ચારિત્ર, એ ત્રણુ રત્ન સહિત જે આત્મા હોય તેજ આત્મા તીર્થ તુલ્ય છે એમ તું બાણુ અને એ તીર્થની ભક્તિવડે પવિત્ર થતોજ આત્મા મોક્ષસુખ દેખાડનાર સૂર્ય સમાન છે. અસ્તપ્રાય એવા તંત્ર મંત્ર રૂપે તો બધોત જેવાં છે ને તેથી મોક્ષમાર્ગ મળતો નથી.

પરમાર્થ:—કોઈ એક વસ્તુ હોય કે જેનું નામ આપણને આવડતું નથી, હવે તે અકથ વસ્તુને સુચિત્ય કર્યા પછી તે એકજ વસ્તુ ત્રણુસ્વરૂપે દેખાય છે, જેમકે તે વસ્તુના ધ-

ટસ્વરૂપને આપણે બરફ (Ice) કહિયે છીએ, તેના પ્રવાહી સ્વરૂપને આપણે પાણી એ શબ્દથી વ્યવહારિયે છીએ; અને ધૂમ જેવા તેનાજ સ્વરૂપને આપણે બાષ્પ (વરાળ-સ્ટીમ Steam) કહિયે છીએ. તેમજ એક વસ્તુ છે તે અકથ છે, તથાપિ આપણે તે વસ્તુમાં થતા વિવિધ ઉપયોગવડે એજ વસ્તુને ત્રણરૂપે વ્યવહરીએ છીએ; એટલે કે જ્યારે સામાન્ય કે નિરાકાર ઉપયોગ હોય; ત્યારે તેને દર્શન કહીએ છીએ, વિશેષ કે સાકારોપયોગ હોય ત્યારે તેને જ્ઞાન કહિયે છીએ, અને એ ઉભય રમણુતારૂપ ઉપયોગ હોય ત્યારે તેનેજ આપણે ચારિત્ર કહિયે છીએ; તે એક વસ્તુ જે જૂદે જૂદે ત્રણે ઉપયોગે કરી સહિત, એટલે એ ત્રણ રહે કરી સહિત તેને આત્મા કહે છે, અને એ ત્રણ રત્નયુક્ત આત્માજ તીર્થતુલ્ય છે. કારણ કે એ આત્માની જેમ ભક્તિ થાય, તેમાં જેમ જેમ પ્રેમભાવ જામે, તેમ તેમ મન, વચન ને કાયા પવિત્ર થાય છે, અને તીર્થ એટલે પવિત્ર સ્થળ. વળી તીર્થનો અર્થ “જેહથી તરીણ તે તીર્થ રે” જેથી આપણે તરિયે તે તીર્થ. તો સમ્યકદર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એવા ઉપયોગ વડેજ આપણે આ સંસારરૂપ મહાસાગરને તરી શકીએ છીએ. વળી આ તીર્થથી પવિત્ર થતો આત્માજ મોક્ષ પામે છે, યંત્ર, તંત્ર જેવા ખયોતકે તારા પ્રકાશથી મોક્ષ મળતો નથી; પરંતુ હમેશ ઉદય પામેલા, એવા આત્મારૂપી સૂર્યવડેજ મોક્ષ પમાય છે.

વિ. વિ.: જેમ શ્રી ગૌતમસ્વામી મહારાજ; શ્રી વીરપરમાત્માના મહા જ્યેષ્ઠપુત્ર અષ્ટાપદ ઉપર ચડ્યા, ને ત્યાં

શ્રી આદિશ્વર દાદાનાં દર્શન કર્યો, તેમ આપણા પોતાના શરીરમંદિરના હૃદયગંભીરામાં વિરાજતા શ્રી આદિનાથ મહારાજનાં દર્શન કરવાને પણ અષ્ટાપદ ઉપર ચડવું જોઈએ. હવે ગૌતમસ્વામી મહારાજે જેમ સૂર્ય કિર્ણ પકડ્યું હતું, તેમ નિજાત્મા એટલે આ અંદર હું હું કરતો કોણ છે! તે આત્માનું જે કંઈ કિરણ બહાર જણાતું હોય, તે ઝાલીને ઉપર ચડવાનું છે. જેમ અષ્ટાપદને આઠ પગથીયાં છે, ને તે એક એક યોજનનાં છે, તેમ-યોગરૂપ અષ્ટાપદ પર્વતનાં આઠ પગથીયાં^૧ છે.

શ્રી ઉમાસ્વાતિ સ્વામી તત્વાર્થસૂત્રકરંડમાં પણ કહે છે.

સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ

એટલે સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર, એજ મોક્ષમાર્ગ છે, એ સમ્યક્દર્શનાદિ રત્નત્રય તે આત્મામાં છે, તો એવા આત્માવડેજ મોક્ષ સાધ્ય છે, યંત્ર તંત્રથી નહીં.

યંત્ર, તંત્રથી સિદ્ધિઓ પ્રગટે પરંતુ તે સંસારનો હેતુ છે, મોક્ષનો નહીં. જેમકે આકાશગામિની વિદ્યા તો મચ્છરને છે, પક્ષીને છે, તો મનુષ્યરત્ન કરતાં ન્યૂન એવા પ્રક્ષીનું અનુકરણ શામાટે કરવું? જે આકાશમાં ઉડી નીચે આવે છે. તે આકાશ લોકલોકના પ્રકાશરૂપ આત્મારૂપી પાંખવડે

૧ યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, એ સ્થૂળ. અને ધ્યાન, ધારણા, સમાધિ, એ સૂક્ષ્મ બાહ્ય અંગ છે, યોગદૃષ્ટિમાં પણ એમ છે. અને સૂક્ષ્મ પણ નિર્બાળ સમાધિની અપેક્ષા એ બહિરંગ છે “તદપિ બહિરંગં નિર્બિજસ્ય” પાતંજલ યોગદર્શન. ૩ પાદ, ૮ સૂત્ર.

હડવું કે લોકને અંતે ત્રણ જગતનો પ્રકાશ કરતાં બિરાજી રહેવાય. બાકી આકાશગામિની વિદ્યા જેવી શુભ સિદ્ધિને ઇચ્છવી. તો પછી પક્ષિના શરીરમાંજ રહેવું હતું તો આકાશગમન થાત.

આજ લાલનના પગ અને તે પગને લાકડાના પગ જેવી આગગાડી જેડી ભૂમીગમન અને આ લાલનના હાથ પાંખ જેવા ને તેને વહાણુ જેડી સમુદ્ર તરણુ તો કર્યું. એમ અગીયાર હજાર માઈલથી અધિક પૃથ્વીગમન તો પગ હાથરૂપી પાંખોએ કર્યું. પરંતુ તારે આકાશગમન કરવું હોય તો, અને સકળ સિદ્ધિના સમૂહ મેળવવા હોય તો જ્યાં સિદ્ધોજ રહે છે, ત્યાં જવું હોય તો એ પક્ષીની પાંખથી થતા ગમન, અને દેવતાદિથી થતા આકાશ ગમન કરતાં વિશેષ ગમનવાળા મનોગમનવડે આહારક શરીર બનાવી જ્યાં જવું હોય ત્યાં લોકાકાશમાં જઈ શકાશે માટે પક્ષી જેવા આકાશગમનની ઇચ્છા છોડી, આહારક શરીર બનાવી મનોગમન યોગારૂઢ થઈ કરવું એજ શ્રેષ્ઠ છે.

માટે તંત્ર મંત્રથી મોક્ષ નથી.

તંત્રથી કંઈ મોક્ષમાં ન જવાય. આગગાડી એ તંત્ર છે. અને પગથી માણસ એક દિવસમાં ઘણું તો ૬૫ માઈલ ચાલે. અને કદાચ લાંબા પગરૂપી અમેરિકન આગગાડીમાં બેસી કલાકના ૬૫ માઈલથી એક દિવસમાં ૧૫૬૦ માઈલ ચાલી જવાય. પરંતુ જાણ ક્યાં? દોડી દોડીને પણ પૃથ્વી

ઉપર, કંઈ એ તંત્રોવડે મોક્ષે ન જવાય. હાથ કે વહાણુવડે સમુદ્ર તરાય. ને સ્ત્રીમરને હાથ વળગાડી મહાસાગર તરાય. પરંતુ હાથથી મોક્ષે ન જવાય.

મોઢેથી જીભવડે અવાજ કરી અર્ધ માઇલ અવાજ લઇ જવાય, અને ટેલીફોનની લાંબી જીભથી વધારે માઇલ વાત થાય અને લાંબા કાનની માફક સંકડો માઇલથી સંભળાય. પરંતુ મોક્ષ સુધી જીભનો કે લાંબી જીભનો અવાજ પહોંચે નહિ તેમ ત્યાંથી કોઈ કહાવે નહીં.

“કોઈની સાથ ન કેહેણુ કહાવ્યું.” (દલપત-પિંગળ) આંખથી જોવાય. ને લાંબી આંખ જેવા દુર્બીનથી વિશેષ જોવાય પરંતુ મોક્ષસુધી ન જોવાય.

તથાપિ સમાધિમાં મનોયોગવડે સર્વત્ર જોવાય-સંભળાય. દેવતાના મનોભાવ જણાય અને તેમને કહેવાય. અને જ્યાં જવું હોય ત્યાં જવાય પરંતુ તેથી પણ મોક્ષમાં ન જવાય. તેથી મનોયોગને પણ રૂંધી નિર્બિજ મન કરી મોક્ષને જોવાય. માટે મંત્ર તંત્ર મૂકી મહા મંત્રરૂપ સમ્યક્દર્શન એટલે આત્માની ઓળખાણુ કરવી કે જેથી સરવાળે સર્વ-જ્ઞત્વ, સર્વદર્શીત્વ, સર્વ આનંદમય થઈ રહેવાય.

જ્યાં ચેતન ત્યાં ગુણ-

જ્યાં ચેતન ત્યાં સકલ ગુણ, કેવલી બોલે એમ;

પ્રગટ અનુભવ આપનો, નિર્મલ કરો સપ્રેમ. ૮૪.

ભાવાર્થ:—જ્યાં ચેતન છે ત્યાંજ જ્ઞાન અનંત, દર્શન અનંત, વીર્ય અનંત, સુખ અનંત એવા અનંત અનંતા ગુણો

વિરાજે છે. એમ જેને જ્ઞાનાદિ અનંત એવા અનંતા પ્રાપ્ત કર્યા છે એવા તે કેવલીભગવાન પોતેજ આપણને કહે છે. એટલુંજ નહીં પણ વિશેષ એમ પણ વહે છે કે તમે પોતે એટલામાટે નિર્મળ થઈ પ્રેમપૂર્વક ઉત્સાહવડે પોતાના ચેતનનો અનુભવ કરી લો એટલે અનંત અનંતા ગુણુમય ચેતન તમારા પોતામાંજ પ્રગટ થઈ રહેશે.

પરમાર્થ:—આ સંસારમાં પણ આબાલવૃદ્ધને એવો અનુભવ છે કે કોઈ રાજા છે, કોઈ મહારાજા છે, અને કોઈ ચક્રવર્તિ છે, ઇત્યાદિ ધણા સમૃદ્ધિવાન ગુણોવાળા કહેવાય છે. કોઈ વિદ્વાન છે, અને કોઈ તત્ત્વજ્ઞ છે, પરન્તુ જે શરીરમાં ચેતન ન હોય તો, તે રાજાઓ, ચક્રવર્તિની, મહારાણી વિક્ટોરિયા, અને વિદ્વાન બધાં એકસરખાં માટી છે, ત્યારે આ મોહાંધકારના ગાઢ આકાશમાં રહેલા સંસારમાં પણ રાજા એટલે હજારો પ્રજાના મનુષ્યના નાયક, મહારાજા, હજારો રાજાના, અને ચક્રવર્તિની મહારાણી એટલે સંકટો મહારાજાના પણ ઉપરી, બીજા તેથી, ઉત્તરતા માત્ર તેનાજ હાથ પગો જેવા હોય છે, તેમાં પણ રાજાદિની માનવાદિથી; અને મહારાજાઓની રાજથી, અને ચક્રવર્તિની મહારાણીની, મહારાજાઓથી વિદ્વાનોની સાધારણ સમાજના માણસોથી અને તત્ત્વજ્ઞોની વિદ્વાનોથી વિશેષ કિમ્મત થાય છે તેનું કારણ ચેતન છે, જે ચેતન તેમાં ન હોય, તો તે બધાએ એટલે રાજા, રાણા, મહારાજા, ચક્રવર્તિની; વિદ્વાન અને તત્ત્વજ્ઞો આ બધાએ કુટીબદામના છે—માટી માત્ર છે, જનમ્યા ત્યારે માટી હતી, અને મુઆ ત્યારે માટી બધાએ એકસરખા.

માટે કિમ્મત કે ગુણ તો ચેતનનો છે અને આ માટીરૂપી દેહ તો, તે ચેતનરૂપી કોહિનૂર કે કૌસ્તુભરતને રહેવાનો કરંડ કે ડાબલો છે; માટે ડાબલાને બાઝી ન રહે. એ ડાબલો પણ ડાબલા જેટલી કિમ્મતનો ત્યારે છે કે ચેતન અંદર હોય ત્યારે અથવા ચેતન તેને ઘડે ત્યારે, નહીં તો લાકડાનો કટકો, માટીનો ઢગલો છે.

ચેતનમાં ગુણ કેટલા છે ?

આપણા સકળગુણના નીધિ-નિધાન શ્રીવિતરાગ મહારાજે તે અનંતજ્ઞાની, અનન્તદર્શી, અનંતસુખી, એમ અનન્ત છે. ગણ્યે પાર આવે એમ નથી. સંખ્યામાં એટલા અંક નથી. એવા એક એક અનંત ગુણ જેવા અનંત ગુણોવાળા કહેવાય છે પરંતુ તે પણ દોષરહિત કહેવા હોય તો અષ્ટાદશ દોષોએ કરી રહિત, આમ કહેવાનું કે દોષ ગણ્યા ગાંઠ્યા, અઠાર પણ ગુણો અનંત છે. માટે આટલા ગુણોએ કરી સહિત કેહેવુંજ અશક્ય. વળી દોષ પરિમિત, કારણ કે તેનો ક્ષય થાય છે. પરંતુ ગુણ તો અપરિમિત કે અનન્ત એટલે અંત વગરના છે, વળી દોષ અનાદિ પણ શાંત છે, એટલે કે અનાદિકાળથી જીવ સાથે છે, પરંતુ તેનો અંત આવી જાય છે. પરંતુ ગુણ અનાદિ અનન્ત છે, એટલે અનાદિકાળથી આપણામાં તે અનંતગુણો અનંતરીતિએ ભરેલા છે; અને રહેવાના પણ અનાદિ કાળસુધી. કાળનો અંત આવે પણ ચેતનગુણનો અનંતમા ભાગનો પણ અંત આવે નહીં. આમ અનાદિકાળથી ગુણો અપ્રગટ છે એટલુંજ. દોષરૂપ અઠાર

વાદળાં દૂર કરવાં જોઈએ એટલે અનાદિ અનંત, ભાગે તેના સકલ ગુણ પ્રગટ થઈ રહે છે.

એક જ્ઞાનગુણ કેટલો છે ?

ચેતન એ પોતે જ્ઞાનરૂપ ઉપયોગ તેના અનન્તમા ભાગવડે સર્વ કાળના સર્વ દેશના સર્વ દ્રવ્યના ગુણપર્યાયને અશેષ જાણી રહ્યો છે તેમજ, દર્શનગુણ પણ તેવો છે તેમજ સુખ, અન્યાબાધ સુખ. જે સુખ પૂર્ણ અખંડ ને અનન્ત છે, એને સકળ કાળના સકળ દેવેન્દ્રોના અને સર્વ જાતિના જીવમાત્રના સર્વ સુખ એકત્ર કરતાં તેના એટલે ચેતનના એટલે અનન્ત આનન્દના એક અનન્તમા ભાગ જેટલું પણ ઉપરના દેવાદિ વગેરે સર્વના સુખનો સમૂહ થતો નથી. આજ પ્રમાણે એક એક ગુણ, અનન્ત ગુણ એવા અનન્ત ગુણો જેનામાં ગુપ્ત યા પ્રગટપણે રહ્યા છે, તે ચેતન સકળગુણનિધાન છે.

ઇન્દ્રિયદ્વારા એ જ્ઞાન પરિમિત, મનોદ્વારાએ પરિમિત, પરન્તુ ચેતનદ્વારાએ અપરિમિત જણાય છે.

કારણ કે અહીંથી આકાશમાં સૂર્ય ચક્ષુવડે દેખાય છે, અને દૂરબીન સહાયથી વિશેષ દૂર એવા, તારાઓ પણ દેખાય છે, પરન્તુ ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કરવાથી વિચારદ્વારાએ વિશેષ દેખી શકાય છે.

આ મનરૂપ મહા આકાશમાં સર્વત્ર સ્ફુરતું દેખાઈ રહે છે, પરન્તુ એ મન અને મનના પર્યાય અને સર્વકાળે સર્વ દેવાદિ વગેરે ચેતનથી દેખાઈ રહે છે.

ચેતન, સદાસર્વદા પ્રકાશમય હોવાથી આ સૂર્ય, ચંદ્રની મસાલો જોઈ હસતું આવે છે, કારણ કે આ સર્વત્ર સર્વ પ્રકાશમય ચેતનના તેજ પાસે સૂર્ય ચંદ્રની મસાલો બિચારી ઝાંખી પડે છે.

આ સૂર્ય છે અને આ ચંદ્ર છે. એવું જાણે છે તેજ ચેતન છે, અને જે વખતે તે આ સૂર્ય છે, આ ચંદ્ર છે એમ જાણે છે તેજ વખતે બીજા અનંત દ્રવ્યના ગુણુપર્યાય પણ જાણી રહ્યો છે. એ સઘળું યુગપત્ એટલે એક કાળે જ્ઞાનપ્રકાશમાં પ્રતિબિમ્બિત થતું જાણાય છે.

ચેતનના ગુણુ કેમ જોવાય ?

આ શરીર અને ઇન્દ્રિયો સનિયમ કરીને મનને સ્થિર કરવાથી, ચેતનના ગુણોનું દર્શન, સ્થિરચિત્તમાં પ્રતિબિમ્બિત થાય છે.

હવે શરીર અને ઇન્દ્રિયોને સનિયમ કેમ કરવી ?

શરીર એક નથી પણ પાંચ^૧ પ્રકારનાં છે, અત્રે પ્રસંગવશાત્ એકતુંજ ગ્રહણ કરવાનું છે, શરીર એ અન્નનું બનેલું છે, માટે એ અન્ન શુદ્ધ, નિર્વદ્ય હોય તેવુંજ ઉપયોગમાં આવવું જોઈએ, કદાચ પૂર્વે તેમ ન હોય તો, હાલ તેમ

૧ ઉદારિક એટલે અન્નથી બનેલું, સ્થૂલશરીર, Physical body
તૈજસ અથવા સૂક્ષ્મશરીર શરીર. Subdtebody
કાર્મણુ અથવા, કારણશરીર. Cansal body
વૈક્રિયશરીર; આહારકશરીર.

કરવું એથી પણ લાભ છે, કારણ કે શરીરના પૂર્વના અણુઓ ફેરફારના નિયમને અનુસરી, ચાલ્યા જાય છે, અને નવીન અન્નના અણુ સમૂહને તે જગા આપે છે, માટે આજે જે શુદ્ધ અન્ન લેવા માંડ્યું તો થોડાક વખતમાં શુદ્ધ શરીર થશે અને અશુદ્ધ અન્નના પરિણામે જે કેટલાક બળવાન વિકારો તેને થતા હતા અને તેને ભૂલથી સ્વાભાવિક સમજી માણુસ તે પ્રમાણે વર્તન કરવા મંડી જઈ પોતાને નિર્દોષ જોતો હતો. તે અશુદ્ધિ જઈ શુદ્ધિ થતાં વિકારરહિત, સુંદર શરીર, સનિયમ થતાં શારીરિક સુખ, એટલું બધું ભોગવશે કે જેની છાયા લાલનના સ્મરણ પથમાંથી ખસે તેમ નથી. કારણ કે અમેરિકામાં ઘણે ભાગે તેમજ હતું. રોટલી, દૂધ, કંઈક કુટ-વનસ્પતિ એટલુંજ ખસ. અતિ ધીવાળાં, અને અતિ તેલવાળા, અતિમિષ્ટ, અને અતિ તીખાં એવાં, અન્ન મળવાથી શરીર પણ અહીં તેવું શુદ્ધ નથી કે જેવું અમેરિકામાં હતું.

પછી ઇન્દ્રિયોને સનિયમ કરવી, એટલે ઇન્દ્રિયોને પોતાના શરીરરચના ઘોડા સમજવા; નહીં તો શત્રુ સમજી કેટલાક મારી નાંખે છે, અને કેટલાક મહાની માફક તેની સાથે યુદ્ધ કરે છે, તેમ કેટલાક છકાવી દેછે, ઘોડાને ખાધાનું આપ્યા વિના ચાલે નહીં; પણ એવું આપવું કે છકી ન જાય. તેમ ન આપિયે તોપણ ન ચાલે માટે સાદુ આપવું પણ ખરું, ઇન્દ્રિયોને મારી નાંખનારા શાંત રહી શકે છે કે કેમ તેનો લાલનને અનુભવ નથી. મહાની માફક યુદ્ધ કરનારા, આખરે શાંત થાય

એમ જણાય છે, પરંતુ આરંભમાં આમ થાય છે, જેમ કે આજે ઉપવાસ કર્યો, સર્વ જીવને-છકાયના જીવને યથાશક્તિ અન્નદ્વારે અભયદાન દેવાયું, અને એ જીવોને અભયદાન દેવાથી ઉપવાસ એટલે પાસે-વાસ આત્માના સ્વરૂપમાંજ વાસ કરવાનું ઠીક બન્યું, પરંતુ પારણાને દિવસે અને ત્યાર પછીના બેચાર દિવસે, હળવે હળવે વિકારી પદાર્થો વધારે ખાઈ પાછું તેવુંને તેવું કરી લીધું. એટલે ઉપવાસને દિવસે શરીર અન્નાદિ ન લેવાથી, કંઈ શીથિલ પડ્યું, પછી ખીજે દિવસે ખૂબ ધી સાકરથી, મિશ્રિત પીપળીમૂળ, ગુંદરની રાખ, દૂધ, શીરો વગેરે, નાંખી, તેવીને તેવી પુષ્ટિ કરી, પરંતુ જે બહુ ઉપવાસ કરતો નથી, તેમ બહુ ખાઈ રાતો માતો થતો નથી, સાદું, અન્ન, જળ, સેવે છે તેને, ચેતન-સ્વરૂપ સત્ત્વર પ્રાપ્ત થવા, સંભવ રહે છે, આંખ, કાન, નાક, જીભ, અને ત્વચા એને એના પદાર્થો. પથ્ય, સાધા. રણુને સારા આપવા પછી શુભ અને શુભતર આપવા એમ કરવાથી શરીર અને ઇન્દ્રિયોને જાણુવા યોગ્ય એવા નિર્વિકારી થશે.

શરીર શુદ્ધિ થયા પછી મનઃ શુદ્ધિ.

આમ શરીર શુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિ શુદ્ધિ થયા પછી મનશુદ્ધિ થવી સુલભ છે, ઇન્દ્રિયોથી મન છૂટું પડી શકે છે, ઇન્દ્રિયો-રૂપી ઘોડા તોફાન ન કરતા હોય અને સિદ્ધે સરળ માર્ગે ચાલ્યા જતા હોય તો મનરૂપી સારથીને રથમાં કોણુ બેઠો છે; અને પોતાના પર કોની સત્તા ચાલ્યા કરે છે, કોના

તરફથી પ્રકાશ આવે છે, તે જાણવાને તેની સન્મુખ થાય, એટલે ઇન્દ્રિયોથી વિમુખ થએલું મન પ્રત્યાહાર પામેલું મન, તે અંતરાત્મા છે, અને અંતરાત્માજ પોતામાં રહેલા, પરમાત્માના સકળ ગુણને પ્રતિબિંબિત થતા અનુભવે છે.

આરંભમાં કેટલાકો આમ અનુભવ થવાને શરીરરૂપી ગાડી, અને ઇન્દ્રિયોરૂપી ઘોડાને બંધ રાખી એકલા મનથી આત્માને જૂએ છે, પરંતુ ઉપર લખેલ નિયમ કરનારાને એવા પદ્માસનો વગેરે કરવાની બાહુ અગત્ય રહેતી નથી, એવા સનિયમ શરીર ઇન્દ્રિયવાળાને સર્વ સ્થિતિ, ચાલતી સ્થિતિ પણ આસનરૂપ છે.

માટે ઇન્દ્રિય, મનને નિર્મળ કરી, ચેતનનો અનુભવ કરો તો કેવલી ભગવાન પોતેજ એમ કહે છે કે સકલ ગુણના નિધિ એવા ચેતનને તમે જાણશો સમજશો, એટલુંજ નહીં પણ અનુભવશો^૧ માટે આમ અનુભવ કરો.

**થઈ ભિન્ન ઇન્દ્રિય થકી, મન, વચ, તન કરી શુદ્ધ
एकाकी अनुभव करो, थाव शिघ्र शिवबुद्ध^૨ ॥ ૮૫ ॥**

1 Not only know or understand but realise.

૨ જેનું ધ્યાન તે પોતે થતું એવા પ્રસંગો, ઘણીવાર બને છે. તેમ આ દુહાનું વિવેચન લખતાં, બનેલું છે, અને તે એક આત્મામાં દુહાનું વિવેચન લખતાં, તપના દુહાનું વિવેચન આવી ગએલું જણાશે.

ભાવાર્થ:—ઇન્દ્રિય અને ઇન્દ્રિયના વિષયથી તું ભિન્ન થા, પછી તેઓથી ઉપરામ પામી; મન, વચન, અને તનને, વિશુદ્ધ કર, અને એ વિશુદ્ધ થયા પછી, એને જોતા અને એમાંજ રહેલા એવા એકાકી આત્માનો અનુભવ કર તો અવશ્ય તું શિવ એટલે અનંત આનંદમય અને બુદ્ધ એટલે સર્વરૂપ પદને તું શિદ્ધ પામીશ.

પરમાર્થ:—સાંભળવું નહીં પણ કાનદ્વારાએ જે સાંભળે છે તે પોતે એમ થઈ રહેવું, જોવું નહીં પણ આંખના બારણામાંથી જે જાણે છે, તેરૂપ થઈ જવું. સુંઘવું નહીં પણ નાસિકાના અંગથી, જે સુંઘવાનું કરે છે તે પોતે એમ જાણી રહેવું, આખવું નહીં પણ જીભના ચમચાવડે સ્વાદ જે લે છે તે બની રહેવું, અડકવું નહીં પણ ચામડીદ્વારાએ આ મખમલનો સ્પર્શ, અંદર રહી જે, લીધો, તેને પકડી લેવો એમ આ ઇન્દ્રિયોરૂપી હુથીઆરોવડે એ શ્રવણ, દર્શન, જીઘ્રણ, સ્વાદન, અને સ્પર્શન અંદર રહી જેણે કર્યું, તેને આ ક્રિયાથી ભિન્ન કરીને એટલે આ લખવાથી આ લખનાર લાલન ભિન્ન છે, તેમ એ શ્રવણાદિ ક્રિયાથી એ શ્રવણાદિ ક્રિયા કરનાર, ઇન્દ્રિયથી ને તેની ક્રિયાથી, ભિન્ન છે, તે ભિન્નરૂપ પોતે થઈ રહી, પછી વિવેકથી એટલે સ્વપરના વિચારથી મનને, સત્યથી વચનને, અને સર્વ જીવપરની કંઠણરૂપ જલથી તનને વિશુદ્ધ કરી, પોતે એકાકી દૃષ્ટારૂપ બની રહેવું કે અનુભવ થશે, અને એજ અનુભવ સાક્ષાત્કાર વડે શિદ્ધ અખંડ સુખમય એવું શિવપદ અને પૂર્ણજ્ઞાનરૂપ એવું બુદ્ધરૂપ પ્રાપ્ત થશે.

અનુભવપર ચડવાના ક્રમ.

બોલવું બંધ, લેવું દેવું બંધ, ચાલવું બંધ, જોવું સુંઘવું, સ્વાદ લેવો અને ચરકવું એટલું બંધ કરવું, એટલે ઇન્દ્રિયો પ્રથમ બાહ્ય વેપાર કરતી ચરકશે, પછી અંદર કંઈ વેપાર હાલવા ચાલવાના, ખાવાપીવાના થશે. તે વિચારોપણ ઇન્દ્રિયના વ્યાપાર છે, માટે તે વેપાર પણ ઇન્દ્રિય ગોચર છે એમ જાણી મૂકી દીધા તો પછી મન જાણુઈ રહેશે, ને તે મન ઇન્દ્રિયગોચર વિચારરહિત વિશુદ્ધ થઈ ગયું, કે આત્માનો સાક્ષાત્કાર પોતામાં થઈ રહેશે, અને એ સાક્ષાત્કાર પૂર્વક પર ત્યાગથી એક પગલું () કે શ્રેણીપર ચડતા હોઈએ એવું શિવ શિવપદ કે જ્ઞાનમય એવું મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થાય છે.

સહજ જ્ઞાનનો ઉપાય.

બંધ મોક્ષની આંતિથી, વધે જીવના કર્મ;

સહજ રમે નિજભાવમાં, તો પામે શિવશર્મ. ૮૬.

ભાવાર્થ:—જીવનાં કર્મ વધવાનું કારણ આ બંધ છે, આ મોક્ષ છે, એવી એવી કલ્પનાવડે વધતાં જાય છે. જો પોતાના સહજસ્વભાવે રહેતા હોય તો શિવ એટલે મોક્ષ, અને શર્મ એટલે સુખ માટે શિવશર્મ એટલે મોક્ષસુખ પામે એ અવશ્ય છે.

પરમાર્થ:—પ્રસ્તાવના—જે વસ્તુ પોતે નથી તે પોતે માની ક્રિયા કરવાથી હુમેશાં કર્મ વધે છે. અને જીવ એ પુદ્ગલ નથી, તે છતાં પોતાને પુદ્ગલ માને, પછી મનુષ્ય માને, સ્ત્રી માને, જિનધર્મી માને, નાનો માને, મોટો માને, તે બધા

પુદ્ગલના પર્યાય છે, તેને જીવ હું કરી માને, અને એમ માની ક્રિયા કરે એટલે કર્મ બંધાય છે અને બંધાયા પછી તેવીજ ભ્રાંતિને પૂર્વની ભ્રાંતિ પાછી જોસ આપી કર્મમાં વૃદ્ધિ કરાવે છે. આ જોને આપણે લાલન કહિયે છીએ; તે લાલન એમ માનતો કે શરીર એ હું અને ચેતન એ પણ હું એમ શરીરમાં માન્યું, એટલે ચેતન સામર્થ્યવાન હોવાથી કર્મ ગ્રહણ કરાયાં, માટે ચેતનભાગ તેજ હું, એમ થાય તો કર્મ બંધાયજ નહીં, એટલુંજ નહીં પણ પૂર્વે હું દેહ પુદ્ગલ એવી ભૂલ થઇ હોય તો ચેતન એજ હું; એવો પૂર્ણ વિવેક થતાં- ભેદજ્ઞાન થતાં- નિર્જરા થાય છે એમ કેવલી ભગવાન પણ કહે છે.

આપણે કોણુ તેનો નિશ્ચય કરવાને ચેતનને જો કદાચ એટલું સુઝ્યું હોત કે ચેતન અને શરીર એ બે મળીને હું આટલું પણ નક્કીપણે હોયતો આટલી બધી ભૂલ ન થાત અને કર્મ જગતમાં બંધાય છે, તેમાં ઘણા સુધારો થઇ શકત. કારણ કે ચેતન અને શરીર મળીને હું એમ માને તો ચેતનભાવ બળવાન તરીકે ગણાત અને શરીર એ ભાવ ગૌણ-નિર્બળ ગણાત. પરંતુ આ તો ચેતનને જાણ્યો જ નહીં, શરીર એટલુંજ હું જણાયું. અને તેથી ચેતનની શક્તિ કંઈ કામ કરી શકી નહીં અને તેથી કર્મનો કર્તાપણુ કર્મથી હારી જનારો જાણે ન હોય તેમ કર્મથી ડરતો ખીતો આપણે ભટક્યા કરે છે !!!

ત્યારે ધારો કે આ ઉભયમાં ચેતન ચેતનનેજ ચેતન માને છે તો પછી કર્મ તે બંધનકર્તા થતાં નથી, પરંતુ ચેતન જ્યારે પોતે બંધાતો ન હોવા છતાં પણ શરીરાદિમાં હું બ્રાંતિ થઈ કે બંધાયો એમ માની રહ્યો છે.

એક વખત એવોજ બનાવ બન્યો કે એક માણસ વગડામાં જઈ સાંઝના અંધારામાં બીને એક ઝાડને પકડી લીધું. પછી બૂમો પાડવા લાગ્યો કે મને રાક્ષસ બાઝ્યો. તેમ ચેતને પોતે પોતાને હાથે કર્મથી પોતાને બાંધી, ને બૂમ પાડી કે મને રાક્ષસે બાંધ્યો. હવે જેમ ઝાડ જડ છે, ને માણસને પકડી શકે તેમ નથી. પરંતુ જેમ આ માણસ ઝાડને પકડીને બૂમ પાડે કે મને રાક્ષસે પકડ્યો, તેમ ઝાડનાં હુંઠાં જેવાં નિર્ભય કર્મને પોતે બાઝીએ અને માનીએ કે હું બંધાયો; અને મને બંધ થાય છે, મને મોક્ષ થશે, પરંતુ જેમ હાથ પહોળા કરતાં વારજ સમજઈ જાય છે કે ઝાડ કંઈ બાઝી પડ્યું નહોતું, પોતેજ બાઝ્યો હતો. અને ભૂલથી ઝાડ બાઝ્યું હોય એમ માન્યું. તેમ જીવ પોતેજ કર્મ બાંધી પોતે એમ માને કે હું બંધાયો, પરંતુ ખરૂં પૂછો તો પ્રથમ દાખલામાં માણસની બાથમાં ઝાડ આવ્યું હતું, કંઈ ઝાડની બાથમાં માણસ નહોતું આવ્યું. તેમ જીવની બાથમાં કર્મ આવ્યાં, પરંતુ કર્મની બાથમાં જીવ આવી શકે નહીં એટલુંજ નહીં પણ જેમ હાથ પહોળા કરતાં સહેજમાં ઝાડ છૂટું પડી ગયું તેમ માત્ર એમ સમજ્યું કે હું ચેતન છું, જડ બીલકુલ હું નથી, એમ સમજતાંજ કર્મ ખરી જઈ, સ્થિતિ બ્રાંતિ મટી જાય છે.

જીવ બંધાતો નથી, પરંતુ કર્મ બંધાય છે, એનાપર ઉદ્ધારણુ: પોતે કે બાંધનારો બંધાતો નથી, જે બંધાય છે તે બાંધનારથી જૂદું છે-અલગ છે-ભિન્ન છે. જો લાલ-નના હાથ માણેકલાલ ભાઈ રેશમી દુપટાથી બાંધે, આમાં બાંધનાર માણેકલાલભાઈ તે કંઈ બંધાય નહીં, પરંતુ લાલન બંધાયો. બાંધનાર તો અલગ રહ્યા, તેમ જીવ મનોયોગાદિ જડ દુપટા લઈ, જડ એવાં શરીરાદિને બાંધે પણ પોતે બંધાય નહીં. પરંતુ માણેકલાલભાઈ એમ ધારે કે લાલન મારો ભિન્ન ને મેં બાંધ્યો, તે હું બંધાયો, એમ માન્યું કે પછી લાલનને છોડવાની તજવીજ કરે, અને માને એમ કે હું છૂટું છું. હવે મને મોક્ષ થયો, જેમ આ દાખલામાં જીવરૂપ માણેકલાલે, લાલનરૂપ જીવથી અન્ય કોઈ જડને બાંધ્યો તેમ, જીવ મનોયોગાદિ દુપટાએ પોતાથી અન્યને બાંધે છે, અને અન્યને છોડે છે, અને માને છે એમ કે મેં બાંધ્યું ને મેં છોડ્યું. હું બંધાયો અને હું મુક્ત થયો.

“બંધ મોક્ષની બ્રાંતિથી, વધે જીવને કર્મ.”

એક કાચના કળશમાં જળ ભર્યું હોય, તેમાં થોડા રજકણો ઉપર નીચે ચડતાં ઉતરતાં માલૂમ પડે તેમ, જીવરૂપ જળમાં કર્મરૂપ રજકણો ઉપર, નીચે ચડતાં માલૂમ પડે છે, અને જેમ જલ ભૂલથી માને કે હું એ રજકણ છું; તેમ જળ જેવો જીવ, જડ જેવાં કર્મને હું મનુષ્ય, પુરૂષ એમ માનવા સ્થિતિ બ્રાંતિથી શીખ્યો હોય એમ માલૂમ પડે છે, અને

એમ કરી ઇંદ્રિયોરૂપી, કળશનાં છિદ્રો ઉપર છૂટાં રાખી, અંદર બીજો કચરો પણ આવવા દેછે, અને જો કાઢી નાંખે છે. તો એમ સમજે છે. કે હું ગયો, આવ્યો, અર્થાત્ મુઓ, જીવ્યો, જે મરે છે તે પુરૂલ છે. જે જીવે છે તે પણ પુરૂલ છે. પુરૂલનો અપચય તે મરણ ને ઉપચય તે જન્મ. એમ સમજતો નથી પણ કલ્પીત ભ્રાંતિથી હું મૂઓ, જન્મ્યો એમ માને છે.

જીવે શું શરીર લીધું તેથી બંધાયો ! જરા વિચાર કરીને જીવ્યો ? આ ડગલો મેં પહેર્યો છે, તે નાનો થાય તો કહાડી નાંખું તેમ હાલ જેવી સારી ભાવના છે તેના કરતાં ભાવના વધે તો શું મને યોગ્ય એવો મોટો ડગલો, ન પહેરું ? જેમ લોકોને ન્હાનો ડગલો પૂકો પડે તો બીજો પહેરે છે, તેમ, મારે ડગલો પહેરવો કે ઉતારવો છે એ મારા હાથમાં છે તો એમાં બંધાયો છૂટ્યો શાનો ?

વળી આ રૂપી શરીરમાં બીજું તૈજસ શરીર છે, તે આ સ્થૂળ શરીર કરતાં ઘણું સૂક્ષ્મ છે. અને આ શરીરને ભેદી ગયું છે એ તૈજસ શરીરમાં આ સ્થૂળ શરીર જાણે હલકું હોય તેમ જણાય છે અને તેનાં કરતાં એક ત્રીજું શરીર છે તે કાર્મણ છે. તે તો તૈજસશરીર કરતાં પણ સૂક્ષ્મતર છે, હવે તે તૈજસ શરીર, તેમજ સ્થૂળ શરીરને ભેદીને રહ્યું છે. એવું સૂક્ષ્મતર કાર્મણશરીર છે. તેમાં તૈજસ અને તૈજસમાં સ્થૂળ શરીર છે. પરંતુ એ ત્રણ શરીર કરતાં, પણ સૂક્ષ્મતમ, - એ

ત્રણુને ભેદી ગએલું એવું કંઈક છે. એ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ, એ ત્રણુ શરીરને ભેદીને રહ્યું છે એટલુંજ નહીં પરંતુ ત્રણુ કરતાં મોટું છે: સ્થૂલને સ્પર્શ કર્યાવિના સૂક્ષ્મને પણ અને સૂક્ષ્મતર એવા કાર્મણુને પણ સ્પર્શ નહીં એવું એ તત્ત્વ છે. અને એને સ્થૂલ પદાર્થ કે સૂક્ષ્મ પદાર્થ, વચ્ચે અટકાવી શકે નહીં. પરમાણુથી પણ સૂક્ષ્મ એ સૂક્ષ્મતમ તત્ત્વ છે. તે જીવ છે, અને જીવ એ જ્ઞાન છે. જ્ઞાન સર્વેને ભેદે છે, એને કોઈ ભેદતું નથી. માટે સ્થૂલ એવાં કર્મ કે સૂક્ષ્મ એવાં આંતરકર્મ, કે સૂક્ષ્મતર એવાં કર્મ પુદ્ગલ પોતે આ સૂક્ષ્મતમ આત્મ-તત્ત્વને કેમ બાંધે? એ તો બંધાયજ નહીં, અને જે બંધાય નહિ તે છૂટે એમ શામાટે કહેવું બેઠએ?

ખીજ યુક્તિથી જીવ બંધાતો નથી તેની સમજ.

આ શરીર ધરમાં છે, પણ હું ધરમાં નથી, કારણકે, આ શરીર જે ધરમાં છે તે, મારા મનમાં આવી રહ્યું છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ મારા મનમાં ચૌદરાજલોક પણ સમાઈ જાય છે.

અર્થાત્ માં શરીર તે મારા મનમાં, અને મારા મનમાં આ દૃશ્ય ચૌદરાજલોક સમાયા તો પછી માં મન જે મારામાં છે તે મારા કરતાં નાનું છે. તો હવે હુંમાં માં મન આ ચૌદરાજલોક ને તેમાં પૃથ્વી, તેમાં મુંબાઈ, તેમાં ગુલાલવાડી તેમાં લાલનનું શરીર હું, એવો તેને કેમ બાંધી શકે? કારણ કે સઘળું દૃશ્ય જ્ઞાનમાં પ્રતીત થાય છે અને જ્ઞાન છે તેજ હું છું.

અરૂપી જ્ઞાન, જે બંધાય અને છૂટે એવા કર્મને, અને તેમના પરિણામરૂપ દેહાદિને જાણુ-દેખે પણ પોતે બંધાય કે છૂટે નહીં. માટે નિશ્ચયથી એટલે વસ્તુતઃ જ્ઞેતાં, બંધમોક્ષ જીવને નથી. તે છતાં જીવ પોતે પોતામાં બ્રાંતિથી માની લે, અથવા એવા બ્રાંતિમાં પડેલા બીજા કોઈ તેને એવું શીખવે છે કે જીવને બંધમોક્ષ છે, તો તે બિચારો તેમ માની પછી પોતાના કર્મમાં વધારો કરતો જાય છે.

જેમ કોઈએક સિંહને નાનપણમાં શિખવ્યું કે તું મેઢું છું, પછી તે મેઢાનાં ટાળામાં રહી મેઢાં જેવી ક્રિયા કરે છે, ને પોતાને સમજતો જાય કે હું મેઢું છું, અને તેથી સુખદુઃખ મેઢાં જેવુંજ વહે છે; તથાપિ સ્વરૂપે મેઢો થતો નથી. આ જીવ અરૂપી છે, પરંતુ બ્રાંતિ યા કોઈ બ્રાંતિમાં પડેલાએ શિખવવાથી, હું મનુષ્ય છું, હું લાલન છું. આમ જાણી પોતે મનુષ્યના જેવી ક્રિયા કરે, તેના જેવાં દુઃખસુખ વેઠે પરંતુ તેથી જીવ તે કંઈ વસ્તુતઃ મનુષ્ય થઈ શકે નહીં. માત્ર પુરૂષ મનુષ્યરૂપ છે, જીવ તો સદા સર્વદા તેવોને તેવો રહે છે, તેમજ બ્રાંતિથી પોતે બંધમોક્ષ જીવને માનવાથી, કર્મમાં વધારો કરી મૂકે છે.

“વધે જીવનાં કર્મ.”

કોઈ એમ કહે કે આ શરીર માંડે છે, હવે જરા વિચાર દૃષ્ટિથી જીવે તો માલૂમ પડે કે શરીર પુરૂષત્વું છે. પરંતુ વિચાર શેનો કરે? કોઈ એમ કહે કે ધર માંડે છે, પરંતુ વિચાર કરતા નથી કે ધર, તો પથરા અને ચૂનાનું છે! આમ

વિચાર કર્યાવિના પ્રથમ બાહ્યદૃષ્ટિવડે શરીર માં એમ જાણી વર્તે, શરીરને યોગ્યક્રિયા કરી, કર્મ વધારે જાય, આરંભપરિગ્રહમાં ફસાતો જાય, વધારે વધારે પરવસ્તુ મેળવી તેમાં ઘુંચાતો જાય, પરંતુ વિચારદૃષ્ટિથી એટલે સકળ માનવજાત, અને સકળ બીજા જીવો પણ, તેઓમાં વિચારરૂપ દીવો, પ્રગટ કરી, પ્રથમજ સમજી શકતા હોય કે હું જીવ છું, અમર છું, અજન્મ છું, આ શરીરાદિ મારાં નથી, પણ પુરુષનાં છે, આ ઘરો મારો નથી, પણ માટીનો છે, અને કુટી પાછો માટીજ થવાનો છે. હું તો માત્ર દ્રષ્ટા તરીકે તેનો જોનારજ છું. આમ થાત તો કર્મવૃદ્ધિ ન થાત, પરંતુ તે જેમ પોતાને વિચારદૃષ્ટિથી દેખાતું નથી, તેમ હજી સુધી બીજાઓ આસપાસ રહેનારા તેમને નાનપણથી તેવું શીખવી શકતા નથી,^૧ અને એટલું તો ખરું કે આપણને જેવી સમજ હોય તેવું આપણું વર્તન થાય છે. સિંહનાં બચ્ચાંને મેઢાંની સમજ થતાં, હું મેઢું છું એમ સમજવતાં તે મેઢાં પ્રમાણેજ વર્તન કરે છે. તે મેઢાંને યોગ્ય કર્મમાં વધારો કરતોજ જાય છે, તેમ જીવપણુ ખોટી સમજથી કર્મમાં વૃદ્ધિ કરે છે. માટે એવી બ્રાંતિ મૂકી દઇને, એટલે જે જીવરૂપ હોય છે, તેને લાલનરૂપ કાચ સમજવાનું મૂકી દ-

૧ અરે એવો દિવસ ક્યારે આવશે કે છોકરું બોલવા શિખતાંજ, કે સમજતાં શિખતાંજ તેને સમજવવામાં આવે કે હું અમર જીવ છું. અને શરીર, મન એતો તારા આ જગતમાં હથિયાર છે. માટે હથિ-આરને હું ન સમજતો.

ઇને જે જીવરૂપ અમરતત્ત્વ છે, તેને મરણુ ધર્મવાળો લાલન ન સમજીને, જે જીવરૂપ ચેતન છે, તેને લાલનરૂપ પુદ્ગલજ સમજીને ન વર્તાય તો જીવનાં કર્મ નહીં વધશે. અને પોતે જીવ છે તેમાં જીવભાવ રાખી, દેહનાં કાર્યો અવ્યાપક રહી, અલગ રહીને કરશે કે જેથી કર્મ વધે નહીં અને પોતાને જીવ માન્યો, અને પુદ્ગલને પુદ્ગલ માન્યો, એટલે હું મનુષ્ય તિર્યચ દેવ કે નારક નથી, પરંતુ તેમને જાણુનાર છું, તેનું જ્ઞાન છું, એમ જાણી જે જીવ, “સહજ રમે નિજભાવમાં.” સહજ પોતાના જીવમાં એટલે જ્ઞાનમાં રમશે, તે અવશ્ય શિવશર્મ, એટલે મોક્ષસુખ-અવ્યાબાધસુખ પામશે.

હાલ હાલજ લાલન વિચાર કરે છે કે, હું કોણ છું? આમ વિચાર કરતાંજ અંદરથી સ્ફુર્ત્ય કેતું જે મોઢેથી બાહ્યો કે હું કોણ છું, તેને તું જાણુનાર છું. તેનું જ્ઞાન છું. હવે જ્ઞાન ને હું હોઉં; એમ સમજતાંજ શરીરમાં થતાં સુખદુઃખ પોતામાં કેમ આરોપે? પરંતુ પ્રથમ આરોપેલાં હોવાથી સ્થિતિભ્રાંતિ થાય છે.

હવે “ થઇ તે થઇ ” માટે વિચાર કર કે તું કોણ છે? માણસ નથી, પરંતુ માણસમાં વસનાર, ચૌદરાજલો-કનો જ્ઞાતા છે, આમ સમજ એટલે સત્વર સુખ અહીંજ થઇ જશે. તો પછી ખરી સમજ પ્રમાણે વર્તતાં, એટલે પોતાને પોતે સમજતાં, અને લાલનને લાલન પુદ્ગલપિંડ સમજતાં નિર્જરા થઇ અંતે મોક્ષ થશે, એટલે શિવસુખ પામશે.

આ ગામનો રાજા એકવર્ષ ધી સેવન્ય છે. હવે એ રાજ્યને માફ માને છે તો તેને ઘણી ખટપટ છે; હું અને તે એ બેઉ એ જ રાજ્યને જોઈએ છીએ. એટલે દર્શનસુખ ઉભયને સરખું છે, માત્ર તેમને ઉપાધિ છે, મને ઉપાધિ નથી. તેમને મુંબાઈ શેહેર નાશ પામે તો તેને દુઃખ થાય, મને નહીં થાય; કારણ કે હું ત્યારે પણ એક દ્રષ્ટા હતો, અને હવે પણ નાશ પામેલા મુંબાઈ શેહેરનો પણ દ્રષ્ટા છું. એમાં દ્રષ્ટાને શું? એજ પ્રમાણે જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા-અમરસુખ વગેરે અનંતા ગુણ પોતેજ છે. અને તેનેજ પોતે માનવાથી અહીંજ સુખ દેખાય છે. આમ સમજવાથી અહીંજ મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત થાય છે; માટે જ એટલે આ જીવે છે, નિરન્તર જીવતો છે તેજ હું, અને આ પુરુષ તે હું નહીં, એ તો માટી, તેમજ કર્મપણુ હું નહીં, એવું સમ્યક્જ્ઞાન, એવી સમ્યક્દૃષ્ટિ રાખે તો કોઈપણ દુર્ગતિમાં ન જતાં મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરે.

સમ્યક્દૃષ્ટિ જરૂર મોક્ષે જાય !

સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવને, દુર્ગતિ ગમન ન થાય;

પૂર્વ બંધ ક્ષય થઈ જતાં, જરૂર મોક્ષે જાય. ૮૭.

ભાવાર્થ:—જે પોતે પોતાને જીવ અને પરને પર સમજે તે પ્રમાણે વર્તન કરે, તો પછી હાલથીજ દુર્ગતિમાં ગમન કરવાનું રોકાઈ જાય; એટલુંજ નહીં પરન્તુ પાછળ પણ જે ભૂલથી બંધ બાંધ્યા હતા, તે ક્ષય થઈ જાય, અને બંધ છૂટી જતાંજ, ક્ષય થઈ જતાંજ અવશ્ય મોક્ષે જાય.

પરમાર્થ:—દેહ એજ હું એવા દેહાત્મભાવે પોતાને સમજવાથી અને દેહ જડ હોવાથી,—ભારે હોવાથી, નીચે નીચે જતો માલૂમ પડશે અને જીવ એ હું એવા જીવાત્મભાવથી, જીવ એ ચેતન, જ્ઞાન એનો સ્વભાવ હંચે ચડવાનો હોવાથી હંચે હંચે જતો જશે. સરોવરમાંનું તુંબડું પોતાને બાહ્ય વળગેલી માટી સમજી માટી લગાડતું જાય તો હજી નીચુંજ જશે. પરંતુ પોતાને તુંબડું સમજશે તો, નીચે જવાનું બંધ થશે એટલુંજ નહીં પરંતુ પૂર્વે લાગેલી માટી પણ ધર્મધ્યાનરૂપ જળની છોળો લાગવાથી ધોવાઈ જઈ. જેમ તુંબડું સ્વભાવેજ હંચું આવે, તેમ જીવ સ્વભાવેજ હંચો આવે. જેમ તુંબડું સરોવરમાં છે, તેમ જીવ આ સંસારસાગરમાં છે, અને તુંબડું નવી માટીને ન લાગવા દેતો, જૂની ધોવાઈને સરોવરની સપાટીપર આવે, તેમ જીવ પોતાને જીવરૂપ સમજી નવીન પુદ્ગલભાવ કે લાલનભાવ નહીં ઉત્પન્ન થવા દે, તો આ ચૌદરાજલોકરૂપ સંસારસમુદ્રની સપાટી એટલે, સિદ્ધક્ષેત્રપર સહજ આવી જાય, કારણકે જેમ તુંબડાનો સ્વભાવ હંચે ચડવાનો છે, તેમ તુંબડા કરતાં પણ અત્યંત હલકા એવા જીવનો સ્વભાવ તો એક સપાટામાં હંચે ચડી સપાટીપર એટલે લોકાગ્રે વિરાજવાનો છે. માટે દૃષ્ટિ ખરી જોઈએ. એટલે નિશ્ચયથી સમ્યક્દૃષ્ટિ જોઈએ, અને અવ્યાપક રહી વ્યવહાર કરવો જોઈએ.

અર્થાત્ પોતાને જીવરૂપ દ્રષ્ટાપણે સમજવો, દેહરૂપ નહીં, મનુષ્યરૂપ નહીં, માત્ર જીવરૂપ સમજી, ચેતનરૂપ જાણી,

એ જ્ઞાનમય દૃષ્ટિ રાખી, પછી ઉપર ઉપરનો શુદ્ધવ્યવહાર કરવો કે જેથી પૂર્વના કર્મરૂપ માટી પણ ખરી જઈ અવશ્ય મોક્ષમાં જ વાચ.

જે સ્વરૂપમાં રમે તેજ શિઘ્ર ભવપાર પામે.

**નિજસ્વરૂપમાં જે રમે, તજી સકલ વ્યવહાર;
સમ્યક્દૃષ્ટિ હોય તે શિઘ્ર થાય ભવપાર. ૮૮.**

ભાવાર્થ:—જે પોતાના નિજસ્વરૂપમાં—આત્મસ્વરૂપમાં રમે છે, અને સકળ વ્યવહારરૂપ પ્રપંચ છોડી દે છે, એવો સમ્યક્દૃષ્ટિ શિઘ્રભવનો પાર પામે છે.

પરમાર્થ:—પોતાને સાકારોપયોગરૂપ જ્ઞાન, અને નિરાકાર ઉપયોગરૂપ દર્શનમાત્ર સમજી, તે ઉભયમાં રમણુતા એટલે જ્ઞાન, દર્શન ઉપયોગમાં રમણુતા કરે એજ નિજસ્વરૂપમાં રમણુતા કરવી, અર્થાત્ સકળ અલંકાર વિશેષમાં સામાન્ય સુવર્ણને જેમ જોયું, જાણ્યું તેમ સામાન્ય સુવર્ણમાં સકલ વિશેષરૂપ અલંકારો જોવા એ નિજસ્વરૂપમાં રમણુ થવા યોગ હમેશ કરે તો ભવનો પાર પામે.

જેનું મોક્ષ નિશાન છે, શિવપુર બંદરે ઉતરવું એવું જેને નક્કી છે, તે તો આ ભવસમુદ્રમાં કંઈપણ બીજે પ્રપંચ કર્યાવિના, અધ્યાત્મરૂપ નકશો (map) લઈ^૧ તે ક્યાં છે, તે

૧ જે અધ્યાત્મરૂપ નકશો સામે રાખ્યાવિના, શુભમાં પ્રવર્તે છે, તે અનુક્રમે પણ શિવબંદરપર આવી ચડે. પરંતુ નિશ્ચયથી કહેવાય

બરાબર જોઈ આ મનુષ્યરૂપી દેહમાં વિવેકરૂપી, ભેદજ્ઞાનરૂપી શુકાન હાથમાં પકડી એક શિવપુર બંદર ઉપરજ સિદ્ધા શુક્લધ્યાન વડે પોતાના આત્મારૂપી ક્ષુવતારાપર નજર રાખીને વહાણુને ચલાવ્યાજ કરશે.

સકામ નિર્જરા કેમ થાય ?

**સમ્યક્ શ્રદ્ધાવાન નર, અજર અમર ગુણ ધામ;
કર્મ બંધ તે નવકરે, કરે નિર્જરા કામ. ૮૯.**

અર્થ:—અજર, અમર, ઇત્યાદિ ગુણુના ધામરૂપ એવા આત્મામાં જેની સાચી શ્રદ્ધા છે એવો પુરૂષ નવીન કર્મ બંધ નહિ કરે એટલુંજ નહિ પરન્તુ પૂર્વકર્મની પણ નિર્જરા થાય એવાં કામ કરશે.

પરમાર્થ:—જરા અને મરણુ એ માત્ર પુરૂલનાં છે, પરન્તુ પુરૂલ અંતરગત આત્મા, અજન્મ, અજર, અને અમર છે. કારણુ કે આત્મા ક્યારે જન્મ્યો, એટલે પેદા થયો એવું કોઈથી કહી શકાતું નથી. તેમજ તેની આદિ નથી, તોપછી જરા એટલે ઘડપણુ ક્યાંથી હોય ? અને મરણુ પણ ક્યાંથી હોય ? આતો માત્ર પુરૂલમાં થતા ફેરફાર અત્યંત સાંનિધ્ય-તાને લીધે પોતામાં આરોપાય છે.

નહીં, કારણુ કે મૈષ વિના દિશાની ખબર પડે નહીં, માટે ધર્મધ્યાનવડે સંભવ છે, પરન્તુ શિક્ષ સંભવ છે એમ તો કહેવાય નહીં. માટે અધ્યાત્મનો (મૈષ) નકશો લઈ શુક્લધ્યાને આત્મારૂપી ક્ષુવને જોઈ, પ્રમાણુ કરવું કે શિવબંદરે માત્ર બે ઘડીમાંજ પહોંચાય.

વળી જન્મ મરણ એતો જીવની ક્રિયા છે, એટલે જેમ બોલવું, લખવું, ખાવું, પીવું, ઇત્યાદિ ક્રિયા છે, તેમ જન્મમરણ એટલે પુદ્ગલમાં પ્રવેશ કરવો, ને પુદ્ગલમાંથી નીકળવું, ધરમાં આવવું, ને ધરમાંથી બહાર જવું, તેમાં આવી ક્રિયા કરનાર જીવને શું ? તે તો જેવો છે તેવોજ સ્થિત છે.

કીને લંબાવતાં કી, ઈ, ઈ, ઈ, ઈ, ઈ, ઈ, ચાલી, ઈ ચાલ્યા કરે છે તેમ ઈશ્વર જેવો જીવ ચાલુ રહી, ક્ જેવું પુદ્ગલ પડી રહે છે, માટે શાશ્વત એક રૂપ એવા જીવમાં સ્થિત રહે, તો નવીન બંધ ન કરે. કારણ કે પરને પોતાનું માનતા જન્મ જ્યાં પોતાના મનાયા, તો હવે એવી ભૂલ શા માટે કરે ?

વળી “ અજર અમર ગુણધામ ” એ વિશેષણ આત્માને લાગુ પાડેલ છે એમ સંભવે છે તો સ્પષ્ટતાને માટે તેમજ અનુભવના પ્રકાશે આત્મા અને જીવ એ શબ્દની વ્યાખ્યા કરવી પડે છે. જીવ અને આત્મા એ કંઈ બે દ્રવ્ય નથી, એકજ દ્રવ્ય છે. પરંતુ “ જીવ તે જીવ ” અને જીવે તે કોઈ કાળે મરે એમ જીવ સંસાર ચતાંજ જીવનાર એ શબ્દ ઉપરથી અને મરે છે એ જીવે છે તે ઉપરથી લઈ મરનાર એમ ગણાયું હોશે. આત્મા શબ્દનો અર્થ અતતિ સાતત્ય ગમને એ ધાતુ ઉપરથી છે. સાતત્ય એટલે શાશ્વત ગમન શાશ્વત ગતિ એ આત્મા છે.

હવે આત્મા તો સમકાલે, વિશેષ ઉપયોગરૂપ જ્ઞાન, સા-

માન્ય ઉપયોગરૂપ દર્શન. તે બન્નેમાં રમણુતારૂપ ચારિત્ર ઇત્યાદિ અનંત ઉપયોગે શાશ્વત છે, તેજ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે. હવે તેમાં સકર્મ આત્મા તે જીવ; નિષ્કર્મ જીવ તે આત્મા. ત્યારે કર્મને લીધેજ આત્મા જીવ કહેવાય છે. પરંતુ વસ્તુતઃ જો કર્મ ન હોય તો તેજ આત્મા અજન્મ હોવાથી અમર પણ છે. ત્યારે એમજ સમજવાની ખાતર કહો કે આત્મામાં કર્મ છે તેનો ઉપચય તે જન્મ અને કર્મનો અપચય તે મરણ. હવે એ કર્મ પુદ્ગલમાંથી હુંપણું છુટયું કે કર્મમાં હુંપણાની ચીકાસ ગઈ, એટલે કર્મ, વગર ચીકાસે રેતી ખરે તેમ ખરી જાય છે. માટે જીવભાવ કે કર્મભાવ કે હું કર્તૃભાવ, છુટતાં કર્મ નિર્જર થઈ પોતાનું અજન્મ-અમર એવું આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થશે. એ શાશ્વત જ્યોતિમય “આત્મ-દર્શનમાં તેને શ્રદ્ધા થઈ કે આ આત્મા તેજ હું” કે જે આત્મા માટે લાલન કહે છે કે—

“નથી થાતું નથી જાતું, હુંમાં હું સમાયો છું;

અખંડ આ સ્થિર જ્યોતિમાં, નથી થાતું નથી જાતું.”

આવા અજર અને અમર આત્મામાં શ્રદ્ધા જેને છે તે કર્મ કેમ કરે? કારણ કે પોતાને એટલે જ્ઞાનાદિ તેજ હું, ગણે તો પછી કર્મભાવ ન હોવાથી કર્મબંધનનાં કામ ક્યાંથી થાય? અને કર્મબંધનાં કામ ન થાય, ને નિજસ્વરૂપમાં રમણુતા થાય તો નિર્જરાજ થયા કરે એમાં શું આશ્ચર્ય?

વળી ચતુર્થ ગુણુસ્થાનકમાં આત્મદર્શન કે નિશ્ચયસમ્યક્ત્વ થતાં માણુસ પોતાનું આત્મસ્વરૂપ ઉપર કાવ્યમાં કહ્યું તેવું

કદાચ ઉપશમાદિપણે જાણે, છતાં તે પોતાનું સ્વરૂપ હોવાથી તેમાં સ્થિત રહી પછી નવા કર્મબંધનમાં ન પડવાનું કામ કરે, એટલુંજ નહીં પણ પૂર્વે આપેલા બંધ પરમાં જઈ ન પાડે, અવ્યાપક રહી કાંતો સુખદુઃખાદિ ભોગવી લે. દુઃખને સહન કરે, તેમજ સુખને પણ સહન કરે પરંતુ એ ઉભયમાં મમત્વ ન રાખી તેનીપર જે અવ્યાયાધ સુખ કે આનંદ જેની ઝાંખી પોતાને થઈ છે તેમાંજ રહે.

ખરા જ્ઞાની કોણ ? અને ખરા સુખી કોણ ?

**સમ્યક્ જ્ઞાની સકલજન, खरा ज्ञानी कहेवाय;
ते प्रधान त्रण लोकमां; शाश्वत सुखिया थाय. ૯૦.**

ભાવાર્થ:—આ જગતમાં સમ્યક્જ્ઞાની એટલે જ્ઞાન એજ હું અર્થાત્ સોહં રૂપ હું, જે એવા માનવબાંધવો-બેનો છે, તેજ સઘળા ખરા જ્ઞાની છે. ત્રણે લોકના સકળ જીવસમુદાયમાં પ્રધાન મુખ્ય ચક્રવર્તિ જેવા તેજ છે. અને ચેતનનું, જ્ઞાનનું, દર્શનનું, સુખનું, વીર્યનું શાશ્વત સુખ તેજ અનુભવે છે, આસ્વાદે છે.

પરમાર્થ:—શુદ્ધ ચૈતન્યનું ઓળખાણ કરી, એટલે આ શરીર મંદિરમાં બિરાજતા ગુપ્ત દેવાધિદેવ જે હું તે કોણ છે. તેને ઓળખી-નિરખી તેની સાથે સોહંરૂપે એકીભાવે અ-ભેદભાવે જે કોઈ બંધુ-બેનો રહે છે, તેજ સર્વે ખરા જ્ઞાની છે. સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળના સકલ જીવોમાં તે ચક્રવર્તિ

છે. પરમાત્માના (Representative) પ્રતિનિધિ છે અને તેજ શાશ્વત એટલે અવ્યાબાધ સુખના ધણી છે.

આવા જ્ઞાનીઓના ચુડામણિ શ્રીતીર્થેકર મહારાજને ઇંદ્રો પણ પૂજે છે. શામાટે? કારણ કે આત્માએ આત્મા ઓળખ્યો ને જડને જડ ઓળખી, જડનો ત્યાગ કરવાથી જિન થયા એજ ખરૂં જ્ઞાન. અને તેની સાર્થકતા તો આપણે તેનાજ પુત્ર-પુત્રીઓ તેનાજ બાળકો ચેતન હોવા છતાં પુદ્ગલને શામાટે ખોટા બાપ તરીકે કબુલ કરી વર્ણુશંકર કહેવાઈએ? માટે ચેતનનેજ હું ૩૫ ઓળખી પિતાશ્રીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, તો આપણે તેના પુત્ર પણ ચેતનનેજ ઓળખી, તેમના વચનમાં શ્રદ્ધા રાખી; ખરા જ્ઞાની થવું અને ત્રણ લોકના પુત્ર ત્રણ લોકના નાથજ હોય તો તેમ થઈ, સ્વપ્નામાં પણ પુદ્ગલભાવ ન થાય તેમ કરી શાશ્વત સુખ જેણે પિતાશ્રીમાં મેળવ્યું છે, તે આપણામાંજ રહેલા એવા ચેતને મેળવ્યું છે. તેપણ આપણા જેવા ચેતનવાળા હતા અને ચેતનને ઓળખી પરમાત્મા થયા તો આપણે તેનાજ પુત્ર-તેનાજ વંશજ તેનાજ ધર્મવીર્યથી જૈન થયા, તો તેની પેઠે તેને પગલે આવી શાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત ન કરીએ? અવશ્ય કરવુંજ નોંધએ.

સમ્યક્જ્ઞાની થવાનો એક સરલ ઉપાય અથવા સમ્યક્જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં એક અડચણ અને તે દૂર કરવાનો ઉપાય.

માનવજાતનો હાલનો મોટો ભાગ એક બાબત એવું બોલે છે, અને જેવું બોલે છે તેવું સમજે છે, અને જેવું

સમજે છે તેવું વર્તે છે. અને તે બાબત એ છે કે મારો આત્મા આમ બોલી ધણો ખરો માનવભાગ એમ સમજે છે કે હું તો શરીરજ છું અને શરીરનો આત્મા છે. જેમ માંદે ધર તેમ મારો આત્મા ધણા ખરાને લાગે છે. હવે શરીર કંઈ આત્માનો ધણી ન હોય તે છતાં હાલ શરીર અને શરીરના અનુચરો ઈંદ્રિયો તે જાણે આત્માના ધણી હોય એવી રીતે વર્તન ચલાવે છે. હવે આત્મા જ્યાં શરીર છે ત્યાં પણ છે. અને જ્યાં શરીર પણ નથી ત્યાં જ્ઞાનરૂપે છે. સર્વત્ર વ્યાપક છે માટે શરીરભાગમાં આવેલ આત્મા અને બીજે બધો આત્મભાગ જાણે આ જડ એવા શરીરનો દાસ હોય તેમ વર્તાય છે. પરંતુ એમ થોડાંજ આંતરદૃષ્ટિથી જુએ છે કે, મારો આત્મા એ વાક્ય તદ્દન અસત્ય હડહડતું ખોટાં છે. કારણ કે જડ એવું શરીર મારો એમ કહી કે સમજી શકે નહિં. આત્મા પોતેજ મારો એમ જાણી સમજી નેઈ શકે તો આત્મા તેજ હું છું. તો મારો આત્મા એમ કેમ હોય ! હું-આત્મા. ને-ઈએ તો આત્મા એવું નામ હોય અને નેઈએ તો તેની જગાએ હું એવું સર્વનામ હોય, પણ તેમાં છઠ્ઠી વિભક્તિના સંબંધવાળો શબ્દ હોય તો વસ્તુ એટલે આત્મા અને હું જૂદા સમજાઈ જવાય છે. અને આ મૂળમાં ભૂલ હોવાથી સઘળા બેવહારમાં આ સંસારના ગોટાળામાં પડ્યા જણાય છે. ત્યારે હું એજ આત્મા અને આત્માનું શરીર કે જેથી માંદે શરીર એમ કહેવાય. જેમ માંદે ધર માંદે શરીર એવી

સમજ હોય તો માટે એટલે આત્માનું શરીર એમ થઈ રહ્યા પછી આત્મામાં શું છે એમ જુએ તો તું, તો અનંત સામર્થ્યવાન, જ્ઞાન વગેરે જણાય છે અને શરીર તો માત્ર તેને બેસવા ફરવા ઉરવાની ગાડી છે. તે સાજી માંદી થાય તો-સડી પડી અને ભાંગી જાય તો બીજી લેવાય છે. માટે મરણાદિની આવી સમજથી બીક પણ રહેતી નથી. પરંતુ શરીર એ હું, એવી સમજ હોવાથી શરીર ભાંગી જાય તો હું ભાંગી ગયો એમ સમજી માણુસ નિર્બળ નિસ્તેજ બનેછે, વીર્યરહિત, હૃતપરાક્રમ, બાયલો, કર્મથી ઈરે એવો વગેરે થાય છે; પરંતુ આત્મા એ હું એવી પાકી સમજ અને તેના પ્રધાન આ મન અને શરીર એ ગાડી અને ઈંદ્રિયો એ ઘોડા એમ સમજી ચાલે તેને ધાસ્તી થોડી છે.

જે ઘોડાની ગાડી સ્વચ્છ રાખવી; તો શરીરરૂપ ગાડી પણ સારા પવિત્ર અન્નરૂપ ખાટીઆની બનાવવી જોઈએ, પરંતુ એ ગાડી છે હું નથી, તે હું છું એવી ભ્રાંતિ જરા પણ થવી જોઈતી નથી. ઈંદ્રિયરૂપી ઘોડાગાડીના ઘોડા છકી ન જાય એવાં સ્વરૂપવિકૃતિ કરનારા માદક પદાર્થ-આપી છ-કાવવા ન જોઈએ. પરંતુ તેને સાદા પદાર્થ આપી આપણો શરીરરથ શુદ્ધ મન જ્યાં હંકારે ત્યાં લઈ જાય તેવા રાખવા જોઈએ. આંખ, કાન, નાક, જીભ, ચામડી, આ ઘોડાઓની મહાત્મા પુરૂષોનાં દર્શન, શાસ્ત્રશ્રવણ, સુગંધ, સુસ્વાદ અને સુસ્પર્શરૂપ સુસ્વચ્છ જલથી સાફ રાખવા જોઈએ. અને મનરૂપી સારથી આત્મપ્રકાશ જે દિશામાં હોય તેજ દિશામાં ઘોડાને હાંકી રથ ચલાવે, એમ થવું ઘટે.

જેમ શશલાને શિંગડાં ન હોય, જેમ વાંઝણીને પુત્ર ન હોય, જેમ રાહુને માથું ન હોય, જેમ આકાશને પુષ્પ ન હોય, તેમ મારો આત્મા ન હોય. શશલાને શિંગડાં એવી કંઈ વસ્તુ નથી. પરંતુ ખોટી કલ્પના કરવામાં આવે છે, તેમ મારો આત્મા એ પણ ખોટોખોટો વિકલ્પ છે. મારો આત્મા એવી કોઈ વસ્તુ ત્રણે જગતમાં છે જ નહિ. માત્ર ખોટા વિકલ્પથી શશલાને શિંગડાનીપેટે બોલાય છે. માટે જેમ ઉપરના ઉદાહરણમાં જેમ શશલો એવી વસ્તુ છે, પરંતુ શિંગડાં નથી. વાંઝણી એવું દ્રવ્ય છે, પણ પુત્ર નથી. રાહુ એવું કંઈ છે, પરંતુ માથું નથી. આકાશ એવા પદાર્થ છે પરંતુ પુષ્પ નથી, તેમ મારો એવી વસ્તુ છે, પરંતુ આત્મા નથી. અને એ જે મારો એમ સ્ફુરે છે, તેજ આત્મા છે. માટે મારો એવું ન બોલતાં હું-આત્મા અથવા અહં-આત્મા અથવા આત્મા અહં અથવા સોહં એમ માનવું જોઈએ વલી હું આત્મા હું એમ હું અને આત્મા એ બે વસ્તુ નથી. માત્ર એકજ વસ્તુ છે. જેમ તે સોની છે. આ વાક્યમાં તે એજ સોની હોવાથી તે અને સોની એ બે વસ્તુ નથી, પરંતુ એકજ છે. તેમ હું એજ આત્મા હોવાથી એકજ વસ્તુ છે અથવા આત્મા એજ હું હોવાથી એકજ અભેદરૂપ એકજ વસ્તુ છે. માટે પહેલાં તો આત્મા હું એમ થશે કે પછી આત્મા શું છે? એ અનુભવ મુશ્કેલ નહીં પણ કારણ કે હું હું, જે કહે છે તે દેહાદિને દેખે છે- જાણે છે. પરંતુ દેહાદિ કંઈ હું નથી. તો તે દેખનાર એટલે દર્શન, જાણનાર એટલે જ્ઞાન, એજ આત્મા

અને દર્શન, જ્ઞાન. ઇત્યાદિ ગુણુવાળું તે આત્મા હોવાથી કોઈ તે સઃ એમ કહે અને તે સઃ તેજ અહં એટલે હું હોવાથી સોહં કહે છે. અર્થાત્ જેમ એકજ માણુસ ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષા વડે પિતા, પુત્ર. ભાઈ-ભત્રિજો હોઈ શકે છે; તેમજ એકજ આત્મા-એકજ હું જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ એકજ સમયે (યુગપત્) દર્શન, જ્ઞાન, સુખ, વીર્ય હોઈ શકે છે. વળી અનંત ગુણુ પણ એકજ વસ્તુ છે અને તે આત્માજ છે. હવે આત્મા એજ હું હું અર્થાત્ સોહંરૂપ હું. એમ થવું ધરે અને આવું અભેદ જ્ઞાન એટલે જ્ઞાન-દર્શન-સુખ-વીર્ય એજ આત્મા. આત્મા તેજ હું એવું જેને અભેદ જ્ઞાન છે, તેજ સમ્યક્જ્ઞાની કહેવાયો જોઈએ. માત્ર શાસ્ત્ર ભણેલા એટલે મગજરૂપી ફોનોગ્રાફમાં શાસ્ત્રના પાઠો ભરેલા હોય તે જ્ઞાની નથી, પરંતુ ફોનોગ્રાફ છે. અને જેમ ફોનોગ્રાફ બોલેલું બોલી જાય તેમ આ વાંચેલું-સાંભળેલું બોલી જાય છે. જેમ ફોનોગ્રાફમાં રજીસ્ટર હોય છે. તેમ આ જીવતા ફોનોગ્રાફના મગજમાં કહેવાતા જ્ઞાનીના કાન સાંભળતી વખતે અને આંખ જોતી વખતે રજીસ્ટરનું કામ કરેછે. અને મોહું બોલતી વખતે અને હાથ લખતી વખતે ફોનોગ્રાફના રીપ્રોડ્યુસર (જેવું બોલ્યું તેવું બોલી જનાર) (જેવું હોય તેવું નોંધ લેનાર) જેવા હોય છે. અત્રે આમ કહેવાનો આશય એવો નથી કે શાસ્ત્રો વગેરે ન જાણુવા, ન ભણુવા. પરંતુ પહેલાં હું કોણુ એ જાણી એટલે ખરા જ્ઞાની થઈ, અને સદ્ગુરુદ્વારા કે આત્મવિચારથી ગમે

તે એક રીતે વા બન્ને રીતે તેમ કરી શાસ્ત્ર ભણવા ભણાવવા. જેથી સાનુભવ જ્ઞાન થવાથી પોતાના પર અને પરના ઉપર સમ્યક્ જ્ઞાનનો ખરા જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડ્યા કરશે. અને આવા ખરા જ્ઞાનીજ ત્રણે લોકમાં પ્રધાન ગણાશે.

સમ્યક્દષ્ટિ કેમ ન્યારો રહે ?

**પંકજ જલ જેમ ભિન્ન રહે, તેમ રહે સમ્યત્વવાન
લિપ્ત ન થાય કર્મથી, આત્મ શ્રદ્ધાવાન.** ૯૧

ભાવાર્થ-જળમાં જેમ જળનો સ્પર્શ થયાવિના કમળ રહે-છે. તેમ (સંસાર સરોવરના જળમાં) સમ્યત્વવાન રહે છે. જેમ કમળ જળથી લેપાતું નથી, તેમ આત્મશ્રદ્ધાવાન પુરૂષ કર્મથી લેપાતો નથી.

પરમાર્થ-જેમ જળમાં કમળ ન્યાઈ રહી શકે છે. તેમ સમ્યત્વવાન ખરો જ્ઞાની આ સંસારમાં ન્યારો રહી શકે છે. અને જેમ કમળ પોતે જળમાં રહ્યા છતાં પોતાને પોતાથી અન્ય એવા જળનો સ્પર્શ થવાદેતું નથી, તેમ આત્મામાંજ જેની શ્રદ્ધા છે. અર્થાત્-આત્મામાંજ જેની નિષ્ઠા છે એટલે આત્મનિષ્ઠ જે છે તે કર્મરૂપ જળનો પોતાને સ્પર્શ થવા દેતો નથી.

જેમ સઘળી પાંખડીઓ સહિત કમળ હોય છે; ને બીજું તેમાં કાંઈ હોતું નથી. તેમ જ્ઞાનાદિ સઘળા ગુણોસહિત આત્માજ પોતે છે, એવું જેને દૃઢ છે. તેને પર એવા કર્મનો સ્પર્શ થવા પામતો નથી.

આ આકાશમાં દેખાતો સૂર્ય પૃથ્વીથી ન્યારો છે. તેમ જ્ઞાની પોતે સંસારથી ન્યારો રહે છે. અને જેમ સૂર્ય સર્વ વસ્તુને દેખતાં છતાં, સર્વ ઉપર પોતાનો પ્રકાશ જતા છતાં, પોતે ન્યારો હોય છે; તેમ આત્મજ્ઞાની આ ચૌદરાજ લોકની અંતે સૂર્ય સરખો હોઈ અને જાણે ચૌદરાજ લોકને પ્રકાશ કરતો એટલુંજ નહિ, તેમ સૂર્યની પેઠે પદાર્થના ઉપરજ પ્રકાશ કરતો એમ નહીં, પણ સઘળા પદાર્થોના અશેષ દ્રવ્ય ગુણોને પ્રકાશ આપતો હોય એમ જાણાય છે. તે સમ્યક્ત્વવંત જ્ઞાની છે તે ખરો જ્ઞાની છે. આવો ખરા જ્ઞાની કર્મથી લિપ્ત ન થાય.

પરંતુ કર્મ શું છે, તે પોતાના જ્ઞાન બળે જાણે છે;— જુએ છે. જેમ લાલનનો હાથ હમણાં લખવાનું કર્મ કરે છે. તે વેળાએ જેમ દિવો ટેબલપર રહી જોયા કરે છે. તેમ ક્રિયા કરતા લાલનને ચૈતન્ય દેખાડે છે, અને જેમ દિવાથી આ પુસ્તક જેમાં ઉતારે છે તે જુદું છે તેમ ચૈતન્ય દ્રષ્ટા તરીકે તે ક્રિયાથી ન્યારો રહી શકે છે.^૧

જ્ઞાનીની સંસાર ક્રિયા કેમ થતી હશે, તેનું કંઈક ચિત્ર લાલન પોતાને અનુભવમાં આવ્યું છે તે યથા ક્ષયોપશમ લખવા પ્રયત્ન કરેછે—

૧ આત્મ જ્ઞાન જે કાળે બન્યું રહે છે. તે વખતેજ લાલનને ન્યારા-પણું લાગે છે. બાકી બીજી વેળા લેપાય છે. તેથી હજી લાલન જ્ઞાનીનો દાવો કરતો નથી. પરંતુ જ્ઞાનીના ચરણકમલમાં રહેનાર મકરંદ કોઈવેળા “અખંડ અસ્થિર જ્યોતિમાં નથી થાવું નથી જાવું” એમ અનુભવ છે.

જેમ કોઈ એક મુસલમાન રાજા પોતાના મેહેલમાંથી ઉતરી સુંદર જરીઆનના પોશાકમાં રાજસભામાં પ્રવેશ કરે છે. તેમ પૂર્વે કરી રાખેલા હુકમપ્રમાણે સર્વ માણસો જૂદી જૂદી રીતે તેને સલામ કરે છે-‘સૌ પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે નમન કરે છે.’ મંત્રી, સેનાધિપતિ, કોશાધિપતિ, હજુરીઆઓ, સૌ સૌ પોતાના ઓઢાને યોગ્ય પૂર્વ આજ્ઞાનુસાર આદશાહને માન આપે છે. પરંતુ તે વેળા કંઈ નવીન હુકમ કરવામાં આવતો નથી, કે તમે અમુક કામ કરો અને માંડે આવું સન્માન કરો. તેમ આત્મશ્રદ્ધાવાન સમ્યક્ત્વી જીવ, જ્યારે પોતાના આત્મધ્યાનરૂપી શુક્લધ્યાનની રાજ્ય સભામાં કે ધર્મધ્યાનની કચેરીમાં મનરૂપી મંત્રી વચન કે આજ્ઞારૂપી સેનાધિપતિ, શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપી ‘કોશાધિપતિ અને ઇંદ્રિયોરૂપી હજુરીઆઓ, ધ્યાનરૂપી આ રાજ્યસભાને સંસારરૂપી કચેરીમાં પોતાના અધિકાર પ્રમાણે માહારાજ-ધિરાજ આત્મરૂપી આદશાહને ભિન્ન ભિન્ન રીતે નમન કરે છે એટલે મન વિચાર કરે છે, તે પણ આત્મા તરફ-જ્ઞાન તરફ વળી વિચાર કરે છે. તેમજ વચન પણ શ્વાસોચ્છ્વાસ અને ઇંદ્રિયોરૂપી હજુરઓ પણ તે તરફ વળે છે. અર્થાત્ સકલ ક્રિયા આત્માર્થ હોય છે. આમ પોતે અવ્યાપક રહેવાથી માત્ર પૂર્વ પ્રયોગવડે જાણે ચાલતાં કમોંને ખપા-

૧ કારણકે જ્યારે આત્માનંદમાં લીન હોય, ત્યારે રાજયોગીના શ્વાસોચ્છ્વાસ સ્વાભાવિક રોકાયેલા હોય છે.

વતો ન હોય. તેમ ન્યારો રહી વર્તે છે. જેમ સૂર્ય આકાશમાં છે; ને પૃથ્વીપરના કમળને પોતાના સ્વભાષીજ વિ-કસાવે છે તેમ આત્મારૂપી સૂર્ય પોતાના સ્વરૂપ આકાશમાં રમતો, પણ શરીરરૂપ પૃથ્વીમાં આવેલા મુખકમળને વિકસાવે છે.^૧ જેમ પાંચણી ચંદ્રને જોઈ હર્ષ પામે છે. તેમ આંખો આત્માને જોઈ હર્ષ પામે છે.^૨ જેમ વર્ષાને જોઈ મધૂર ટોકા કરે છે, તેમ જ્ઞાનાદિ ગુણરૂપી અમૃતથી ભરેલો આત્મા જ્ઞાનીને જોઈ તેનું મુખ જાણે ટોકા ન કરતું હોય એમ મધુર સ્વરે વચનોચ્ચાર કરે છે.^૩ સ્વગુણ લક્ષ્મીનો ભંડાર પોતામાં ભરેલો નીહાળી જ્ઞાનીનો હાથ સર્વ જીવની રક્ષા કરવાનું કાર્ય કરે છે. તેમ સર્વને શાસનરચી કરવા માટે વિહાર કરવા તેના પગને દેશોદેશ મોકલી સર્વનું કલ્યાણ કરાવે છે. આમ સર્વ મન, ઇન્દ્રિયો આત્મારૂપી માહારાજને અર્થે પોતપોતાને યોગ્ય એવા શુદ્ધ વ્યવહાર કર્યા કરે છે અને જ્ઞાની તેમાં બીલકુલ લેપાતો નથી.

“ક્ષિપ્ત ન થાય કર્મથી”? આત્મશ્રદ્ધાવાન જ્ઞાની કર્મથી લેપાતો નથી. કારણકે જ્ઞાનમાં રહે છે. અને જ્ઞાન એજ એમને આત્મા છે. પરમાં પ્રવેશ કરે, તો વિકલ્પ થાય; પરંતુ જ્ઞાનદશામાં સર્વ વિષયો વિપરૂપ થઈ જાય છે. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય પણ કહે છે કે, “જ્ઞાનદશા

૧ અર્થાત્ નિજનંદમાં રમનારનું મુખકમળ પણ વિકસવર હોય છે.

૨ અર્થાત્ આત્મજ્ઞાનીતાં નેત્રો પણ હર્ષવાન હોય છે.

૩ “મધુર દ્વની સૂર નરસૂણે.”

જે આકરી તેહ ચરાણુ વિચારો, નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં નહી કર્મનો ચારો” આકરી જ્ઞાનદશા તે ચારિત્ર; અને તેમાં નિર્વિકલ્પ દશા હોવાથી કર્મની પ્રવૃત્તિ હોતી નથી.

ઉપર લખ્યું છે કે પરમાં પ્રવેશ કરે તો વિકલ્પ થાય. પરંતુ તે પોતામાં નિજ સ્વરૂપમાં રહી વસી મનમાં, તનમાં હૃદયમાં વ્યાપ્ત રહે છે. તેથી તેને મનમાં, તનમાં, હૃદયમાં વ્યાપ્ત હોવા છતાં સ્પર્શ અલિપ્ત રહી શકે છે. અને જે કોઈ એમ કહે કે જ્યારે નિજનંદમાં રહે છે, તો મન, તન હૃદય, વચન પોતાની ક્રિયા કરતા કેમ માલુમ પડે છે, તેનું ઉત્તર એ છે કે પોતે નિજનંદમાં પૂર્ણ રહેવાથી આ ત્રિક-રાણુ પાણુ આનંદમય બહાર પ્રગટતાં જણાઈ રહે છે ! હૃદયમાં સમતા, મનમાં નિર્મળ વિકસ્વર થતું શુક્લ ધ્યાન, અને વચનમાં અમૃત. કારણુ કે મન-તન હૃદય-વચન જેમાં વ્યાપ્ત છે તે નિજનંદ છે. તે તે મનમાં જ્ઞાનરૂપે હૃદયમાં દર્શનરૂપે તનમાં સુખ કે ચરિત્રરૂપે અને વાણીમાં સરસ્વ-તિરૂપે પ્રગટે છે. નમો વમિયે પોતાના સુખરૂપ જ્ઞાનાવર્ણુવ-માંથી સુક્રાદ્ધ લઈ લોક કર્ણમાં પહેરાવે છે. અલિપ્ત એવા સમ્યક્ત્વવાનના મન, તન, હૃદય વચનમાં નવીન કર્મ કરતા નથી. જુની ક્રિયા કે કર્મનિર્જરાની ક્રિયા કરે છે ને તે પ્રકાશે છે તો, તે અશુભ કે કાળા રંગવાળી નથી. કે લોકને તે શુભ કે ધોળા રંગવાળી દેખાય છે. છતાં તે શુદ્ધ કે સ્ફટિક જેવીજ રંગરહિત અથવા ખંડ પુછોતો રંગવાળી એટલે કે એક નવીનજ રંગવાળી કે જેને શાંત રંગ કેહેવાય

તેવા રંગ કે રાગવાળી હોય છે. કારણકે તેના જ્ઞાનરૂપ પ્રા-
સાદમાં, મનરૂપ ગભારામાં અને હૃદયરૂપ સિંહાસનપર અ-
ખંડ આનંદરૂપ પરમાત્મા બિરાજે છે. તે અશુભ નથી,
શુભ નથી, શુદ્ધ નથી, પણ વિશુદ્ધ છે; અને અક્રિય જ્ઞાની
પણ શુદ્ધ વ્યવહારે વ્યવહારમાં વર્તતો દેખાય છે; અને
લોકસમુદાયને સાનંદ કરતો નિજનંદના રસીઆ કરે છે.
માટે આવું થવા શું કરવું? તે હવે કહેશે?

માટે કેવા કર્મથી જ્ઞાની શિવપુરમાં વસે?

જે સમતામાં લીન થઈ, કરે અધિક અભ્યાસ;

અખિલ કર્મ તે ક્ષય કરી, પામે શિવપુર વાસ ૧૨.

ભાવાર્થ:—જે જીવ સમતામાં લીન થઈ તેનોજ વિશેષ
અભ્યાસ કર્યો કરે, તે અશેષ કર્મનો ક્ષય કરી આનંદમય
એવા મોક્ષનગરમાં વસવાતું પામે.

પરમાર્થ:—જે જે કર્મ બંધ થાય છે, તે સઘળા મમ-
તાથી એટલે તે કર્મમાં હું અને મારાપણાની બ્રાંતિના દૃઢ
અધ્યાસથીજ. પરંતુ જેણે એ કર્મમાં કે કર્મજનિતમાં હું અને
મારાપણાનો ત્યાગ કર્યો છે; તેને નવીન કર્મબંધ તો થાયજ
શાનો? એટલે કે જ્યારે પૂર્વકર્માનુસારે સુખ આવ્યું ત્યારે
તે સુખની રતિમાત્ર પણ નવીન ઇચ્છા કર્યાવિના તે સુખને
ભોગવાવા દે. તેમજ પૂર્વ કરેલી મમતાનાજ બળે દુઃખ
પ્રાપ્ત થયું, તોપણ તે કર્મજનિત છે, એમ જાણી તેને ભો-
ગવાવા દે. પરંતુ આત્મધ્યાન કે હાયવોયમાં ન પડે. આમ
કરવાથી પૂર્વનાં કર્મો ભોગવાઈ જાય છે.

સુખ ઉદય આવે કે તેનાપર રાગ ન થવા દેવો, અને દુઃખ ઉદય આવે તો તેનાપર દ્વેષ ન થવા દેવો. આમ અભ્યાસ કર્યા પછી સુખમાંથી ગમવું એટલે રતિને દૂર કરવી; અને દુઃખમાં અણુગમવું. એટલે અરતિને દૂર કરવી. આથી પણ પૂર્વનાં શુભ અશુભ-ભોગવાઈ જશે એટલે પૂર્વ કર્મનો ક્ષય થઈ જશે, અને નવીન બંધમાં નહીં પડાય.

વળી એ સુખ દુઃખ ભોગવતો હતો. તે હવેથી હું નહિ. પરંતુ હું તો તે કે જેને સુખ આવ્યું ત્યારે તેનાપર રાગ ન કરનારો અને દુઃખ આવ્યું તેનાપર દ્વેષ ન કરનારો છું. હું તો જે અરાગ, અદ્વેષ ભાવે રહે છે, તેજ હું. એવા પરિણામમાં રહેવું. તેથી શુભ અશુભ ભાવને છોડી શુદ્ધ ભાવમાં રહેવાનું બને છે, અને આત્માને એ સ્વાભાવિક હોવાથી સમતાભાવ કહેવાય છે. આ ભાવમાં આત્મા પછી એ ભાવમાં અહર્નિશ રહેવાનો અભ્યાસ કરવો, એટલે અપૂર્વ સુખનો આસ્વાદ લેવા કરવો, તો સર્વ કર્મનો ક્ષય થઈ અનંત આનંદ એવા મોક્ષનગરમાં વસાય.

સમતા કેમ કરવી ?

પ્રથમ સુખ આવે ત્યારે વિચાર કરવો કે આ સુખ કોઈ શુભ ક્રિયા કરતી વખતે તે મેં કરી એવું મનમાં અભિમાન રાખ્યું હતું. તેથી તે ક્રિયાના પરિણામરૂપે સુખ આવ્યું. પરંતુ સુખ ક્ષણિક છે. એમ સમજવા માગશે તો સમજશે. માટે ક્ષણિકપણું જણાવાથી તેનાપર રાગ નહી

થાય. અને રાગ નહિ થાય તો સમપરિણામે સુખ ભોગ-
વાઈ જશે. વળી દુઃખ આવે ત્યારે વિચાર કરવો કે આ
કોઈ અશુભ કર્મનું ફલ છે તો અશુભ ક્રિયામાં હુંપણાનું
અભિમાન કર્યું તેથી તે આવ્યું મારે અશુભપણુ ક્ષણિક છે.
એમ જાણવું, પણ મુંઝાઈ ન જવું. એ અશુભમાં મન હવેથી
જતાં પ્રવેશ થવા ન દેવો, એટલે જે ભાવે કર્યું હતું તે
ભાવે ભોગવાઈ જશે; અને પોતે ન્યારો રહ્યો તેથી નવીન
અશુભ બંધ નહીં થાય.

મમતા જવી તેનું નામજ સમતા. મમતા શામાં જવી?
પરમાંથી. પર શું? આ દેહ, અને આ દૃશ્ય જગત્. આ
પરમાંથી મમતા કેમ જાય? પ્રમાણિકપણાથી. પ્રમાણિકપણું
કેમ? કારણ કે પુદ્ગલ દ્રવ્યનો આ દેહ અને પુદ્ગલ દ્ર-
વ્યનું આ જગત્ ને તેની વસ્તુઓ- પુદ્ગલની હોવા છતાં
લાલનના અંતરમાં રહેલું ચેતન પોતાની માને, તેજ અપ્ર-
માણિકપણું મારે પુદ્ગલ દ્રવ્યની ચોરેલી વસ્તુ તેને આપી
દેવી; તેમાં નવાઈ કે કઠિણતા શું? આમ કરવાથી પણ
જેમાં મમતા જવી જોઈએ, ત્યાંથી ખસી પોતે ચૈતન્યદ્રવ્ય
અને તે અખુટ ભંડારમાં રહેલો જ્ઞાન-દર્શન-આનંદ આ-
દિમાં ચેતન મમતા કરતો શિખશે. અને તે મમતા તો
કરવી કરવી ને કરવી. કારણ કે એ મમતાથીજ અખીલ
કર્મનો ક્ષય થઈ સમતા બની શિવપુર સુખ પમાયજ છે.
એમ પૂર્વે પામેલા છે, હાલ પામે છે, અને હવે પણ એમજ
પામશે.

“જે સમતામાં લીન થઈ.”

સુખ એ સર્વ કોઈને વહાવું છે. તો પછી અખંડ સુખ હોય તે સાંઠે કે સુખ પછીદુઃખ આવે તે સાંઠે, પ્રથમ કંડુ (દાદર) મળી આવતાં ખજવાળીએ તારે સુખ થાય તે સાંઠે ? ને પછી પાણી નીકળતાં દુઃખ થાય તે સાંઠે ? કે ચળ ન આવતાં શરીર સુવાળું માખણુ જેવું હોય અને જ્યારે સ્પર્શ કરીએ ત્યારે આદહાદ આપે, તે સાંઠે ? લાલનના ભાઈઓ, બેનો, માતાઓ, અને સકલ માનવ બાંધવો, જ્યારે તમને સુખજ પ્રિય છે, તો શામાટે જેમાં નિરંતર સુખ છે, તેવું સુખ ન લેવું ? હવે એ નિરંતર સુખ-શાશ્વત સુખ શેમાં છે ? ઉત્તર એ કે પ્રથમતો અખંડ સુખના સાગરરૂપ સમતામાં. સમતાનું સુખ સંસારમાં પણ રહે છે. વધી સમતા કેવી સરળ છે, કારણ કે, તે પ્રાપ્ત કરવામાં જરા પણ શ્રમ નથી થતો. કારણ કે તે સ્વાભાવિક છે અને મમતા કરવામાં શ્રમ ઘણો છે, માત્ર અનાદિની દેવથી સરલ થઈ છે. પરંતુ જાતે વિભાવિક છે.

જેમ સાચું બોલવામાં- એટલે જેવું જોયું, સાંભળ્યું. વાંચ્યું, અનુભવ્યું હોય તેવું બોલવામાં કંઈપણ- જરાપણ શ્રમ પડતો નથી. માત્ર ખોટું એટલે જેવું કાંઈ ને બોલવું કાંઈ, વાંચવું કંઈ અનુભવવું કંઈ, આમ જ્યારે ચેતનને કરવું પડે છે ત્યારે તેને મનમાં આડું અવળું પહેલા ગોઠવવાની મહેનત પડે છે. અને જે વસ્તુ કાંઈ- સાંભલી, જાણી. તેથી ઉલટું કરવામાં તેને હદ વગરનો શ્રમ કરવાના

ખાડામાં ઉતરવું પડે છે. પરંતુ જેવું જોયું, સાંભળ્યું, અનુભવ્યું હોય તેવુંજ બોલવું લખવું. તેમાં કંઈ પણ ગોઠવણની જરૂર પડતી નથી અને મુંઝાવું પણ પડતું નથી.

સમતા તો વળી અખંડ સુખના સાગરરૂપ છે, તેમજ સમતા સેહેલી સરલ છે. કારણ કે એ સ્વાભાવિક છે. જેને બે આંખ છે. તેને એક આંખે જોવું કઠણ લાગે. તેમ જેને સમતારૂપી બંને સરખી આંખો છે, તે નિષ્પક્ષપાતપણે જોવું છે તેવુંજ તેને જોવું એ સેહેલામાં સેહેલી વાત હોય છે.

જ્યારે શત્રુ ને મિત્રમાં પણ સરખી દૃષ્ટિ રહે ત્યારે તેને સમતા કહે છે. અને તે આમ રહે. મિત્ર આપણા ગુણને-સુખને બહાર આણે છે અને પુણ્ય ભોગવવામાં મદદ કરે છે. તો તે જોઈ આપણને આદહાદ પ્રાપ્ત થશે માટે તેમનો ઉપકાર માનવો. શત્રુ આપણા અવગુણ-દૂર્કર્મ બહાર આણે છે. કે જેથી આપણે તે દૂર કરવા સરલ પડે, માટે તેમનો પણ ઉપકાર માનવો.

આપણને સદ્ગુણનાં આભૂષણ પહેરાવતો હોય એવો મિત્ર જ્યારે સારો છે ત્યારે આપણા અવગુણને ઘોનારો આપણને પાપ મળથી નિર્મળ કરનારો સારો નથી? શરીરની સ્વચ્છતા પણ અલંકારના વિભૂષણ પહેલાં જરૂરની નથી? તો શત્રુ અવગુણને ઘોઈ દૂર કરે છે. અને મિત્ર ગુણને પ્રીતિની દોરીમાં ગુંથી આપણને પહેરાવે છે.

જે સમતામાં લીન થઈ, કરે અધિક અભ્યાસ.

જે સમતા-અરાગ, અદ્વેષથી બને છે. મિત્રમાં રાગથી

અને શત્રુમાં દ્વેષથી અસમતા બને છે. મિત્રમાં રાગ ન હોય
અને શત્રુમાં દ્વેષ ન હોય ત્યારે સમતા થઈ એમ સમજાય છે.

સમતા કરવાના અનેક માર્ગમાં, શત્રુ મિત્ર બન્નેને લાભ-
દાયક ગણવાથી સમતા થાય છે. એમ ઉપર દાખવ્યું છે,
તેમજ સમતા વિષે શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય અધ્યાત્મ-
સારમાં સમતાધિકારમાં કહે છે કે,—

દૂરે સ્વર્ગસુખં મુક્તિ પદવી સાદવીયસી
મનઃ સંનિહિતં દૃષ્ટં સ્પષ્ટં તુ સમતાસુખં

અ. સ. ૧૩

અર્થ—સ્વર્ગતું સુખ દૂર છે. વળી મોક્ષપદ તો તેથી
પણ દોહલું છે. પરંતુ મનની ધાણુંજ પાંસે આવેલું અને
પ્રગટ (અંહી અને હમણું) દેખાતું સુખતો સમતા છે.

સમતા કેવળ સુખદાયી તો છેજ એટલુંજ નહિ પરંતુ
મહાદુઃખના હેતુ એવા કામ ‘ક્રોધ’ અને ઉદ્ધતાઈનો નાશ
કરે છે.

દૃશોઃ સ્મરવિષં શુષ્યેત્ ક્રોધતાપઃ ક્ષયં વ્રજેત્
ઔદ્ધત્યમલનાશઃ સ્યાત્ સમતામૃતમજ્જનાત્

અ. સ. ૧૪

ભાવાર્થ—પોતામાં સમતા આવી કે નહિ. તેની આ એક
કસોટી છે. એટલે “ સમતા૩૫ ” અમૃતમાં સ્નાન કરતાંજ
આંખમાંથી કામ૩૫ જેર ઉતરી જાય છે; ક્રોધ૩૫ અગ્નિ
ઠરી જાય છે, અને ઉદ્ધતાઈ૩૫ મેલ ધોવાઈ જાય છે.

મોક્ષપ્રાપ્તિમાં પુરુષાકારનું પ્રગળ.

પુરુષકાર પવિત્ર અતિ, દેલે આત્મારૂપ;

તે પવિત્ર થઈ મોક્ષ લે, થાય શિવપુર ભૂપ ૧૩

ભાવાર્થ—આત્મસ્વરૂપ દેખવામાં અતિ પવિત્ર પુરુષ-કારનું કામ છે, અને તે જીવ પવિત્ર એવા મોક્ષને લઈ, શિવપુર એટલે મોક્ષ નગરીનો રાજા થાય.

પરમાર્થ—પુરુષકાર પવિત્ર થઈ, શરીરવર્તિ જીવ જે-વડું શરીર તેવડો છે; અને જીવના પ્રદેશમાં કર્મરૂપી મેલ લાગેલ છે. એ મેલને દૂર કરવાને એટલે પૂર્ણ પવિત્ર પુરુષના ધ્યાનરૂપી કતકફલતી જરૂર છે. એ કતકફલ તે પૂર્ણ પવિત્ર એવા સિદ્ધપરમાત્માનું ધ્યાન, જેમાં કર્મરૂપ મેલનો અંશ નથી. કારણ કે નિજસ્વરૂપને રોકનાર ઘાતી કર્મનો, તેમજ સ્વરૂપનેજ રોકનાર આત્માને આચ્છાદન કરનાર એવા અઘાતી કર્મનો સમ્પૂર્ણ ક્ષય થઈ જઈ કેવલ અતિ નિર્મળ જલના જેવું માત્ર આત્મસ્વરૂપ રહ્યું છે. જો આવી પવિત્રતામાં શિરોમણી સિદ્ધભગવાન છે. તો હવે પૂર્ણ પવિત્ર સિદ્ધ ભગવાનનું ધ્યાન કેમ કરવું ? એ તો નિશ્ચય છે કે જેનું ધ્યાન, તેવા આપણે થઈએ.

સિદ્ધ પરમાત્માના અનંતાનંત ગુણોમાંથી મુખ્ય આઠ ગુણોનું ધ્યાન કરવું એટલે કે આઠ ગુણોસહિત આત્મા કેવો છે તેનો મનથી જેટલો વિચાર થાય તેટલોક રવો.

સિદ્ધ ભગવાનનો પવિત્ર આત્મા તે આત્મરૂપજ છે.

એટલે કેવળ આત્માજ છે. એ આત્મજ્ઞાનરૂપ, દર્શનરૂપ, ચરિત્રરૂપ,^૧ વીર્યરૂપ,^૨ આનંદરૂપ,^૩ અક્ષયસ્થિતિરૂપ. અરૂપીરૂપ, અને અગુરૂલધુ છે.

આવા પૂર્ણ પવિત્ર સિદ્ધ આત્માનું અભેદ ભાવે ધ્યાન કેમ થાય? એ પ્રશ્ન ઉઠશે.

કારણકે સિદ્ધ ભગવાન પૂર્ણ પવિત્ર અને લાલન અપવિત્ર. એ નિષ્કર્મ અને લાલન સકર્મ. એ આઠ કર્મ સહિત અને લાલન આઠ કર્મ સહિત. આટલો બધો ભેદ જેની સાથે છે, આટલો બધો અંતર જેમની સાથે આવેલો છે, તેનું અભેદ ભાવે ધ્યાન કેમ થાય? એ પ્રશ્નનું ઉત્તર.

પ્રિય વાચક બંધુ- જોનાને, સ્પષ્ટ સમજને માટે જીવની ને આત્માની વ્યાખ્યા આપ્રમાણે હાલ આપવી પડે છે. એટલે કે—

આત્મા, સકર્મ હોય તે જીવ. અને નિષ્કર્મ આત્માજ તે આત્મા, આવી હું સંસાર બાંધું છું આત્મા અને જીવ એ ભિન્ન વસ્તુ નથી, પરંતુ જ્યાં સૂઢી આત્મામાં કર્મ છે ત્યાં લગી જીવ એવું તેનું નામ અને કર્મ ગયાં એટલે આત્મા એવું નામ.

(૧) જ્ઞાનદર્શનમાં રમણતા. (૨) પરાક્રમરૂપ. (૩) જે સુખમાં કાંઈ બાધ નથી એટલે અબ્યાબાધ કે આનંદરૂપ જે સુખ વિરહ એવું દુઃખ નથી પરંતુ એકાંત સુખ છે. એટલે આનંદરૂપ છે. રાત્ર દિવસ હોય તેવું નથી, પરંતુ જેમ સૂર્યમાં તેમ એકાંત પ્રકાશ તે એકાંત સુખ છે તેને આપણે આનંદ કહીશું.

હવે આપણે જીવને એવા કદપીએ કે તે જળ અને તેમાં કચરો, જળ ભાગ તે આત્માને કચરો તે કર્મ. હવે સિદ્ધ પરમાત્મા પૂર્ણ પવિત્ર કેવલ જળરૂપ જેવા છે. અને આપણે પણ જળરૂપ આત્મા છીએ પણ કચરાના જેવા છીએ તો હું કર્મરૂપ કચરાને મનથી દૂર કરી જે બાકી રહે છે. તે જળરૂપ આત્મા એ આત્મા પૂર્ણ પવિત્ર સિદ્ધિનું ધ્યાન^૧ કરી શકે. કારણકે સત્તાગતે જીવને સિદ્ધ આત્મા સરખા છે. માટે એ પવિત્ર સિદ્ધ આત્માનું આપણી સત્તાગતરૂપ જે શક્તિ એટલે અપ્રગટ પરંતુ ધ્યાનમાં જણાયું, એવું સ્વરૂપ છે તેવડે સિદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું. આમ કરતાં કરતાં જેવા સિદ્ધ પરમાત્મા પવિત્ર છે તેવા પવિત્ર પોતે થવાશે.

પોતાનું નિઃસ્વરૂપ દેખાડનાર કેવો છે!

અશુચિ દેહથી ભિન્ન નિજ, દેશે શુદ્ધ સ્વરૂપ.

તે જ્ઞાતા સૌ શાસ્ત્રનો, શિવસુખ લહે અનૂપ. ૯૪

અર્થ-અશુચિ એટલે અપવિત્ર એવા દેહથી નિજ એવા આત્મા જુદો છે, તે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવું છે તે જે દેખે છે તે સકલ શાસ્ત્રનો જાણનાર છે. એટલુંજ નહીં, પરંતુ અનુપમ એવા મોક્ષ સુખ પણ તેજ મેળવી શકે છે. પરમાર્થ-શરીર અપવિત્ર છે કારણ કે પડણ, સડણ,

૧ જુઓ “ સર્વાર્થ ધ્યાનમાં ” ભેંસનું સવિકલ્પ અને પછી નિઃવિકલ્પ ધ્યાન કરનાર પટેલનું દર્શાવ.

વિધ્વંસણુરૂપ છે, એટલે પડવું, સડવું, વિનાશ પામવું
 એવા લક્ષણુવાળું છે. વળી આ આપણી આમડીની અંદર
 નેઇએ તોપણ અશુચિરૂપ જણાય છે. કારણ કે તે
 માંસ, રૂધિર, મજ્જા, હાડકાં, પેશુ, મૂત્ર, વિષ્ટા જેવા દુર્ગંધી
 પદાર્થોથી ભરેલું છે. એ સર્વ કોઇ ભૂલી ન જનાર તો સા-
 રીપેઠે જાણે છે, કે આવા અતિ દુર્ગંધી દેહથી નૂદો તેને
 જાણનાર નિજ એટલે પોતે, અને પોતે તેજ આત્મા છે,
 એવું જાણે છે તેજ દેખે છે. કારણ કે જે વસ્તુ આપણને
 જણાય તેથી આપણે જાણીએ—જે દેખાય તેથી આપણે
 જાણીએ. જેમ અશુચિ એવું શરીર આપણે દેખીએ છે,
 માટે દેખનાર આપણે તેથી જાણીએ છીએ. જેમ આ ધડી-
 આલ લાલન દેખે છે તેથી લાલન જાણીએ છે. આ લાલન
 એટલે અમુક શરીર, અને મન ઇન્દ્રિય તથા કર્મનો સમૂહ
 તેને પણ હું જાણું છું, માટે તેથી હું એટલે આત્મા ભિન્ન
 છું. માંસ સ્વરૂપ એ જ્ઞેય એટલે જાણવાના પદાર્થથી જાણું છે.
 એવો હું આત્મા છું. આટલે સુધીનો કંઈક કંઈક આભાર
 ધણાકને થાય છે. અનુભવ પણ થાય છે કે, આ બાલક,
 યુવાન, પુખ્ત જે થાય છે એ હું નહિ, પણ શરીર. હું તો,
 શરીર, બાલક, યુવાન પુખ્ત થયું, તેને જાણનાર અને હજી
 જાણું છું એવો કાંઈક છું. એટલું જાણવું આરંભમાં ધણું
 લાભદાયક છે, કારણ કે જે પોતે નથી એ જણાયું, તો
 હવે પોતે કોણ છે તેની પૂરી શોધને માટે પ્રવર્તે થવાશે.

પોતાના સ્વરૂપના એટલે જ્ઞાતા એવા આત્માના પણ ત્રણ લેદ થાય, એટલે અશુભ, શુભ અને શુદ્ધ.

અશુભ એટલે કાળા રંગવાળું, મલિન અધ્યવસાયવાળું, પાપયુક્ત, આવું પોતાને જણાય તો તે કાળાપણું મટાડવા ચલ કરવું. કાળાપણું તેમાં દ્વેષ, ઇર્ષ્યા; ઇત્યાદિથી હોય છે, તો તે દ્વેષાદિને દૂર કરવા. શુભ સર્વપર મૈત્રીભાવ વગેરે આણવાથી શુભ અધ્યવસાય થાય છે. શુભ અધ્યવસાય એ ઘોળા રંગવાળો છે. કોડીઆ કાચ જેવો છે. જેમ આ કોડીઆ સફેદ દૂધ જેવા કાચના ગ્લોબ (ડામામાં) બળતો દીવો ઘરમાં પ્રકાશ આપે છે તેવો શુભ આત્મા છે. પરંતુ જ્યારે ક્રોધની જગાએ ક્ષમા, માનને સ્થાને નમ્રતા, માયાને સ્થળે સરળતા અને લોભને કામે સંતોષરૂપી કતકો નાખવામાં આવે, તો શુદ્ધ સમભાવ યુક્ત સ્ફટિક જેવો આત્મા અનુભવાય એજ શુદ્ધ આત્મા. જેમ કાળાં વાદળાં હોય છતાં તેની પછવાડેના સૂર્યની ઝાંખથી કંઈ સૂર્ય દેખાય, તેમ અશુભ આત્મા પણ ક્રોધાદિ હોય છતાં જણાય. જેમ ઘોળા વાદળાંની પછવાડે રહેલા સૂર્યને વિશેષ જાણી શકાય, તેમ મૈત્રી, પ્રમોદે, પ્રસસ્ત રાગાદિ હોય છતાં શુભ આત્મસ્વરૂપ જણાય, પરંતુ કાળાં ઘોળાં વાદળાં વગરનો અત્યંત ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, સંતોષ ને સર્વમાં સમભાવથી જે આત્મા દેખાય, તેજ પોતાનું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે, એવું જાણનારજ સકલ શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા છે. કારણ કે સકલ શાસ્ત્રોનો જે હેતુ છે, - જે (Soal) ગોલ છે. જે

ઉચ્ચાશય છે. તે આત્મસ્વરૂપ છે. તેજ મહાભાગ પોતાને સમજે છે. વળી જેણે શાસ્ત્ર રચ્યાં છે, રચે છે, તે આત્માનું સ્વરૂપ પોતાના અશુચિ દેહથી ભિન્ન છે. એમ જાણી પછી તેને અશુભ હોય તો શુભ કરે છે, અને શુભ કર્યા પછી શુદ્ધ કરે તેણેજ તે લખેલાં છે, લખે છે અને લખશે. જુઓ તિર્થંકર મહારાજ પોતાના શુદ્ધ ચૈત-
ન્યનેજ પોતે જાણે છે, અને વાણીથી શાસ્ત્રોચ્ચાર કરે છે. જુઓ ગણુધર મહારાજ કેવા પવિત્ર છે. અને એ વાણીને ગોઠવી શાસ્ત્ર રચના કરે છે, જુઓ છત્રીશ ગુણુકરી યુક્ત એવા પરમ પવિત્ર આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, સાધુઓ, શ્રીમદ્ આનંદધન અને જેને અપ્રમત સ્થાને રહી અનુભવનારાઓ એજ જાણે શાસ્ત્ર રચેલાં હોય એમ એઓનાં અનુભવ-
યુક્ત વચનોથી સ્પષ્ટ જણાય છે. માટે જે અશુચિ એવા દેહથી પોતાના આત્માને ભિન્ન જાણી તેને શુભ કરી, શુદ્ધ દશામાં લાવે છે. તેજ પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ શું છે, તે સમજે છે. તે સકલ શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા છે, એમ જાણવું એ યથાર્થ વચન છે અને તેજ મોક્ષનાં સુખ પણ પામી શકે છે. કારણ કે દેહ અને વિષયમાં હું ને મારું કરવું તેજ સંસાર ને એ દેહનો જ્ઞાતા આત્મા તેજ હું અને પછી તેમાં રહેલાં ક્રોધાદિથી પોતાને વિયુક્ત કરી પોતાના શુદ્ધ સ્વ-
રૂપને પોતે જાણવું. એજ મોક્ષે પોહોચાડનાર.

આ સંસારરૂપ સાગરમાં જીવ કપાયાદિ યુક્ત હોય, ત્યારે માત્રી વળગેલા તુંબડા જેવા છે ને તેમાં તેને ક્ષમાદિ

રૂપ પાણીની છાંટ લાગે તો તે વિશુદ્ધ થાય અને ઉપર-
આવે, તેમ તુંબડાની પેઠે જીવ પણ સંસારની ઉપર સિદ્ધ
સ્થાને ચડે છે.

શિવપુરરાવ શાસ્ત્રજ્ઞ પણ ન થાય !

સ્વરૂપ રૂપથી અજ્ઞાન, જે ન તજે પરભાવ;

જાણે કદી સૌ શાસ્ત્ર પળ, થાય ન શિવપુર રાવ. ૧૫

અર્થ-સ્વ એટલે આત્મા, અને પર એટલે આ દેહ અને
વિષયો તે જગત્ એવું, જે જાણતો નથી તે પરવસ્તુને
તજે નહિ અને પરવસ્તુને તજ્યાવિના કદાચ સેંકડો શાસ્ત્ર
યા બધાં શાસ્ત્રોભણે જાણે તોપણ મોક્ષ નગરનું રાજ્ય
લેવાને સમર્થ થાય નહિ.

પરમાર્થ-પોતે કોણ અને આ પર જે દૃશ્ય છે તે શું
એવું ભેદ જ્ઞાન યથાર્થ જેને ન હોય તેવાં બિચારાં અજ્ઞાની
માણુસ પરવસ્તુને તજે નહિ, કારણ કે પર શું તે તેને
ખબરજ નથી. અને પરવસ્તુ જે નાશવંત છે તેને છોડ્યા
વિના કદાચ જીવતો ફોનાગ્રાફ (Phonograph) ની માફક
શાસ્ત્ર ભણે તેથી તેને કંઈ મોક્ષ નગરનું રાજ્ય મળે નહિ.

સ્પષ્ટીકરણ-હું આત્મા છું એવું શબ્દોચ્ચારણ કરવું
તેટલુંજ બસ નથી. પરંતુ મારા શરીરમાં રહી મુખદ્વારાએ
શબ્દ ઉચ્ચાર કરવાનું પ્રયત્ન અંદર રહી કોણ કરે છે. એ
વચન વર્ગણના પુદ્ગલ કોણ એકત્ર કરી વિસ્તારે છે. તેને
જાણવો જોઈએ. અને તેને જાણીને પૂર્વ દુહામાં કહ્યું તેમ
વિશુદ્ધ કરવો જોઈએ. તે વિશુદ્ધ કેમ થાય? કે પરવસ્તુના

ત્યાગથી; પરવસ્તુ શી? પુદ્ગલાદિ તેનો ત્યાગ કરે, તો શુદ્ધ આત્મવસ્તુ અનુભવે, કારણ કે મોક્ષ નગરમાં શુદ્ધ આત્માજ રાજ્ય કરી રહે છે. તે આત્માજ જ્ઞાનમય, દર્શનમય, ચારિત્રમય, વીર્યમય, તપમય, ઉપયોગમય, એમ અનંતગુણો પૂર્ણસ્વરૂપે અનુભવાય છે.

અનંત સુખ કોણ પામે ?

તજી કલ્પના જાઠ સૌ, પરમ સમાધિવંત;

આત્મ ધ્યાને લીન થઈ, પામે સુખ અનંત. ૯૬

અર્થ—સર્વ કલ્પનાની જાળ છોડી પરમ સમાધિમાં રહિને આત્મમાં લીન થવાથી અનંત સુખને પામે છે.

પરમાર્થ—તજી કલ્પનાજાળ સૌ હું લાલન, એમ સ્કુરવું એ કલ્પનાને બાદ આરંભ, અને લાલન એવા પરવસ્તુના પુદ્ગલના પદાર્થને હું માનવાનો આરંભ થયો કે કલ્પના જુઓ આમે ચાલે છે. ઓ લાલનની માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી, ધર, ધન, સગાં, વહાલાં, દેશી, વિદેશી, વીગેરે એ કલ્પનાના તારા ચાલ્યા જાય એટલુંજ નહિ પરંતુ માંડે ગામ, માંડે દેશ, માંડે જગત્, માંડે વિશ્વ, માંડે ત્રિલોક એમ થતું જાય છે. પરંતુ એ લાલનથી માંડી અને આ ત્રિલોક એ સર્વ પુદ્ગલતું છે. હું દેહ લાલન નથી, એ લાલન તો પર પદાર્થ છે એમ પ્રથમ તાર જેમાંથી ઉપર

લખેલા મારા, સગા, મારા દેશ વગરેના તારા નિકળ્યા તે પ્રથમજ તોડી નાંખ. હું લાલન છું એવી હુંમાં કલ્પના ન કર. હું તો હું આમ થતાંજ, મન, પરમ સમાધિવંત પરમ સમાધિ પામે છે. કારણ મનરૂપ માનસ સરોવરમાં હું લાલન (એટલે દેહ) એવી કલ્પના વડે એક પછી એક એવા કલ્પોલો ઉઠતા હતા. જેમ સરોવરમાં જરા પથ્થરનો કટકો નાંખ્યો કે ગોળ ગોળ, વમળ થયાજ કરે, અને તે વમળો છેક સરોવરના કિનારા સુધી પહોંચ્યા વિના રહે નહિ, તેમ આ હું લાલન એ મનરૂપી સરોવરમાં કલ્પના થઈ, તેના કલ્પોલ ઔદરાજ લોકસુધી સર્વ દિશા, વિદશા ઊર્ધ્વ, અધોમાં, વ્યાપ્ત થઈ જાય. માટે હું લાલન (એટલે દેહ) જે દેહ તો પુદ્ગલ છે તે નહિ, એ કરતાં જો એ કલ્પનાના કલ્પોલો ઔદરાજ લોકમાં ફેલાય છે. તે શાંત થઈ જશે, અને એ શાંત થતાં ભૂમધ્ય સમુદ્રની પેઠે શાંત મન થતાં, પૌદ્ગલ એ બ્રાંતિ જતાંજ જ્ઞાનસ્વરૂપ એવો આત્મા લોક અને અલોકમાં પ્રકાશી રહ્યો જણાઈ જશે. માત્ર નહિ દેખાવાનું કારણજ એ કે આ માનસ સરોવરનું જલ કલ્પનાવડે હાલતું હતું, અને એ કલ્પનાને રજા દીધી કે તેનાં મનોજલમાં પ્રકાશમય બિંબ પડી રહે છે. અને એ બિંબ પ્રથમ શાંત થતા જલમાં દેખાયું, કે જેનું એ બિંબ છે. તે હું હું સઃ તેજ અહમ્ થઈ રહે છે સોહં રૂપ અને છે. પછી.

“આત્મ ધ્યાને લીન થઈ”

આત્મમાંજ આત્મા એમ થતાં, વસ્તુ માત્રનાં સામાન્ય સ્વરૂપોને વિશેષ સ્વરૂપો જે થયા કરે છે. તે ઉભયને ભેદનારી જે આત્મજ્યોતિ, તે તે ઉપયોગની અપેક્ષાએ દર્શનરૂપ, જ્ઞાનરૂપ, અને

“ પામે સુખ અનંત ”

અને અનંત સુખમય કે અવ્યાપાધ સુખસ્વરૂપ, કે અનંત આનંદરૂપને પોતે પ્રાપ્ત કરે છે.

ચાર પ્રકારના પિંડસ્થાદિ ધ્યાન.

છે પિંડસ્થ પદસ્થ, રૂપસ્થ ને રૂપાતીત,

જિનભાષિત એ ધ્યાન સૌ, ધ્યાવો એકે ચીત. ૯૭

અર્થ-ધ્યાન ચાર પ્રકારનાં શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને કહ્યાં છે. અને તે આ પ્રકારે છે. પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ, અને રૂપાતીત. માટે એ ચારે ધ્યાનોવડે એક ચિત થઈ પોતાના આત્મસ્વરૂપને જુઓ, ધ્યાવો.

પરમાર્થ-ધ્યાનના ચાર પ્રકાર એ પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ, અને રૂપાતીત એમ છે. આ ધ્યાનસ્વરૂપ મારા તમારા ગુરૂરત્ત શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પોતાના યોગશાસ્ત્રના સાતમા, આઠમા, નવમા અને દશમા પ્રકાશમાં બહુજ સુંદર રીતે આપે છે. વળી આપણા શ્રાવક સમુદાયમાં બહુશ્રુત એવા અને પ્રભુશ્રી મુનિસૂત્રત મહારાજની છાયામાં રહેનારા ભાઈ અનુપમભાઈ મલુકચંદકૃત પ્રશ્નોત્તર ચિંતામણિમાં પણ એ ચારે ધ્યાનનું સ્વરૂપ આપેલું છે. માટે લાલન માત્ર એટલો હવાલોજ આપે છે કે ત્યાંથી લાલન-

ના બંધુઓએ, બેનોએ વાંચી, વિચારી, લેવાં અહિંતો, એ ચારે ધ્યાન પોતાપર કેવી રીતે લગાડવાં તેનું કાંઈક સ્વરૂપ શબ્દાર્થ પ્રમાણેજ લખવા લાલન યત્ન કરે છે.

પિંડસ્ય-આ પિંડ શરીર જેને આપણે લાલન કહીએ છીએ તે કોણ છે. આ ચૌદરાજ લોકની સકલ વસ્તુઓ છાડી, માત્ર એ લાલન કોણ એવોજ વિચાર કરીએ, પછી તેમાં સ્થિર રહેતાં, રહેતાં, રહેતાં, રહેતાં, એવું જણાશે કે ઉદ્ધારિક, તેજસ, અને કાર્મણુ પુદ્ગલનો માત્ર પુંજ છે. અને તે પુંજને બ્રાંતિથી જીવ હું છું, એમ માની લીધું છે. માટે પોતાથી અત્યંત જૂદાં દેખાતાં આ ત્રણે શરીરથી હુંભાવ નીકળતાં બીજા ધ્યાનપર અવાય છે. કારણ કે લાલન એવા દેહના વિચારને છોડતાં લાલન એવો શબ્દ છું. તે વિચાર ધ્યાનસ્થ થાય છે. એટલે કે લાલન એ પદ્મનું ધ્યાન થવા લાગે છે. લાલન શબ્દનો અર્થ ચૈતન્ય થાય છે. જીવ થાય છે. પરંતુ એ તો લાલન, લાલન, લાલન, એ મંત્ર જાપ કરવા કરવા લાગે છે. એવો જલ્પ ચલાવ્યા કરે છે. એમ વાચક જાપ સાંભળે તેવો કરતાં કરતાં એટલો ધીમો થઈ જાય છે કે પોતેજ એ લાલન એવો શબ્દ સાંભળે છે, એટલે ઉપાંસુ નામના જાપના ભેદ ઉપર આવે છે, પછી મુખની અંદર જીવ હાલ્યા વગર કેવલ મનથીજ લાલન એમ ચિંતવાય છે. તેને માનસ જાપ કહે છે. ત્યાર બાદ મનમાં એ જાપ કરતાં કરતાં મન હળવે હળવે શાંત થાય છે. એટલે જાપ પણ એવો થઈ જાય છે કે લાલન

માત્ર ભાનરૂપજ જણાય છે. કહ્યું છે. કે કર્મસમૂહ (નામ કર્મરૂપ) એને ધ્યાન જાપ કહે છે. આમ ચારે જાપ કરતાં પદસ્થ ધ્યાનને અંતે આવતાંજ. લાલન એટલે ચૈતન્ય કે જીવ એમ અનુભવાય છે અને એ જીવ (વાચક હવે લાલન દેહ કે લાલન એવા વચન વર્ગણાના પુદ્ગલરૂપ નથી) શું, એ જીવનું સ્વરૂપ શું. એમ ધ્યાવવું, તે રૂપસ્થ ધ્યાન છે. જીવ આ ધ્યાનમાં કષાય આવિરીતે, યોગ, અને મિથ્યાત્વથી કર્મ બાંધતો જણાય છે; તેમાંથી પોતાનું મમત્વ છોડી દઇ મનોવર્ગણાથી ક્રિયા થતી હતી, તેમાંથી પોતાપણું કાઢી નાંખી તેમજ તેવી ક્રિયાને બંધ કરે છે. કષાયનો ત્યાગ કરે છે. અને વિરતિમાં આવે છે. એટલે ઝળહળ ઝળહળ જ્યોતિ દર્શન થવા લાગે છે. જીવ નિર્મળતા પામતો, પામતો, હલકો કુલ થતો ઉપર ચડતો માલૂમ પડે છે અને એમ કરતાં જીવના સ્વરૂપનું ભાન યથાસ્થિત થતાં, હવે એને શુદ્ધ સ્વરૂપ કહે છે. તેના ધ્યાનમાં ઉતરે છે. એને શુદ્ધ સ્વરૂપ એ જ્ઞાન, દર્શન, સુખ વીર્ય તેજ શુદ્ધ ચૈતન્ય હું એમ અનુભવાય છે. તે હું, એટલે આ કલમ એ હું નહિ, પરંતુ કમલ એવું જ્ઞાન તે હું વગરે થતાં રૂપાતીત, શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ સિદ્ધ ભગવાન પ્રમાણે છે તેજ માંડે ખંડે સ્વરૂપ છે અને પછી તે મદમાં સ્થિત રહે છે. એટલે બાકી રહેલા ભાવ કર્મની પણુ નિર્જરા થતાં મોક્ષ પામે છે.

આ રૂપાતીત ધ્યાન થતાં, સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ બહુ

ઉપકારક છે. અર્થાત્ સિદ્ધ ભગવાનમાં આઠે ગુણુ પોતાને લાગુ પડે છે. એ આઠ ગુણુ આઠ કર્મ રહિત આત્માની સ્થિતિ છે. અને તે આમ છે. એટલે હું જ્ઞાન^૧ છું. દર્શન^૨ છું ચરિત્ર^૩ છું, વીર્ય^૪ છું, આનંદ^૫ છું, સાદિ અનંત^૬ છું, અરૂપ^૭ છું, અને *અગુરુ લધુ 'છું.

કઈ સામાયક ભવનો પાર પમાડે છે ?

સર્વ જીવ છે જ્ઞાનમય, જાણે સમતા ધાર;

તે સામાયક જિન કરે, પ્રગટ કરે ભવપાર. ૯૮

અર્થ—(હે આત્મન) જે જીવ પોતે સમતા ભાવ રાખી. સર્વ જીવને જ્ઞાન સ્વરૂપ જાણે છે. તેનેજ શ્રી જિનેન્દ્ર ભ-

* અગુરુ લધુ આત્માને કહેવાનું કારણ કે ગુરુ લધુ સાપેક્ષ છે. એટલે કે લાલનની એક આંગળીની વીંટી લધુ એટલે નાની છે. તે બીજી આંગળીની વીંટી કરતાં, તેમ બીજી આંગળીની વીંટી, ગુરુ એટલે મોટી તે પહેલી આંગળીની વીંટી કરતાં એ સુવર્ણના એટલે રૂપી પદાર્થનાં નાના મોટાપણું હોવાથી લધુ ગુરુ કહેવાય છે. પરંતુ આ તો અરૂપી છે તો કેમ લધુ કેમ ગુરુ કહેવાય જેને બીજી ઉપમા અપાય નહી, તો કોનાથી મોટા નાનો કહી શકાય. એવો એક અખંડ પૂર્ણ સ્વરૂપ છે. સોનાના બે ભાગ પડયાને એક નાની ને બીજી મોટી વીંટી થઈ તેમ થઈ નથી. તે તો એકજ પૂર્ણ સ્વરૂપે રહે છે. અને નાના ઉપયોગે. જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય, ઇત્યાદિ કહેવાય છે. જે એકજ માણસ, બાપ, બેટા, પતિ, કાકો ઇત્યાદિ એકજ કાળે હોઈ શકે છે તેમ—

ગંવાન સમાયક કહે છે. અને એવોજ સામાયક ભવનો પાર પ્રગટપણે પમાડે છે.

પરમાર્થ—હે આત્મન, સર્વ જીવપર સમતા રાખવી. કોઈની કોઈ પણ પ્રકારે વિરોધતા ન કરવી. એજ સામાયક છે. અને એવી સામાયકજ ભવ પાર પમાડે છે. કારણ કે, એ સામાયક સર્વ જીવને જ્ઞાનમય બાણી શકે છે.

જીવ શબ્દનો અર્થજ જ્ઞાન છે.

જે કંઈ સર્વનો તનમંદિરમાં જીવે છે. તે જ્ઞાન છે. માટે સર્વ જીવો ખીજું કંઈ નહિ. પણ જ્ઞાનજ છે. જે જ્ઞાન છે તેજ જ્ઞાની છે. જેમ સુવર્ણ છે. તેજ વિંટી રૂપ બન્યું છે. માટે સર્વ જીવ જ્ઞાની છે. જ્ઞાની ન હોય તો જડજ હોવા જોઈએ. પરંતુ તેમ નથી. સર્વ જાણુતા માલૂમ પડે છે. હા, અલબત્ત કોઈ જ્ઞાની, કોઈ વિશેષ જ્ઞાની, કોઈ તેથી વિશેષ જ્ઞાની. એમ બધાકારે કહેવાય. પરંતુ જીવને અજ્ઞાની કહેવું એ અસુંદર છે.

નિશ્ચય નયે તો જ્ઞાન તેજ જીવ છે. માટે સર્વ જીવો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. પરંતુ બધાકારે એટલું નિશ્ચય સોનું. વીંટી થતાં એક જ્ઞાની કરતાં ખીજો જ્ઞાની વિશેષ કહેવાય. જેમ એક વીંટી કરતાં ખીજી વીંટી મોટી વધારે વિસ્તારવાળી હોય.

હવે જ્ઞાન તે શું? જાણવું જેમ સૂર્યમાં એકાંત પ્રકાશજ છે. જેમ પૃથ્વીપર અંધારું અજવાળું છે. તેમ નહિ પરંતુ સતત પ્રકાશ. તેમ જીવ એકાંત જ્ઞાન છે. બહિરાત્મામાં

જેમ જ્ઞાની, અજ્ઞાની કહેવાય છે. તેમ નહિ. હવે એવો નિશ્ચય નયે, જ્ઞાન, અને વ્યવહારે જ્ઞાની જીવ કોને જણાય છે. જેને સમતારૂપ સામાયક છે. તેને આત્મમાં કાંઈ પણ વસ્તુની યથાર્થ સ્વરૂપ જ્યાંસૂધી સ્થીરતા ન હોય ત્યાંસૂધી પડતું નથી. મારે આત્માને સ્થિર રાખતાં વસ્તુ બરોબર દેખાઈ રહે છે. એટલે સમતા થાય છે. વિરૂપતા વિષમતા જતી રહે છે. એવી સમતા તેજ સામાયક. તેજ વિશેષ કાંઈ સ્થીર થતાં ભવ સાગર તારી મોક્ષે પહોંચાડે છે.

સમતાથી કાંઈ સર્વ જોવાય.

તેનાં ઉદાહરણ—નાના પ્રકારની લોકની ક્રિયાઓ લઈ. તેમાંથી એ ક્રિયાનું મૂળ કારણ શું તે જોવું, એટલે બન્ને જગોએ સમય દેખાશે. જેમકે, બ્રાહ્મણો ગંગા સ્નાન કરે, જૈનો શેત્રુંજી સ્નાન કરે, અને ક્રિશ્ચિયનો આઇસમાં અથવા કૂવારાપર સ્નાન કરે. આમ કરવામાં આ ત્રણ પ્રકારના જીવોના આંતર હેતુ શું છે. તે જોશે તો પવિત્ર થવુંજ છે અને પવિત્ર થશું. એવી શ્રદ્ધા. ત્રણે પ્રકારના જીવોને છે. આમ પવિત્ર થવાની ક્રિયા વિવિધ સ્થળે પદર્શિત કરે છે. હવે જીવને પવિત્ર થવાની ઇચ્છા સ્વાભાવિક છે અને એ ઇચ્છા સર્વ એકજ રીતે પ્રકાશો. એ બનવું લાલનને તો દુઃશક લાગે છે. બધા એકજ સરખી પાઘડી, અંગરખાં પહેરે. બધા એકજ સરખી વીંટીઓ પહેરે એમ કેમ થઈ શકે.

વ્યવહારમાં પ્રથમ તો બધા એક સરખા ચહેરાવાલા આપણે હોઈએ, તો આપણી બાઈડીઓ બિચારી પોતાના

ધણીને, અને આપણે બધી સરખી ઐરીઓમાં પોતાની કઈ સ્ત્રી હોય, એ કેમ ઓળખીએ. અને લાલનને એ વિચિત્રતા વિવિધતા. વ્યવહારે સુખદાર્ઘ લાગે છે. માત્ર તેમાં વિરોધ ન જોઈએ. હવે વિરોધ કેમ મટે, તેનો ઉપાય એજ કે, જુદી જુદી ક્રિયાનું સામાન્ય તત્ત્વ શું છે. તે પ્રથમ જોવું. એટલે ગંગા જ્ઞાન. ખીજું શેત્રુંજી સ્થાન. ત્રીજું ફાઉન્ટન જ્ઞાન એ ત્રણેમાં પવિત્રતા, એ સામાન્ય વાત છે. તો ભલે પછી તે પવિત્રતારૂપ સુવર્ણના જુદા (જુદા અલંકારો) બતાવે. આટલા માટેજ વસ્તુ જેમ કે, (પવિત્રતા-એ સર્વ અનેક નયમયી છે.) એમ જૈનધર્મ કહે છે.

વધી બ્રાહ્મણો એમ કહે છે ગંગાથી પવિત્ર થવાય છે. તો તે સત્ય છે. કારણ કે ગંગાજલના ગુણોથીજ તે માહિતગાર છે. તો અલબત્ત તે ગુણોનો તેને લાભજ થાય છે.

તેમજ શ્રાવક શેત્રુંજીના ગુણોથી જાણીતો છે, માટે જે ગુણોનું જ્ઞાન છે. તે ગુણોની પ્રાપ્તિનો યત્ન તે ગુણોના સ્થાનમાં કહે છે.

તેમજ મારાં સર્વ માનવ બંધુઓમાં કિશ્ચિયનનો પણ આવે છે. તો તે પણ ફાઉન્ટન જ્ઞાન કરે છે. ને તેના ગુણોથી વાકેરૂ થઈ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી પવિત્ર થવાની ક્રિયા કરે છે; તો તેઓનું પણ તેમની ભાવનાનું ફળ થાય છે.

સમતાનું ખીજું ઉદાહરણ—મંદિરનું સન્માન.

હિંદુઓ—મુસલમાનો, પોતાના ધર્મ સ્થાનનું માન જાળવવા, જોડા કાઢી નાંખે છે, અને ઇંચેજો ટોપી ઉતારે છે

અહીંયાં પણુ ધર્મ તરફના સન્માનને લીધે લાલનના સર્વ માનવ બંધુઓ કરતાં જણાય છે.

સમતા થવાનો પ્રયોગ.

સમતા થવી સેહેલી છે. જે આપણે વિવાદ મૂકી સંવાદ કરવાની રીતિ પકડીએ, તો સમતા થાય.

સામાયાક ચારિત્ર કહું.

રાગદ્વેષ બે ત્યાગીને, ધારે સમતા ભાવ.

સામાયાક ચારિત્ર તે, કહે જિનવર મુનિરાવ. ૯૯

અર્થ-રાગદ્વેષને છોડી જે જીવ સમતા ભાવ ધારણ કરે છે. તેને મુનિઓના રાજા શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન સામાયાક ચારિત્ર કહે છે.

પરમાર્થ-ઓહો લાલન બાંધવો, એક બે ઘડી પણુ, પર વસ્તુમાં ગમતું અણુગમતું, રાગદ્વેષ તજી પોતાના નિજ સ્વરૂપમાં રહેવાનો યત્ન કરશો, તો એવી સમતા બની રહેશે કે તે સામાયક ચારિત્ર કહેવાશે.

રાગ પર વસ્તુમાં થાય છે. દ્વેષ પણુ પર વસ્તુપર થાય છે. આ જગતમાં ગમતા વિષયોપર રાગ અને અણુગમતા પર દ્વેષ તેમજ શરીર અને શરીરને અનુકૂળ હોય તેના પર રાગ પ્રતિકૂળ લાગે તેના પર દ્વેષ માટે આ વિષયો-જીવ અને આ શરીરાદિ દ્રવ્ય જે પર વસ્તુ છે. તેને જાણનાર કોણુ છે. તેના પર મન લગાડ એટલે સમતા થશે, કારણુ કે જ્ઞાનમાં તો જાણવું એજ છે. ને તું તો તેનો

જ્ઞાતા છે. એજ સામાયક ચારિત્ર છે. તેવું થોડે થોડે રાખી નિરંતર કરતો પછી ચારિત્રમાંજ રહેવાય એવું શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન પોતેજ કહે છે.

છેદોપસ્થાન ચારિત્ર.

હિંસાદિક તજી નિજરમે, ચારિત્ર બીજું તેહ.

છેદોપસ્થાનક કહ્યું, શિવસુખ કારણ एह. ૧૦૦

અર્થ—હિંસા બૂઠ, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ તથા પોતાના સ્વરૂપમાં જે રમાડે છે. તે બીજું છેદોપસ્થાન ચારિત્ર છે, અને તે મોક્ષના સુખનું કારણ છે.

પરમાર્થ—હે આત્મન! તું સકલ જીવની હિંસાને બદલે રક્ષા કર. એ સકલ જીવમાં તું પણ આવેલો હોવાથી સર્વસ્વ રક્ષા થશે. તેમ અસત્ય છોડી સત્ય, ચોરી છોડી, પ્રમાણિક અને અબ્રહ્મ છોડી. બ્રહ્મચર્ય. અને પરિગ્રહ ત્યાગી, સંતોષી થા. તો તું હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી, નિજરૂપમાં રમતાં શીખીશ. અને નિજરૂપમાં રમણુતા તેજ શિવસુખનું કારણ છે.

જીઓ આત્મા જો પરને મુકી, પોતાને જીએ. તો પોતાની રક્ષા કેવી બની રહે, પોતાનાં જ્ઞાન સ્વાભાવમાંજ કેવી સુંદર રીતે બોલી શકાય છે નિજ ગુણના ભંડારમાં રહેવાથી કેવું અસ્તેય જળવાઈ રહે છે. જે ગુણોનો આ ભોગે કેવા આનંદ પૂર્વક, બ્રહ્મચર્ય સેવાય. અને નિજ ગુણની સંપત્તિથી કેવો સંતોષ આવી ઉભો રહે છે! આમ

નિજ ગુણની રક્ષા કરો, નિજ ગુણનું વરવું, નિજ ગુણનું લેવું, નિજ ગુણનો આસ્વાદ, અને એ ગુણમાં સંતોષ હોવાથી, આત્મા ચડી થોડા સમયમાંજ મોક્ષ સુખ પ્રાપ્ત કરે, એ શું આશ્ચર્યકારક નથી ! પૂર્ણપણે, નિજ ગુણમાં રમવું તેજ મોક્ષ સુખ છે. માટે હાલ જેટલી નિજગુણ રમણુતા થાય, તેટલી કરવી.

પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર.

જે મિથ્યા મલ તજી ધરે, સમ્યગ્ દર્શન શુદ્ધ.

તે પરિહાર વિશુદ્ધિ લે, પામે શિવસુખ બુદ્ધ. ૧૦૧

અર્થ—જેમાં મિથ્યાત્વરૂપ મલ તથા, શુદ્ધ સમ્યક્ દર્શન અંગિકાર કરાય છે, પરિહાર વિશુદ્ધિ નામનું ચારિત્ર છે, અને તેને ધરનાર શુદ્ધ અર્થાત્ હાલો પુરૂષ શિવસુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

પરમાર્થ—જે મિથ્યા તત્ત્વરૂપી મેલને તથા, શુદ્ધ સમ્યક્ દર્શનને ગ્રહણ કરે છે, તેને પરિહારવિશુદ્ધિ નામનું ચારિત્ર કહે છે.

તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ્

(તત્ત્વાર્થસૂત્ર) તત્ત્વાર્થમાં શ્રદ્ધા તે સમ્યક્ દર્શન. તું તત્ત્વ બે છે. જીવ અને અજીવ. વળી તેનો વધારે વીસ્તાર કરી એનાં જીવ અજીવ આશ્રવ સંવર નીર્જરા બંધ અને મોક્ષ એમ સાત થાય. પણ આ સાતમાં પુણ્ય

અને પાપ ઉમેરીયે તો વળી નવ થાય. એ સાત કે નવ તત્વને જાણવા, સમજવા, અને સમજ પૂર્વક શ્રદ્ધા રાખવી, તે સમ્યક્ દર્શન છે અને એવું સમ્યક્ દર્શન તે શિવસુખ આપનારૂં છે.

અનંતાનુબંધી, ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ. તેમજ મિથ્યાત્વ મોહિની, મિશ્ર મોહિની અને સમ્યક્ત્વ મોહિની એમ સાત પ્રકૃતિનો વિચ્છેદ કરવો, તે સમ્યક્ દર્શન બીજી રીતે છે.

સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર કોને કહે છે?

સૂક્ષ્મ લોભના નાશથી, થાય શુદ્ધ પરિણામ;

તે સૂક્ષ્મ સંપરાય છે, ચારિત્ર સુખનું ધામ. ૧૦૨

અર્થ—સ્વજંલના લોભનો પણ જ્યાં નાશ થઈ શુદ્ધ પરિણામ જ્યાં ઉપજે છે, તે સૂક્ષ્મ સંપરાય નામે ચારિત્ર છે, તે સુખનું સ્થાન છે.

પરમાર્થ—દશમે ગુણ સ્થાનકે પરવસ્તુમાંથી પૂર્ણ અનાદિ નીકલી કેવળ આત્મસ્વરૂપમાં કહેવાય છે. કોઈ પણ પરવસ્તુ પ્રાપ્તિનો લોભ રહેતો નથી. એટલે પરિણામ વિશુદ્ધ થાય છે. તે વિશુદ્ધ પરિણામને સૂક્ષ્મસંપરાય નામનું ચારિત્ર કહે છે, અને તેવાં પરવસ્તુકૃત આંદોલન હાલ, ન હોવાથી પરમ શાંતિરૂપ તે સુખનું સ્થાનજ ખરેખર થઈ રહે છે.

વ્યવહારથી. અને નીશ્ચયથી પંચ પરમેષ્ઠી કોણુ છે ?

અરિહંત સિદ્ધ આચાર્યને, ઉપાધ્યાય મુનિરાજ;

પંચપદ વ્યવહારથી, નિશ્ચયે આત્મામાંજ ૧૦૩

અર્થ—અરિહંત ભગવાન, સિદ્ધ ભગવાન. એ વ્યવહારથી દેવ, આચાર્ય મહારાજ, ઉપાધ્યાય મહારાજ, અને સાધુ મહારાજ, એ વ્યવહારથી ગુરુ, એમ એ પાંચપદ વ્યવહારથી આપણા દેવ ગુરુ છે, અને આત્મા તો આપણો નિશ્ચયથી દેવ પણ છે, અને ગુરુ પણ છે.

પરમાર્થ—પ્રથમ વ્યવહાર છે, તે નિશ્ચયનું કારણ છે એમ સમજવું. જેમ આંક છે તે હિસાબો ગણતાર આવડવાનું કારણ છે. માટે વ્યવહાર રીતે એ આપણો અરિહંત ભગવાન, સિદ્ધ ભગવાન, આચાર્ય મહારાજ, ઉપાધ્યાય મહારાજ, અને સાધુ મહારાજ. જે આપણા દેવ ગુરુ છે, તેને કેમ યથાર્થ સમજીએ, અને પછી આપણે આપણી અરિહંતાદિક ઋદ્ધિ સાથે સરખાવીએ, કારણ કે જે એમની પ્રગટ ઋદ્ધિ છે તેજ આપણી પ્રચ્છન્ન ગુપ્ત કે આંતરિક ઋદ્ધિ છે. માટે પ્રથમ તો એમ સમજવું કે કોઈએ આપણા જેવા આત્માજ હતા. તે હાલ અરિહંત ભગવાન, સિદ્ધ ભગવાન, આચાર્ય મહારાજ, ઉપાધ્યાય મહારાજ કે સાધુ મહારાજ થયા છે. તો આપણે પણ આત્મા છીએ તો અરિહંત આદિ થવાનું આપણું સામર્થ્ય છે. જે ગુપ્ત છે તેને ફોરવીએ તો, તેવાજ થઈ શકીએ. વળી જ્યારે જ્યારે આપણે એ અરિહંતાદિને દર્શન, વંદન, નમન, કરીએ

છીએ ત્યારે ખરૂં પુછોતો આપણા પોતામાંજ રહેલા ગુપ્ત ગુણોનું અનુકરણ કરીએ છીએ, અને જેમ જેમ અરિહંતાદિના ગુણોનું વર્ણન આપણે કરીએ છીએ, તેમ તેમ આપણા બીડાએલા પુષ્પના જેવા ગુણો તે અરિહંતાદિ ભગવાનના, સૂર્ય જેવા પ્રકાશમય ગુણોથી, ખીલતા હોય તેમ જણાય છે, અને જો અરિહંતાદિ પંચપદના એકસો આઠે ગુણો, જે આત્મામાં પ્રગટ, થવાથી જે અરિહંતાદિ થયા, તેવોજ આત્મા આપણો પોતાનો છે. તેમ જોઈ જ્યારે ધ્યાનદ્વારા આપણા આત્માનો અંતરમાં નિરાવર્ણ રૂપે કેવો હોય એમ ધારીએ છીએ, ત્યારે જે આનંદ સ્ફુરે છે, તે ઉચ્ચ સ્થિતિયે ચડાય છે. તો ખરેખર હાલના વખતમાં તો એલિવેટર (Elevator) જેવું લાગે છે. માટે પંચ પરમેષ્ઠિની ગુણરત્ન માળાના ગુણો પોતાના આત્મા સાથે ધ્યાનદ્વારા લાગુ પાડતા શીખવું અને નિર્મળ આત્માનું આ સ્વરૂપ છે એમ સમજવું, અને એ વ્યવહારથી સમજાયું કે વ્યવહાર દેવશુરનું મહાઉપકાર પૂર્વક બહુ માન્યજ કરવું.

વધી અરિહંતાદિને જોતાં આપણો આત્મા, નિર્મળ કે શુદ્ધ હોય, ત્યારે કેવો હોય, તે જોવાના એ અરિહંતાદિ ખરેખરા આદિસા હોય તેમ લાગે છે. માટે આપણા આત્માના ગુણો જાણી, જોઈ, તે પ્રગટ થયા, તે જોવાને કોણ પ્રમાદ કરે? આવા વિશાળ કલ્યાણકારક પોતાને તરવાવા સાધનનો કોણ પ્રમાદ કરે! શું નિર્મળ સરોવર જેવું જિન શાસન, પાળ થવા છતાં પણ તરસ્યા રહેવું. શું તેવાં

પંચ પરમેષ્ઠિરૂપ પંચ મહા અમૃત વૃક્ષોનાં એકશો આઠ અમૃત ફલ પ્રાપ્ત હોવા છતાં ભૂખ્યા રહેવું?

જેમ આપણને દ્રવ્યવાનને જેઈ દ્રવ્યવાન થવાની ઇચ્છા પ્રગટે છે, અને તે દ્રવ્યવાન થવાને કેવી કેવી પ્રવૃત્તિમાં પડીએ છીએ, તો પછી આ બાર ગુણો યુક્ત શ્રી વીર પરમાત્માને જેઈ આપણામાં છૂપા રહેલા ગુણોરૂપી મહા દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાને આપણે નિવૃત્તિમાર્ગેમાં કાં નહિ ચડીએ ?

પ્રવૃત્તિના કર્મ પુદ્ગલમાં લપેટાતો લપેટાતો જીવ ભવસાગરમાં નીચે નીચે ઉતર્યો જાય છે. શુભ પ્રવૃત્તિથી જગમાં પણ ઉંચે ચડતો જણાય છે. પરંતુ નિવૃત્તિથી તો ભવ સમુદ્રની સપાટીપર ચડી જાય છે. એટલે મહાપુણ્ય રાસિથી તીર્થંકરાદિ થઈ પછી સિદ્ધ ક્ષેત્રપર લોકને અંતે બિરાજે છે.

આલંબન (બાહ્ય) સાધન હવે અરિહંતાદિ પંચ પરમેષ્ઠીઓ જે આપણા વ્યવહારે દેવગુરુ છે. તેના આલંબન-વડે પોતાનામાં કેમ ગુણો પ્રગટાવવા તે વિષે અત્ર કહેવાય છે. કારણ કે આપણા એ પંચ પરમેષ્ઠિના ગુણો કોઈ બીજી જગાએ છે ને ત્યાંથી પ્રાપ્ત કરવાના છે એમ નથી, આપણામાંજ-આત્મામાંજ તે ગુણો છે, આત્મારૂપી મહા મંજુષમાંજ તે ભરેલા છે. તે બહાર જેવા છે, તો હવે તે આત્મમંજુષની કુંચી શીકે ઉઘાડતાં અરિહંતાદિ આપણામાં દેખાઈ રહે.

શ્રી અરિહંત ભગવાનના મુખ્ય ચાર અતિષય છે. તો

આપણે તેના આલંબનથી આપણામાં આ ચાર અતિ-
વય પ્રગટ કરવા આ પ્રમાણે શીખવું.

એ ચાર અતિવય આ પ્રમાણે છે અને તે એ ક્રમથીજ
લેવા એટલે.

(૧) અપાયાપગમાતિવય (૨) જ્ઞાનાતિવય.

(૩) વચનાતિવય. અને (૪) પૂજાતિવય.

પ્રથમ અપાયનો અપગમ કરવો, એટલે રાગ-દ્વેષ એ
અપાય છે, તે દૂર કરવા; અને તે જેટલે જેટલે અંશે દૂર
થતા જશે તેટલે તેટલે અંશે એ અપાયરૂપ વાદળ જઈ
જ્ઞાનરૂપ સૂર્યોદય હૃદયાકાશમાં પ્રગટ થતો જણાશે.
અને જેટલે જેટલે અંશે જ્ઞાન પ્રગટ થયું, તેટલે તેટલે
અંશે; વચન એ જ્ઞાનનાં શુદ્ધ કિરણો બહાર આવતાં જણાશે;
અને આમત્રણે ગુણો અંશે પણ પ્રગટ થતા જાય છે. તેમ
આથો પૂજાતિવય જેને માટે આપણે કાંઈ કરવું પડતું
નથી, પણ પોતાની મેળે તે આવતો જાય છે. માટે કર-
વામાં કરવાતું એજ કે રાગ-દ્વેષરૂપ અપાયને દૂર કરવા,
કે જેથી જ્ઞાન અને વચન એ બન્નેના અતિવય પ્રગટ થાય.

આત્મા સર્વ દેવરૂપ કેમ છે ?

હે શિવશંકર વિષ્ણુને, રુદ્ર બુધ જિન દેવ,

ઈશ્વર બ્રહ્મા સિદ્ધ તે, હે આત્મા સ્વયમેવ. ૧૦૪

શબ્દાર્થ—આત્મા પોતેજ શિવ છે, શંકર છે, વિષ્ણુ
છે, રુદ્ર છે, બુધ છે, જિન દેવ છે, ઈશ્વર છે, બ્રહ્મા છે
અને સિદ્ધ પણ તેજ છે.

પરમાર્થ—એક વર્તુળ છે, અને તેના પરિઘ ઉપર નવ માણસો ઉભા છે. તે વર્તુળના મધ્યમાં એક માણસ ઉભો છે, આ પુરુષને જોઈ નવ માણસોમાંનો એક તેને પિતા કહે છે. બીજો પુત્ર કહે છે, ત્રીજું માણસ પતિ કહે છે, ચોથો દાદો કહે છે, પાંચમો પૌત્ર કહે છે, છઠ્ઠો કાકો કહે છે, સાતમો ભત્રિજો કહે છે, આઠમો મામો કહે છે, અને નવમો ભાણેજ કહે છે. આમ એકજ માણસ 'એકજ વખતે વર્તુળના પરિઘપર ઉભા રહેલા માણસોની અપેક્ષાએ પિતા આદિ નવ સ્વરૂપવાન છે. તેમજ એકજ આત્મા એકજ કાળે જૂદા જૂદા તેના ગુણોને માટે નવ શું પણ અનંત રૂપવાન દેખાય છે. એટલે જેમ તે વર્તુળના મધ્યમાં ઉભેલા પુરુષને છોકરો પિતા કહે છે, પિતા પુત્ર કહે છે, અને પતિ પતિ કહે છે, પૌત્ર દાદો કહે છે, અને દાદો પૌત્ર કહે છે, ભત્રિજો કાકો કહે છે અને કાકો ભત્રિજો કહે છે. ભાણેજ મામો કહે છે, અને મામો ભાણેજ કહે છે, તેમજ આત્મા પણ એકજ સમયે ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાએ શિવ^૧ છે એટલે સર્વ કર્મજનિત ઉપદ્રવોને દૂર કરી પરમ સુખરૂપ થાય છે.

શંકર^૩ પણ આત્માજ છે. કારણ કે જીવ માત્રને સુખ- (કલ્યાણ) ના કર્તા છે.

૧ યુગપત્—એકજ સમયે. ૨ શિવ—સુખરૂપ. ૩ શંકર—સુખના કર્તા ત્વં શંકરોસિ ભુવનઞ્ચ શંકરત્વાત્ તણ ભુવનને સુખ કરનાર હોવાથી શંકર છે.

વિષ્ણુ પણ એજ આત્મા છે કારણ કે તે જ્ઞાનરૂપે ત્રણે લોક વ્યાપી છે. લોકાલોક પ્રકાશક છે જેમ એક સૂર્ય એક સ્થળે હોઈ જ્યાં જ્યાં તેનો પ્રકાશ છે ત્યાં ત્યાં પોતે છે, એમ કહેવાય. તેમજ એ આત્મા નિજ સ્થાનમાં રહી જ્યાં જ્યાં તેનું જ્ઞાન છે ત્યાં ત્યાં પોતે છે. તેમ કહેવાય છે, હવે કેવળ—જ્ઞાનરૂપજ આત્મા હોવાથી અને તે જ્ઞાન લોકાલોક સર્વત્ર વ્યાપી હોવાથી આત્મા સર્વત્ર છે. માટે વિષ્ણુ ભગવાન પણ—આત્માજ છે.

પ્રિય વાચનાર મિત્ર, તું પણ હું શરીર છું એ જાણી છોડી દે અને હું તો માંડે જ્ઞાન છું ને રૂપ છું તેજ છું તો તરતજ બુદ્ધિગમ્ય આ વાત થઈ કે જે જ્ઞાન એટલે હું તો શરીરમાં તેમજ શરીર બહાર પણ માંડે જ્ઞાન જ્યાં છે ત્યાં હું છું. અને જ્ઞાન છે તેજ હું છું હવે જ્ઞાન તો ઘણા વિસ્તાર સુધી હોય છે. તો હું પણ જ્ઞાન એજ હોવાથી વિસ્તારવાળો છું એમ જ્ઞાન એ હું પણ શરીર જેને હું જોઉં છું જાણું છું તેટલો હું છું એવો નિશ્ચય કરી જાણી દૂર કર એટલે આત્મભાવ થશે. અને આત્મા એ જ્ઞાનજ હોવાથી. કેવળ જ્ઞાનરૂપજ તે થઈ રહેશે, માટે જ્ઞાનરૂપે સર્વત્ર વ્યાપક હોવાથી આત્માજ વિષ્ણુ છે, રુદ્ર પણ આત્માજ છે. જેમ શૂરવીર પુરૂષ પોતાના શૌર્ય બળથી શત્રુનો પરાભવ કરે છે, તેમ આત્મા પોતે વીર્યરૂપ હોવાથી સકલ કર્મરૂપ શત્રુઓનો નાશ કરનારો છે. જેમ સૂર્ય પોતાના કિરણોરૂપી હથિઆરોથી અંધકારનો પૂણ

પરાજય કરે છે. તેમ આત્મા ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, સંતોષ—મૈત્રી, કૃષ્ણા—મુદિતા માધ્યસ્થતા આદિ પોતાની અનેક શૌર્ય કલાથી ક્રોધાદિ એવાં અનેક કર્મોનો અત્યંત પરાજય કરે છે. માટે જે મહા ભયંકર એવા સિંહથી સર્વ પશુઓ ભાગે. તેમ મહા પરાક્રમવાન આત્માથી કર્મરૂપ પશુઓ પલાયન કરે છે. એટલા માટે આત્માજ રૂદ્ર છે.

બુદ્ધ—પણ આત્માજ છે. કારણ કે સર્વ વિદ્યાના જાણનારને બુદ્ધ કહે છે. તો સર્વ વિદ્યા પણ આત્માથી જાણાય છે. તેમજ તે આત્મામાંથીજ પ્રગટે છે. માટે આત્માજ બુદ્ધ છે. વધી કેવળજ્ઞાનરૂપ બોધ પણ આત્માજ છે અને આત્મા તેને બોધ આપે છે. માટે આત્માજ બુદ્ધ^૧ છે.

જિનદેવ—પણ આત્મા છે. કારણ કે સકલ કર્મને જીતનાર તે આત્માજ છે. (ભક્તામરસ્તોત્ર.)

આત્મા કર્મનો કર્તા, -કર્મનો ભોક્તા છે તેમજ આત્મા પોતાને કર્મનો હર્તા છે માટે કર્મનો હર્તા એટલે જીતનાર તે જિન, જે કોઈ કર્મને જીતે તે જિન અને સકલ કર્મને જીતે તો જિનદેવ, અને સકલ કર્મ જીતનાર પણ આત્મા હોવાથી આત્માજ જિનદેવ છે.^૨

૧ બુધસ્વમેવ વિબુધાર્ચિતબુદ્ધિબોધાત્ત્વં શંકરોષિ ભુવનત્રય શંકરત્વાન્ જેમના બોધને દેવતાએ પણ અર્થિત કર્યો છે.

(૨) જેમ કેટલાક બાંધવો ઈશ્વરને જગતનો કર્તા માને છે. તેમ જૈન બાંધવો, જીવ કર્મનો કર્તા અને કર્મ જગતનો કર્તા માને છે,

ઈશ્વર—પણ આત્માજ છે. કારણ કે અઢાર દુષણે ક-

પરંતુ પોતે કર્મરૂપ દોરડાં વણી, આ જગત કે સંસારરૂપ કેદમાં પડે તે ઈશ્વર કેમ કહેવાય ? એ તો મોટા કેદી કહેવાય. પરંતુ પર વસ્તુને ગ્રહણ કરવાથી સંસારરૂપ કેદખાનામાં પડી, જેમ કેદીયો કેદખાનામાં પડી. શાલ, ઘોડીયાં આદિ વણેછે, તેમ જીવ (ખીજ બાંધવોનો ઈશ્વર) આ જગતરૂપી કેદખાનામાં નાના પ્રકારની સૃષ્ટિઓ બનાવે છે. માટે એ કેદી જીવ કે જગતને રચનાર ઈશ્વર તે ઈશ્વર નથી પણ એ કેદખાનામાં રહ્યા છતાં પોતાના ખરા સ્વરૂપને ઓળખી, સદ્વર્તન ચલાવી. તેમાંથી નિકળવાને કર્મરૂપ બંધનો તોડી છૂટે તેજ જીવ ઈશ્વર કહેવાય એ ઠીક છે.

અન્ય બાંધવો કહે છે કે વિષ્ણુ જગતનો રક્ષિતા છે, ભોક્તા છે જૈન ભાઈઓ કહે છે કે. જીવ કર્મનો ભોક્તા છે. કર્મરૂપ વિષ જેવા વિષયોનો ભોક્તા વિષ્ણુ હોઈ શકે નહિ. પરંતુ જ્ઞાનામૃતનો આસ્વાદ લઈ જ્ઞાનરૂપે સર્વત્ર વસેછે. તે વિષ્ણુ છે. આ સંસારરૂપ કેદમાં વિષયોનો ભોક્તા જીવ કે વિષ્ણુ નહિ, પરંતુ એ કેદખાનામાંથી છૂટેલો જ્ઞાનરૂપે સર્વત્ર રહેલો લોકલોકને પ્રકાશ કરનારો તે જીવજ વિષ્ણુરૂપ છે.

અન્ય બાંધવો કહે છે કે. ઈંદ્ર. શિવ એ જગતનો સંહાર કરનાર છે જૈન કહે છે. કે જીવ કર્મનો સંહાર કરનાર છે. હવે તે બાંધવોને વિનંતિ એકે જગતના સંહારથી શિવરૂપ નથી થવાતું. પણ જગત જે કર્મે રચ્યું તે કર્મનો સંહાર કરવાથી જીવ શિવરૂપ થાય છે. ઝાડનો નાશ કરવાથી તેનો નાશ નથી થતો પરંતુ ઝાડનાં મૂળ, થડ, ડાળાં, ડાળીમાં પાંદડાં ફૂલો અને ફળો એ સર્વમાં રહેલા રસના નાશથી ઝાડનો નાશ થાયછે- તેમજ આ કર્મજનિત જગતમાં મનુષ્યાદિરૂપ વૃક્ષના નાશથી જગતનો નાશ થતો નથી, પરંતુ તેમાં રહેલી અશક્તિરૂપ રસના-Sap ના નાશથી જગતનો નાશ થાય છે. માટે જગતનો નાશ કરનાર જીવ શિવરૂપ નથી, પરંતુ

રીને રહિત પણ આત્માજ હોઈ શકે છે, અને એ દુષણે કરીને રહિત આત્મા ઈશ્વર છે.

બ્રહ્મા—પણ આત્માજ છે. કારણ કે મોક્ષમાર્ગનો આંધનાર આત્માજ છે. દ્વાદશાંગીરૂપ રચના આત્માની કરેલી છે તો બ્રહ્મા પણ આત્માજ છે.

અને શિદ્ધ—પણ આત્માજ છે. કારણ કે આત્માજ કૃતકૃત્ય છે. એટલે આત્માજ અનંત સુખાદિ પ્રાપ્ત કરે છે.^૧

જગત્ રૂપ વૃક્ષ જે રસથી ટટાર ઉભું છે જે રસના નાશથી જીવની આશક્તિનો નાશ કરે છે, તે શીવ છે અને તે જગત્ નાશથી લોકરૂપ વૃક્ષને અંતે જીવ શિવરૂપે રહે છે. અને એ કર્મ શત્રુનો નાશ કરનારજ જીવ જિનદેવ છે. ને તે શિવરૂપ છે.

કર્મના ઉપર રાજ્ય ચલાવનાર તે ઈશ્વર પણ કર્મને રાજ્ય ચલાવા દે તે ઈશ્વર કેમ કહેવાય ! કારણકે ઈશ્વર એટલે શ્રેષ્ઠ રાજ્યકર્તા.

૧ જેમ ખાંડની ચાસણીને ભૂદા ભૂદા ખિખામાં નાખવાથી. તેના ભૂદાં ભૂદાં રમકડાં બને-તેમ ભૂદા ભૂદા ઉપયોગબળે-તેજ આત્મા અવ્યાબાધ સુખ કે અનંત આનંદરૂપ શિવ હોય, શંકર હોય, વિષ્ણુ હોય, રૂદ્ર હોય, બુદ્ધ હોય, જિનદેવ હોય, ઈશ્વર હોય, અને બ્રહ્મપણ હોય. માટે ખાંડના રસના રમકડાંના દૃષ્ટાંતમાં એક રમકડું લાગ્યા પછી તેનો રસ કરી જેવાથીજ બીજું રમકડું બનાવાય છે. તેમ આત્માનો એક ઉપયોગ એક સમયે છે. તે બીજે સમયે બદલી નાખવાથી જ્ઞાનથી ઉપયોગ થવાથી પછી બીજે સમયે દર્શન ઉપયોગ કરે છે. અને ત્રીજે સમયે જ્ઞાનદર્શનમાં રમણતારૂપ આરિત્ર ઉપયોગ આવે છે. એમ લાલનને ભાસતું નથી. કારણ કે એમ હોય તો જ્ઞાન ઉપયોગ સમયે દર્શન ઉપયોગ ન હોય અને એ ન હોય તો અજ્ઞાન થયું. માટે સર્વ સમયમાં સર્વજ્ઞપણું સર્વ ઉપયોગ યુગપત્ એક સમયમાંજ છે.

તો ભિન્ન ઉપયોગ વડે આત્મા જ્ઞાનમય, દર્શનમય, ચારિત્રમય, વીર્યમય, આનંદમય, અક્ષયસ્થિતિમય, અરૂપીરૂપ, કે અનામી નામમય, અને અગુરૂ લઘુરૂપ કહેવામાં આવે છે.

લાલનના ગુરૂરત્ન આનંદધન, તો લાલનમાં રહેલ આનંદનંદનને કહે છે કે “રામ” કહો, રહેમાન કહો, કહાન કહો મહાદેવ કહો, પારસનાથ કહો બ્રહ્મા કહો પરંતુ તે બધું સ્વયમેવ આત્મા છે. કારણ કે “એકજ (માટી) ઘડો, કુંડું, ગોળી, વગેરે કહેવાય છે.” આત્માજ જિનપદમાં રમે છે. માટે રામ પણ આત્મા છે, આત્માજ સકલ જીવપર રહેમ, કૃપા, દયા, કરે છે. માટે રહેમાન, પણ આત્માજ છે. કર્મની ખેતી પણ આત્મા કરી કર્મને ખપાવે છે. માટે કૃણુ પણ આત્માજ છે. સ્વરૂપનો સ્પર્શ પણ આત્માજ કરે છે. સ્વસ્વંવેદન પણ આત્માનેજ ઘટે છે. માટે આત્માજ પારસનાથ છે. પોતાનું જ્ઞાનમય સ્વરૂપ પણ આત્માજ અનુભવે છે, માટે બ્રહ્મ પણ આત્માજ છે. આનંદના સમુદરૂપ પણ આત્માજ છે, માટે આત્માજ આનંદધન છે, અને આનંદ સરોવરમાં કંઈક અનુભવ ચંચુવડે આસ્વાદ લેતો આનંદનંદન પણ આત્માજ છે. માટે ગુરુરત્ન કહે છે કે,—

“રામ કહો રહેમાન કહો, કોઈ કાન કહો મહાદેવરી
પારસનાથ કહો કોઈ બ્રહ્મ, સકલ બ્રહ્મ સ્વયમેવરી ૧

૧ બંધુત્વ માણેકલાલભાઈ મૂળ દ્વંદ્વામાં પણ સ્વયમેવ શબ્દનો ઉ-

ભાજન ભેદ કહાવત નાના, એક મૃતિકારૂપરી
 તૈસે ખંડ કદપના રોપિત, આપ અખંડ સરૂપીતરામરી ૨
 નિજપદ રમે રામ સો કરીએ, રહિમ કહે રહિમાનરી
 કરશેા કર્મ કાન સો કરીએ, મહાદેવ નિર્વાણરી
 પરસે રૂપ પારસસો કરિએ, બ્રહ્મ ચિન્હે સો બ્રહ્મરી ૩
 ઇહ વિધ સાધો આપ આનંદધન ચેતન પયનિઃકર્મરી ૪
 સમાધિ શતકકાર વીર પુત્રરત્ન કહે છે કે.

શિવાય ધાત્રે સુગતાય વિષ્ણવે
 જિનાય તસ્મૈ સકલાત્મનેનમઃ

ભક્તામર સ્તોત્રરત્ન લેખક વીરપુત્રરત્ન કહે છે કે.

બુદ્ધસ્ત્વમેવ વિબુધાર્ચિતબુદ્ધિબોધાત્
 ત્વં શંકરોઽસિ ભુવનત્રયશંકરત્વાત્
 ધાતાઽસિ ધીશિવમાર્ગવિધેર્વિધાનાત્
 વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ પુરુષોત્તમોઽસિ.

આત્મા ક્યાં છે.

અરૂપ આવો આત્મા, તનમાં કરે નિવાસ.

તેજ શુદ્ધ પરમાત્મા, બીજો ભેદ ન યાસ. ૧૦૫

શબ્દાર્થ—પ્રાણીના શરીરમાં અરૂપી એવો આત્મા નિ-
 વાસ કરી રહ્યો છે, તેનુંજ શુદ્ધ સ્વરૂપ પરમાત્મા છે. બીજું.
 એમાં વિશેષ વાત નથી.

પયોગ ગ્રંથકાર યોગિદ્રરાજનો અનુભવ વાપરે છે, અને ગુરૂરત આ
 નંદધન પણ સ્વયંમેય શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે. માટે લાલનનું લક્ષ
 ત્યાં આકર્ષાય છે. ને. આપનું લક્ષ ત્યાંજ આકર્ષવા પ્રયત્ન કરે છે.

પરમાર્થ—જે આત્મા તે ઉપરના દુહામાં શિવ, શંકર-રૂપ કહ્યો તેવોજ આત્મા, અરૂપી આત્મા આપણા શરીર-રૂપ મંદિરમાં બિરાજે છે, અને આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ તેજ પરમાત્મા હોવાથી આપણામાં એટલે શુદ્ધ આત્મામાં

એમ એકજ પુરૂષ જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ એકજ પિતા-પુત્ર-પતિ દાદો. પૌત્ર વગેરે રૂપ હોઈ શકે. તેમજ એજ આત્મા એકજ સમયે જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર વીર્ય રૂપ હોઈ શકે.

વળી કોઈ એમ કહે કે ઉપયોગતો બધા આત્મામાં છે. પરંતુ જ્ઞાનોપયોગમાં દર્શનોપયોગ ગૌણ છે, ને જ્ઞાનોપયોગ

વેળા દર્શનોપયોગ ગૌણ છે, ને જ્ઞાનોપયોગ મૂખ્ય છે. આમ ગૌણ મુખ્ય કરે છે, તો તે પણ સુંદર કલ્પના નથી, કારણ ગૌણ ઉપયોગ જેનો હોય તેનો આનંદ તે સમયે ન હોય, માટે તે સમય જ્ઞાનાનંદ હોય પરંતુ દર્શનાનંદમય ન હોવાથી ન્યૂનતા આવે. માટે જેમ એકજ પુરૂષ, પિત્રાનંદ પુત્રાનંદ સ્વામ્યાનંદ વગેરે ભોગવે છે, તેમજ આત્મા એકજ સમયે સર્વ ઉપયોગમય છે, એમ લાગે છે. જેમ નિર્મળ રક્ષાટિકના ગોળામાં જે જે બાહ્ય આભ્યંતર થઈ હોય તે સર્વ સાથેજ યુગપત ભાસનરૂપ થઈ પડે. તેમ આત્મામાં (સિદ્ધાત્મામાં) સર્વ ઉપયોગ એક સાથેજ હોય, (લાલન.) રફ્ટીક મણિમાં, અગ્રીનું અને બરફનું પ્રતિબિંબ ચક્રસાથે પડે છે પણ તેથી કાંઈ બિંધુ કે શીતતાને બાધ થતો નથી, તેમ રફ્ટીકને પણ બાધ થતો નથી તેમ, આત્મામાં જ્ઞાનોપયોગ દર્શનોપયોગ સાથે રહેવાથી અને યુગાત બન્નેનો ઉપયોગ રહેવાથી કાંઈ વ્યવધાન પડતું નથી. પુણ્યમમાં પરસ્પર ભીન્ન. સ્વ-ભાવવાળી વસ્તુનું યુગપત ભાસન થાય છે, તો આત્મામાં અભીન્ન માત્ર સામાન્ય વિશેષ સ્વભાવ, યુગપત હોવો સંભવે છે.

અને પરમાત્મારૂપ. શિવ, શંકર, વિષ્ણુ, રૂદ્ર, બ્રહ્મા, જિન ઇશ્વર, બ્રહ્મા વગેરેમાં કંઈ ભેદ નથી. માત્ર આપણું શુદ્ધ સ્વરૂપ વારંવાર ઝોળખી તે જ્ઞાનકુંડમાં પાશવરૂપ— (પશુથી તે થાય તેવી) વિષયવાસનાનો વાણીરૂપ ધૃતધારાનો અને મનોવૃત્તિરૂપ ખીજા હૃદય પદાર્થનો હોમ કરી દેવો. એટલે મન, વચન, ક્રિયાનો, હોમ થતાં શરીરમાં રહેલો આત્માજ પ્રગટ થઈ રહેશે.

કાણે શિદ્ધ થાયછે ને થશે ?

સિદ્ધાને વળી સિદ્ધશે, સિદ્ધ થતા ભગવાન

અંતર આત્મા તે સૌ, સમ્યક્ શ્રદ્ધાવાન. ૧૦૬

શબ્દાર્થ—જે આત્મા સિદ્ધ ભગવાન થયા, જે પછી થવાના છે, અને જે હાલ થાય છે, તે સર્વ અંતરાત્મ હોઈ સમ્યક્ શ્રદ્ધાવાન હોય છે.

પરમાર્થ—પોતે આત્મા હોવા છતાં દેહની સાથે જેને પૂર્ણ એકતા છે, એતો સિદ્ધ જ્ઞાનાજ થાય ! પરંતુ દેહ રૂપી ઘરમાં એતનમય આત્મા હું એવો કાંતો પોતાને અનુભવ દર્શન થયું હોય અને કાંતો જેને જેને પૂર્ણાનુભવ છે. એવા તીર્થંકર અથવા અનુભવી આચાર્ય કે સદ્ગુરુના કલાથી પોતાને દેહ જોવાનું છોડી આત્માનીજ સાથે એકતા માનવારૂપ પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા થઈ, તો ઉભય અનુભવરૂપ અંતરાત્મા થાય છે, ને આત્મા એ હું એવા સમ્યક્ શ્રદ્ધાવડે જે સિદ્ધ થયા છે, થશે અને થાય છે, તેવા સિદ્ધ ભગવાન થશે.

સિદ્ધભગવાન એ અરૂપી પરમાત્મા છે, અને પરમાત્માનો
યથાર્થ અનુભવ કરવાને એ માર્ગ છે, અને તે એ આ પ્રમાણે.

પરમાત્માનો અનુભવ કરવાને પ્રથમ આત્મ અનુભવ કરવો
જોઈએ, અને તે હું કોણ? તેનો વિચાર કરવાથી થાય. જે
દૃશ્ય છે, એવો દેખાય છે તે હું નહિ, જે આ શરીરનું મન
વચન, વગેરે જણાય છે, એ હું નહિ, હું તો એ સૌનો
જાણનાર એમ થયું કે જે હું રહે છે, તે હું પણ કેવળ
નિર્મળ નથી, પરંતુ કર્મથી અવરાયેલો આત્મા હું છું તેથી
વિશેષ એ આત્મા તેજ હું, એમ ત્યાં વિશેષ વાર થવાથી
વધારે વધારે તેનોજ પ્રકાશ. પર વસ્તુ પણ દૃશ્ય થશે અને
જેટલું જેટલું પર થતું જાય, તેમાંથી હુંપણું દૂર કરવું.
અને જેમ જેમ હુંપણું દૂર થશે, તેમ તેમ નિર્મળતા
વધશે અને એમ કરતાં મન થાકી જશે, એટલે કે વૃત્તિ-
ઓ શાંત થઈ જશે. ત્યાં એજ શાંત મન સરોવરમાં પ્ર-
તિબિંબ પોતાનું પડશે. તે પોતે છે એમ જાણવું. એટલે
આત્મા થોડાજ વખત પછી અંતરાત્મા રૂપ થશે. ને ત્યાંથી
માત્ર સિદ્ધ થવાને આઠ પગથીઆ રૂપ ગુણ સ્થાનક છે,
અથવા તો એલીવેટર કે લિફ્ટ (Elevator અથવા lift) ના
જેવી ઉપસમ કે ક્ષપક શ્રેણીઓ છે. માટે કાંતો પરભાવમાં
હું ને મારાપણું છોડી ભેદ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી અંતરાત્મા થઈ
સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી, નહિં તો જેમ નિશાળમાં પ્ર-
થમ આંક ભણીએ છીએ જે પછી મોટા થતાં એ આંક-
વડે હિસાબ ગણતા શીખીએ છીએ, ને ત્યાર બાદ અવ-

હારે ચડતાં જ્યાં કામ હોય ત્યાં હિસાબ ગણી કામ લઈએ છીએ. તેમ પ્રથમ આ સંસાર શું છે, ગુરૂદ્વારા હું કોણ છું. તે જાણવું, અને સદ્ગુરૂ, સદ્દેવ અને સદ્ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખી તે જે જે શિખવે તે નિશાળીઆની માફક ગોખી બરોબર તૈયાર કરવું. પછી જેમ મોટા થતાં આંકના અર્થ સમજી હિસાબ ગણીએ છીએ તેમ સદ્દેવ, સદ્ગુરૂ, અને સદ્ધર્મ એ ત્રણના બરોબર અર્થ સમજી તેમનું કહેલુંજ સત્ય સમજી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું. આમ કરતાં, કરતાં શુભ વ્યવહારને લીધે, મલીનતા ઝાઝી થઈ આત્મા તરફ દૃષ્ટિ થશે, અને એ દૃષ્ટિ થઈ કે પછી અનુભવ પણ થશે, અને અનુભવથી સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત થવાનીજ. કારણકે અનુભવ, જ્ઞાનવડેજ સિદ્ધ થયા છે અને અનુભવવડેજ સિદ્ધ થવાના.

આ ગ્રંથ કોણે રચ્યો?

મુનિ યોગિંદ્રે આ રચ્યો, નિજ સંબોધન કાજ;

પ્રાકૃત દોહા રૂપમાં, ગ્રંથ સકલ સુખ કાજ. ૧૦૭

શબ્દાર્થ—યોગિંદ્ર મુનિરાજે આ સ્વાનુભવદર્પણ ગ્રંથ પોતાને સંબોધનને અર્થે પ્રાકૃત દોહાબંધ ગ્રંથ રચ્યો છે, અને તે ગ્રંથ બીજા પણ જે પોતાને સંબોધન કરી વાંચશે ભણશે તેને સકલ સુખ એટલે મોક્ષાનંદ પ્રાપ્ત થશે.

પ્રાકૃતમાંથી હિંદી ભાષામાં કોણે રચ્યો ?

તે આશય મનમાં ધરી, મહાશય નથુરામ;
હિંદીમાં રચના રચી, સકલ સુખનું ધામ.

શબ્દાર્થ—શ્રી યોગિંદ્ર દેવના પ્રાકૃત ભાષામાં લખેલા આ ગ્રંથના આશયને હૃદયમાં ધારીને (વિશેષ જન સમાજને તેનું જ્ઞાન થવા) પંડિત નથુરામે હિંદી ભાષામાં દુહારૂપે રચના કરી. અને એ ગ્રંથ સકલ સુખનું ધામ છે એમ તેમણે પણ જાહેર કર્યું.

વળી હિંદી ભાષામાંથી ગુર્જર ભાષામાં કોણે રચ્યો ?

મહાશય આશય અનુસરી, લઘુમતિ માળેકલાલ.
ગુર્જર ભાષામાં રચે, ગ્રંથ તજી સૌ રચ્યાલ. ૧૦૮

શબ્દાર્થ—મહાશય નથુરામ પંડિતજીના આશયને અનુસારે પોતાના ક્ષયોપસમપ્રમાણે અલ્પ બુદ્ધિવાળા માણેકલાલે આ ગ્રંથ ગૂર્જરા ભાષામાં રચ્યો. અને રચતાં એવા સૌ બીજા ખ્યાલ તજ્યા કે જેથી આ ગ્રંથ પૂર્ણ થયો.

ગ્રંથ સમાપ્તિ.

અનુભવરસના કુંડમાં બોલી કલમ લખ્યું આજ
વિવર્ણ આ સુખ ગ્રંથનું લાલન થઈં ઉજમાલ.

શુદ્ધિપત્ર.



પાનું			અશુદ્ધ	શુદ્ધ
„	૪	લા. ૨	અને	માટે
„	૨૩	„ ૨૧		રત્નત્રયી
„	„	„ ૨૧	મૂકતાં	એ શબ્દ ન જોધએ.
લા.	૨૧		થાય છે	મૂકાય છે
પાનું	૫૧			
લા.	૯		વિસ્પૃહતા	નિસ્પૃહતા
„	„	„ ૨૪	જ્ઞાનતંતુરૂપ	જ્ઞાનરૂપ
„	૬૬	„ ૧૭	જાણે તો	તો જાણે
„	૬૭	„ ૧૮	કે	કે એ
„	૬૮	„ ૧	જાણે	વેક
„	„	„ ૨૨	ચાચ	થાણ
„	૬૯	„ ૭	પરંતુ	જાણે
„	„	„ ૨૨	મારું	તેનું
„	૭૧	„ ૧૧	સ્ત્રીને અખંડ	સ્ત્રીથી
„	„	„ „	સમજાવીને	ઘણાક
„	„	„ ૧૪	તેઓ	એમ તેઓ
„	૭૨	„ ૧૦	પરિચ્છેદ	કે પરિચ્છેદત્યાગ
„	૭૭	„ ૩	જે	ને
„	„	„ ૧૯	કાચા રેણુથી	કાચા આંકાને રેણુથી
„	૮૨	„ ૧૦	છું	છે

પાનું	૮૨	લા. ૧૩	રહી છે	રહે છે
„	૮૩	„ ૧૧	વિષયોને	વિષયો
„	„	„ ૧૯	મારું કોણુ	મારું કહેવું
„	૮૬	„ ૨૦	જીવતાને	આત્માને
„	„	„ ૮	એવો	એઓ
„	„	„ ૧૦	ને	એટલે
„	૧૦૪	„ ૧૯	શોર	મોર
„	„	„ ૨૦	લગે શોર હે	લાગે સો રહે
„	„	„	ઠોર	ઠોર
„	„	„ ૧૯	વિરોધ	નિરોધ
„	„	„ ૨૦	કરે છે	થાય છે
„	„	„ ૧૬	ધરૂછે	થાય છે
„	„	„ „	લોચન	લોચ
„	„	„ ૧૨	ઝાડ,	ઝાડ, જેમ
„	લા.	„ ૧૩	બરોબર	ન બેધએ
„	૧૧૧	„ ૧૨	ચૌદરાજ	ચૌદ
પાનું	૧૧૨	લા. ૨૧	જીસીસ	જીસસ
„	૧૧૭	„ ૫	(Princidl)	(Principle)
„	„	કુટનોટ લા. ૩	પાપો	પાપી
„	„	„ ૨૦	જ્ઞાનને	જ્ઞાન તે
„	„	„ ૨૧	જાણે	અને
„	૧૨૩	„ ૧૯	છોડ	ખોળ
„	„	„ ૮	સુંદર	સુંદરરૂપ
„	૧૨૫	કુટનોટ લા. ૫	તેમ	પરંતુ
„	„	„ „	જ્યારે	ન બેધએ
„	„	લા. ૨૦		

પાનું	૧૪૭	લા.	૬	એવાથી	એવા શ્રી
„	૧૫૦	„	૧૦	કહેલી	કરેલી
„	„	„	૨૨	ઈન્કેન્ડેસ્ટાઈલિ	ઈન્કેન્ડેસ્ટાઈન
„	૧૫૫	„	૪	એરને	ચોરીને
પાનું	૧૬૦	લા.	૯	આવ્યાબાદ	અવ્યાબાધ
„	„	„	૨૨	એ	અને
„	૧૭૩	„	૬	તુમહું	તુંબહું
„	અને		૨૩		
„	૧૮૩	„	૧૩	મહંત છે	મહંત કહે છે
„	„	„	૨૦	અને એ	આ શબ્દો બે-
				ચાલ્યું તો જવાનું	જઈએજ નહિ.
„	૧૯૯ કુટનોટ લા.		૭	જીવની	વસ્તુની
„	૩૦૮ લા.		૧૪	કોધને	માનને
પાનું	૨૧૦ કુટનોટ લા.		૨	એમ્બ્યુલશન	એમ્બ્યુલન્સ
„	૨૧૧ કુટનોટ લા.		૨	શરતો	શકાતો
પાનું	૨૧૨			પૂર્ણ	સ્ફૂર્ણ
„	૨૧૮ લા.		૧૨	Value	Value
„	૨૨૫	„	૫	ફૂળ	કુળ
„	અને		૯		
„	„		કુટનોટ	છે	છું
„	૨૩૦	„	૧૬	મોક્ષને બેવાય	મોક્ષે જવાય
„	૨૩૧	„	૧૦	જે	બે
„	„	„	૨૧	સર્વત્ર	સર્વ
„	૨૩૪ કુટનોટ			Subdte	Subtle
„	„	„	૩	Cansal	Casual

પાનું	૨૩૮	લા. ૧૦	અંગથી	અગ્રથી
"	"	" "	()	(Lift)
"	"	" ૨૨	પોતાને પુદ્ગલ	પુદ્ગલને પોતે
"	૨૪૧	" ૫	માણસ	માણસે
"	૨૫૫	લા.	લોકના પુત્ર	લોકના નાથના પુત્ર
"	૨૬૮	લા. ૪	મળી	ચળ
"	"	"	૧૬૯ થી ૧૭૧	૨૬૯ થી ૨૭૧
"	૨૭૧	લા. ૨	પુરુષકાર	પુરુષાકાર
"	"	" ૪	પુરૂષકારનું	પુરૂષાકારનું
પાનું	૨૭૧	લા. ૭	પુરુષકાર	પુરુષાકાર
"	"	લા. ૨	આત્માને	આત્મા અને
"	૨૭૫	" ૨૩	(Soul)	(Goal)
"	૨૮૩	કુટનોટ લા. ૪	પદાર્થના	પદાર્થમાં
પાનું	૨૮૫	લા. ૧૦	ક્રિઆઓ	ક્રિયાઓ
"	"	" ૬	જ્ઞાન સ્થાન	સ્નાન
"	૨૮૮	" ૨૧	આ ભોગે	ઉપભોગે
"	"	" ૧૫	કહેવાય છે	રહેવાય છે
"	"	" ૧૮	કોઇએ	એઓ
"	"	" ૧૭	કોષ	કોઈ
પાનું	૨૯૬	લા. ૫	તેવું	તેનું
"	૨૯૯	કુટનોટ લા. ૨	કરે છે	થાય છે
"	"	" ૪	કરશો	કર્શે
"	"	" ૫	કરીએ	કહીએ
"	"	" ૬	પય	હય
"	"	" ૧૫	ધીશિવ	ધીરશિવ
"	"	" ૧૪	યુગવત્	યુગપત
"	"	" ૧૯	પ્રયગમમાં	ઉપયોગમાં

લાલનકૃત પુસ્તકો.



સદ્વક્તા.	૧-૦-૦
શ્રમણોપાસક નારદ (ખીજી આવૃત્તિ) તૈયાર થાય છે.	
દ્વેષજન્યનો ઉપાય.	નથી.
આંતરવેદ.	૦-૧-૦
શુદ્ધોપયોગ. (દોષવાનપર કર્ણા).	નથી.
આનંદપ્રસાદી.	૦-૧-૦
(સાધુઓ માટે વાચન-મનન). (અમૂલ્ય)	
સર્વીર્યધ્યાન. (કાચી).	૦-૧૦-૦
” (પાકી).	૦-૧૨-૦
સ્વાનુભવદર્પણ.	૧-૧-૦
જ્યોતિર્દર્શનમ્. (અમૂલ્ય.) (પોસ્ટેજ અરથો આનો).	
પરમજ્યોતિઃપંચવિંશતિ (પ્રથમા) તૈયાર થાય છે.	
” (દ્વિતીયા)	”
જૈનમાર્ગ પ્રારંભપોથી ભા. ૧ લો.	૦-૧-૦
” ભા. ૨ જો.	૦-૧-૬
જૈનમાર્ગપ્રવેશિકા નં. ૧ લો.	૦-૨-૦
” નં. ૨ જો.	તૈયાર થાય છે.
” નં. ૩ જો.	”
Emerson Viewed	૦-૨-૦
Jainism V. R. Gandhi	૦-૪-૦

પત્રવ્યવહાર. ડૉ. ક. લાલન. નં. ૧૪૨ ગુલાલવાડી, મુંબઈ.
 પુસ્તકો મળવાનાં સ્થાન. જૈન માંગરોળ સભા પાય-
 ધોની; તથા પ્રસિદ્ધ પુસ્તકો વેચનારા, અને એન. એમ.
 ત્રીપાઠી. એન્ડ કં. મુંબઈ.

